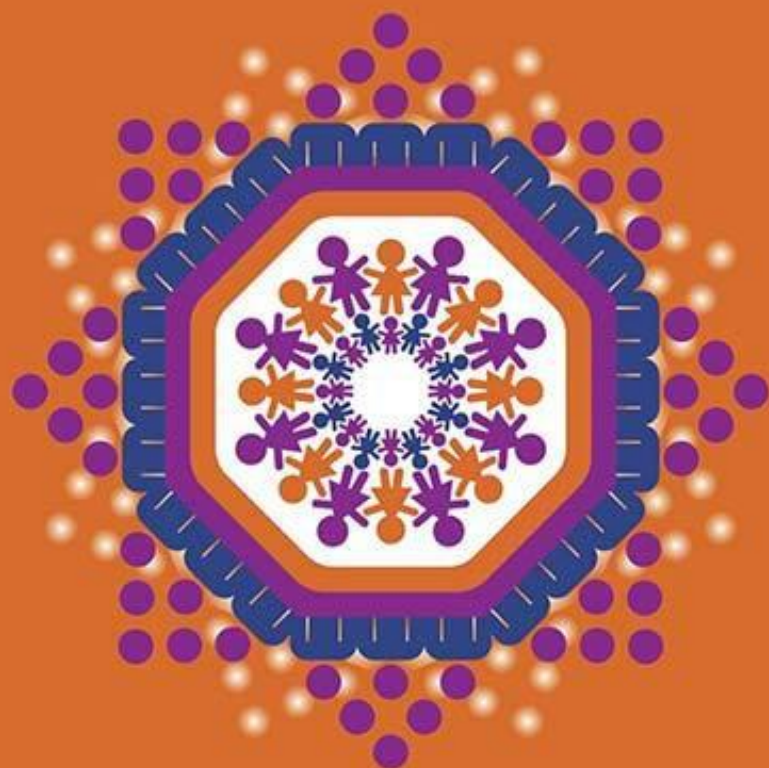

Copilărie și societate

Erik H. Erikson

TREI

PSIHLOGIE
PSIHOTERAPIE

Gânduri târzii din 1985

Am fost rugat să scriu o prefață pentru această primă carte a mea, pentru a comemora cel de-al 35-lea an al existenței sale active. Dar apoi am realizat că această carte conține deja două prefete, una pentru prima ediție, din 1950, și alta, pentru cea de-a doua, din 1963; și, mai mult decât atât, fiecare parte are o introducere proprie. Ei bine, aceasta înseamnă că acum cel puțin 35 de ani îmi plăcea să-mi pregătesc cititorii pentru ceea ce aveau să citească; în timp ce acum, la vârsta mea, celebrez trecutul rezumând ceea ce *a fost* făcut. Și ultima mea carte (1982) poartă un titlu oarecum cu pretenții de exhaustivitate, *The Life Cycle Completed (Ciclul vieții întregit)*, ceea ce confirmă faptul că o persoană la vârsta de 80 de ani (și anii din viața mea coincid în mare cu cei ai secolului nostru) preferă să privească înapoi și să vadă per ansamblu ce pretenții, speranțe și temeri au ieșit în evidență în cursul vârstei de mijloc. La vârste înaintate căpătăm un fel de identitate istorică, vie, reflectând anumite momente și locuri împărtășite cu personalități contemporane, în timp ce încă se dezvoltă — câteodată cu disperare — nevoia de a experimenta ceva dintr-o identitate existențială care cuprinde unicitatea propriei vieți.

Ceea ce intenționez să fac în jurul vârstei de patruzeci de ani rezumând observațiile mele clinice și antropologice despre copilărie, așa cum este ea trăită în diverse culturi, am numit apoi un *itinerar* — „o înregistrare a locurilor și a distanțelor”, după cum îl definește Dicționarul March.

Astăzi, trebuie să mărturisesc, „itinerar” evocă amintirea felului în care, în tinerețe, m-am supus la ceea ce era pe atunci o ritualizare culturală germană, numită *Wanderschaft*, o peregrinare mai mult sau mai puțin artistică și reflexivă, prin care urmăream unele întâlniri cu culturile Europei de Sud — și cu marii scriitori de limbă germană (ca de pildă Freud...).

Itinerarul observațiilor clinice și antropologice se oprește, grație prietenilor și profesorilor generoși, mai întâi la marea experiență de a afla, în „*ancestrala*” Viena *freudiană*, despre recent descoperita universalitate a copilăriei, după cum am avut ocazia să observ lucrând într-o școală specială și după cum apare ea reconstruită din amintirile și poveștile de viață ale adulților care urmează o cură psihanalitică, precum și din însăși practica analizei copilului, dezvoltată la vremea respectivă de către Anna Freud.

În prefața la prima ediție, care evoca modul în care am învățat mai apoi să conceptualizez și să scriu despre copilărie, mai întâi la Viena și apoi în această țară, există o propoziție care merită dezvoltată într-un paragraf: „Această carte a fost editată de soția mea, Joan Erikson”. La aceasta trebuie să adaug acum: „Ca de altfel toate celelalte cărți ale mele”. De asemenea, ea a predat în mica noastră școală din Viena și auzise oricum despre psihanaliză. Apoi, când ne-am confruntat cu apropierea catastrofei hitleriste și am venit în SUA (ea este născută în Canada), eu am început cu greu să vorbesc engleza, iar ea a trebuit să mă asiste în privința modului

meu de exprimare. Acest lucru se pare că m-a ajutat enorm să înțeleg și să exprim unele dintre noțiunile senzoriale și conceptuale esențiale în observațiile mele care ulterior au contribuit la încercarea de a pune în legătură *expresiile deschise* și multiplele *teme ascunse* din comportamentul ludic al copiilor aparținând unor medii sociale și culturale foarte variate — inclusiv ale indienilor din America. Dar aceasta ne-a ajutat, de asemenea, să lucrăm

împreună la schița unei teorii despre stadiile psihosociale ale vieții, care, sub titlul de „Creșterea și momentele de criză ale personalității sănătoase”, a fost prezentată la Conferința Jumătății de secol de la Casa Albă, conferință dedicată acestei teme cuprinzătoare. În privința configurațiilor și a semnificațiilor, am admirat întotdeauna ceea ce spunea Blake: „Jucăriile și rațiunea sunt fructele celor două anotimpuri ale omului”; astfel, sintagma „jucăriile și rațiunea” a inspirat un titlu foarte potrivit nu numai pentru un capitol din această carte, ci, până la urmă, pentru o carte întreagă, constând din Seminariile „Godkin” ținute de mine la Harvard.

Copilărie și societate a fost încă de la început destul de citită și tradusă în numeroase limbi „străine” — printre care germana, limba în care am studiat la școală, și daneza, limba mea maternă. De fapt, chiar acum am în față o ediție daneză a cărții *Ciclul vieții întregit* — *Livsringen Sluttet: En Studiebog*.

La indicele tematic al versiunii din 1963 a cărții *Copilărie și societate*, unii termeni sunt listați la „conflicte nucleare”. Cum astăzi suntem în căutare de referințe pentru problema nucleară, am fost surprins să găsesc sub această denumire teme

precum „încredere vs neîncredere”, desemnată astfel drept o problemă fundamentală a vieții. Deci permiteți-mi acum, din nou, să reflectez asupra unuia dintre „conflictele nucleare” cu adevărat primordiale în viața omului, și anume rolul *maternității* și al *paternității*, și să-l pun în legătură cu ceea ce pentru noi a devenit pericolul mondial al înarmării nucleare universale. Subiectul esențialmente ambivalent al parentalității a fost desigur unul central în gândirea psihanalitică încă de pe vremea când Freud a descoperit complexul Oedip — și alte *conflicte de bază*.

Referințele noastre psihanalitice la conflictul a două tipuri parentale specifice pentru două națiuni moderne dominante ne-au pus în fața unei dileme materne a unei „mame americane” (*American „Mom”*) foarte autoritare și a unui tip patern, din când în când istoric distructiv, al „tatălui neamț” („German father”). „Mama fatal dominatoare” se pare că reprezintă o imagine compozită de trăsături care „nu ar putea să fie prezente simultan la o femeie reală” (p. 289), dar, pentru a evoca o generalizare, „Mama a devenit «Mom», adică dominatoare, atunci când tatăl a devenit «Pop», adică «tati» sau «papă», sub impactul acelorași discontinuități istorice. Căci, în esență, dominarea maternă este doar un paternalism deplasat. Mamele din America au preluat rolul de bunic pe măsură ce tații au renunțat la locul lor dominant în familie, în domeniul educației și al vieții culturale” (p. 295). Dar aici ar fi fost poate interesant de discutat pentru fiecare caz în ce fel tipurile speciale de maternitate și paternitate au fost și sunt trăite unele în relație cu altele.

M-am referit și la experiența paternității severe în evoluția mișcărilor militante și acum mă gândesc la aceste teme cuprinzătoare pentru a sugera posibilele lor semnificații în acest moment al istoriei când cele mai avansate realizări tehnologice expun întregul glob pericolului nuclear total. Probabil că acum doar o *maturizare* echilibrată, *bine polarizată* a GRIJII materne și paterne a întregii omeniri ne poate salva.

Desigur că mamele au dominat anii de început ai vieții oricărui copil și au fost cât se poate de active în cadrul instituțiilor și al ritualizărilor legate de educație, fundamentale în orice societate, cum ar fi familia și școala, în timp ce pot lăsa bărbaților, alături de ritualizările

economice și politice, cultivarea militantă a spiritului războiului — și aceasta mai ales în teritoriile delimitate de frontiere așa-zise „sfinte”. *Evoluția politică* a diferitelor „tipuri” culturale reprezintă întotdeauna un pericol de ură extremă și le permite respectivelor grupuri să se perceapă pe sine și reciproc nu numai ca tipuri umane diferite, ci până la urmă ca *specii* evoluând diferit sau ca niște „pseudospecii”, așa cum le-am numit. Cel mai rău exemplu al unei astfel de gândiri în termeni de *pseudospecii*, vagă, dar totuși puternică, la o națiune foarte modernă și bine educată a istoriei moderne, l-am regăsit în nazism. Într-o discuție generală pe această temă ar trebui să arătăm că, psihanalitic vorbind, militantismul ideologic corespunde, din punctul de vedere al dezvoltării, *Supraeului patern* predominant, care reprezintă conștiința punitivă și militantă, la început considerată de către Freud necesară și totuși potențial distructivă, mai exact

autodistructivă. Această conștiință militantă codefinește libertatea, ca și limitele toleranței de sine a umanității și poate deveni total intolerantă în cazul în care conștiința morală generală nu este de asemenea codeterminată de o *conștiință generativă a grijii față de celălalt* — născută și alimentată de modelul maternității.

Acum putem recunoaște o astfel de dublă parentalitate generală la oricine, femeie sau bărbat, căci orice om a avut o mamă și a fost parte din ea și a fost al ei până la sfârșitul fazei de dezvoltare precocă. La fel, *aproape* oricine, bărbat sau femeie, a fost „luat în grijă” de mama sa ori de altă femeie care — mai mult sau mai puțin — a știut cum s-o facă. Dar aceasta înseamnă și că orice bărbat a experimentat maternitatea și că undeva în profunzime se identifică cu o imagine maternă. Putem spune că orice bărbat are o mamă înăuntru. Din aceeași perspectivă, orice femeie a avut la un moment dat în copilărie un tată sau măcar au existat niște bărbați cu rol moralizator, într-un mod mai sever sau mai tolerant. Aceasta înseamnă că ambele sexe au experimentat măcar o dată atât expresia senzorială de madonă a chipului matern, cât și o figură paternă încruntată, exprimând o siguranță de sine foarte conștientă, specifică unui „tip superior” gata să facă uz de orice fel de putere sau forță considerate morale la un moment dat — personal sau istoric.

În acest context, incidental, o parte importantă a itinerarului nostru inițial a constituit-o observarea utilizării diferențiate a spațiului „intern” și „extern” în jocul fetelor și al băieților, ca și în atitudinile spațiale generale și de orientare a adulților. Un astfel de context universal, precum cel de *mântuire* în diferite perioade ale

istoriei, poate fi întâlnit în opera mea mai târzie: de la *Tânărul Luther* la lucrarea de maturitate *Adevărul lui Gandhi* și în final la „Cuvântările din Galileea și simțul eului”, lucrare apărută în *Yale Review*.

Am încheiat cu câteva generalități pentru a marca direcția în care ne poate încă duce itinerarul început în *Copilărie și societate*. Mă refer la perspectiva unui spațiu universal uman, intern și extern, codeterminat de o tehnologie cu conștiință istorică și fortificată politic. Dar pentru aceasta este nevoie ca o viitoare implicare în maternitate și paternitate să se bazeze pe polaritatea unificatoare a unui spațiu terestru matern împărțit și un simț patern de conservare a legăturii și de apărare a unui astfel de spațiu.

Erik H. Erikson

Prefață la cea de-a doua ediție

Recitind prefața la ediția întâi, mi-a reținut atenția expresia „itinerar conceptual” — și am subliniat-o deoarece eram în căutarea unei formule care să explice soarta acestei cărți. Scrisă inițial pentru a completa educația psihiatrică a medicilor, a psihologilor și a asistenților sociali din America, ea și-a urmat propriul drum, în colegii și universități dintr-o varietate de domenii, aici și în numeroase țări străine. O a doua ediție, și odată cu aceasta ideea unei revizuirii, a devenit o problemă de necesitate practică.

M-a nemulțumit uneori gândul că această carte este citită la scară largă de oameni mai tineri și mai în vârstă care nu o pot judeca pe baza unei experiențe clinice. Înainte de a începe revizuirea, am abordat această problemă la seminariile pentru studenții din anul I (1961–1962) de la Harvard și am aflat că unitatea personală care caracterizează mai mult sau mai puțin un itinerar i-ar putea ajuta pe tinerii studenți să capete o primă privire de ansamblu asistată asupra unui domeniu care le acaparează interesul și vocabularul din atât de multe și de diverse surse. Studenții mei au decis aproape în unanimitate că nu trebuie să fac modificări majore — ca și cum modificarea unui itinerar scris în anii tinereții nu ar fi fost unul dintre prerogativele unui om în vârstă. Mulțumirile mele pentru strădania și bunăvoința lor.

Dar cartea a fost utilizată și pentru formarea profesioniștilor interesați de

psihanaliză. O dată în plus, am ajuns la concluzia că imperfecțiunile cărții sunt inseparabile de caracterul ei de înregistrare a primei faze a itinerarului unui profesionist și, ca toate călătoriile inițiale, ea oferă impresii ce se dovedesc a fi rezistente la ștergere sau rescriere. Prin urmare, am făcut o revizuire doar pentru a-mi clarifica intențiile inițiale și am adăugat doar materiale din aceeași perioadă a activității mele.

Astfel, în cadrul reviziei pe care am făcut-o, am corectat în primul rând acele pasaje pe care, recitindu-le, nu le-am prea înțeles eu însumi. În al doilea rând, am dezvoltat sau corectat unele descrieri și explicații care adesea au fost greșit înțelese sau aduse în discuție în mod repetat de către studenți din diverse domenii. Adăugiri ample pot fi găsite în principal la sfârșitul părții întâi și pe parcursul părții a treia. În fine, am adăugat unele note de subsol care prezintă reflecții critice asupra a ceea ce am scris cu o decadă și jumătate în urmă și care fac trimitere la operele mele ulterioare pe aceleași teme.

Mențiunile din prefața la prima ediție nu conțin numele regretatului David Rapaport. El a citit manuscrisul, dar nu am apucat să primesc sugestiile sale (extrem de detaliate, nu mai este nevoie s-o spun pentru cei care l-au cunoscut) până la tipărirea cărții. În anii care au urmat am lucrat împreună; iar el, mai mult decât oricine altcineva (și aici mă includ și pe mine), a clarificat implicațiile teoretice ale operei mele și relația ei cu operele altor psihanaliști și psihologi. Nu pot să nu mă raportez cu recunoștință la unele dintre lucrările sale care conțin bibliografii

exhaustive.

Adăugirile mai ample la cea de-a doua ediție se bazează pe lucrările „Sex Differences in the Play Construction of Pre-Adolescents”, *Journal of Orthopsychiatry*, XXI, 4, 1951, și

„Growth and Crises of the «Healthy Personality»", în *Symposium on the Healthy Personality* (1950), vol. coord. de M.J.E. Senn, New York, Josiah Macy, Jr. Foundation.

Erik Homburger Erikson

Centrul de Studii Avansate

în Științele Comportamentului

Stanford, California

Martie 1963

Prefață la ediția întâi

O prefață îi dă autorului posibilitatea de a-și expune la început gândurile de pe urmă. Privind la ceea ce a scris, el încearcă să-l pună pe cititor în temă cu ceea ce urmează.

În primul rând: această carte s-a născut din practica psihanalitică. Principalele sale capitole se bazează pe situații specifice care au avut nevoie să fie interpretate și corectate: anxietatea la copiii mici, apatia în rândul amerindienilor, confuzia veteranilor de război, aroganța tinerilor naziști. În aceste situații, ca și în celelalte, metoda psihanalitică detectează conflicte; căci această metodă s-a concentrat la început pe tulburarea mentală. În opera lui Freud, conflictul nevrotic a devenit aspectul cel mai riguros studiat al comportamentului uman. În orice caz, această carte evită concluzia pripită că relativ avansata noastră cunoaștere a nevrozelor ne permite să vedem fenomenele de masă — cultură, religie, revoluție — ca analogii ale nevrozelor, cu scopul de a le ajusta conceptelor noastre. Vom urma o altă cale.

Psihanaliza de astăzi implementează studiul Eului, un concept care denotă capacitatea omului de a-și unifica experiența și acțiunile într-un mod adaptativ. Se schimbă accentul de la studiul concentrat al condițiilor care afectează și distorsionează Eul individual la studiul originării Eului în organizarea socială. Încercăm să înțelegem aceste lucruri nu pentru a oferi o vindecare rapidă unei societăți diagnosticate în grabă, ci în primul rând pentru a completa schița teoriei noastre. În

acest sens, cartea este una psihanalitică, pe tema relației dintre Eu și societate.

Aceasta este o carte despre copilărie. Putem cerceta fiecare lucrare de istorie, despre societate și moralitate, și vom găsi puține referiri la faptul că toți oamenii sunt la început copii și că toate popoarele își încep existența în creșe. Este uman a avea o copilărie lungă; este civilizat a avea o copilărie și mai lungă. Copilăria îndelungată face din om un virtuoz tehnic și mental, dar în același timp lasă în el urme ale imaturității afective pentru tot restul vieții. În timp ce triburile și națiunile, în multe moduri intuitive, folosesc educația copiilor pentru a le conferi forma lor proprie de identitate umană matură, versiunea lor unică a integrității, ele sunt și rămân amenințate de frici iraționale care provin din copilăria pe care tot ei au exploatat-o în felul lor specific.

Ce poate și un clinician despre toate acestea? Cred că metoda psihanalitică este esențialmente o metodă istorică. Chiar și atunci când se concentrează pe date medicale, le interpretează ca funcție a experienței trecute. A spune că psihanaliza studiază conflictul dintre matur și infantil, dintre straturile actuale și cele arhaice ale minții, înseamnă că psihanaliza studiază evoluția psihologică prin analiza individului. În același timp, ea aruncă o lumină asupra faptului că istoria umanității reprezintă un metabolism gigantic al ciclurilor de viață individuale.

Astfel, aș vrea să spun că aceasta este o carte despre procesele istorice. Iar psihanalistul este un tip ciudat de istoric, poate unul nou: dedicat să influențeze ceea ce observă, el devine parte a procesului istoric pe care îl studiază. Ca terapeut,

el trebuie să fie conștient de propria reacție la ceea ce observă: „ecuația” sa personală ca observator devine chiar instrument de observație. Astfel, nici alinierea terminologică la științele mai obiective, nici detașarea demnă de vacarmul zilei nu pot și nu trebuie să împiedice metoda psihanalitică să fie, cum o numea H.S. Sullivan, „participantă”, și asta în mod sistematic.

Astfel, această carte este și trebuie să fie una subiectivă, un *itinerar conceptual*. Nu își propune să fie reprezentativă prin citate sau sistematică în referințe. În general, nu prea folosește la nimic efortul de a clarifica semnificațiile până acum vagi prin citarea aparent scrupuloasă a unor semnificații vag similare, aparținând altor contexte.

Această abordare personală necesită o scurtă prezentare a formării mele și a influențelor intelectuale generale.

Am început să studiez psihologia venind din domeniul artistic, ceea ce poate explica, dacă nu chiar justifică, faptul că uneori cititorul mă va surprinde zugrăvind contexte și fundaluri acolo unde s-ar fi așteptat să descriu fapte și concepte. A trebuit să fac o virtute dintr-o necesitate constituțională, bazându-mă în transmiterea ideilor mele pe descrieri reprezentative mai degrabă decât pe argumente teoretice.

Primele experiențe de lucru cu copiii le-am avut într-o mică școală americană din Viena, condusă de Dorothy Burlingham și de Eva Rosenfeld și al cărei director era Peter Blos. Mi-am început cariera clinică în calitate de psihanalist de copii. Am

fost supervizat de Anna Freud și de August Aichhorn. Am absolvit Institutul Psihanalitic din Viena.

Henry A. Murray și colaboratorii săi de la Clinica Psihologică de la Harvard mi-au oferit primul adăpost intelectual din această țară. Pe parcursul mai multor ani am avut privilegiul de a purta lungi discuții cu mai mulți antropologi, în primul rând Gregory Bateson, Ruth Benedict, Martin Loeb și Margaret Mead. Scudder Mekeel și Alfred Kroeber m-au introdus în „domeniu”. Voi vorbi în detaliu despre influența lor specială în partea a doua. Ar fi imposibil să trec în revistă tot ceea ce îi datorez lui Margaret Mead.

Concepțiile mele comparative despre copilărie s-au dezvoltat prin intermediul cercetării, pentru care am fost la început încurajat de Lawrence K. Frank. O bursă de la Fundația Josiah Macy, Jr. mi-a dat ocazia să particip la un studiu despre debutul nevrozelor infantile, la Yale

(Departamentul de Psihiatrie, Facultatea de Medicină și Institutul de Relații Umane); și o bursă din partea Asociației pentru Educație Generală mi-a permis un timp să particip la studiul longitudinal al lui Jean Walker Macfarlane despre caracteristicile copiilor din California (Institutul pentru Sănătatea Copilului, Universitatea din California, Berkeley).

Această carte a fost redactată de soția mea, Joan Erikson.

Pentru completarea manuscrisului am fost îndrumat de Helen Meiklejohn, dar și de Gregory Bateson, Wilma Lloyd, Gardner și Lois Murphy, Laurence Sears și

Don MacKinnon. Le sunt recunoscător.

În text apar o serie de nume fictive: Sam, Ann și Peter; Marine, Jim Sioux și Fanny Șamanul; Jean și mama ei, Mary și alții. Ei au fost pacienții și subiecții care, fără să știe, mi-au furnizat „modele” de comportament explicit, care de-a lungul anilor mi-au rămas în minte și au luat amploare ca scop și semnificație. Sper ca referirile la ei să transmită aprecierea pe care le-o port pentru participarea la această muncă de clarificare.

Datorez anumite informații prezentate în această carte activității mele alături de următoarele echipe și persoane: Facultatea de Medicină a Universității Harvard, Departamentul de Neuropsihiatrie — dr. Frank Fremont-Smith; Facultatea de Medicină a Universității Yale, Departamentul de Psihiatrie — dr. Felice Begg-Emery, dr. Marian Putnam și Ruth Washburn; Fundația Menninger, Southard School — dr. Mary Leitch; Spitalul de Copii din East Bay, Centrul pentru Dezvoltarea Copilului — Wilma Lloyd; Spitalul Mount Zion, Clinica de Reabilitare pentru Veterani — dr. Emanuel Windholz; Clinica de Asistență a Copilului, San Francisco Public Schools.

Unele fragmente din carte se bazează pe studii publicate anterior, cum ar fi „Configurations in Play: Clinical Observations”, în *Psychoanalytic Quarterly*; „Problems of Infancy and Early Childhood”, în *Cyclopaedia of Medicine*, etc., ed. a doua revizuită, Davis and Company; *Studies in the Interpretation of Play: I. Clinical Observation of Play Disruption in Young Children*, apărută în *Genetic Psychology*

Monographs; „Observations on Sioux Education”, *Journal of Psychology*; „Hitler’s Imagery and German Youth”, *Psychiatry*; *Observations on the Yurok: Childhood and World Image*, în periodicul University of California Publications in American Archaeology and Ethnology; „Childhood and Tradition in Two American Indian Tribes”, în *The Psychoanalytic Study of the Child*, I, International Universities Press (revăzut și republicat în vol. *Personality*, coord. de Clyde Kluckhohn și Henry A. Murray, Alfred A. Knopf); „Ego Development and Historical Change”, în *The Psychoanalytic Study of the Child*, II, International Universities Press.

Erik Homburger Erikson

Orinda, California

Partea întâi

Relevanță și relativitate în istoricul de caz

În orice domeniu există câteva întrebări simple, foarte incomode prin faptul că dezbaterile care se iscă în permanență în jurul lor duc la eșecuri repetate și îl fac să pară nepriceput pe cel mai mare expert. În psihopatologie astfel de probleme au fost întotdeauna legate de localizarea și cauzele tulburării nevrotice. Are aceasta un debut vizibil? Rezidă ea în corp sau în minte, în individ sau societate?

Timp de secole această dilemă s-a centrat în jurul argumentului ecleziastic despre originea nebuliei: să fie un diavol care se insinuează sau o inflamație acută a creierului? Această simplă dilemă pare de mult depășită. În ultimul timp am ajuns la concluzia că o nevroză este psiho- și somatică, psiho- și socială și interpersonală.

Oricum, cel mai adesea discuția va scoate la iveală faptul că și aceste noi definiții nu sunt decât moduri diferite de a combina concepte atât de separate ca *psyche* și *soma*, individ și grup. Acum spunem „și” în loc de „sau”, dar reținem cel puțin presupunerea implicită că mintea este „ceva” diferit de corp, iar societatea, „ceva” diferit de individ.

Psihopatologia descinde din medicină, care își are ilustrele origini în cercetarea localizării și a cauzalității bolilor. Instituțiile noastre de formare sunt dedicate acestei căutări, care oferă celor ce suferă, ca și celor care îi tratează, o reasigurare

magică emanând din tradiția și prestigiul științifice. Pare mai sigur faptul de a concepe nevroza ca boală, pentru că astfel ea pare a fi o suferință. De fapt, chiar este adesea însoțită de suferințe somatice circumscrise, iar pentru boli avem abordări bine definite, atât la nivel individual, cât și epidemiologic. Aceste abordări au dus la un declin abrupt în cazul multor boli și la scăderea mortalității, în cazul altora.

Totuși se întâmplă ceva ciudat. Atunci când gândim nevroza în termeni de boală, ajungem treptat să reconsiderăm întreaga problemă a bolii. În loc să ajungem la o mai bună definire a nevrozei, găsim că unele boli foarte răspândite, cum ar fi durerile de inimă sau de stomac, capătă o nouă semnificație, fiind considerate echivalente cu simptomele nevrotice sau în orice caz cu simptome ale unei tulburări centrale, mai degrabă decât un fenomen periferic în zone afectate izolate.

Aici, sensul cel mai nou al abordării „clinice” devine în mod curios similar cu înțelesul său cel mai vechi. Astfel, pe vremuri, „botezul clinic” desemna funcția unui preot aflat la patul bolnavului, când lupta somatică părea că se apropie de sfârșit, iar sufletul avea nevoie de asistență pentru întâlnirea față-în-față cu Creatorul. A existat o vreme în istoria medievală când medicul era obligat să cheme un preot dacă nu reușea să-și vindece pacientul timp de mai multe zile. În astfel de cazuri se presupunea că boala era ceea ce am putea numi astăzi spiritual-somatică. Termenul „clinic” și-a lepădat de mult straietele preoțești. Dar ceva din vechea sa conotație se păstrează, căci știm că o persoană nevrotică, indiferent unde, cum și de ce are o suferință, este afectată în nucleul ei, oricum am numi acest nucleu

organizat sau organizator. Poate că respectiva persoană nu va fi expusă singurătății finale a morții, dar trăiește acea singurătate tăcută, acea izolare și dezorganizare a experienței, pe care o numim angoasă (anxietatea) nevrotică.

Oricât de mult ar căuta un psihoterapeut prestigiul, soliditatea și confortul în analogii biologice și fizice, el are de-a face, înainte de orice, cu anxietatea *umană*. Despre aceasta poate spune puține lucruri, nicidecum totul. De aceea, înainte de a se extinde în aplicații mai ample, el poate afirma în mod deschis unde se poziționează în formarea sa clinică.

Astfel, această carte începe cu un exemplu de patologie — și anume izbucnirea neașteptată a unei tulburări somatice violente în copilărie. Farul nostru călăuzitor nu caută să izoleze și să mențină în atenție vreun aspect sau mecanism anume al acestui caz, ci el trece în mod deliberat aleatoriu peste multipli factori implicați, pentru a vedea dacă putem circumscrie aria tulburării.

1. O criză neurologică la un copil mic: Sam

Într-o dimineață devreme, într-un oraș din nordul Californiei, mama unui copil de trei ani a fost trezită de zgomote ciudate venind din camera lui. A alergat la patul copilului și l-a găsit într-o stare îngrozitoare de criză. Pentru ea arăta exact ca un atac de cord, de care murise bunica lui în urmă cu cinci zile. A chemat un medic, care a spus că atacul lui Sam era epileptic. Medicul a administrat sedative și a pus să fie transportat băiatul la un spital dintr-un oraș apropiat. Personalul spitalului nu a dorit să înainteze un diagnostic din cauza vârstei pacientului și a faptului că se afla sub influența unor medicamente când a fost adus. Externat după câteva zile, băiatul părea să fie perfect sănătos; reflexele lui neurologice erau toate în ordine.

O lună mai târziu, micuțul Sam a găsit o cârțiță moartă în curtea din spate și a început să se agite morbid în jurul ei. Mama lui a încercat să răspundă la întrebările lui foarte pătrunzătoare despre moarte. El a mers apoi cu greu la culcare declarând că, după toate aparențele, nici mama nu știa răspunsurile. Noaptea a plâns, a vomitat și a început să-și miște ochii și gura în mod necontrolat. De data aceasta, medicul a ajuns destul de devreme pentru a observa simptomele care au culminat cu o convulsie severă pe toată partea dreaptă a corpului. Spitalul a diagnosticat tulburarea tot ca epilepsie, din cauza, probabil, a unei leziuni a creierului în emisfera stângă.

Două luni mai târziu, când a apărut al treilea atac după ce băiatul a strivit accidental un fluture în mână, spitalul a adăugat la diagnosticul lui: „factor declanșator: stimularea psihică”. Altfel spus, din cauza unei patologii cerebrale, acest băiat a avut probabil un prag mai scăzut pentru declanșarea convulsiilor; iar un stimul psihic, ideea de moarte, l-a făcut să depășească pragul. Altfel, nici nașterea, nici mica lui copilărie, nici condiția sa neurologică dintre atacuri nu au prezentat o patologie specifică. Starea lui generală de sănătate era excelentă. Era bine hrănit, iar undele cerebrale de la momentul respectiv indicau doar faptul că epilepsia „nu putea fi exclusă”.

Care a fost „stimulul psihic?” În mod evident avea de-a face cu moartea: cârțița moartă, fluturile mort — apoi să nu uităm remarcă mamei că, la primul atac, copilul arăta exact ca bunica muribundă.

lata împrejurarile morții bunicii:

În urmă cu câteva luni, mama tatălui a făcut prima vizită în casa cea nouă a familiei, din orașul X. A existat o stare de tensiune ascunsă care a tulburat-o pe mamă mai mult decât a realizat atunci. Vizita a avut pentru ea conotația unui examen: s-a descurcat bine cu soțul și copilul ei? De asemenea, exista o stare de anxietate și în legătură cu sănătatea bunicii. Băiețelul, căruia în acea perioadă îi făcea plăcere să îi tachineze pe ceilalți, fusese avertizat că inima bunicii nu era prea puternică. El a promis să o cruțe și pentru început totul a decurs bine. Mai departe, mama i-a lăsat din când în când pe nepot și pe bunică împreună, mai ales că

micuțului energetic nu părea să-i priască faptul că era și așa ținut foarte din scurt. El părea, gândea ea, tot mai palid și mai tensionat. Într-o zi, când mama a lipsit puțin de acasă, lăsându-și copilul în grija soacrei, la întoarcere a găsit-o pe bătrână jos, pe podea, pradă unui atac de cord. După cum povestește bunica mai târziu, copilul se urcase pe un scaun și căzuse. Avem toate motivele să presupunem că el a tachinat-o și a făcut intenționat ceva ce ea îi interzisese. Bunica a fost bolnavă timp de mai multe luni, nu și-a mai revenit și până la urmă a murit cu câteva zile înainte de prima criză a copilului.

Concluzia este clară: ceea ce medicii au numit „stimulare psihică” în acest caz avea legătură cu moartea bunicii. Ulterior mama și-a amintit ceea ce la momentul respectiv nu i s-a părut important — și anume că Sam, mergând la culcare în noaptea de dinaintea atacului, și-a netezit perna așa cum făcuse bunica lui, pentru a evita congestia, și că se culcase aproape în poziția șezut, cum făcuse și bunica.

În mod ciudat, mama insistase ca băiatul să nu afle de moartea bunicii. În dimineața în care a murit bunica, mama îi spusese băiețelului că aceasta a plecat într-o lungă călătorie la nord de Seattle. El plânsese și strigase: „De ce nu mi-a spus la revedere?” I s-a spus că nu avusese timp. Apoi, când o cutie misterioasă, mare fusese cărată afară din casă, mama îi spusese că era plină cu cărțile bunicii. Dar Sam nu o văzuse pe bunica nici să fi adus, nici să fi citit atâtea cărți și nici nu putea să vadă rostul atâtor lacrimi vărsate deasupra unei cutii cu cărți de rudele care se adunaseră rapid. Mă îndoiesc, desigur, că băiatul chiar a crezut povestea; și

într-adevăr, mama a pus cap la cap o serie de remarci făcute de micuțul căruia îi plăcea să tachineze. Odată, când ea voi ca el să găsească ceva ce el nu dorea să caute, el spuse în glumă: „A plecat într-o lu-ungă călătorie, tocmai la Sea-attle”. În grupul de joacă la care a participat mai târziu, ca parte a planului de tratament, băiatul altminteri energetic construia, într-o stare de maximă concentrare, ca prin vis, nenumărate variante de cutii alungite ale căror deschideri le astupa cu grijă. Întrebările lui din acea perioadă justificau suspiciunea că era preocupat de ideea de a fi închis într-o cutie alungită. Dar refuza să asculte explicația întârziată a mamei sale, oferită acum prea explicit, că bunica de fapt murise. „Mintți”, spunea el. „E în Seattle. O voi revedea.”

Din puținul care s-a spus până acum despre băiat, trebuie să fie clar că era un copil ambițios, viguros și precoce, deloc ușor de păcălit. Părinții lui, ambițioși, aveau planuri mari pentru singurul lor fiu: ca mintea lui ar fi putut merge în est, la colegiu și la Facultatea de Medicină sau poate la drept. Vedeau în el expresia vie a precocității și a curiozității. El fusese dintotdeauna încăpățânat și încă de la început incapabil să accepte un „nu” sau un „poate”

drept răspuns. De îndată ce a putut, a început să lovească — tendință care nu a fost considerată anormală în cartierul unde s-a născut și a crescut: un cartier cu populație eterogenă, unde trebuie să fi căpătat de la o vârstă fragedă impresia că este bine să înveți să lovești primul, pentru orice eventualitate. Numai că acum locuiau, singura familie de evrei, într-un oraș mic, dar prosper. A fost nevoie să i se spună băiețelului să nu lovească copiii,

să nu mai pună doamnelor atâtea întrebări și — pentru numele lui Dumnezeu și spre binele afacerii — să se poarte frumos cu ceilalți. În mediul lui de viață anterior, imaginea ideală prescrisă pentru un băiat fusese aceea a unui tip dur (pe stradă) și a băiatului isteț (acasă). Problema acum era ca el să devină rapid ceea ce clasa de mijloc a populației neevreiești numea „un băiețel bine-crescut, în ciuda faptului că era evreu”. Sam făcuse o treabă remarcabil de inteligentă ajustându-și agresivitatea și devenind un micuț sâcâitor și șmecheraș.

În acest context, „stimularea psihică” devine foarte importantă. În primul rând este vorba despre un copil care a fost dintotdeauna iritabil și agresiv. Orice încercare din partea celorlalți de a-l stăpâni îl infuria; propriile sale încercări de autocontrol duceau la stări de tensiune insuportabilă. Putem să numim aceasta *intoleranță constitutivă*, „constitutiv” însemnând doar că nu o putem pune în legătură cu ceva anterior trăit; el a fost astfel dintotdeauna. Trebuie să adaug totuși că supărarea lui nu dura niciodată prea mult și că era nu numai un copil foarte afectuos, ci și deosebit de expresiv și exuberant, trăsături care l-au ajutat să adopte rolul cuiva care născocеște șotii amuzante. La momentul sosirii bunicii, este clar acum, ceva l-a lipsit de umorul lui. Lovise foarte tare un copil. Cursese puțin sânge și acum îl amenința excluderea. El, un extravert plin de energie, fusese forțat să stea acasă cu bunica, pe care nu avea voie să o necăjească.

Făcea parte agresivitatea lui dintr-o constituție epileptică? Nu știu. Vigoarea lui nu avea nicio legătură cu o stare febrilă sau anxioasă. Este adevărat că primele

trei atacuri majore au avut legătură cu ideea de moarte, iar următoarele două, cu despărțirea de primul, respectiv de al doilea terapeut. Este de asemenea adevărat că atacurile minore, mult mai frecvente — constând în privire fixă, spasme de regurgitare și leșin, din care își revenea la auzul cuvintelor pline de îngrijorare „Ce s-a întâmplat?” —, apăreau adesea imediat după comportamentele sau cuvintele sale agresive neașteptate. Putea să arunce cu o piatră în cineva străin sau putea să spună: „Dumnezeu e un sconcs” sau: „Lumea e plină de sconcs” sau (către mama lui): „Ești o mamă vitregă”. Să fi fost acestea izbucniri de agresivitate primitivă pentru care a fost apoi forțat să plătească printr-o criză? Sau erau încercări desperate de a descărca prin acte violente presentimentul unei crize iminente?

Acestea au fost impresiile culese de mine din anamneza medicului și din relatările mamei când am preluat tratamentul băiatului, la aproximativ doi ani de la debutul bolii. Și curând aveam să asist la una dintre crizele sale minore. Ne-am jucat domino și, pentru a-i testa limitele, am făcut în așa fel încât să piardă în mod constant, ceea ce nu a fost deloc ușor. A devenit foarte palid și toată strălucirea i-a pierit. S-a ridicat brusc, a luat o păpușă de cauciuc și m-a lovit cu putere în față. Apoi, privirea i-a devenit fixă, a început să icnească de parcă urma să vomite și treptat și-a pierdut cunoștința. Revenindu-și, a spus cu o voce răgușită și precipitată: „Să continuăm” și și-a adunat piesele de domino care se împrăștiaseră. Copiii au

capacitatea de a exprima prin configurații spațiale ceea ce nu pot sau nu îndrăznesc să spună. Rearanjându-le rapid, a construit o figură alungită,

rectangulară: o variantă miniaturală a marilor cutii pe care i-ar fi plăcut să le construiască înainte, la grădiniță. Toate piesele de domino erau așezate cu fața spre interior. Pe deplin conștient acum, a înțeles ce construisese și a zâmbit ușor.

Am simțit că era pregătit să i se spună ceea ce înțelesesem. Am spus:

— Pentru a vedea punctele marcate pe piesele tale, ar trebui să fii înăuntrul cutiei, ca un mort în coșciug.

— Da, a șoptit el.

— Asta ar însemna că te temi că vei muri din cauză că m-ai lovit.

Cu sufletul la gură:

— Dar chiar voi muri?

— Bineînțeles că nu. Dar când au dus-o pe bunica ta în coșciug probabil te-ai gândit că tu i-ai provocat moartea și prin urmare trebuie să mori și tu. De aceea ai construit acele cutii mari la școală, așa cum ai construit-o și pe aceasta micuță de astăzi. De fapt, probabil te-ai gândit că vei muri ori de câte ori ai avut unul din atacurile acelea.

— Da, a spus oarecum jenat, fiindcă de fapt nu recunoscuse niciodată în fața mea că ar fi văzut sicriul bunicii și știa de moartea ei.

În acest punct s-ar putea crede că am încheiat povestea. Dar între timp am lucrat și cu mama și am înțeles care a fost rolul ei în acest caz — ea având o pondere importantă în ansamblul poveștii. Căci putem fi siguri că, oricare ar fi „stimulul psihic” profund din viața unui copil mic, el este identic cu cel mai nevrotic conflict

al mamei sale. Într-adevăr, mama a reușit acum să-și amintească, depășind serioase rezistențe emoționale, un incident în care, fiind foarte prinsă cu pregătirile pentru sosirea soacrei sale, Sam îi aruncase o păpușă în față. „Intenționat” sau nu, ținuse prea bine; îi făcuse unul dintre dinții din față să se miște. Un dinte din față este ceva prețios în multe feluri. Mama l-a lovit atunci mai tare și cu mai multă furie ca niciodată. Nu intenționase o pedeapsă dinte pentru dinte, dar arătase o furie pe care nici ea și nici el nu o bănuiseră până atunci.

Sau el o știuse înainte de a fi pedepsit? Acesta este un element esențial. Fiindcă eu cred că toleranța scăzută a acestui băiat față de agresivitate a fost și mai mult diminuată de conotația generală acordată violenței în familia sa. Mai presus și dincolo de conflictul individual, întregul mediu de viață al copiilor foștilor refugiați ai ghetourilor și ai pogromurilor este impregnat de problema destinului special al evreilor în fața furiei și a violenței. Totul a început într-un mod extrem de semnificativ cu un Dumnezeu puternic, furios și răzbunător, dar și mânios, atitudini preluate de patriarhii care s-au succedat de la Moise până la străbunicii acestui băiat. Și s-a încheiat cu neajutorarea poporului evreu neînmarmat, popor

ales, dar dispersat, în fața celorlalte popoare întotdeauna potențial violent. Această familie îndrăznește să înfrunte destinul evreilor izolându-se într-un oraș cu populație neevreiască; dar își ducea soarta ca pe o realitate internă, în mijlocul acestor creștini care nu le negau în mod activ noua și probabil precara securitate.

Aici este important să adăugăm faptul că pacientul nostru a fost prins în

conflictul părinților săi cu predecesorii lor, pe de-o parte, și cu vecinii lor, pe de alta, în cel mai nepotrivit moment al vieții sale. Pentru că el se afla într-o etapă de dezvoltare caracterizată prin intoleranță față de constrângere. Mă refer la creșterea rapidă a capacității locomotorii, a curiozității și a unui tip sadic de masculinitate infantilă care de regulă apare la vârsta de trei sau patru ani, manifestându-se conform particularităților tradiției sau temperamentului individual. Nu există niciun dubiu că pacientul nostru fusese precoce în această privință ca și în altele. La această vârstă, orice copil poate manifesta o intoleranță crescută la faptul de a nu i se permite mișcarea liberă și întrebările insistente. O intensificare considerabilă a inițiativei atât în ceea ce privește faptele, cât și fanteziile îl face pe copilul aflat în acest stadiu de creștere deosebit de vulnerabil la principiul talionului — iar el s-a apropiat periculos de mult de o pedeapsă dinte pentru dinte. În această perioadă, unui băiat îi place să pretindă că este uriaș pentru că se teme de uriași, picioarele lui fiind mult prea mici pentru cizmele pe care le poartă în fanteziile sale. În plus, precocitatea presupune întotdeauna o relativă izolare și un dezechilibru neliniștitor. Astfel, toleranța lui pentru anxietățile părinților era deosebit de scăzută la momentul la care apariția bunicii a adăugat conflictele ancestrale latente la problemele economice și sociale cotidiene.

Acesta este deci primul nostru „exemplu” de criză umană. Dar, înainte de a-l analiza în continuare, aș dori să spun câteva cuvinte despre procedura terapeutică. S-a încercat sincronizarea muncii pediatrice cu cea psihanalitică. Dozele de sedativ

au fost treptat scăzute, pe măsură ce observația psihanalitică a început să discearnă, iar *insight*-ul să repereze punctele slabe ale pragurilor emoționale ale copilului. Stimulii specifici acestor zone vulnerabile au fost discutați nu numai cu copilul, ci și cu părinții, ca ei să poată reface mental contribuția lor la tulburarea copilului și să capete o anumită înțelegere înainte ca fiul lor precoce să-i poată depăși prin înțelegerea sa asupra propriei persoane și a lor.

Într-o după-amiază, la scurt timp după episodul în care am fost lovit în față, micul nostru pacient a găsit-o pe mama lui odihnindu-se întinsă pe canapea. El i-a pus mâna pe piept și a spus: „Doar un băiat foarte rău ar vrea să sară pe mama lui și să o calce în picioare; numai un băiat foarte rău ar vrea să facă așa ceva. Nu-i așa, mami?” Mama a râs și a spus: „Pun pariu că ți-ar plăcea s-o faci chiar acum. Cred că un băiețel cuminte s-ar gândi că ar fi vrut să facă asta, dar ar ști că nu vrea cu adevărat să o facă” — sau ceva de genul acesta. Astfel de lucruri sunt greu de spus, iar cuvintele nu sunt atât de importante. Ceea ce contează este spiritul lor și implicația că există două moduri diferite de a vrea un lucru, care pot fi diferențiate prin autoobservație și comunicate celorlalți. „Da”, a spus el, „dar nu o voi face”. Apoi a adăugat: „Dl E. mă întreabă mereu de ce arunc cu lucruri. El mă lasă să fac ce vreau”. Apoi a adăugat repede: „În seara asta nu va fi nicio scenă, mami”.

Astfel, băiatul a învățat să împărtășească autoobservația exact cu mama asupra căreia se îndrepta furia lui și să facă din ea un aliat al *insight*-ului său. Achiziția acestei capacități a fost de maximă importanță, deoarece a făcut posibil pentru

copil să-și avertizeze mama și pe sine când simțea apropierea acelei ciudate furii cosmice sau când percepea semnele somatice (deseori foarte discrete) ale unui atac. Ea lua imediat legătura cu pediatriul, care era complet informat și foarte cooperant. El prescria unele măsuri preventive. În felul acesta, atacurile minore au fost reduse la apariții rare și trecătoare pe care treptat băiatul a învățat să le controleze cu un minimum de tulburare. Crizele majore nu au mai apărut.

În acest punct, cititorul ar putea argumenta pe bună dreptate că atacurile la un copil atât de mic s-ar fi putut opri de la sine și fără astfel de proceduri complicate. Posibil. Nu pretindem că acesta este un exemplu de tratare a epilepsiei prin psihanaliză. Pretindem mai puțin — și, într-un fel, aspirăm la mai mult.

Am investigat „stimulul psihic” care, într-o anumită perioadă din viața pacientului, a contribuit la manifestarea unei potențialități latente pentru atacurile epileptice. Forma noastră de investigare aduce un plus de cunoaștere oferindu-i pacientului un *insight*, care îl influențează pe măsură ce devine parte din viața sa. Indiferent de vârstă, ne adaptăm la capacitatea sa de a se autoexamina, pentru a înțelege și pentru a planifica. Făcând aceasta, noi efectuăm o cură sau poate accelerăm una spontană — nu e puțin lucru, dacă ne gândim la leziunile produse de caracterul frecvent și de repetitivitatea unor atât de severe furtuni neurologice. Dar, pretinzând mai puțin decât tratarea epilepsiei, ne-ar plăcea în principiu să credem că, prin investigații terapeutice într-un segment al vieții unui copil, ajutăm toată familia să accepte în cadrul ei o criză ca aparținând istoricului familiei. Deoarece o criză

psihosomatică este o criză emoțională până într-acolo încât individul bolnav răspunde în mod specific crizelor latente resimțite la persoanele importante din jurul său.

Aceasta cu siguranță nu are nicio legătură cu faptul de a da sau a accepta *vina* pentru tulburarea copilului. De fapt, autoblamarea intensă a mamei, pentru faptul că ar fi putut afecta creierul copilului prin acea lovitură puternică, a constituit o mare parte din „stimulul psihic” căutat de noi: pentru că ea a intensificat și a dat forță acelei frici generale de violență care caracterizează istoricul familial. Înainte de toate, frica mamei de a-l fi rănit reprezintă un complement și, astfel, o consolidare emoțională a ceea ce până la urmă am concluzionat a fi realmente „stimulul psihic” patogen dominant, ceea ce medicii lui Sam au vrut ca noi să găsim — și anume teama băiatului *că și mama lui ar putea muri* din cauza atacului asupra dintelui ei și a celorlalte fapte și dorințe ale lui, în general sadice.

Nu, vinovăția nu ajută cu nimic. Dacă există culpă resimțită, există și încercări iraționale de reparație pentru paguba produsă — și o asemenea reparație vinovată de regulă nu duce decât la pagube și mai mari. Ceea ce sperăm ca pacientul și familia să obțină în urma investigației noastre asupra istoriei lor este o profundă smerenie în fața proceselor care ne guvernează și capacitatea de a le trăi cu mai multă simplitate și modestie. Dar care sunt acestea?

Natura cazului nostru nu determină să începem cu procesele *inerente*

organismului. În paginile următoare ne vom referi la organism ca la un proces, și nu ca la un lucru, pentru că suntem interesați de calitatea homeostatică a organismului viu, și nu de elemente patologice vizibile prin secțiune sau disecție. Pacientul nostru a suferit o tulburare somatică de un tip și o intensitate care sugerează posibilitatea unei iritații somatice a creierului, de origine anatomică, toxică sau de altă origine. O astfel de leziune nu a putut fi demonstrată, dar trebuie să ne întrebăm ce povară a pus prezența ei asupra vieții acestui copil. Chiar dacă leziunea ar fi putut fi demonstrată, ea ar fi constituit desigur doar o condiție potențială, de altfel necesară, pentru apariția convulsiilor. Ea nu ar putea fi considerată drept cauză a convulsiilor, căci trebuie să presupunem că un număr însemnat de persoane trăiesc cu o patologie cerebrală similară, fără a face vreodată convulsii. Leziunea cerebrală, în acest caz, doar ar facilita descărcarea tensiunii provenite dintr-o sursă sau alta, sub formă de atacuri convulsive. În același timp, ea ar atenționa în permanență asupra unui punct intern periculos, asupra unei toleranțe scăzute la tensiune. Un astfel de pericol intern este susceptibil să scadă pragul copilului față de pericole externe, mai ales cele percepute în iritabilitatea și angoasele părinților, de a căror protecție are atâta nevoie, tocmai din cauza pericolului intern. Dacă leziunea cerebrală face ca firea băiatului să fie mai nerăbdătoare și mai iritabilă sau dacă iritabilitatea lui (pe care o au și cei din familia lui și la care a fost expus prin cei apropiați) face leziunea cerebrală mai semnificativă decât ar fi fost la un altfel de băiat înconjurat de altfel de persoane — aceasta este una dintre multele și foarte bunele

întrebări pentru care nu avem răspuns.

Astfel, tot ceea ce putem spune este că, la momentul crizei, „constituția” lui Sam, ca și temperamentul și stadiul de dezvoltare au avut anumite tendințe comune; toate au tins spre intoleranța la restricționarea libertății de mișcare și la o exprimare agresivă.

Deci nevoia lui Sam de activitate musculară și mentală nu era doar de natură fiziologică. Ea constituia o parte importantă din dezvoltarea personalității sale și prin aceasta aparținea echipamentului său defensiv. În situațiile periculoase, Sam utiliza ceea ce numim mecanism defensiv „contrafobic”: fiind speriat, ataca, iar când era confruntat cu informații pe care ceilalți ar prefera să le evite ca supărătoare, el punea întrebări cu o insistență anxioasă. Aceste apărări, în schimb, erau foarte potrivite cu cerințele mediului său de viață timpuriu, care îl considera simpatic atunci când era cel mai dur și mai isteț. Astfel, schimbând perspectiva, multe dintre elementele considerate inițial drept părți ale constituției sale fiziologice și mentale se dovedesc a aparține unui proces secundar de organizare, pe care îl vom numi *organizarea experienței în cadrul Eului individual*. După cum vom vedea când va fi discutat în detaliu, acest proces central asigură coerența și individualitatea experienței, echipându-l pe individ împotriva șocurilor ce amenință sub formă de discontinuități imprevizibile de la nivelul organismului și al mediului, făcându-l capabil să anticipeze pericolele interne și externe și integrând abilități și oportunități sociale. Astfel, el asigură individului un sentiment de individuare și identitate

coerentă: de a fi el însuși, de a fi bine și de a fi pe cale să devină ceea ce îl consideră ceilalți, în cel mai bun caz. Este clar că băiețelul nostru a încercat să devină un individ inteligent care tachinează și pune întrebări, un rol care la început i s-a părut a fi de succes în fața pericolului și care acum pare că îl stimulează. Am descris în ce fel acest rol (care l-a pregătit bine pentru rolul de adult al unui intelectual evreu) a devenit temporar devalorizat în contextul schimbărilor din cartier și din familie. O astfel de devalorizare paralizează

sistemul defensiv: când „contrafobicul” nu poate să atace, se simte expus în fața atacului și chiar îl provoacă. În cazul lui Sam, „atacul” a venit dintr-o sursă somatică.

În orice caz, „rolurile” provin din cel de-al treilea principiu de organizare, cel *social*. Ființa umană întotdeauna, de la prima lovitură *in utero* până la ultima suflare, este organizată în colectivități coerente din punct de vedere geografic și istoric: familie, clasă, comunitate, națiune. Așadar, omul este în același timp un organism, un Eu și un membru al societății, implicat în toate cele trei procese de organizare. Organismul său este expus la durere și tensiune; Eul său, la anxietate; iar ca membru al societății, el este expus panicii care emană din grupul său.

Aici ajungem la primele noastre postulate clinice. Că nu există anxietate fără tensiune somatică este evident de la prima vedere; dar trebuie să știm și că nu există anxietate la nivel de individ care să nu reflecte o anxietate latentă comună grupului apropiat și extins. Un individ se simte izolat și privat de sursele de putere colectivă atunci când (chiar dacă în secret) își asumă un rol considerat deosebit de

rău, fie că este cel al unui bețiv sau criminal, fătălău, pămpălău sau orice altă desemnare colocvială a inferiorității uzitată în grupul său. În cazul lui Sam, moartea bunicii nu a făcut decât să confirme ceea ce copiii neevrei (sau mai degrabă părinții lor) sugeraseră, și anume faptul că el era un băiat extraordinar de rău. Mai mult de atât, firește, era și faptul de a fi diferit, de a fi evreu, chestiune adusă în atenția sa mai puțin de către vecini, cât de către părinții lui care afirmaseră în mod repetat că un băiețel evreu trebuia să fie deosebit de bun pentru a nu fi deosebit de rău. În acest punct, investigația noastră, pentru a ține cont de toate faptele relevante, ar trebui să se întoarcă la istorie în sensul larg; ar fi de dorit să urmărească destinul acestei familii de la locuința de pe strada principală până într-un ghetou dintr-o provincie a estului îndepărtat al Rusiei, trecând prin toate evenimentele brutale ale marii Diaspore.

Discutăm despre trei tipuri de procese: procesele somatice, procesele Eului și procesele sociale. În istoria științei, aceste trei tipuri de procese țin de trei discipline științifice diferite — biologie, psihologie și științe sociale — fiecare dintre ele studiind ceea ce putea izola, măsura și diseca: organisme individuale, mintea individului și grupuri sociale. Cunoașterea astfel dobândită este o cunoaștere legată de fapte și cifre, localizare și cauzalitate; ea a dat naștere la conflicte cu privire la apartenența unui element la un tip de procese sau la altul. Gândirea noastră este dominată de această trihotomie fiindcă doar prin intermediul metodologiilor inventive ale acestor discipline putem cunoaște ceva. Din păcate, această cunoaștere

este tributară condițiilor în care s-a construit: organismul supus disecției sau examinării; mintea supusă experimentului sau interogației; grupurile sociale aliniate în tabele statistice. Astfel, în toate aceste cazuri, o disciplină științifică a prejudiciat materialul pus sub observație dizolvând în mod activ situația sa integrală de viață, cu scopul de a putea face o secțiune izolată abordabilă cu un set de instrumente sau concepte.

Problema noastră clinică și perspectiva noastră sunt diferite. Studiem crizele individului uman fiind implicați în mod terapeutic. Astfel, observăm că cele trei tipuri de procese menționate reprezintă trei aspecte ale unui singur proces — de pildă, viața omului, ambele

cuvinte accentuate în mod egal. În acest caz, tensiunea somatică, anxietatea individuală și panica de grup sunt doar moduri diferite în care anxietatea umană se prezintă diferitelor metode de investigație. Formarea clinică ar trebui să includă toate cele trei metodologii, ideal căruia îi sunt dedicate cu modestie studiile din această carte. Atunci când trecem în revistă fiecare element semnificativ dintr-un caz dat, nu putem face abstracție de convingerea că semnificația unui element care poate fi „localizat” într-unul din cele trei procese este co-determinată de semnificația sa din celelalte două. Un element aparținând unui tip de proces capătă relevanță dând și primind un sens de la elementele celorlalte două. Treptat sper că vom găsi cuvinte mai potrivite pentru această *relativitate a existenței umane*.

Așadar, nu cunoaștem „o cauză” a catastrofei descrise în prima secțiune. În

schimb, găsim o convergență, în toate cele trei tipuri de procese, a unor tipuri de intoleranță specifice care fac catastrofa retrospectiv inteligibilă, retrospectiv probabilă. Plauzibilitatea astfel dobândită nu ne permite să mergem în trecut și să împiedicăm cauzele. Ne permite doar să înțelegem un *continuum*, pe care catastrofa a marcat un eveniment decisiv, eveniment care acum își aruncă înapoi umbra chiar asupra elementelor care par să-l fi cauzat. Catastrofa s-a produs, iar noi trebuie să ne insinuăm acum ca agent terapeutic în situația post-catastrofică. Nu vom ști niciodată cum ar fi fost această viață înainte de a fi zdruncinată și de fapt nu vom ști niciodată cum era această viață înainte ca noi să ne implicăm. Acestea sunt condițiile în care ne desfășurăm investigația terapeutică.

Pentru comparație și confirmare ne îndreptăm acum atenția spre o altă criză, de data aceasta la un adult. Simptomul prezentat este din nou somatic; el constă dintr-o durere de cap cronică și severă al cărei factor declanșator este reprezentat de una din exigențele vieții sociale adulte, confruntarea războinică.

2. O criză de război la un soldat al marinei

Un tânăr profesor care depășise cu puțin vârsta de 30 de ani a fost lăsat la vatră ca o „victimă a psihonevrozei”. Simptomele sale, în primul rând o durere de cap invalidantă, au continuat și pe parcursul primului său post civil. Într-o clinică pentru veterani a fost întrebat cum a început totul. El a povestit:

Un grup de pușcași marini stăteau întinși pe țărni într-un întuneric de smoală, pe un cap de pod din Pacific, în bătaia tirurilor de artilerie dușmană. Cândva fuseseră — și încă se purtau ca și cum ar fi fost în continuare — un grup de bărbați duri și feroce, siguri că „nimic nu le stă în cale”. Ei au simțit dintotdeauna că puteau conta pe „comandament” că, după asaltul inițial, îi va degreva pentru a lăsa doar în grija infanteriei menținerea pozițiilor cucerite. Cumva, faptul de fi nevoiți „să lupte stând întinși” contrazisese dintotdeauna spiritul esențial al diviziei lor. Totuși în anul respectiv așa se întâmplase. Și când s-a întâmplat, nu numai că au fost expuși focurilor îngrozitoare de armă venite de nicăieri, ci și unui amestec ciudat de dezgust, furie și frică — până în stomac.

Iată-i deci în această situație. Focul „întăritor” din partea marinei nu fusese de prea mare ajutor. Ceva nu părea să fie în ordine din nou. Dacă într-adevăr „comandamentul” îi considera acum dispensabili?

Printre acești bărbați se afla și pacientul nostru. Ultimul gând care i-ar fi trecut prin minte la momentul acela era că ar putea ajunge vreodată el însuși pacient.

Era, de fapt, un soldat sanitar. Fiind neînarmat, conform convențiilor, părea neafectat de valul de panică și furie care creștea încetul cu încetul în rândul soldaților. Era ca și cum nimic din acestea nu ar fi putut să ajungă la el. Într-un fel se simțea la locul potrivit ca soldat din divizia medicală. Lamentările soldaților doar îi dădeau impresia că sunt ca niște copii. Dintotdeauna îi plăcuse să lucreze cu copiii și mereu fusese considerat foarte bun în lucrul cu copii agresivi. Dar el însuși nu fusese un copil agresiv. De fapt, la începutul războiului, el alesese divizia medicală pentru că nu putea ține o armă în mână. Nu simțea niciun fel de ură, pentru nimeni. (Reamintindu-și acum de acest sentiment exaltat, a devenit clar că trebuie să fi fost prea bun pentru a fi adevărat, cel puțin pentru marină, având în vedere că nu a băut și nu a fumat niciodată — și nici nu a înjurat!) Trebuie să arătăm în acest punct că el putea face față acestei situații și, chiar mai mult, că îi putea ajuta și pe colegii lui să suporte și le putea fi de ajutor când misiunea lor agresivă se va fi terminat. El stătea pe lângă comandantul său medical, un om care îi semăna, pe care îl respecta și admira.

Soldatul nostru nu și-a amintit niciodată de fapt ce s-a întâmplat în restul nopții. Avea doar amintiri izolate, mai mult ca niște vise decât ca întâmplări reale. El spune că soldaților sanitari li s-a ordonat să descarce muniția în loc să instaleze un spital de campanie; că ofițerul medical a devenit cumva foarte nervos și abuziv; și că, din când în când pe parcursul nopții, cineva îi pune în brațe câte o mitralieră. Aici memoria lui devine un spațiu gol.

În dimineața următoare, pacientul (căci de acum era pacient) s-a trezit în spitalul de campanie care până la urmă fusese instalat. Peste noapte dezvoltase o febră tifoidă severă. Ziua și-a petrecut-o sub efectul sedativelor. La căderea nopții, inamicul a atacat din aer. Toți bărbații în putere și-au găsit adăpost sau i-au ajutat pe cei bolnavi să se adăpostească. El era imobilizat, incapabil să se miște și, cu atât mai rău, incapabil să ofere ajutor. Acum, pentru prima oară, a simțit frică, așa cum atâția bărbați curajoși au simțit în momentul când s-au trezit întinși pe spate, imobilizați.

A doua zi a fost evacuat. Atunci când nu se afla în bătaia gloanțelor se simțea mai calm — sau cel puțin așa credea, până când se servea următoarea masă. Zgomotul metalic al tacâmurilor circula în capul său ca o salvă de focuri. Era ca și cum nu ar fi avut niciun fel de apărare împotriva acestor zgomote, care erau atât de insuportabile, că îl făceau să se ascundă sub pătură cât timp ceilalți mâncau.

Din acea zi, viața lui a devenit greu de suportat din cauza durerilor de cap atroce. În scurtele perioade în care nu îl durea capul, era nervos, anxios cu privire la posibilele zgomote metalice și furios atunci când apăreau. Febra sa (sau orice ar fi provocat-o) se vindecase; dar durerile de cap și nervozitatea au determinat reîntoarcerea lui în Statele Unite și trecerea sa în rezervă.

Care este baza nevrozei lui? Căci despre o „nevroză de război” ar fi vorba, dacă acceptăm diagnosticul medicului. Din punct de vedere fiziologic, febra și starea sa toxică ar fi justificat prima durere de cap, dar numai pe prima.

În acest punct trebuie să ne punem o problemă care apare nicio legătură cu durile de cap: de ce era el un om atât de bun? Căci și acum, deși înconjurat practic de circumstanțe neplăcute după război, părea incapabil să verbalizeze și să-și exprime furia. De fapt, el credea că înjurăturile de furie din acea noapte ale superiorului său, deziluzionându-l, îl expuseseră la anxietate. De ce era el atât de bun și de șocat în fața furiei?

I-am cerut să încerce să-și depășească aversiunea pentru furie și să-mi enumere lucrurile care l-au iritat, oricât de puțin, în zilele de dinaintea interviului. A amintit de vibrația autobuzelor; de vocile ascuțite, ca acelea ale copiilor la activități; de scârțâitul pneurilor; de amintirea tranșelor pline de furnici și șopârle; de mâncarea proastă din armată; de ultima bombă explodată destul de aproape; de oamenii nedemni de încredere; de hoți; de snobii și aroganții de „orice rasă, culoare sau religie”; amintirea mamei sale. Asociațiile pacientului au condus de la zgomotele metalice și de la alte amintiri din război, ca hoția și lipsa de încredere, până la mama sa.

Se pare că nu-și mai văzuse mama de la paisprezece ani. Familia sa era la acea vreme într-un declin economic și moral. El plecase de acasă pe neașteptate atunci când mama sa, furioasă și aflată sub influența alcoolului, îl amenințase cu un pistol. El îi luase arma, o distrusese și o aruncase pe geam. Apoi plecase pentru totdeauna. Ținuse acest secret datorită unui bărbat cu rol patern — de fapt, directorul școlii sale. În schimbul protecției și al îndrumării, el promisese să nu bea

niciodată, să nu înjure și să nu se dedea plăcerilor sexuale — și apoi, niciodată să nu pună mâna pe o armă. El devenise un bun student și apoi profesor și un om extraordinar de calm, cel puțin la suprafață, până în acea noapte de pe acel cap de pod din Pacific când, în mijlocul furiei și panicii crescânde ale soldaților, superiorul său cu rol patern a cedat prin câteva înjurături violente și imediat după aceasta soldatul nostru s-a trezit cu o mitralieră în brațe. Au existat multe astfel de nevroze. Victimele lor erau într-o stare permanentă de panică potențială. Se simțeau atacați sau puși în pericol de zgomote neașteptate sau puternice, ca și de unele simptome care le străbăteau corpul: palpitații, valuri de febră, dureri de cap. La fel de neajutorați erau și în fața propriilor emoții: supărări copilărești și anxietăți fără motiv erau provocate de orice lucru prea brusc sau prea intens, de o percepție sau de un sentiment, de un gând sau o amintire. Problema acestor oameni era sistemul de filtrare, acea capacitate de a nu acorda atenție la o mie de stimuli percepuți în orice moment, pe care îi putem ignora în favoarea lucrurilor asupra cărora ne concentrăm. Mai rău, acești oameni nu puteau avea un somn profund și nici vise frumoase. Noapți întregi stăteau suspendați între Scylla zgomotelor enervante și Caribda viselor angoasante care i-ar fi făcut să tresară din momentele de somn profund, dacă ar fi ajuns până acolo. În timpul zilei se aflau în incapacitatea de a-și aminti anumite lucruri; se pierdeau prin propriul cartier sau realizau brusc, în timpul unei conversații, că, fără să-și dea seama, și-au făcut o reprezentare greșită asupra unor lucruri. Ei nu se puteau baza pe procesele caracteristice funcționării Eului,

de organizare a timpului și a spațiului și de testare a realității.

Ce se întâmplase? Erau acestea simptomele unor nervi zdruncinați fizic sau afectați din punct de vedere somatic? Într-unele cazuri desigur că boala a debutat printr-o astfel de afectare sau cel puțin printr-o traumatizare de moment. Însă adesea mai mulți factori s-au combinat pentru a determina o criză reală și a o face să dureze. Cazul prezentat include toți

acești factori: scăderea moralului și creșterea treptată, abia resimțită, a panicii de grup din cauza neîncrederii în conducere; imobilizarea în bătaia focului inamic care nu putea fi localizat și împotriva căruia nu se putea riposta; tendința de „a se abandona” pe un pat de spital; și, în fine, imediata evacuare și un permanent conflict între două voci interioare, dintre care una spunea: „Lasă-i să te ducă acasă, nu fi fraier”, iar cealaltă: „Nu-i lăsa pe ceilalți la nevoie; dacă ei fac față, și tu poți”.

Ceea ce m-a impresionat cel mai mult a fost pierderea de către acești oameni a simțului identității. Știau cine sunt; aveau o identitate personală. Dar era ca și cum, în plan subiectiv, viața lor nu mai era un tot unitar — și nici nu a mai fost de atunci. Este vorba despre o perturbare centrală a ceea ce am numit de atunci identitate a Eului. În acest punct este suficient să spunem că simțul identității ne oferă posibilitatea de a ne trăi sinele ca pe ceva continuu și asemănător și de a acționa ca atare. În multe cazuri a existat, într-un moment crucial din istoricul tulburării, un element aparent anodin, ca de pildă o armă în mâinile ezitante ale soldatului nostru: un simbol al răului, care pune în pericol principiile cu ajutorul cărora individul

s-a străduit să-și protejeze integritatea personală și statutul social în viața sa civilă. De asemenea, angoasa s-a declanșat adesea la gândul subit că: acum ar trebui să fiu acasă, vopsind acoperișul, plătind facturile, întâlnindu-mă cu șeful meu sau făcând o vizită unei fete; și sentimentul lipsit de speranță că toate aceste lucruri care ar fi trebuit să se întâmple nu se vor întâmpla niciodată. Apoi, toate acestea par a fi întreșesute cu un aspect al vieții americane ce va fi amplu discutat mai târziu — și anume faptul că mulți dintre tinerii noștri își construiesc planurile de viață și identitatea pe baza principiului sugerat de începuturile istoriei americane — că un bărbat trebuie să aibă, să păstreze și să apere libertatea pasului următor, ca și dreptul de a face alegeri și a valorifica oportunitățile. Bineînțeles că și americanii se pot așeza și pot fi de fapt foarte statornici. Dar hotărârea de a rămâne într-un loc presupune și asigurarea că ar putea pleca dacă ar alege să facă o schimbare din punct de vedere geografic, social sau ambele. Ceea ce contează este libera alegere și convingerea că nimeni nu te poate „îngrădi” și nu-ți poate „porunci”. Astfel de simboluri opuse devin esențiale, simboluri de posesiune, statut, identitate și simboluri de alegere, schimbare și provocare. În funcție de situație, aceste simboluri pot deveni bune sau rele. În cazul soldatului nostru din marina militară, arma devenise simbolul declinului familiei sale și reprezenta toate lucrurile supărătoare și urâte pe care el alesese să *nu* le facă.

Așadar, trei procese simultane, în loc să se susțină unele pe altele, par să-și fi potențat reciproc pericolele corespunzătoare: (1) Grupul. Acești bărbați voiau să

controleze situația ca grup cu o identitate definită în rândul forțelor armate ale acestei țări. În schimb, neîncrederea față de comandament a generat murmure de panică. Omul nostru a înfruntat această panică, pe care nu putea să o ignore, de pe poziția defensivă atât de des adoptată în viața sa, că el era liderul temperat și tolerant al copiilor. (2) Organismul pacientului se lupta să-și păstreze homeostazia sub impactul atât al panicii (subliminale), cât și al simptomelor unei infecții acute, dar era sabotat de o febră severă. Acestea pacientul i-a ținut piept până la punctul critic datorită celeilalte „convingeri”, că el putea „suporta orice”. (3) Eul pacientului. Copleșit deja de panica grupului și de febra care creștea, în fața cărora nu voise să cedeze la început, echilibrul pacientului a fost mai apoi zdruncinat de pierderea unui suport extern pentru idealul intern: chiar superiorii în care avusese încredere i-au

ordonat (sau așa a crezut el) să rupă un jurământ simbolic pe care se construisese atât de precar autostima sa. Fără îndoială că aceste circumstanțe au rupt digul tendințelor infantile pe care le ținuse suspendate în mod atât de rigid. Căci în toată rigiditatea sa, doar o parte a personalității se maturizase cu adevărat, în timp ce o altă parte fusese susținută chiar de proptelele care căzuseră. În astfel de condiții el era incapabil să suporte pasivitatea sub bombardamentul aerian și ceva din interiorul său a cedat prea ușor ofertei de evacuare. Aici situația s-a schimbat, introducând noi complicații. Pentru că, odată evacuați, mulți s-au simțit cumva obligați inconștient să continue să sufere și să sufere somatic, pentru a justifica evacuarea, ca să nu mai vorbim de lăsarea ulterioară la vatră, pe care unii dintre ei

nu ar fi putut să și-o ierte niciodată pe fondul unei „simple nevroze”. După Primul Război Mondial s-a făcut mare caz de nevroza de compensare — nevroze prelungite în mod inconștient pentru a asigura continuitatea ajutorului financiar. Experiența celui de-al Doilea Război Mondial ne-a oferit o înțelegere a ceea ce ar putea fi numită nevroză de *supracompensare* — cum ar fi nevoia inconștientă de a continua să suferi pentru a supracompensa psihologic slăbiciunea de a-i fi lăsat pe ceilalți la greu; căci mulți dintre acești visători erau mult mai loiali decât credeau. La fel, omul nostru atât de conștiincios simțea în mod repetat o durere insuportabilă ca „un glonț în cap” ori de câte ori părea să se simtă mai bine sau când realiza că de ceva vreme se simte mai bine, fără să-și fi dat seama.

Am putea spune cu oarecare certitudine că acest om nu s-ar fi prăbușit astfel dacă nu ar fi existat condițiile de război și luptă — după cum cei mai mulți medici ar fi destul de siguri că micul Sam nu ar fi avut convulsii atât de severe fără un fel de „predispoziție somatică”. În ambele cazuri, problema psihologică și terapeutică este de a înțelege în ce fel factorii circumstanțiali asociați au slăbit o apărare centrală și ce semnificație specifică are decompensarea care a urmat.

Factorii circumstanțiali asociați pe care îi putem repera sunt acumularea unor schimbări simultane în organism (epuizare și febră), la nivelul Eului (prăbușirea identității Eului) și în mediul social imediat (panica de grup). Aceste schimbări se agravează reciproc dacă surpriza traumatică dintr-un set de schimbări suprasolicite capacitatea reglatorie a celorlalte două sau atunci când convergența unor teme

principale oferă tuturor schimbărilor o mare specificitate reciprocă. Am văzut o astfel de convergență în cazul lui Sam, unde problema ostilității a ajuns într-un punct critic concomitent în mediul său, în stadiul de dezvoltare, în condiția somatică și în defensele Eului său. Atât cazul lui Sam, cât și al soldatului în marină au prezentat o altă tendință periculoasă — mai exact omniprezența schimbării, o condiție care apare atunci când sunt amenințate prea multe proptele în toate cele trei sfere în același timp.

Am prezentat două tipuri de criză umană cu scopul de a ilustra o perspectivă clinică de ansamblu. Legile și mecanismele implicate vor fi discutate în cea mai mare parte a acestei cărți. Cazurile prezentate aici nu sunt tipice: în rutina zilnică a practicii clinice puține cazuri prezintă un „debut” atât de dramatic și de distinct. Oricum, acest debut nu a marcat decisiv declanșarea tulburării ce i-a copleșit până la urmă pe pacienți. El a marcat doar momente de viață concentrate și reprezentative. Dar nu ne-am îndepărtat prea mult de practica clinică și desigur istorică alegând, în scop de demonstrație, cazuri care ilustrează într-un mod deosebit de dramatic principiile ce guvernează normalul.

Aceste principii pot fi exprimate printr-o formulă didactică. Importanța unui factor în istoricul unui caz este dată de importanța celorlalți factori pe care acesta îi face mai relevanți și din care, prin însăși această contribuție, rezultă un plus de semnificație. Pentru a înțelege un caz de psihopatologie, începem prin a studia acel set de schimbări observabile care ne par a fi cele mai accesibile, fie pentru că

domină simptomul prezentat, fie pentru că am învățat o abordare metodologică a acestui set particular de elemente, indiferent că este vorba de schimbări de ordin somatic, transformări la nivelul personalității sau perturbări ale mediului social. De oriunde ai începe, trebuie să o iei de la capăt încă o dată. Dacă pornești de la organism, va trebui să vezi ce semnificație au aceste schimbări asupra celorlalte procese și cât de agravante sunt, la rândul lor, aceste semnificații, asupra încercării organismului de restabilire. Pentru a înțelege cu adevărat acest lucru, va trebui, fără teama de a ne repeta, să examinăm din nou datele și să începem, de pildă, cu variațiile în procesul Eului, punând fiecare element în relație cu stadiul de dezvoltare, cu starea organismului și cu istoricul legăturilor sociale ale pacientului. Acest lucru necesită o a treia formă de reconstrucție — mai exact aceea a istoricului familial al pacientului și al acelor schimbări din viața sa socială care capătă sens și conferă sens modificărilor corporale și dezvoltării Eului său. Cu alte cuvinte, neputând ajunge la o formulă simplă sau la un lanț cauzal cu o localizare clară și un debut circumscris, doar o triplă contabilizare (sau, dacă doriți, o învârtire sistematică în cerc) poate clarifica treptat relevanța și relațiile tuturor datelor cunoscute. Faptul că aceasta s-ar putea să nu ne conducă spre un debut clar și nici să nu se încheie cu o reconstrucție patogenică clară sau cu un prognostic bine fundamentat este neplăcut din punctul de vedere al acurateței care se așteaptă de la fișele noastre de observație, dar poate fi astfel și pentru demersul nostru terapeutic; căci trebuie să fim pregătiți nu numai să înțelegem, ci și să influențăm toate cele trei procese în

același timp. Aceasta înseamnă că în cea mai bună practică clinică sau în cele mai reușite momente ale practicii noastre noi nu ne gândim activ la toate legăturile implicate, atât de explicit cum am putut să o facem în întâlnirile de echipă și în prezentările de caz; trebuie să acționăm asupra lor pe măsură ce le întâlnim.

Nu este scopul acestei cărți să demonstreze aspectul terapeutic al muncii noastre. Doar la concluzii ne vom întoarce la problema psihoterapiei ca relație specifică. Formula noastră de gândire clinică a fost prezentată aici în primul rând ca principiu de organizare a acestei cărți.

În continuarea primei părți vom discuta despre baza *biologică* a teoriei psihanalitice, stadializarea *dezvoltării libidoului* la Freud și vom pune toate acestea în legătură cu ceea ce știm acum despre Eu și începem să înțelegem despre societate. Partea a doua se ocupă de o dilemă *socială* — și anume educația copiilor amerindieni din zilele noastre comparativ cu educația din vremea triburilor și semnificația acestei dileme pentru adaptarea culturală.

Partea a treia se ocupă cu legile *Eului* așa cum ni se dezvăluie în patologia Eului și în jocul copiilor. Vom prezenta un grafic al achizițiilor psihosociale care reprezintă rezultatul medierii reușite de către Eu a stadiilor de dezvoltare biologică și a instituțiilor sociale.

În lumina unor astfel de descoperiri, vom relua în partea a patra unele aspecte ale sfârșitului copilăriei și ale intrării în viața adultă, în condițiile actuale ale industrializării din această

țară (SUA), din Germania și Rusia. Aceasta va oferi o bază

istorică pentru studiul nostru, căci în zilele noastre omul trebuie să decidă dacă își mai poate permite să continue să se folosească de copilărie ca de un arsenal de frici iraționale sau dacă relația dintre adult și copil, ca și alte inegalități, se poate ridica la o poziție de parteneriat într-o ordine a lucrurilor mult mai rezonabilă.

CAPITOLUL 2

Teoria sexualității infantile

1. Două episoade clinice

Ca introducere la expunerea teoriilor freudiene despre organismul infantil generator de energii sexuale și agresive, voi prezenta unele observații asupra a doi copii care păreau în mod ciudat blocați în lupta cu propriile intestine. Pentru a încerca să înțelegem implicațiile sociale ale orificiilor cu rol de eliminare și ale altor orificii ale corpului, va trebui să renunțăm la judecățile noastre cu privire la cazurile studiate și la simptomele observate. Simptomele par ciudate; copiii însă nu sunt. Din motive fiziologice lesne de înțeles, intestinalele sunt foarte departe de zona care reprezintă primul nostru mediator interpersonal, fața. Adulții bine educați uită de intestine, dacă acestea funcționează normal, ca de o parte ascunsă, nonsocială a lucrurilor. Tocmai din acest motiv, disfuncția intestinelor se asociază cu o reflecție confuză și cu răspunsuri secrete. La adult, această problemă se ascunde sub forma plângerilor somatice; la copil apare doar sub forma unor obiceiuri îndărătnice.

Ann, o fetiță de patru ani, intră în cabinet, pe jumătate adusă cu blândețe, pe jumătate împinsă ferm de o mamă îngrijorată. Deși nu se împotrivește și nu obiectează, fetița este palidă și tristă, are o privire inexpressivă și orientată spre interior și-și sughe degetul cu putere.

Am fost informat cu privire la problema lui Ann. Pare că își pierde reziliența sa obișnuită; pe de-o parte este prea copilăroasă, pe de alta, prea serioasă, ca un adult. Când este exuberantă, o face într-un mod exploziv, care curând trece în

prosteală. Dar cel mai deranjant obicei al ei este acela de a-și inhiba mișcările intestinelor atunci când i se cere să le evacueze și apoi să murdărească patul în timpul nopții sau mai degrabă dimineața devreme, cu puțin înainte ca mama ei, abia trezită din somn, să o surprindă. Reproșurile sunt suportate în tăcere și reverie, dincolo de care zace disperarea evidentă. Această disperare pare să fi luat amploare recent, în urma unui accident în care fetița a fost lovită de o mașină. Nu a fost rănită decât superficial, dar s-a retras și mai mult în ceea ce privește comunicarea și controlul parental.

Odată intrată în cabinet, fetița își retrage mâna dintr-a mamei și pășește cu supunerea automată a unui prizonier care nu mai are voință proprie. În camera de joacă stă într-un colț, sugându-și cu putere degetul și acordându-mi doar o atenție rezervată.

În capitolul 6 voi aborda dinamica unei astfel de întâlniri între copil și terapeut și voi arăta în detaliu ce cred că se petrece în mintea copilului și ce știu că se petrece în mintea mea în timpul primelor momente de tatonare reciprocă. Tot atunci voi vorbi despre rolul pe care îl

are în munca noastră observația în timpul jocului. În acest moment sunt interesat doar să redau un „exemplu” clinic, ca rampă de lansare pentru discuția teoretică.

Fetița îmi dă de înțeles că nu voi scoate nimic de la ea. Spre marea ei surpriză și ușurare, nu îi adresez nicio întrebare; nici nu îi spun că sunt prietenul ei și că poate avea încredere în mine. În loc de aceasta, încep să construiesc o casă pe

podea. Avem o sufragerie, o bucătărie, un dormitor cu o fetiță întinsă pe pat și o femeie stând în picioare alături, o baie cu ușa deschisă și un garaj în care un bărbat stă lângă o mașină. Acest aranjament sugerează, desigur, o dimineață obișnuită în care mama încearcă să o trezească pe fetița „la timp”, pe când tatăl se pregătește să plece la serviciu.

Pacienta noastră, din ce în ce mai fascinată de această formulare a problemei fără cuvinte, intră deodată în acțiune. Scoate degetul din gură pentru a face loc unui zâmbet larg, cu toți dinții. Fața ei prinde culoare și o zbughește spre locul de joacă. Cu o lovitură puternică doboară păpușa-femeie; trîntește ușa de la baie închizând-o; se repede la raftul de jucării pentru a lua trei mașinuțe strălucitoare pe care le așază în garaj lângă bărbat. Ea a răspuns la „întrebarea” mea: nu dorește ca păpușa-fetița să îi dea mamei ce este al mamei și este nerăbdătoare să îi dea tatălui mai mult decât el ar putea cere.

În timp ce eu încă mă gândesc la intensitatea exuberanței ei agresive, ea pare deodată copleșită de un set de emoții cu totul diferite. Izbucnește în lacrimi și în suspine disperate:

— Unde e mama?

Cu o grabă panicată se repede să ia o mână de creioane de pe biroul meu și fuge afară, în sala de așteptare. Se așază lângă mamă îndesând creioanele în mâna ei. Bagă din nou degetul în gură, figura îi devine necomunicativă și îmi dau seama că jocul s-a sfârșit. Mama vrea să îmi înapoieze creioanele, dar îi spun că nu am

nevoie de ele astăzi. Mama și copilul pleacă.

Peste o jumătate de oră sună telefonul. De-abia au ajuns acasă când fetița a întrebat-o pe mamă dacă mă poate revedea în aceeași zi. A doua zi e prea târziu. Ea insistă, dând semne de disperare, ca mama să mă contacteze imediat pentru o programare în aceeași zi, pentru a-mi putea returna creioanele. Mă văd nevoit să o asigur la telefon că apreciez intențiile sale, dar că poate să păstreze creioanele până a doua zi fără probleme.

A doua zi, la ora potrivită, Ann stă lângă mama ei în sala de așteptare. Într-o mână ține creioanele, dar nu se îndură să mi le dea înapoi. În cealaltă mână ascunde un mic obiect. Nu dă semne că ar vrea să mă urmeze. Deodată devine evident că a făcut pe ea. Când este luată pentru a merge la toaletă, creioanele cad pe jos și odată cu ele și obiectul din cealaltă mână. Este o jucărie mică reprezentând un câine cu un picior rupt.

Aici trebuie să adaug că, la momentul respectiv, câinele unui vecin juca un rol semnificativ în viața copilului. Și câinele face pe el; dar el este bătut pentru asta, în timp ce ea, nu. Și câinele a fost lovit de o mașină recent; dar el și-a pierdut un picior. Astfel, prietenul ei din lumea animală este asemănător, dar într-un grad mai mare; el este într-o situație mai gravă. Se așteaptă ea oare (sau poate chiar își dorește) să fie pedepsită într-un mod similar?

ale descrie circumstanțele unui episod de joc și ale unui simptom infantil. Nu voi insista aici asupra relativității și asupra relevanței care au condus la situația

descrișă; nici nu voi relata în ce fel a fost înlăturat până la urmă blocajul, prin lucrul cu părinții și copilul. Înțeleg și împărtășesc regretul atâtor cititori de a nu putea să urmărim aici demersul terapeutic și, de fapt, depășirea acestei crize infantile. În schimb, rog cititorul să considere această relatare ca pe un „specimen” și să o analizeze împreună cu mine.

Fetița nu a venit la cabinet din voința ei proprie. S-a lăsat cu greu adusă de aceeași mamă împotriva căreia, după cum indică totul, era îndreptată supărarea ei. Aflată în camera de joacă, jocul meu tăcut a făcut-o aparent pentru moment să uite că mama ei era afară. Ceea ce nu ar fi putut spune în cuvinte timp de mai multe ore bune a putut exprima în câteva minute de comunicare nonverbală: o „ura” pe mama ei și îl „iubea” pe tată. Exprimând totuși aceste lucruri, probabil că a simțit ceea ce a simțit Adam când a auzit vocea lui Dumnezeu: „Adam, unde ești?” Ea a trebuit să plătească pentru fapta sa, pentru că își iubea și mama și avea nevoie de ea. În panica ei extraordinară, a făcut în mod compulsiv ceea ce fac întotdeauna oamenii ambivalenți: pentru a împăca o persoană, „din greșeală” o prejudiciază pe alta. Deci ea mi-a luat creioanele pentru a o împăca pe mamă, apoi i-a cerut mamei să o ajute să mă înduplece pe mine.

A doua zi, nerăbdarea ei de a mă împăca este paralizată. Cred că între timp am devenit cineva care îi face pe copii să spună, într-un moment vulnerabil, ceea ce nimeni nu ar trebui să știe sau să spună. Copiii au adesea astfel de reacții după o recunoaștere inițială a unor gânduri secrete. Dacă îi spuneam mamei? Dacă

mama ar fi refuzat să o mai aducă la mine astfel încât ea nu și-ar mai putea modifica și repara faptele necugetate? Așa că a refuzat să acționeze în vreun fel, lăsând simptomul să vorbească.

Incontinența reprezintă un conflict sfinterian, o problemă anală sau uretrală. Acest aspect al problemei îl vom numi zonal, deoarece se referă la o *zonă a corpului*. La o privire mai atentă, devine clar că respectivul comportament al copilului, chiar și atunci când nu este „anal” în sensul legat strict de respectiva zonă a corpului, tot are calitatea unei probleme sfinteriene. Aproape că s-ar putea spune că fetița în ansamblu se comportă ca un sfincter multiplu. În expresia ei mimică, la fel ca în comunicarea emoțională, ea se închide în majoritatea timpului, pentru a se deschide rar și spasmodic. Oferindu-i o situație de joacă, astfel încât să se poată dezvălui și transpune în „irealitatea” acesteia, ea face două lucruri: trănțește, cu mare sfidare, ușa de la baia din căsuța de jucărie și oferă, cu o satisfacție exagerată, trei mașinuțe sclipitoare păpușii-tată. Din ce în ce mai prinsă în opoziția modalităților simple de a lua și a da, ea îi oferă mamei ceea ce a luat de la mine și apoi vrea cu disperare să-mi înapoieze ceea ce îi dăduse mamei. A doua zi, mânuțele ei încordate țin strâns creioanele și jucăria, dar le dau drumul brusc exact în timp ce sfincterele însele își golesc conținutul.

Astfel, devine evident că această fetiță, neputând să gestioneze posibilitatea de a oferi ceva fără a lua (cum ar fi de pildă să-l iubească pe tată fără a o prejudicia pe mamă), recade într-o alternanță automată de retenție și eliminare. Această

alternanță între a ține și a da drumul, a păstra și a dăru, a se deschide și a se închide, o vom numi aspectul *modal* al problemei. Sfincterele anal și uretral reprezintă modelele anatomice ale modurilor de *retenție* și *eliminare*, care pot caracteriza o mare varietate de comportamente, toate fiind denumite „anale”, în virtutea unei uzanțe larg răspândite astăzi în domeniul clinic (uzanță greșită, după părerea mea).

O relație similară între o zonă și un mod poate fi observată în momentele mai regresive ale acestui copil. Ea devine numai gură și deget, ca și cum un lapte consolator ar curge prin acest contact dintre părțile propriului corp. Acum ea este „orală”. Dar recuperându-se din retragerea în sine, fetița poate deveni destul de energică, lovind păpușa și înșfăcând mașinuțele, îmbujorată la față și râzând gutural. Astfel, de pe poziția de retenție-eliminare, un curent regresiv pare să conducă spre interior (izolare) și înapoi (regresie), în timp ce un curent progresiv și agresiv duce în afară și înainte, către o inițiativă care, în orice caz, provoacă imediat sentimente de culpabilitate. Toate acestea circumscriu genul de criză agravată în care copilul și familia pot necesita ajutor.

Căile unor astfel de regresii și progresii reprezintă subiectul central al acestui capitol. Pentru a demonstra mai departe relația sistematică dintre zone și moduri, voi descrie un al doilea episod, având ca protagonist un băiețel.

Am fost informat că Peter își reținuse excrementele, mai întâi pe perioade de câteva zile, iar mai recent, până la o săptămână. Am fost constrâns să mă grăbesc

atunci când, pe lângă cantitatea de fecale acumulate într-o săptămână, Peter a încorporat și a reținut foarte mult lichid pentru clismă în trupul lui micuț, de copil de patru ani. Părea foarte nefericit și, când se credea neobservat, se sprijinea de perete cu abdomenul său balonat.

Pediatrul ajunsese la concluzia că o asemenea bravură nu ar fi fost posibilă fără contribuția energică a laturii emoționale, deși suspiciona ceea ce avea să se descopere la radiografie, și anume că băiatul suferea într-adevăr de colon mărit. Cu toate că o tendință spre mărirea colonului ar fi putut contribui inițial la crearea simptomului, copilul era acum fără îndoială paralizat de un conflict pe care nu îl putea verbaliza. Problema fiziologică locală avea să fie tratată mai târziu prin dietă și exerciții. Pentru început era necesar să înțeleg conflictul și să stabilesc comunicarea cu băiatul cât mai repede posibil, pentru a-i putea obține cooperarea.

Înainte de a lua în îngrijire problema unei familii, obișnuiam să iau o dată masa cu ei, în casa lor. I-am fost prezentat viitorului meu pacient ca o cunoștință a părinților care a dorit să vină să cunoască toată familia. Băiețelul era unul dintre acei copii care mă fac să pun la îndoială rațiunea oricărui efort de deghizare.

— Nu-i așa că visele sunt fascinante? a spus el pe un ton intenționat artificial, pe când ne așezam la masă.

În timp ce frații mai mari au mâncat repede și cu poftă, după care s-au dus în păduricea din spatele casei, el a improvizat, într-o stare aproape febrilă, o serie de enunțuri haioase care, așa cum va ieși la iveală în curând, au scos la lumină

fantasma sa dominantă și tulburătoare. Este caracteristic aspectului ambivalent al problemelor sfincteriene ca pacienții să dezvăluie aproape obsesiv chiar secretul care este

reținut cu atâta efort în intestinalele lor. Voi enumera aici câteva dintre afirmațiile ca prin vis ale lui Peter și reflecțiile mele interioare asupra lor.

— Mi-aș dori să am un elefântel chiar aici, în casă. Dar el ar crește și ar crește până când casa ar exploda. „Băiatul mănâncă în acest moment. Burta lui se mărește până când va exploda.”

— Ia te uită la albina aceea — vrea să ajungă la zahărul din stomacul meu. „«Zahăr» sună eufemistic, dar transmite ideea că el are ceva valoros în stomac și cineva vrea să i-l ia.”

— Am avut un vis urât. Câteva maimuțe s-au cățărat pe casă în sus și în jos și încercau să ajungă la mine în casă. „Albinele au vrut să ajungă la zahărul din stomacul lui; acum maimuțele vor să ajungă la el în casă. Mâncarea care crește în stomacul lui — puiul de elefant care crește în casă — albinele aflate în căutarea zahărului din stomacul lui — maimuțele care încearcă să vină după el în casă.”

După masă s-a servit cafeaua în grădină. Peter s-a așezat sub o masă de grădină, a tras scaunele înăuntru, spre el, ca și cum s-ar fi baricadat, și a spus:

— Acum sunt în cortul meu și albinele nu mai pot ajunge la mine. „Din nou el este înăuntru unei învelitori, amenințat de animale intruzive.”

Apoi a ieșit și mi-a arătat camera lui. I-am admirat cărțile și am spus:

— Arată-mi imaginea care îți place cel mai mult din cartea ta preferată.

Fără să ezite, mi-a indicat un desen reprezentând un omuleț din turtă dulce plutind pe apă spre gura deschisă a unui lup care înnoată. Spune el excitat:

— Lupul îl va mânca pe omulețul din turtă dulce, dar nu îi va face niciun rău pentru că [strigând] *nu este viu* și mâncarea nu simte când o mănânci!

Am fost într-un tot de acord, gândindu-mă între timp că afirmațiile amuzante ale băiatului duceau la ideea că ceea ce acumulasă în stomac era viu și exista pericolul fie de a-l face pe el să „explodeze”, fie ca acel lucru să fie vătămat. L-am rugat să-mi arate următorul desen care îi place cel mai mult, aflat în oricare din celelalte cărți. Imediat s-a dus să caute o carte cu titlul „The Little Engine That Could” („Motorușul cel puternic”) și a răsfoit-o până la pagina pe care era desenat un tren scoțând fum și intrând într-un tunel, ieșind din tunel pe cealaltă pagină — cu coșul *nemaifumegând*.

— Vezi, a zis el, trenul a intrat în tunelul întunecat și *a murit!* „Ceva viu a intrat într-un pasaj întunecat și a ieșit fără viață.” Nu am mai avut nicio îndoială că acest băiețel avea fantasma că ar fi plin cu ceva prețios și viu; că, dacă ar fi păstrat acel lucru, l-ar fi făcut să explodeze, iar dacă i-ar fi dat drumul, lucrul respectiv ar fi putut ieși vătămat sau mort. Cu alte cuvinte, era însărcinat.

Pacientul avea nevoie urgentă de ajutor, prin interpretare. Vreau să fie clar că nu susțin faptul de a impune o interpretare cu conținut sexual copiilor nepregătiți, înainte de a se fi

stabilit o relație bazată pe încredere. Totuși, în acest caz am simțit că se cerea o operație „chirurgicală”. M-am întors la dragostea lui pentru puii de

elefant și i-am propus să desenăm elefanți. După ce am atins o anumită măiestrie în redarea înzeștrărilor fizice și a anexelor unei femele de elefant și ale unei perechi de pui, l-am întrebat dacă știe de unde vin puii de elefant. Mi-a răspuns încordat că nu știe, deși am avut impresia că de fapt voia să aprofundăm. Așa că am desenat cât de bine am putut o secțiune transversală a elefantului-femelă și a compartimentelor ei interne, arătând clar că existau doar două ieșiri, una pentru fecale, iar cealaltă, pentru bebeluși.

— Pe asta, am spus eu, unii copii nu o știu. Ei cred că fecalele și bebelușii ies prin aceeași deschizătură la animalele-femele și la femei.

Înainte de a apuca să menționez pericolele pe care cineva le-ar putea presupune din astfel de condiții greșit înțelese, el a început să-mi povestească foarte excitat cum mama sa, fiind însărcinată cu el, a trebuit să poarte o centură care să-l țină să nu cadă când ea stătea pe toaletă; și că el se dovedise prea mare pentru deschizătura ei, astfel că mamei trebuie să i se facă o tăietură în abdomen pentru a-l scoate. Eu nu știam că el se născuse prin cezariană, dar i-am desenat o diagramă a unei femei, corectându-l cu privire la ceea ce își amintea din explicațiile mamei. Am mai spus că aveam impresia că își imaginase că și el ar putea avea copii și, deși acest lucru era imposibil în realitate, era important să înțeleg motivul acestei fantasme; că, așa cum probabil a auzit, mă ocup cu înțelegerea gândurilor copiilor și, dacă ar vrea, m-aș întoarce a doua zi pentru a continua conversația. A fost de acord; iar după ce am plecat, a eliberat o cantitate incredibilă de fecale.

Fără îndoială că, umflându-i-se abdomenul prin reținerea materiilor fecale, acest băiat s-a gândit că ar putea fi însărcinat și se temea să le dea drumul pentru a nu se răni pe sine sau pentru a nu vătăma „bebelușul”. Dar ce l-a determinat la început să-și rețină fecalele? Ce a provocat în el un conflict emoțional la momentul respectiv, care și-a găsit exprimarea în retenția intestinală și într-o fantasmă de sarcină?

Tatăl băiatului mi-a dat un indiciu pentru o „cauză” imediată a blocajului.

— Știți, a spus el, băiatul începe să arate exact ca Myrtle.

— Cine este Myrtle?

— A fost dădaca lui timp de doi ani; a plecat acum trei luni.

— Cu puțin înainte ca simptomele lui să se agraveze atât de mult?

— Da.

Atunci, Peter a pierdut o persoană importantă din viața sa: bona. O asiatică blândă și cu o voce caldă, ea fusese principala sursă de confort timp de ani de zile, pentru că părinții erau adesea plecați, fiecare urmându-și cariera profesională. În ultimele luni prinsese obiceiul de a o ataca dur pe bonă, iar fata părea să accepte și să se amuze în sinea sa de abordarea lui hotărât „masculină”. În țara ei de proveniență, un astfel de comportament nu numai că nu este neobișnuit, dar reprezintă chiar regula. Dar acolo el are sens, ca parte a întregii culturi.

Mama lui Peter, după cum a afirmat, nu și-a putut reprima sentimentul că era ceva esențialmente rău în legătură cu masculinitatea subită a băiatului și cu felul în care i se permitea să se

manifeste; și într-adevăr, această manifestare nu se încadra în cultura *ei*. A devenit neliniștită în privința faptului că fiul său era crescut de o persoană de altă naționalitate, astfel că s-a hotărât să preia ea această sarcină.

Astfel, bona a plecat într-o perioadă în care masculinitatea acestui băiat tocmai fusese trezită, provocată și dezaprobată. Dacă a plecat sau a fost concediată conta prea puțin pentru copil. Ceea ce conta era faptul că el făcea parte dintr-o clasă socială care își permitea bone aparținând altei rase sau clase. Din punctul de vedere al copilului, acest lucru ridică o serie de probleme. Dacă îți place bona ta, mama va pleca mai des și fără muștrări de conștiință. Dacă îți displace ușor, mama va pleca cu un ușor regret. Dacă îți displace foarte mult și provoci incidente grăitoare în acest sens, mama ta o va concedia — doar pentru a angaja pe altcineva la fel sau mai rău. Iar dacă se întâmplă să o plăci foarte mult pe bonă în felul tău propriu sau în felul ei, mama ta sigur o va concedia mai devreme sau mai târziu.

În cazul lui Peter, situația a fost agravată de o scrisoare din partea bonei, care aflase despre problema lui și acum se străduia să îi explice de ce plecase. Inițial îi spusese că pleacă pentru a se căsători și că va avea un copil al ei. Acest lucru îl rănise destul de mult pe băiat. Acum îl informa că de fapt lucra pentru altă familie. „Vezi tu”, îi explica ea, „întotdeauna plec la o altă familie când copilul de care am grijă se face prea mare. Cel mai mult îmi place să îngrijesc bebeluși”. În acel moment s-a întâmplat ceva cu băiatul. El încercase să fie băiat mare. Tatăl nu-i fusese de prea mare ajutor pentru că adesea lipsea de acasă, ocupat cu o afacere prea

complicată pentru a-i fi explicată copilului. Mama îi dăduse de înțeles că un comportament masculin în forma provocată sau tolerată de către bonă era inacceptabil. Bonei îi plăceau mai mult bebelușii.

Astfel că el a „regresat”. A devenit infantil și dependent și din disperare, ca să nu mai piardă nimic, a început *să se țină*. Făcuse aceasta și înainte. Demult, pe când era bebeluș, își dovedise pentru prima dată încăpățânarea ținând mâncarea în gură. Mai târziu, pus pe toaletă cu interdicția de a se ridica înainte de a fi terminat, nu termina și nu se ridica până când mama nu ceda. Acum devenise retentiv la nivelul intestinelor — și nu numai, pentru că în ultimul timp era tăcut, lipsit de expresie și rigid. Toate acestea reprezentau un singur simptom cu o varietate de semnificații corelate. Cea mai simplă semnificație era: voi ține de ceea ce am și nu am de gând să mă mișc nici înainte, nici înapoi. Dar, după cum a reieșit din jocul lui, obiectul acestei rețineri ar putea fi interpretat într-o mulțime de feluri. Se pare că, la început, crezând că bona este însărcinată, el a încercat să o rețină devenind chiar bona și pretinzând că și el este însărcinat. În același timp, regresia sa generală demonstra că și el era un bebeluș și deci la fel de mic ca oricare copil la care bona s-ar fi putut duce. Freud a numit acest fenomen *supradeterminarea* sensului unui simptom. Aspectele supradeterminate sunt întotdeauna corelate sistematic: copilul se identifică cu *ambii parteneri ai unei relații pierdute*; el este și bona care acum are un alt copil, dar și bebelușul pe care ea vrea să-l îngrijească. Astfel sunt identificările rezultând din pierderi. În doliu devenim persoana pierdută și

devenim persona care am fost atunci când relația era la început. Aceasta determină o simptomatologie aparent contradictorie.

În fine, observăm că aici *retenția* reprezintă modul, iar tractul excretor, zona-tip utilizată pentru a pune în scenă menținerea în trecut, ținerea pe loc și reținerea înăuntru. Dar, din momentul în care părea și se simțea ca și cum ar fi avut într-adevăr echivalentul unui bebeluș înăuntru, el și-a amintit ce-i spusese mama sa despre naștere și despre pericolul nașterii pentru mamă și copil. Nu putuse să uite.

Interpretarea acestei frici oferită copilului a avut drept rezultat o ameliorare semnificativă, care a înlăturat disconfortul și pericolul imediat și a eliberat autonomia inhibată a băiatului și inițiativa sa specific masculină. Dar numai o combinație de regim dietetic și gimnastică și o serie de consultații terapeutice mamă-copil au putut până la urmă surmonta un număr de recidive mai ușoare.

2. Libido și agresivitate

Am prezentat două episoade patologice, unul din viața unei fete și celălalt din viața unui băiat. Aceste incidente au fost alese datorită structurilor lor clare și observabile. Dar ce fel de legi explică astfel de situații?

Freud și primii psihanaliști au identificat pentru prima dată regiunile nemarcate psihic ale orificiilor corpului ca zone de importanță vitală pentru sănătatea și boala afective. Desigur, teoriile lor erau bazate pe observarea pacienților adulți și merită să arătăm pe scurt în ce măsură un pacient adult observat în psihanaliză poate oferi o analogie cu ceea ce am văzut la pacienții noștri copii.

„Analitatea” nevrotică a unui adult, de pildă, se poate exprima prin grija exagerată și ritualică pentru funcțiile intestinale, sub aparența unei igiene meticuloase sau printr-o nevoie generală de ordine, curățenie și punctualitate absolute. Cu alte cuvinte, el pare mai degrabă antianal decât anal. Îi repugnă atât retenția prelungită, cât și eliminarea neglijentă. Dar manifestările sale evitante, prin ele însele, fac ca, până la urmă, el să se gândească mai mult și să consume mai multă energie cu problemele anale decât, să spunem, o persoană obișnuită, cu o tendință medie spre savurarea sau repudierea satisfacțiilor oferite de intestine. Un astfel de conflict al pacientului cu privire la modurile de retenție și eliminare s-ar putea exprima printr-o super-reținere generalizată, acum ferm întipărită în caracterul său. El este incapabil să-și dea drumul: își va alocă timpul, banii și afecțiunea (nu neapărat în

această ordine) doar în condiții cu grijă ritualizate și în momente prestabilite. În orice caz, psihanaliza va descoperi că, mai mult sau mai puțin conștient, el nutrește în mod bizar fanteze de murdărire și dorințe violente de eliminare totală îndreptate împotriva anumitor persoane, mai ales persoane apropiate care, prin forța împrejurărilor, îi solicită resursele interioare. Cu alte cuvinte, el se va dovedi puternic ambivalent în relațiile sale de dragoste și adesea nu va realiza faptul că mare parte din judecățile sale arbitrare privind ce e bine și ce e rău, care îi limitează inițiativele personale, constituie în același timp încercări tiranice de a-i controla pe ceilalți. În timp ce tendințele sale către o agresivitate pasivă și retentivă îi rămân adesea necunoscute lui și potențialelor victime, el se va simți tot timpul constrâns să anuleze, să repare, să plătească pentru ceva petrecut în realitate sau în fantasmă. Dar, ca și

micuța noastră pacientă după ce a încercat să echilibreze ceea ce a luat cu ceea ce a dat, el se va afla mereu în conflicte tot mai mari. Și tot asemenea ei, adultul compulsiv va avea, profund ascunsă, o nevoie persistentă de pedeapsă, căci pentru conștiința sa — și are o conștiință deosebit de severă — se pare că este mai ușor să suporte pedeapsa decât să adăpostească o ură secretă și să scape nepedepsit. Pare mai ușor pentru că ura sa egocentrică l-a făcut să nu mai aibă încredere în caracterul salvator al reciprocității. Astfel, ceea ce la copil este încă liber să se manifeste în moduri variate și să se amelioreze, la adult a devenit caracter stabil.

În reconstrucția istoricului timpuriu al unor astfel de cazuri, Freud a întâlnit

frecvent crize de tipul celor manifestate *in statu nascendi* de micii noștri pacienți. Lui îi datorăm prima teorie coerentă care a ținut seama în mod sistematic de tragediile și comediile din jurul orificiilor corpului. El a creat această teorie învingând ipocrizia și uitarea artificială din epoca sa, care considera toate funcțiile „inferioare” ale omului de domeniul rușinii, al inteligenței îndoielnice și al imaginației morbide. El a trebuit să conchidă că natura acestor tragedii și comedii era una sexuală și s-a hotărât să le descrie în consecință. Căci el a observat că nevroticii și perversii nu sunt numai infanți prin atitudinile lor față de ceilalți, ci de regulă sunt afectați și în sexualitatea lor genitală și înclinați, mai pe față sau mai în ascuns, spre satisfacții și plăceri provenind din alte zone ale corpului decât cele genitale. În plus, atât imaturitatea lor sexuală, cât și infantilismul social sunt raportate sistematic la copilăria timpurie și mai ales la opoziția dintre impulsurile organismului lor infantil și metodele rigide de educație ale părinților lor. El a tras concluzia că, pe parcursul stadiilor succesive ale copilăriei, zonele generatoare de satisfacții deosebite sunt investite cu *libido*, energie orientată spre căutarea plăcerii care înainte de Freud fusese recunoscută oficial și științific ca sexuală doar în momentul când devenea *genitală*, la sfârșitul copilăriei. Sexualitatea genitală matură, a conchis el, reprezintă rezultatul final al unei dezvoltări sexuale infantile, numită de el în consecință *pregenitalitate*. Astfel, tipul de nevrotic compulsiv pe care tocmai l-am descris era pentru Freud un individ care, deși aparent antianal, era *fixat* în mod inconștient sau parțial *regresat* la un stadiu al sexualității infantile numit stadiu *sadic-anal*.¹

În mod similar, și alte suferințe emoționale se dovedesc a fi fixații sau regresii la alte zone și stadii infantile.

Persoanele cu tulburări de adicție, de pildă, depind, precum bebelușul în trecut, de încorporarea prin gură sau piele a unor substanțe care să îi facă să se simtă satisfăcuți fizic și alinați emoțional. Dar ei nu sunt conștienți de faptul că tânjesc să fie bebeluși din nou. Doar când se vaită pentru a fi luați în seamă, doar atunci își trădează ei sufletul dezamăgit și infantil.

Pacienții maniaco-depresivi, pe de altă parte, se simt goi și deznădăjduiți, lipsiți de substanță; sau plini de ceva rău și ostil care trebuie distrus; ori cuprinși deodată de o asemenea bunătațe încât forța și exuberanța lor nu cunosc nicio limită și nimic nu le poate sta în cale. Totuși, ei nu cunosc nici sursa, nici natura acestor stări de bine sau de rău.

Femeile isterice se comportă ca și cum ar fi în mod bizar victimizate, atacate și revoltate de unele lucruri care în același timp le și fascinează: deși frigide din punct de vedere genital,

femeile isterice sunt preocupate de lucruri care, în analiză, pun în scenă rolul reproducător al femeii. Inconștient, ele sunt obsedate de rolul lor sexual, cu toate că (sau tocmai pentru că) acesta a devenit inacceptabil cândva în copilăria lor îndepărtată.

Astfel, toți acești indivizi suferinzi, fie că sunt dependenți, deprimați sau inhibați, cumva nu au reușit să integreze unul sau altul dintre stadiile infantile și se apără împotriva acestor modele comportamentale infantile — cu obstinație, cu

mare consum de energie și fără rezultat.

Pe de altă parte, pentru fiecare omitere prin refulare există o comitere prin perversiune. Este vorba despre acei adulți care, departe de a înțelege tiparul comportamental original infantil, obțin cea mai mare gratificare sexuală posibilă prin stimularea primită sau oferită la nivelul gurii. Mai sunt și aceia care preferă anusul celorlalte orificii, pentru actul sexual. Și mai sunt și perversii care, mai mult decât orice, vor să privească organele genitale sau să și le expună pe ale lor; și aceia care vor să le folosească, impulsiv și promiscuu, exclusiv pentru a-l „cuceri” pe celălalt în mod sadic.

Înțelegând până la urmă relația sistematică dintre actele sexuale dorite inconștient de nevrotici și realizate în mod deschis de către perversi, Freud a început să-și construiască teoria despre libido. Astfel, *libidoul* este acea energie sexuală cu care sunt înzestrate zonele corpului în copilărie, altele decât cele genitale și care potențează, prin plăceri specifice, funcții vitale precum ingerarea de hrană, reglarea tranzitului intestinal și mișcarea membrelor. Numai după parcurgerea cu succes a unei anumite perioade de astfel de utilizări pregenitale ale libidoului, sexualitatea copilului avansează către o genitalitate infantilă de scurtă durată, care curând trebuie să devină mai mult sau mai puțin „latentă”, transformată și deturnată de la scopul ei inițial. Aceasta, pentru că aparatul genital este încă imatur; iar primele obiecte ale dorinței sexuale infantile sunt întotdeauna interzise de tabuul universal al incestului.

Cât despre relicvele dorințelor pregenitale, toate culturile permit într-un anumit grad unele tipuri de preludiu sexual nongenital care ar putea fi numit perversiune numai dacă ar tinde să înlocuiască și să înlăture dominația genitalității propriu-zise. O cantitate semnificativă din libidoul pregenital este *sublimată* — adică deturnată de la scopuri sexuale la scopuri nonsexuale. Astfel, o bună parte din curiozitatea copilului cu privire la „fenomenele” din corpul mamei ar putea contribui la nevoia omului de a înțelege funcționarea mecanismelor mecanice și chimice; sau poate el va absorbi cu nesaț „laptele cunoașterii” acolo unde altădată dorea fluide mai tangibile din recipiente mai senzuale; sau va colecționa tot felul de lucruri în tot felul de cutiuțe în loc să-și supraîncarce colonul. Freud a văzut cea mai importantă sursă de tensiune nevrotică în pulsunile pregenitale care sunt *refulate*, în loc să fie depășite, sublimare sau incluse în preludiul sexual.

Cele mai reușite sublimări sunt, desigur, parte esențială din curențele culturale și sunt de nerecunoscut ca derivate sexuale. Doar atunci când o preocupare ajunge să fie prea stăruitoare, prea bizară, prea fixă, poate fi recunoscută originea ei „sexuală” la adulți; dar în acel punct sublimarea este pe cale să se destrame — și probabil că a fost șubredă de la început. În această privință, Freud, ca medic, a devenit critic la adresa epocii victoriene. Societatea, a concluzionat el, este prea tiranică pretinzând imposibile acte de sublimare de la

copiii ei. Într-adevăr, o anumită parte a energiei sexuale poate și trebuie să fie sublimată; societatea depinde de acest lucru. Prin urmare, să dăm societății ceea ce îi aparține; dar mai întâi să-i

dăm copilului acea forță libidinală care face posibile sublimările valoroase.

Doar cei care se specializează în complexitatea extremă a tulburărilor mentale și a idiosincraziilor comune pot aprecia cu adevărat ce lumină clară și unificatoare a fost aruncată asupra acestor locuri tenebroase prin teoria libidoului, o energie sexuală mobilă care contribuie la cele mai „înalte”, dar și la cele mai „joase” forme de activitate umană — și adesea la ambele în același timp.

În fine, problemele teoretice și terminologice cu bătaie lungă rămân de rezolvat. Decis să se concentreze asupra problemelor cu adevărat relevante din psihologie, Freud a înțeles că redescoperirea sexualității reprezenta aspectul cel mai important. Aici, o prăpastie istorică a trebuit traversată printr-o terminologie care reunea înțelepciunea antică și gândirea modernă. Să luăm termenul „hysteria”. Grecii spuneau (sau cel puțin și-au exprimat presupunerile într-o formă care părea să afirme) că isteria la femei este cauzată de o dislocare a uterului: el se plimbă prin corp, provocând presiuni și blocaje. Desigur, pentru Freud o idee genitală — și nu un organ genital — a ajuns să fie disociată față de scopul său, cauzând un blocaj al investirii libidinale a organelor genitale (frigiditate). Energia libidinală corespunzătoare a fost transformată și deplasată prin intermediul asocierii simbolice cu unele zone și moduri infantile. Astfel, senzația de vomă poate exprima la nivelul gâtului o repulsie defensivă care ascunde o dorință sexuală refulată, la nivel genital. Pentru a exprima faptul că investiția libidinală retrasă de la nivel genital se manifestă astfel în altă parte, Freud s-a folosit de terminologia termodinamică a

timpului său, privitoare la conservarea și transformarea energiei. Rezultatul a fost pe măsura unei ipoteze de lucru ce părea să revendice fenomene concrete pe care nici observația, nici experimentul nu le-ar fi putut demonstra.

Marii inventatori întotdeauna vorbesc în analogii și parabole ale timpului lor. Freud de asemenea a trebuit să aibă curajul să accepte și să lucreze cu ceea ce el numea „mitologia” sa. O intuiție adevărată supraviețuiește primei sale formulări.

Mi se pare că Freud a procedat cu libidoul precum George Stewart cu furtuna. În cartea sa *Storm (Furtuna)*, Stewart face dintr-un cataclism natural personajul principal al poveștii sale.² El descrie ciclul de viață și individualitatea unui fenomen natural. Este ca și cum lumea și oamenii ar exista doar pentru măreția acelei furtuni — ceea ce se dovedește o modalitate eficientă de a ne îmbogăți perspectiva asupra evenimentelor supradimensionate din jurul nostru și din interior. Psihanaliza timpurie descrie în mod similar motivația umană ca și cum libidoul ar reprezenta substanța primordială, iar Eurile individuale ar fi doar niște mediatori defensivi și avocați vulnerabili între această substanță și o vagă „lume exterioară” alcătuită din convenții sociale arbitrare și ostile.

Dar în acest caz medicul îl devansează pe teoretician. Medicul învață să investigheze și să gestioneze clinic furtunile pe care mai întâi le-a identificat și le-a definit. Descriind existența libidoului, Freud a sporit înțelegerea noastră teoretică și eficiența terapeutică asupra tuturor

— care ocupăm de noi zone ale minții (Eul), de diferite tipuri de pacienți (copii, psihotici), de noi domenii aplicative ale psihanalizei (societatea) — devine și mai clar că trebuie să căutăm locul potrivit al teoriei libidoului în totalitatea vieții umane. Cu toate că vom continua să studiem viețile oamenilor descriind posibilele destine ale libidoului, trebuie să fim atenți la pericolul de a forța niște ființe umane să intre în rolul de marionete ale unui Eros mitic — fără niciun câștig, nici pentru terapie, nici pentru teorie.

În schimb, Freud cercetătorul l-a depășit pe Freud medicul. El a făcut mai mult decât să explice și să trateze patologia. De formație specialist în fiziologia dezvoltării, Freud a arătat că sexualitatea se dezvoltă în stadii, creștere pe care a pus-o categoric în legătură cu întreaga dezvoltare epigenetică.

Căci, studiind pentru prima oară problema sexualității, Freud a aflat că sexologia, atât cea populară, cât și cea științifică, părea să considere sexualitatea o entitate nouă, care ia naștere la pubertate, ca rezultat al proaspetelor transformări fiziologice. În acea vreme, sexologia se afla acolo unde se afla embriologia în Evul Mediu, când era general acceptată ideea unui homunculus, un om preformat, minuscul, dar complet, așteptând în sperma bărbatului să fie introdus în uterul unei femei, unde să crească și de unde să fie adus pe lume. În prezent, embriologia înțelege dezvoltarea *epigenetică*, creșterea în etape a organelor fetale. Cred că legile freudiene ale dezvoltării psihosexuale în copilărie pot fi cel mai bine înțelese prin analogie cu dezvoltarea fiziologică *in utero*.

În această stadialitate a creșterii, fiecare organ își are timpul său de început. Acest factor temporal este la fel de important ca și locul de origine. De pildă, dacă ochiul nu apare la momentul potrivit, „nu va putea niciodată să se exprime pe deplin, pentru că va fi sosit momentul pentru creșterea rapidă a unei alte părți și aceasta va tinde să domine regiunea mai puțin activă și să suprimă tendința întârziată de dezvoltare a ochiului”.³

După ce organul a început să crească la momentul oportun, un alt factor temporal determină etapa cea mai critică a dezvoltării sale: „Un anumit organ va fi complet suprimat sau profund alterat doar dacă îi va fi blocată dezvoltarea chiar din stadiul ei incipient. ... După ce un organ a traversat cu bine stadiul inițial, de dezvoltare «(primordiu)», el poate fi afectat într-un fel sau altul, dar natura și existența sa nu mai pot fi anulate prin întreruperea dezvoltării”.⁴

Organul care ratează momentul inițial de creștere nu numai că este lezat ca entitate, dar în același timp pune în pericol întreaga ierarhie a organelor. „Oprirea ascensiunii timpurii rapide a unui organ nu numai că tinde să-i suprimă temporar dezvoltarea, dar pierderea prematură a dominanței față de un alt organ face imposibilă revenirea la această dominanță, apărând astfel o modificare permanentă...”⁵ Rezultatul dezvoltării normale constă într-un raport adecvat între dimensiunile și funcțiile organelor corpului: ficatul potrivit ca mărime în relație cu stomacul și cu intestinele, inima și plămânii echilibrate ca dimensiuni, iar capacitatea sistemului vascular corect proporționat față de întregul organism. Prin oprirea dezvoltării,

unul sau mai multe organe pot deveni disproporționat de mici: acest fapt afectează armonia funcțională și dă naștere unui individ cu deficiențe.

Dacă „ritmul adecvat” și „succesiunea normală” sunt perturbate, rezultatul poate fi un *monstrum in excessu* sau un *monstrum in defectu*: „Faptul că individul normal se situează între aceste două categorii de perturbări aflate sub semnul arbitrariului nu înseamnă altceva decât că variațiile anormale sunt simple modificări ale condițiilor normale, cauzate de reduceri accidentale ale ritmului de dezvoltare în anumite etape decisive”.⁶

Perioada cea mai critică în ceea ce privește eventualele tare organice o reprezintă lunile de dinaintea nașterii. Odată născut, organismul a „ieșit cu bine din primordiul său” sau, dacă nu, va fi diagnosticat curând ca fiind deficient în relație cu maturarea integrată. Fiind încă doar o structură „precerebrată” adaptabilă numai la o ușoară creștere a unor tipuri și intensități ale stimulării limitate, nou-născutul a părăsit de acum schimburile chimice specifice vieții intrauterine în favoarea îngrijirii materne din cadrul sistemului cultural al societății căreia îi aparține. Modul în care organismul aflat în creștere își continuă procesul nu prin dezvoltarea unor noi organe, ci printr-o succesiune prestabilită de capacități locomotorii, senzoriale și sociale este descris în literatura științifică specifică dezvoltării copilului. La aceasta, psihanaliza a adăugat o înțelegere a experiențelor și a conflictelor idiosincrasice prin care un individ devine o persoană unică. Fie că este vorba de comportamente învățate pentru care au fost inventate teste deoarece ele reprezintă etape evidente

spre anumite abilități, fie că este vorba despre felul său particular de a fi, care devine plăcerea manifestă sau îngrijorarea secretă a mamelor, înainte de toate este important să înțelegem că, pe parcursul experiențelor semnificative, copilul sănătos, dacă este suficient și în mod adecvat ajutat, pur și simplu se va supune legilor interne de dezvoltare, aceluiași legi care în perioada prenatală au asigurat formarea organelor unul după altul și care acum creează o succesiune de potențialități pentru interacțiunea semnificativă cu cei din jur. În vreme ce o astfel de interacțiune prezintă variații mari de la o cultură la alta, în modalități ce vor fi descrise în curând, ritmul și ordinea potrivite rămân factorii esențiali care orientează și limitează o variabilitate atât de mare.

Din punctul de vedere al „economiei libidinale” a copilului, putem spune că la cei doi pacienți ai noștri ritmul și secvențialitatea impulsurilor au fost perturbate: s-au blocat la tema retenție-eliminare anală ca un disc de fonograf zgâriat. Ei au regresat în mod repetat la teme infantile și au eșuat în mod repetat în încercările lor de a avansa către tema următoare, mai exact către gestionarea sentimentelor de dragoste față de persoanele semnificative de sex opus. Dragostea lui Ann pentru tatăl ei este sugerată de marea descărcare de bucurie maniacală dăruind cele trei mașinuțe strălucitoare păpușii-tată; în cazul lui Peter, comportamentul său falic față de bonă a precedat îndeaproape evenimentele patologice. Teoria libidoului sugerează că expulzia rectală într-un caz și acumularea la nivelul colonului, în

celălalt, le-a oferit la un moment dat acestor copii plăcerea sexuală pe care acum încercau să o regăsească — numai că având deja sistemul de frânare defectat, aceasta i-a făcut să regreseze mai mult și mai repede decât s-ar fi putut anticipa. Totuși, nemaifiind niște bebeluși inocenți care se bucură de funcțiile intestinale încă needucate, acești copii s-au

complăcut în mod evident în fantasme de expulzare a persoanelor pe care le urau (să ne amintim cum a lovit Ann păpușa-mamă) și de reținere a celor iubite, în timp ce efectul a ceea ce au făcut, cu toate consecințele sale alarmante, reprezintă un triumf sadic asupra părintelui care încerca să îi controleze. Nu există niciun dubiu că alături de triumf a existat și frică în ochii acelei fete stând în propriile fecale dimineața devreme, uitându-se la mama ei cum se apropie; și pe fața absentă a băiatului exista o satisfacție ascunsă chiar și atunci când era balonat și în mod evident nu se simțea bine. Dar biete mame au aflat printr-un experiment scurt și foarte dureros că a reacționa la tirania copilului cu metode dure nu făcea decât să înrăutățească lucrurile. Pentru că, orice s-ar spune, acești copii își iubeau părinții și doreau să fie iubiți la rândul lor și ar fi preferat fără îndoială să trăiască bucuria împlinirii în locul sentimentului că au parte de un eșec detestabil. Să nu confundăm copilul cu simptomul.

Aici unii ar spune că, atunci când trec prin astfel de experiențe, copiii sunt la mila celei de-a doua forțe primordiale care a urmat conceptului de libido în cadrul sistemului teoretic psihianalitic — și anume pulsivitatea distructivă, pulsivitatea de moarte. Nu voi putea discuta aici această problemă deoarece este esențialmente o

problemă filosofică, bazată pe aderarea inițială a lui Freud la o mitologie a pulsivităților primare. Terminologia sa și discuția care a urmat au împiedicat studiul clinic al unei forțe ce se va dovedi foarte prezentă în materialul nostru, și care merită o clarificare suplimentară; mă refer la *furie*, stârnită atunci când o acțiune vitală pentru sentimentul de control al individului este împiedicată sau inhibată. Ce se întâmplă cu furia când este reprimată și care sunt implicațiile ei în ura irațională a omului și în nevoia de distrugere, aceasta este cu siguranță o întrebare decisivă cu care se confruntă psihologia.

Pentru a determina mai concret ce tipuri de forțe acționează într-o situație clinică dată, ar putea fi de folos să ne întrebăm ce anume ni se cere să facem. Clarificând rolul nostru în situația respectivă, poate că vom ajunge să ne descurcăm cu forțele pe care încercăm să le înțelegem. Aș spune că este de datoria noastră să restabilim reciprocitatea funcționării între pacientul copil și părinții săi astfel încât, în loc de o mulțime de încercări neproductive, dureroase și distructive de a se controla reciproc, să stabilim o reglare reciprocă, una care să restabilească autocontrolul atât la copil, cât și la părinte.

Prescripția trădează diagnosticul. Evoluând împreună, familiile pot să-și piardă capacitatea de reglare reciprocă în calitate de grup. Drept consecință, fiecare membru al familiei își pierde autocontrolul corespunzător vârstei și statutului pe care îl are în cadrul familiei. În loc de a se controla pe sine și de a contribui la reglarea mutuală a grupului, fiecare membru a căutat și a găsit modalități substitutive

de control, arii de autonomie care îi exclud pe ceilalți: părinții, prin activitate intensă și viață socială, copiii, prin singura arie de aparent absolută autonomie care le aparține, și anume corpul. Autoerotismul este o armă importantă în această luptă de gherilă prin aceea că oferă copilului o independență aparentă față de reciprocitatea pe care a pierdut-o în raport cu ceilalți. O astfel de autonomie egocentrică ascunde adevărata tulburare. Căci bucurându-se aparent de plăcerea unor zone ale corpului, copilul folosește modurile de organ în fantasme ostile de control asupra celorlalți prin uzurpare totală, cu o coloratură sadică sau masochistă. Doar această distorsiune, această întoarcere împotriva propriei persoane sau a altora, face ca

organul să devină un mijloc de agresiune, de ostilitate într-un sens mai propriu. Înainte de aceasta, modurile de organ sunt tipare inocente — în sensul de preostile — de îndreptare către ceva, moduri de abordare, de căutare a relațiilor: aceasta înseamnă că ingresiunea precede agresiunea.⁷

Părinții cu mai mulți copii au în permanență de făcut față unei provocări. Trebuie să crească împreună cu ei. Este neconform cu realitatea a considera că părinții „au” o anumită personalitate atunci când se naște copilul și această personalitate, rămânând statică, are un impact major asupra micii ființe neajutorate. Pentru că această micuță ființă neputincioasă și în continuă schimbare pune în mișcare întreaga familie. Copiii își controlează și își educă familia în aceeași măsură în care ei sunt controlați de ea; de fapt, putem spune că familia își educă copilul fiind educată de acesta. Orice modele reacționale ar fi date biologic și orice algoritm al

dezvoltării ar preexista, acest proces trebuie considerat ca o serie de *potențialități pentru schimbarea tiparelor de reglare reciprocă*.

Poate părea că abandonez acest punct de vedere având în vedere că urmează să trec în revistă întregul domeniu a ceea ce Freud numea stadii pregenitale și zone erogene în copilărie și că voi încerca să pun în legătură experiența clinică și observațiile despre societate. Însă voi vorbi din nou despre potențialitățile date biologic care se dezvoltă odată cu organismul copilului. Nu cred că psihanaliza poate rămâne un sistem de cercetare fiabil fără formulările sale biologice fundamentale, chiar dacă ele necesită o reconsiderare periodică.

Astfel, din motive semantice și conceptuale, următoarea secțiune va fi cea mai dificilă — pentru cititor și pentru mine însumi. Am arătat unde ne aflăm pe această parte a țărmului, cea clinică; acum trebuie să începem construirea unei punți al cărei capăt de pe celălalt țărm nu este încă vizibil pentru cititor.

Pentru a-mi simplifica munca, voi reconstrui, pe măsură ce avansăm, versiunea finală a unui grafic al pregenitalității pe care l-am prezentat pentru prima oară acum mai bine de zece ani. Poate că astfel va fi mai ușor și pentru cititor. Graficele, pentru a-l parafraza pe Lincoln, sunt genul de lucruri care ajută acel gen de oameni care sunt ajutați de felul acesta de lucruri. Pentru a-i da cititorului maxima ocazie de a fi genul de om care este, voi încerca să scriu acest capitol astfel încât ceea ce este de înțeles să poată fi priceput cu sau fără grafice. A „înțelege” înseamnă că cititorul va putea să-și confrunte cunoștințele și vocabularul cu modul

meu de a pune problema. Stă în natura problemei faptul că descrierea și evaluarea ei diferă de la un observator la altul și de la o perioadă la alta. Din propriile noastre observații vom încerca să trasăm o ordine și o succesiune ale evenimentelor semnificative.

Ce tipuri de evenimente vrem să înregistrăm? Cât de „normale” (în sens statistic) sunt aceste evenimente, cât de sugestive și predictive sunt graficele noastre?

Să luăm de pildă comportamentul normal al unui băiețel în fața unei oglinzi, așa cum a fost studiat de Gesell.⁸ Examinatorul, pentru a studia „comportamentul perceptual, prehensiv și

adaptativ" la vârsta de 56 de săptămâni, ridică („printr-o mișcare relativ fermă") o draperie de pe o oglindă înaltă în fața căreia a fost așezat copilul. Se știe că băiețelul gol privește alternativ la propria imagine și la aceea a examinatorului, în timp ce se apleacă înainte, lovește cu palmele în oglindă, se așază în genunchi, se apropie și se depărtează de oglindă, „atinge oglinda cu gura", se retrage etc. Arnold Gesell mi-a arătat odată fotografiile originale și era evident că, în cele care nu fuseseră incluse în atlas, penisul băiețelului era în erecție. Dar această mostră de comportament sexual, fără îndoială neobișnuită, nu are legătură cu secvențele fotografiate ca normale. Un astfel de comportament nu fusese invitat la test; într-un fel, el a dat buzna la o petrecere frumoasă, decentă. Pare deplasat din motive culturale, pentru că, până la momentul în care zoologii au abordat domeniul sexualității umane, aceasta nu fusese obiect al experimentului. Pare inadecvat din motive sistematice, deoarece astfel de comportamente sexuale se

întâmplă, dar nu obligatoriu. Într-o anumită situație se poate întâmpla sau nu; nu este ceva „normativ". În fine, dacă totuși se întâmplă și asta într-un moment nepotrivit — de pildă, când cineva din apropiere (mama, bona) consideră că nu ar trebui să se întâmple — atunci el poate, sau nu, să provoace la acea persoană o reacție puternică constând într-o schimbare deosebită și zăpăcită a vocii sau într-o atitudine generală confuză. Aceasta se poate întâmpla sau nu în relație cu o persoană sau într-un moment al vieții care să confere întâmplării o importanță decisivă pentru relația copilului cu sine, cu sexualitatea, cu lumea. Dacă s-ar întâmpla, unui psihanalist i-ar fi necesare câteva luni de reconstrucție în care niciun grafic normativ nu i-ar fi de folos. Aceasta, pentru că acest tip de comportament privește o zonă a corpului bogat înzestrată cu terminații nervoase și elaborat încărcată de conotații provenite din reacțiile mediului.

Așadar, ceea ce trebuie să reprezentăm grafic este desfășurarea aproximativă a stadiilor în care, conform cunoașterii clinice și comune, excitabilitatea nervoasă, coordonarea organelor „erogene" și reactivitatea selectivă a persoanelor semnificative din mediu sunt susceptibile să producă experiențe noi decisive.

3. Zone, moduri și modalități

A. Gura și organele de simț

Prima experiență surprinzătoare de acest tip se petrece atunci când nou-născutul, acum deprivat de simbioza cu corpul mamei, este pus la sân. Capacitatea sa înnăscută și mai mult sau mai puțin coordonată de a încorpora prin intermediul gurii întâlnește capacitatea mai mult sau mai puțin coordonată a sânelui, a mamei și a societății și intenția de a-l hrăni și de a-l întâmpina cu brațele deschise. În această fază, el trăiește și iubește prin intermediul gurii, iar mama trăiește și iubește prin intermediul sânelor ei. Pentru ea, acest lucru depinde în mare măsură de dragostea pe care se poate baza din partea celorlalți, de stima de sine care acompaniază îngrijirea și de răspunsul nou-născutului. Pentru el, zona orală reprezintă doar centrul unui prim și general mod de abordare, numit *încorporare*. El este acum dependent de furnizarea a tot felul de „substanțe", direct în organele receptoare ale organismului său. Pentru cel puțin câteva săptămâni, el reacționează doar dacă și când materialul este adus în câmpul său. Fiind interesat și apt să sugă anumite obiecte și să înghită fluidele corespunzătoare emise de acestea, curând va dori și va fi capabil să „ia înăuntru" cu ochii ceea ce intră în câmpul său vizual. (Ca și cum ar fi pregătit și să apuce lucrurile, el își

deschide și își închide pumnul atunci când este stimulată corespunzător.) Și simțul său tactil pare să ia înăuntru ceea ce este plăcut. Dar toate aceste predispoziții sunt foarte fragile. Pentru a avea siguranța că primele sale experiențe nu doar îl vor ține în viață, ci îl vor ajuta și să-și coordoneze

ritmurile senzoriale, respiratorii, metabolice și circulatorii, ceea ce se oferă simțurilor sale trebuie să aibă intensitatea potrivită și să apară la momentul potrivit; în caz contrar, deschiderea lui se transformă brusc într-o apărare difuză. Astfel, chiar dacă este destul de clar ce *trebuie* să se întâmple pentru a ține bebelușul în viață (furnizarea strictului necesar) și ce *nu trebuie* să se întâmple ca să nu moară sau să nu fie sever afectat (frustrarea maximă tolerabilă), există o variație din ce în ce mai mare în privința a ceea ce *se poate* întâmpla; și diferitele culturi fac uz intens de prerogativele lor pentru a decide ce consideră a fi eficient și ce insistă să declare ca fiind necesar. Unii consideră că un bebeluș, ca să nu-și scoată singur ochii, trebuie neapărat să fie complet înfășat în cea mai mare parte a zilei, pe parcursul primului an de viață; sau că trebuie legănat sau hrănit ori de câte ori scâncește. Alții cred că el ar trebui să simtă libertatea de a se juca lovindu-și mâinile și picioarele cât mai devreme, dar trebuie, „evident”, forțat să aștepte ora mesei până când efectiv se face albastru la față. Toate acestea depind de sistemul cultural și de scopul său general. După cum vom vedea în capitoul următor, se pare că există o înțelepciune intrinsecă sau, în orice caz, o intenționalitate inconștientă, în aparent arbitrara varietate a condiționării culturale: în realitate, culturile omogene oferă anumite compensări în viața adultă tocmai pentru dorințele, temerile și furia pe care le-au provocat în copilărie. Atunci, ce este „bine pentru copil”, ce *i se poate* întâmpla, depinde de ceea ce trebuie să devină și de locul în care trăiește.

Dar, în timp ce modul încorporării domină acest stadiu, este bine să ne

familiarizăm cu faptul că funcționarea oricărei zone-orificiu a corpului presupune prezența tuturor modurilor ca moduri auxiliare. Astfel, în primul stadiu al încorporării există mușcatul cu maxilarele și gingiile (al doilea mod de încorporare); există regurgitare și vomă (modul eliminare); și există strângerea buzelor (modul retenție). La bebelușii mai viguroși se poate observa chiar o tendință generală de intruziune cu întreg capul și gâtul, o tendință de a se repezi la mamelon, ca și cum ar vrea să pătrundă în sân (modul oral-intruziv). Fiecare dintre modurile auxiliare poate fi deosebit de accentuat la unii copii și de-abia observabil la alții; și în plus, aceste moduri pot căpăta o dominație strânsă din cauza lipsei sau a pierderii controlului intern și a lipsei sau a pierderii reglării reciproce în raport cu sursele de hrană și de plăcere orală.

Interacțiunea unei zone cu toate modurile este reprezentată printr-o diagramă pe prima linie a graficului (Figura 1).⁹ Fiecare cerc mare reprezintă întregul organism. În cadrul acestuia diferențiem trei zone: (a) „oral-senzorială”, care include orificiile feței și organele superioare de nutriție; (b) „anală”, cu organele de excreție; (c) organele genitale. (Criteriul de departajare în acest caz ține de coordonarea neurologică, nu de vecinătatea anatomică: tractul uretral, de pildă, este parte din zona anală și din cea genitală, în funcție de inervațiile mobilizate.)

Fiecare cerc mic reprezintă un mod de organ:

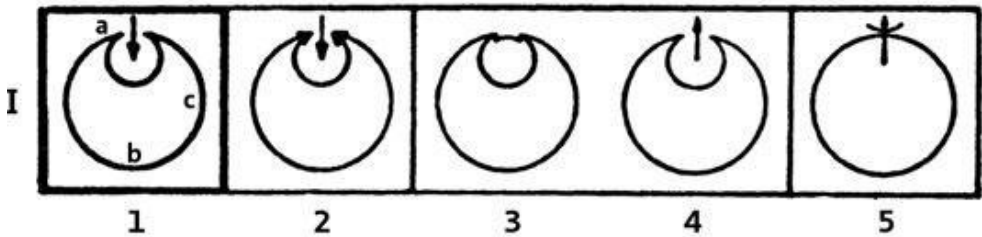

FIGURA 1

1 = încorporare 1

2 = încorporare 2

3 = retenție

4 = eliminare

5 = intruziune

În primul stadiu, oral (I), primul mod de încorporare domină zona orală. Pentru acest stadiu preferăm denumirea de oral-respirator-senzorial deoarece primul mod de încorporare domină funcționarea tuturor acestor zone în același timp, inclusiv întreaga suprafață a pielii; organele de simț și pielea sunt și ele receptive și au nevoie din ce în ce mai mult de stimulare adecvată. Această generalizare a modului de încorporare de la zona centrală orală spre toate zonele senzoriale ale suprafeței corpului este reprezentată prin accentuarea cercului mare în secțiunea I 1.

Celelalte cercuri (2, 3, 4, 5) reprezintă modurile auxiliare: al doilea mod de încorporare orală (= mușcatul), modul oral-retentiv, oral-eliminator și cel oral-intruziv. Aceste moduri capătă o importanță variabilă în funcție de temperamentul individului. Dar ele rămân subordonate primului mod de încorporare, exceptând situația în care reglarea reciprocă dintre zona orală și funcția de îngrijire maternă este perturbată fie printr-o pierdere a controlului intern la copil, fie printr-un comportament nefuncțional din partea mamei.

Un exemplu de pierdere a controlului intern ar fi spasmul piloric, care aruncă hrana afară la scurt timp după ce a fost ingerată. În astfel de cazuri, modul oral-eliminator își ocupă locul alături de presupus dominantul mod de încorporare: ele vor fi experimentate împreună în mod constant, ceea ce, în cazuri severe și cu o gestionare necorespunzătoare, poate determina o orientare de bază definitivă pentru individ. Consecința ar putea fi o supradezvoltare prematură a modului de retenție, o închidere orală, care să se transforme într-o neîncredere generalizată față de tot ceea ce vine din afară, de vreme ce nu poate fi păstrat.

Pierderea reglării reciproce din cauze care țin de mamă este ilustrată prin retragerea uzuală a sânelui pentru că a fost mușcată sau se teme că va fi. În astfel de cazuri, gura, în loc să se lanseze relaxat în activitatea de supt, ar putea dezvolta prematur un reflex de mușcare.

Materialul nostru clinic sugerează adesea că o astfel de situație reprezintă modelul pentru una dintre cele mai severe perturbări ale

relațiilor interpersonale. Cineva speră să primească un lucru, sursa se retrage, drept urmare cineva încearcă în mod reflex să păstreze și să ia; însă cu cât ține mai mult să păstreze, cu atât mai ferm se retrage sursa. Dar să ne întoarcem acum de la dimensiunea clinică la cea normativă.

Pe măsură ce câmpul de conștiință, coordonare și receptivitate al copilului se extinde, el întâlnește modelele educative ale culturii sale și, astfel, învață principalele moduri de a fi ale existenței umane, fiecare având semnificații personale și culturale. Aceste modalități fundamentale sunt admirabil exprimate în engleza „de bază”, atât de precisă când vine vorba de definirea modelelor interpersonale. Așadar, spre marea noastră ușurare, putem recurge în acest punct la unele dintre cele mai simple cuvinte ale limbii engleze, în loc să inventăm noi combinații latinești.

A lua (*to get*) desemnează faptul de a primi, a accepta ceea ce este dat. Aceasta este prima modalitate socială învățată în viață; și pare mai simplă decât este. Pentru că organismul nesigur și instabil al nou-născutului învață această modalitate doar pe măsură ce ajunge să-și regleze sistemele organice cu modul în care mediul matern asimilează metodele de îngrijire a copilului.

Reiese clar de aici că situația totală optimă legată de dispoziția copilului de a primi ceea ce i se oferă este reglarea reciprocă în raport cu o mamă care îi va permite să se dezvolte și să-și coordoneze mijloacele de a primi, în timp ce ea își dezvoltă și își coordonează mijloacele de a oferi. Există un mare beneficiu de plăcere libidinală în această coordonare — o plăcere care se pare că este insuficient

desemnată prin termenul de „orală”. Gura și sfârcul par să fie doar centrele unei auri generale de căldură și reciprocitate care produce plăcere și relaxare nu numai focalizat, la nivelul acestor organe, ci în ambele organisme ca întreg. Mutualitatea relaxării astfel obținute este de maximă importanță pentru prima experiență a alterității prietenoase. S-ar putea spune (la modul intuitiv, desigur) că, *primind ceea ce i se oferă* și învățând cum *să determine pe cineva să facă* pentru el ceea ce dorește, copilul își dezvoltă de asemenea și baza necesară Eului pentru a *ajunge să fie* el însuși o persoană care oferă. Atunci când nu funcționează, situația se transformă într-o varietate de tentative de exercitare a controlului prin constrângere sau fantasmare, în loc de reciprocitate. Bebelușul va încerca să obțină prin activitate haotică ceea ce nu primește prin supt; el se va epuiza sau își va descoperi degetul mare și va respinge lumea. Și mama ar putea încerca să forțeze lucrurile introducând sfârcul în gura copilului, schimbând nervoasă orele de alăptare sau formula de lapte ori fiind incapabilă să se relaxeze în timpul procedurii inițial dureroase de alăptare.

Există desigur metode de a ameliora o astfel de situație, de a menține reciprocitatea, oferindu-i copilului ceea ce poate primi, prin intermediul sfârcurilor artificiale de calitate, și compensând ceea ce se pierde din punctul de vedere al oralității, prin satisfacerea altor receptori decât cei orali: plăcerea de a fi ținut în brațe, încălzit, de a i se zâmbi, de a i se vorbi, de a fi legănat etc. Când vine vorba de reparație, inventivitatea noastră nu are margini.

Oricum, se pare (aici ca și în altă parte) că, dacă am investi o fracțiune din energia noastră curativă pentru a gândi

preventiv, am putea ajuta mult tratamentul și l-am face mai ușor.

Acum vom trece la cel de-al doilea stadiu, în care sporește și se perfecționează capacitatea de a avea o abordare mai activă și mai bine direcționată, ca și plăcerea derivată din ea. Dinții cresc și, odată cu ei, plăcerea de a *mușca* obiecte tari, de a *diseca* și de a *îmbucătăți* cu dinții. Printr-un joc configurațional putem vedea că modul mușcatului subsumează o varietate de alte activități (ca și primul mod de încorporare). Ochii, parte dintr-un sistem la început destul de pasiv de receptare a impresiilor așa cum se impun, au învățat acum să focalizeze, să izoleze, să „prindă” obiecte din fundalul mai neclar și să le urmărească. Organul auzului a învățat în mod similar să discearnă sunetele semnificative, să le localizeze și să gestioneze o schimbare adecvată a poziției (ridicarea și întoarcerea capului, ridicarea și întoarcerea părții superioare a corpului). Brațele au învățat să se întindă spre ceva, iar mâinile, să apuce într-un mod intenționat.

Odată cu acestea se constituie și o serie de modele interpersonale care gravitează în jurul modalității sociale de *a apuca* și *a păstra* lucruri, mai mult sau mai puțin oferite sau date de bunăvoie și lucruri care au mai mult sau mai puțin tendința de a dispărea. Când copilul învață să-și schimbe poziția, să se rostogolească și încetul cu încetul să se ridice în șezut, trebuie să-și perfecționeze mecanismele de apucare, investigare și însușire a tot ceea ce se află la îndemână.

Vom adăuga acum stadiul II la graficul nostru (Figura 2).¹⁰

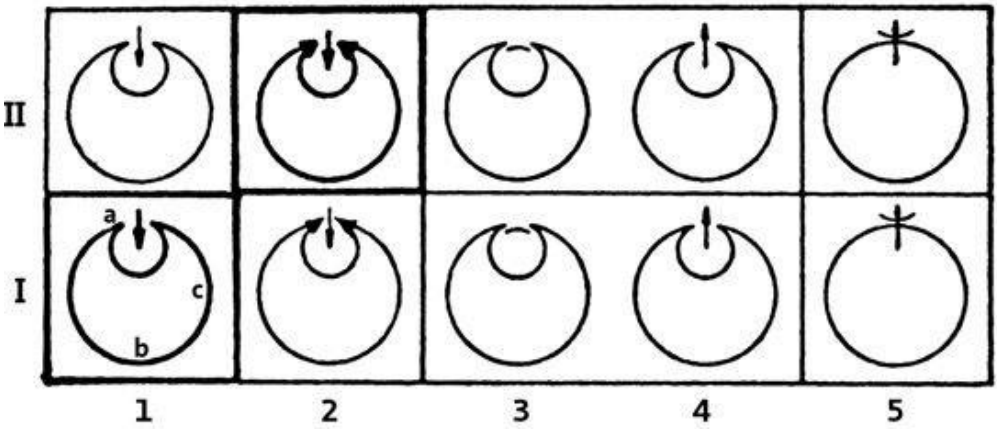

FIGURA 2

În stadiul II, modul 2 (încorporare prin mușcat) domină tot zona orală. Astfel, evoluția de la stadiul I la stadiul II (și la stadiile ulterioare) este reprezentată ca o progresie pe diagonală, de jos în sus și de la stânga spre dreapta. Evoluția în acest punct înseamnă că libidoul copilului avansează pentru a înzestra cu forță un al doilea mod de organ care la rândul lui va duce la integrarea unei noi modalități sociale: *apucarea*. Un nou stadiu nu presupune o zonă corporală nouă sau un mod nou, ci capacitatea de a le experimenta pe ambele pe deplin, de a

controla într-un mod mai coordonat și de a învăța semnificația lor socială cu o anumită finalitate.

Dar ce se întâmplă dacă acest progres este împiedicat, accelerat sau chiar oprit? În acest caz poate fi reperată o deviație, fie pe orizontală, fie pe verticală.

Deviația orizontală (I 1 spre I 2) corespunde unei treceri premature la modul următorului stadiu: gura copilului, în loc să sugă relaxat, mușcă. Deviația verticală (I 1 spre II 1) reprezintă adoptarea unui mod care s-a dovedit înainte satisfăcător. Deviația orizontală duce la o fixație *zonală*, adică individul se agață de plăcerile *orale* cu caracteristici modale diferite. Fixația verticală este una *modală*, adică individul poate supradezvolta modul I într-o varietate de zone: întotdeauna vrea să *primească* prin intermediul gurii, al organelor de simț, prin alte orificii, receptori sau prin comportament. Acest tip de fixație va fi mai târziu transferat și la alte zone.

În acest stadiu nici măcar cel mai suportiv mediu nu-l poate salva pe copil dacă apare o transformare traumatică — ar fi una dintre cele mai severe schimbări, pentru că bebelușul este extrem de mic, iar dificultățile întâlnite, extrem de difuze. Mă refer la dezvoltarea generală a impulsurilor și a mecanismelor de prehensiune activă, la creșterea dinților și la vecinătatea acestui proces cu cel al întărcării și separării progresive față de mamă, care se poate întoarce la muncă, poate rămâne din nou însărcinată sau ambele.

De altfel, acum își fac apariția „binele” și „răul” în lumea copilului, dacă nu cumva încrederea sa bazală în sine și în ceilalți nu a fost deja zdruncinată în primul stadiu de unele momente paroxistice de furie și epuizare provocate sau prelungite în exces. Desigur, este imposibil de știut ce simte copilul în timp ce dinții săi îl „sfredelesc din interior” — chiar în cavitatea bucală care până atunci fusese

principalul centru al gratificării și un sediu al plăcerii prin excelență; și ce fel de dilemă masochistă rezultă din faptul că tensiunea și durerea cauzate de dinți, acești dușmani din interior, pot fi alinate doar printr-o mușcătură puternică. Acest fapt adaugă și o dilemă socială la cea fizică. Pentru că, acolo unde alăptarea la sân se prelungește în stadiul mușcatului (și, una peste alta, cam aceasta este regula), devine necesar a învăța cum se poate continua suptul fără a mușca, astfel ca mama să nu își retragă sânul cu durere sau furie. Munca noastră clinică ne arată că acest moment din istoria timpurie a individului poate fi sursa unei divizări maligne, în care furia față de dinții ce mușcă și împotriva mamei care se retrage, ca și furia împotriva propriei furii neputincioase, toate conduc la o experiență intensă de confuzie sadică și masochistă, lăsând impresia generală că, la un moment dat, unitatea individului cu o matrice maternă a fost distrusă. Această catastrofă precoce în relația individului cu sine și cu lumea reprezintă probabil contribuția ontogenetică la povestea biblică a paradisului, în care primii oameni de pe pământ și-au pierdut pentru totdeauna dreptul de a culege fără efort ceea ce le fusese pus la dispoziție; ei au mușcat din mărul interzis și l-au înfuriat pe Dumnezeu. Trebuie să înțelegem că profunzimea și universalitatea acestui subiect îl fac să pară cu atât mai important cu cât unitatea inițială trebuie să fie profundă și satisfăcătoare, iar copilul trebuie să fie expus „răului” inevitabil al naturii umane într-un mod blând, securizant și fără complicații inutile.

În ceea ce privește primul stadiu oral, am vorbit despre o reglare reciprocă

între tiparul copilului de a primi ceea ce i se oferă și felul de a oferi al mamei (al mediului cultural). Există totuși stadii marcate de o creștere inevitabilă a furiei și a supărării pentru care reglarea mutuală prin comportamente complementare nu reprezintă un mod de a le face față. Furia creșterii dinților, crizele cauzate de neputința musculară și anală, faptul de a cădea în mod repetat etc. — toate acestea sunt situații în care intensitatea impulsului duce la propriul său eșec. Părinții și mediul cultural folosesc și exploatează aceste confruntări ale copilului cu dușmanii săi interiori, cu scopul consolidării exigențelor lor exterioare. Dar părinții și mediul cultural trebuie, totodată, să gestioneze aceste stadii având în vedere scopul de a se pierde minimumul posibil din mutualitatea originară, odată cu trecerea dintr-o fază în alta.

Astfel, înțărirea nu ar trebui să însemne pierderea bruscă a sânelui și a prezenței securizante a mamei, doar dacă nu cumva situația culturală este una omogenă, bazată pe disponibilitatea celorlalte femei din comunitate de a se comporta și de a simți ca o mamă. O pierdere radicală a dragostei materne obișnuite, fără o substituie adecvată, poate duce în acest moment (în condiții de altfel agravante) la depresie infantilă acută sau la o stare mai ușoară, dar cronică, de doliu, care poate da un fond depresiv întregii vieți.¹¹ Dar chiar și în condițiile cele mai favorabile, acest stadiu lasă o urmă a contactului primordial cu răul și disperarea și o nostalgie universală față de paradisul pierdut.

Așadar, stadiile orale pun la copil bazele unui *sentiment fundamental de*

încredere sau ale unui *sentiment fundamental de neîncredere*, care rămân surse intrinseci de speranță sau pesimism pe parcursul întregii vieți. Aceste lucruri vor fi discutate mai târziu sub forma primului conflict fundamental din cadrul personalității aflate în dezvoltare.

B. Organele de eliminare și musculatura

Discutând despre autoconservare, Freud sugerează că, la începutul vieții, libidoul se asociază cu nevoia de a supraviețui prin absorbția de lichide și îngurgitarea a ceea ce este comestibil. Aceasta nu înseamnă că simpla ingestie de alimente ar satisface nevoia libidinală. Levy, în faimoasele sale experimente cu căței și pui de găină, a arătat că, în aceste grupuri, există o nevoie aparte pentru supt și ciugulit, care funcționează dincolo de aportul propriu-zis de hrană. La om, care trăiește mai mult prin educație și mai puțin prin instinct, presupunem o mai mare variabilitate culturală în ceea ce privește cuantumul de nevoie înnăscută sau condiționată. Ceea ce discutăm aici reprezintă niște tipare *potențiale* care nu pot fi ignorate sau reduse mai jos de o anumită limită, fără a risca unele deficiențe și care, pe de altă parte, trebuie stimulate în moduri specifice, prin proceduri ale mediului, astfel încât să li se asigure dezvoltarea deplină. Totuși, este clar că erotismul oral și dezvoltarea modalităților sociale de „a lua” și „a apuca” se construiesc pe nevoia de a respira, de a bea, de a mânca și de a crește asimilând.

Care ar fi funcția de autoconservare a erotismului anal? Mai întâi, întregul procedeu al intestinelor și al vezicii de evacuare cât mai completă posibil este plăcut datorită unei senzații de bine, care pare să spună: „Bine lucrat”. Acest sentiment, la începutul vieții, trebuie să compenseze disconfortul și tensiunile destul de frecvente atât timp cât intestinele învață să-și facă treaba zilnică. Două achiziții ale

dezvoltării dau dreptat dimensiunea necesară acestor experiențe anale: apariția fecalelor solide și dezvoltarea generală a sistemului muscular, care aduce dimensiunea evacuării voluntare, a faptului de a da drumul și de a arunca, până la înșfăcărea cu forță. Aceste două achiziții împreună presupun o mai mare capacitate de a alterna reținerea și expulzarea după voie. În ceea ce privește analitatea propriu-zisă, în acest punct depinde foarte mult ce urmărește mediul cultural. Există culturi (după cum vom vedea) în care părinții ignoră comportamentul anal și îi lasă pe copiii mai mari să-i conducă pe cei mici în tufișuri, astfel încât dorința lor de adaptare în această privință treptat va coincide cu dorința de a-i imita pe cei mari. În fine, cultura noastră occidentală a ales să ia problema mai în serios, presiunea culturală depinzând de extinderea moravurilor clasei mijlocii și de imaginea ideală a unui corp mecanizat. Căci se presupune că educația timpurie și riguroasă nu numai că menține atmosfera dintr-o casă mai plăcută, dar este absolut necesară pentru dezvoltarea ordinii și a punctualității. Dacă este așa sau nu, vom discuta mai târziu. Oricum, nu există niciun dubiu că nevroticii zilelor noastre includ și tipul compulsiv, care presupune un simț mult mai mecanic de ordine, punctualitate și zgârcenie (și toate acestea cu referire atât la sentimente, cât și la fecale) decât ar avea nevoie ei înșiși sau chiar societatea. Educația sfincteriană a intestinelor și a vezicii a devenit în mod evident cel mai problematic aspect al educației copilului în cercurile largi ale societății noastre.

Ce face problema anală atât de dificilă?

Zona anală este predispusă mai mult decât oricare alta la o fixație rezistentă în ceea ce privește impulsurile contradictorii pentru că, de pildă, ea reprezintă zona a două moduri opuse de abordare, care trebuie să ajungă să alterneze, și anume *retenția* și *eliminarea*. Mai mult, sfincterele sunt numai o parte din sistemul muscular, caracterizat în general de dualitatea dintre rigiditate și relaxare, flexie și extensie. Dezvoltarea sistemului muscular oferă copilului o mai mare putere asupra mediului în ceea ce privește capacitatea de a lua și a păstra, de a arunca și a respinge, de a pune stăpânire pe lucruri și de a le ține la distanță. Astfel, întreg acest stadiu, pe care germanii l-au numit stadiul încăpățânării, devine o luptă pentru autonomie. Pentru că, pe măsură ce devine capabil să stea mai ferm pe propriile picioare, copilul își definește lumea ca „Eu” și „Tu”, „Mine” și „Al meu”. Orice mamă știe ce uimitor de supus poate fi un copil în acest stadiu, dar doar dacă și numai atunci când a decis el însuși că vrea să facă ceea ce trebuie să facă. Este totuși greu de găsit formula potrivită pentru a-l determina să vrea exact acest lucru. Orice mamă știe cât de dulce se cuibărește un copil aflat în acest stadiu și cât de dur va încerca deodată să-l respingă pe adult. Copilul este capabil în același timp să acumuleze lucruri, dar și să se dispenseze de ele, să se atașeze de ele, dar și să le arunce pe fereastră. Toate aceste tendințe aparent contradictorii le vom include în categoria modurilor de retenție-eliminare.

În ceea ce privește noile modalități sociale dezvoltate în această fază, se pune accentul pe simpla antiteză dintre *a da drumul* și *a ține strâns*, ale căror raport și

sucesiune sunt de o importanță decisivă atât pentru dezvoltarea personalității individuale, cât și pentru cea a atitudinilor sociale.

Problema reglării reciproce se confruntă acum cu cea mai grea încercare. Dacă un control din exterior, printr-o educație prea rigidă sau prea timpurie, insistă să-l lipsească pe copil de încercarea sa gradată de a-și controla intestinele și alte funcții ambivalente prin alegerea sau

dorința sa proprii, el va fi pus din nou în fața unei duble revolte și a unei duble înfrângeri. Neputincios în propriul corp (și adesea temându-se de propriile fecale ca și cum acestea ar fi monștri ostili locuind în interior) și neputincios în afară, el va fi din nou nevoit să-și caute satisfacția și controlul fie prin regresie, fie printr-un fals progres. Cu alte cuvinte, el se va întoarce la un tip de control anterior, oral — adică sugându-și degetul, scâncind și devenind dependent; sau va deveni ostil și intruziv, utilizându-și fecalele ca armă și pretinzând autonomie, capacitatea de a face ceva fără sprijinul altcuiva, pe care de fapt nu a căpătat-o sub nicio formă. (În ambele „exemple” clinice amintite anterior am avut de-a face cu regresii la această poziție.)

Adăugând stadiul anal-uretral-muscular la graficul nostru, ajungem la formula indicată în Figura 3.

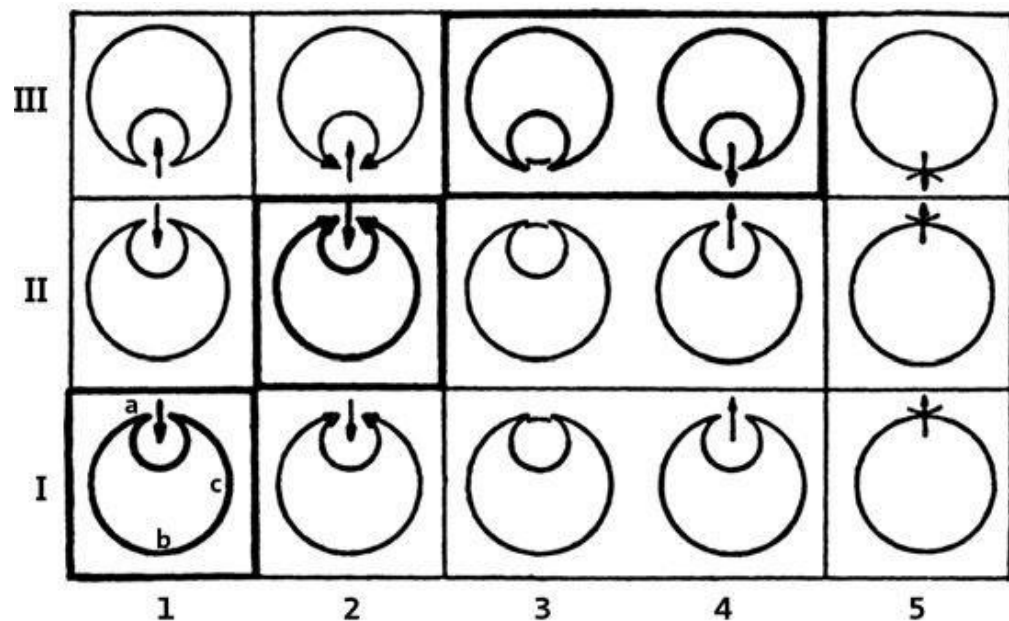

FIGURA 3

În noul stadiu III, diagonală s-a extins spre constituirea modurilor de retenție (3) și eliminare (4) din zona anal-uretrală (partea de jos a cercurilor). Din nou, conturul îngroșat al cercului indică o generalizare a acestor moduri asupra întregului sistem muscular aflat în dezvoltare care, înainte de a servi scopuri mai complexe și mai diferențiate, trebuie să fi câștigat un fel de autocontrol în ceea ce privește expresia duală a lui a da drumul sau a ține. În cazul în care acest control este

împiedicat de tulburări ale dezvoltării în sfera anal-uretrală, apar unele intensificări de durată ale retenției și/sau eliminării, care pot duce la o varietate de tulburări la nivelul zonei propriu-zise (rect sau colon spastic), al sistemului muscular (moleșală sau rigiditate generalizată), al fanteziei obsesionale (spaima paranoide față de materiile nocive aflate în corp) și al societății (încercări de control asupra mediului prin sistematizare compulsivă).

În acest punct putem ilustra utilitatea clinică a graficului nostru încă incomplet. Am arătat că pacientul nostru cu fixație pe modul retentiv, în mica copilărie, a trecut printr-o perioadă de reținere a hranei în gură și de închidere generală. O astfel de dezvoltare „deviantă” care ar fi putut firește să treacă fără a lua turnura serioasă pe care a luat-o temporar în acest caz poate fi introdusă în grafic prin accentuarea itemului II 3. Acest băiat, renunțând la tentativa de a se agăța de mama sa (II 2), a încercat să controleze situația prin retenție, o fixație modală care l-a predispus la o perioadă dificilă în stadiul III, în care trebuia să învețe „să dea drumul”. În fine, adevărata criză s-a produs atunci când ar fi trebuit să abandoneze acest stadiu: a regresat și a rămas așa.

Pe grafic apar și alte căi de scăpare aflate la îndemâna copiilor. Modurile III 2 și III 1 (încorporare anal-uretrală) le sunt cunoscute la modul concret pediatriilor care trebuie să îi elibereze pe copii de obiectele pe care și le-au introdus în anus. În varianta uretrală a acestui obicei sunt introduse în uretră paie și bețișoare. Astfel de expresii modale există, dar sunt rare. Mai comune sunt fantezmele de un anumit fel

care predispun la perversiuni ulterioare. Orice fixație anală la unul dintre aceste moduri este deosebit de susceptibilă să predisună la o atitudine homosexuală, cu ideea implicită de a obține pentru totdeauna dragoste și control prin încorporare anală. În cazul fetelor, situația este cu totul diferită pentru că „lăcomia” unei fete nu trebuie neapărat să rămână fixată la nivelul gurii sau să fie transpusă la nivelul anusului: se poate transfera firesc asupra vaginului și poate să domine comportamentul genital. Ne vom întoarce asupra acestui aspect când vom discuta despre genitalitate.

Cealaltă rută „ocolitoare” posibilă este accentuarea excesivă a modului III 5, adică utilizarea fecalelor ca armă de atac asupra celorlalți. Aceasta poate lua forma evacuării sau a reținerii agresive a materiilor fecale. Tentația de a proceda astfel supraviețuiește la adult ca tendință de a profera invective ce invocă la materiile fecale — un mod magic de a-ți ataca inamicul și încă unul ușor dacă poți scăpa nevătămat.

Ce caracteristici permanente își au originea în acest stadiu muscular și anal? Din sentimentul de bine interior emană autonomia și mândria; din sentimentul de rău interior, îndoiala și rușinea. Pentru ca autonomia să se dezvolte este nevoie de o stare de încredere primordială ferm instalată și având o continuitate acceptabilă. Copilul trebuie să ajungă să simtă că încrederea bazală în sine însuși și în lumea exterioară (care reprezintă comoara trainică salvată în urma conflictelor stadiului

oral) nu va fi pusă în pericol de dorința bruscă și violentă de a face o alegere între tiparul de a-și însuși în mod revendicativ și cel de a se dispensa după bunul-plac. Fermitatea trebuie să-l protejeze de anarhia potențială a judecății sale încă neantrenate, de incapacitatea sa de a păstra și de a da drumul în mod responsabil. Mediul său trebuie să îl susțină în dorința de a „sta pe propriile picioare”, pentru a nu fi copleșit de sentimentul de a se fi expus prematur și gratuit — sentiment pe care îl numim rușine — sau de acea neîncredere secundară, acea privire înapoi pe care o numim îndoială.

În concluzie, *autonomie* versus *rușine* și *îndoială* este cel de-al doilea conflict fundamental a cărui rezolvare reprezintă una dintre sarcinile esențiale ale Eului.

C. Aparatul locomotor și organele genitale

Până acum nu am menționat nicio vârstă. Ne apropiem de sfârșitul celui de-al treilea an, când mersul capătă lejeritate și vigoare. Cărțile ne spun că un copil „poate merge” cu mult înainte; pentru mine însă, el nu este cu adevărat pe picioarele lui atâta timp cât el mai are nevoie de sprijin din când în când, pe scurte perioade. Eul a integrat mersul și alergatul în sfera sa de control atunci când gravitația este resimțită intern, când copilul poate uita că se *află în mers* și, în loc de aceasta, află ce poate face *cu ajutorul mersului*. Doar atunci picioarele lui au devenit parte integrantă a sa, și nu un accesoriu locomotor.

Să începem cu începutul: prima etapă a fost poziția relaxată culcat cu fața în jos. Încrederea bazată pe experiența că mecanismele fundamentale ale respirației, digestiei, somnului etc. au o relație consistentă și familiară cu hrana și confortul oferite impulsionează dezvoltarea capacității de a se ridica în șezut și mai apoi în picioare. Cel de-al doilea moment (atins doar către sfârșitul celui de-al doilea an de viață) este capacitatea de a sta în șezut nu numai în deplină siguranță, ci într-un fel fără a obosi, fapt ce permite sistemului muscular să fie treptat utilizat pentru discriminarea fină și pentru moduri mai autonome de selecție și dispensare, de acumulare și debarasare energetică de lucruri.

Cea de-a treia etapă îl găsește pe copil capabil să se miște independent și viguros. Nu numai că acum este pregătit să-și manifeste rolul de gen, dar și începe

să înțeleagă care este rolul său în economia sistemului familial sau, în orice caz, ce roluri merită să îmite. Este capabil acum să se alăture celor de aceeași vârstă și, cu ajutorul copiilor mai mari sau al adulților supraveghetori, el accede treptat la sistemul de organizare a creșei, a cartierului sau a curții. Modul de învățare este acum intruziv, conducându-l tot timpul la fapte și activități noi; apoi devine conștient de diferențele dintre sexe. Astfel este pregătită scena pentru genitalitatea infantilă și pentru prima elaborare a modurilor intruziv și inclusiv.

Desigur că genitalitatea infantilă este menită să rămână rudimentară, doar o promisiune a ceea ce va urma. Dacă nu este stimulată în mod specific pentru a da naștere unor manifestări precoce prin frustrări sau obiceiuri deosebite (ca jocurile sexuale în grup), ea poate duce la cel mult câteva experiențe fascinante, destul de înfricoșătoare și lipsite de sens pentru a fi refulate în stadiul numit de Freud perioadă de „latentă” — sau altfel spus, marea întârziere a maturizării sexuale fizice.

Orientarea sexuală a băiatului în acest stadiu este falică. Deși erecțiile apar cu siguranță mai devreme (fie în mod reflex, fie ca răspuns sexual evident la lucruri și persoane care îl fac pe copil să simtă intens), acum se dezvoltă un interes centrat pe organele genitale ale ambelor sexe, împreună cu o vagă tendință de a întreține raporturi sexuale. Observațiile făcute asupra societăților primitive prezintă acte sexuale între copii de trei-patru ani — acte care, judecând după amuzamentul asistenței, reprezintă în esență o imitație distractivă. Astfel de acțiuni transparente, ludice, încetinesc probabil o dezvoltare care este potențial periculoasă, și anume

direcționarea exclusivă a impulsurilor sexuale precoce către părinți, mai ales acolo unde există o interdicție absolută de comunicare a unor astfel de dorințe. Nu trebuie uitat că

stăpânirea din ce în ce mai mare a aparatului locomotor și mândria de a fi mare acum și *aproape* la fel de bun ca Tata sau ca Mama întâlnesc una dintre cele mai severe limitări în faptul evident că, în sfera genitală, copilul este de departe inferior; mai mult de atât, nici măcar în viitorul îndepărtat copilul nu va fi tatăl într-o relație sexuală cu mama sau mama într-o relație sexuală cu tatăl. Consecințele foarte profunde ale acestei înțelegeri constituie ceea ce Freud a numit complexul Oedip.

Acest termen prezintă desigur anumite complicații prin comparația dintre ceea ce se presupune a se petrece în copilărie și ceea ce se presupune că se întâmplă în povestea regelui Oedip. Astfel, termenul stabilește o analogie între două necunoscute. Ideea este că Oedip, care și-a ucis tatăl din greșeală și s-a căsătorit cu propria mamă, a devenit un erou mitic, iar pe scenă este privit cu mare compasiune și teroare deoarece a-ți poseda mama și a lua locul tatălui sunt dorințe universal interzise.

Psihanaliza verifică prin practica zilnică simpla concluzie că băieții leagă primele emoții genitale de adulții cu rol matern care, de altfel, le-au oferit îngrijiri corporale și că dezvoltă primele rivalități sexuale împotriva persoanelor care sunt partenerii sexuali ai acelor figuri materne. A conchide, asemenea lui Diderot, că, dacă băiețelul ar avea forța unui bărbat, el și-ar viola mama și și-ar ucide tatăl, este

ceva intuitiv, dar fără sens. Pentru că, dacă ar avea atâta putere, nu ar mai fi copil și nu ar mai dori să stea cu părinții — caz în care ar putea prefera pur și simplu alte obiecte sexuale. Astfel, genitalitatea infantilă se atașează de protectorii și de idealurile copilăriei și suferă mari complicații din această cauză.

Modul intruziv ce domină mare parte din comportamentul acestui stadiu caracterizează o varietate de activități și fantasme cu configurație „similară”. Acestea includ pătrunderea în corpul altcuiva printr-un atac fizic: pătrunderea în urechile și în mintea celorlalți prin vorbirea agresivă; pătrunderea în spațiu printr-un mers viguros; pătrunderea în necunoscut printr-o curiozitate puternică. În general este clar că, pentru copiii de această vârstă, actele sexuale ale adulților par a fi acte de agresiune reciprocă. Chiar și când este vorba de jocuri sexuale în grup, copilul pare să interpreteze actele sexuale ale celor mai mari ca intruzive din partea masculului și încorporante într-un mod captiv din partea femelei; și aceasta mai ales în cazul în care viața sexuală a adulților este învăluită în mister, în care sunetele ce o acompaniază sunt interpretate ca expresii ale durerii, în care sângele menstrual este observat pe furiș și unde o atitudine ostilă consecutivă este observată la părinții insuficient satisfăcuți.

Fetele trăiesc o experiență decisivă în această etapă pentru că trebuie să înțeleagă finalitatea faptului că, deși intruzivitatea lor locomotorie, mentală și socială este la fel de mare și de adecvată ca și la băieți, lor le lipsește un element: penisul. În timp ce băiatul are acest organ vizibil, erectibil și accesibil la care să atașeze

visuri de mărire adultă, clitorisul feminin nu poate susține visuri de egalitate sexuală. Și fetele încă nu au sâni ca simboluri tangibile analoge, așa cum vor avea în viitor; instinctul lor matern se rezumă la fantasmele puse în joc și la îngrijirea bebelușilor. Atunci când necesitățile vieții economice și înțelepciunea cutumei sociale fac rolul femeii, puterea și satisfacțiile sale specifice mai comprehensibile, totul este desigur mai bine integrat și se stabilește solidaritatea feminină. În caz contrar, fetele sunt susceptibile să dezvolte, alături

de modurile fundamentale *ale fecundității* feminine și *inclunderii* materne, fie o atitudine sâcâitoare, revendicativă și avidă, fie una copilărească, de o dependență strânsă, exagerată.

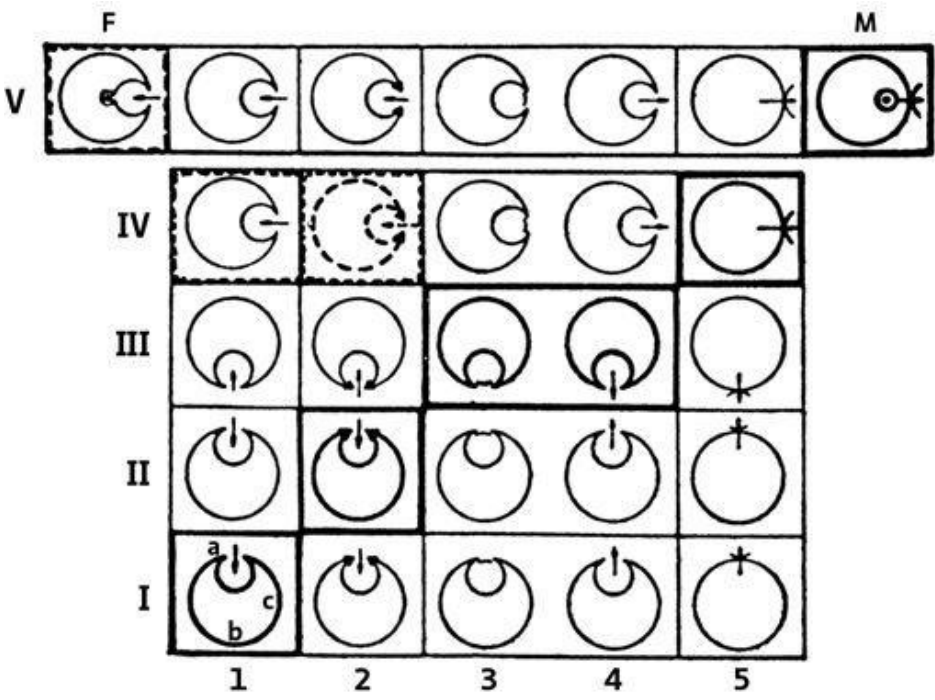

FIGURA 4

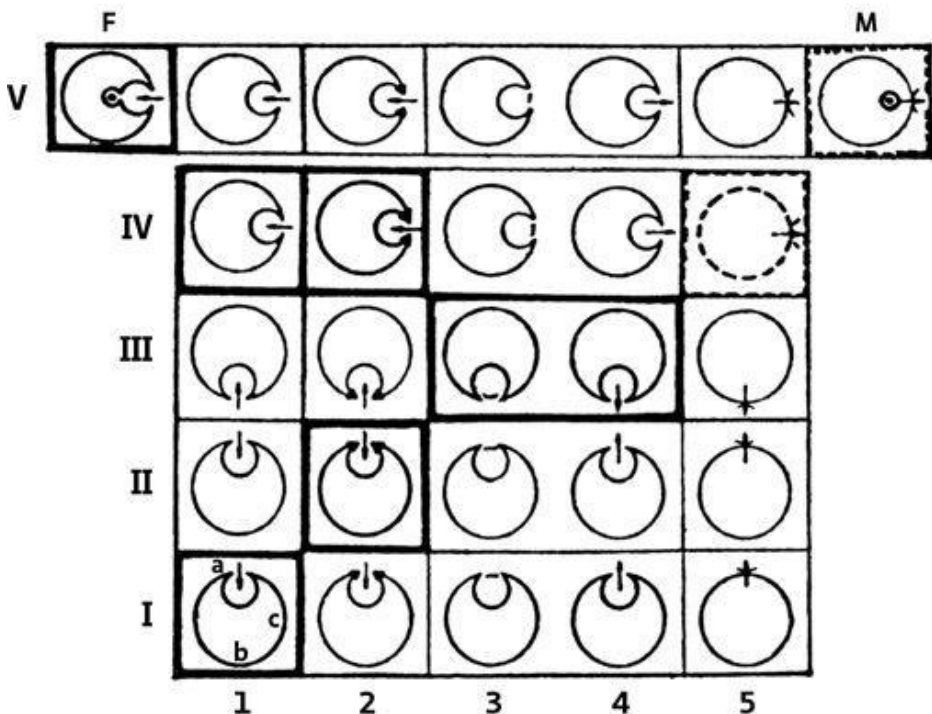

FIGURA 5

Graficul este acum aproape complet (Figurile 4 și 5).

Atât în Figura 4 (masculin), cât și în Figura 5 (feminin) vom adăuga linia IV,

stadiul locomotor și genital infantil, în cadrul căruia modul intruziv (5) este reprezentat printr-o exuberanță a mersului, o atitudine agresivă, activități și fantasme sexuale. Ambele sexe împărtășesc dezvoltarea generală a modelelor locomotorii și intruzive, cu toate că în cazul fetelor tiparele revendicatoare și fecund-materne se dezvoltă într-o proporție determinată de experiența anterioară, temperament și influențele culturale.

Figura 5 prezintă evoluția psihosexuală a fetei în stadiul IV ca o regresie parțială la modurile de încorporare, apărute inițial pe liniile orală și senzorială. Cred că acest lucru nu este rezultatul accidental al metodei noastre de reprezentare grafică. Căci dezvoltarea fetei la această vârstă compensează activitatea musculară probabil mai viguroasă a băiatului cu potențialitatea unei discriminări senzoriale mai bogate și cu caracteristicile perceptuale și receptive ale maternității care o așteaptă. De asemenea, ea este susceptibilă să redevină mai dependentă și mai pretențioasă și de fapt i se permite acest lucru, cu excepția cazului în care contextul cultural alege să cultive modul auxiliar de comportament intruziv și preponderent locomotor (IV 5). Vom reveni la condiția de a fi exploatată, care a fost soarta femeii din cauza apropierii dintre modurile genitale (fecunditate, includere) și cele orale (încorporare).

Stadiul locomotor și genital infantil adaugă la lista modalităților sociale de bază, pentru ambele sexe, pe cea de „a cuceri”, în sensul de „a fi în căutarea unor

noi cuceriri”. Nu există niciun termen mai simplu, mai puternic, care să se potrivească mai bine modalităților sociale enumerate anterior. Acest termen presupune deopotrivă „a acționa cu capul înainte”, plăcerea competiției, perseverența în vederea scopului, satisfacția de a triumfa. La băiat, accentul rămâne pe „a cuceri” în modurile falic-intruzive; la fată, mai devreme sau mai târziu se schimbă în sensul de tachinare și provocare sau într-o formă mai moderată de „a prinde în mreje” — adică a se face atractivă și plăcută. Copilul dezvoltă astfel condițiile de bază pentru *inițiativă*, altfel spus, pentru selecția scopurilor și perseverența de a le urmări.

În același timp, această dispoziție generală pentru *inițiativă* își găsește principalul inamic în necesitatea de amânare și deplasare a nucleului sexual: pentru că acesta este și imatur din punct de vedere biologic, și interzis din punct de vedere cultural, prin tabuul incestului. Dorințele „oedipiene” (exprimate atât de simplu și convingător prin siguranța băiatului că se va căsători cu mama sa și că o va face mândră de el și prin aceea a fetei că se va căsători cu tatăl ei și va avea mult mai multă grijă de el) determină fantasme vagi care se apropie de crimă și viol. Consecința este un sentiment profund de vinovăție — un sentiment ciudat, care întotdeauna implică faptul că individul a comis o crimă care, până la urmă, nu numai că nu a fost comisă, dar fizic ar fi destul de imposibil de realizat. Această culpabilitate secretă ajută la deplasarea întregii greutate a *inițiativei* și a curiozității către idealuri dezirabile și scopuri practice imediate, către lumea cognoscibilă a faptelor și către metode de „a cuceri” ceva, nu pe cineva.

În fine, aceasta presupune găsirea unei soluții de durată pentru cel de-al treilea conflict nuclear, care va fi discutat în capitolul despre Eu, și anume conflictul dintre *inițiativă* și *culpabilitate*.

Cu aceasta se încheie prezentarea teoriei sexualității infantile, care este de fapt o teorie a stadiilor pregenitale ducând la o genitalitate rudimentară. Dar trebuie să adăugăm, atât în text, cât și pe grafic, o dezvoltare ulterioară, mai exact un mod generativ rudimentar reprezentând anticiparea vagă a faptului că genitalitatea are o funcție de procreere. În cea de-a patra și ultima secțiune a acestui capitol vom prezenta anumite dovezi care arată ce știe și cu ce lucrează un clinician, chiar dacă nu întotdeauna poate conceptualiza, și anume faptul că băieții și fetele se diferențiază nu numai din punctul de vedere al anatomiei, al capacităților și al rolurilor, ci și printr-o calitate unică a experienței. Aceasta este rezultatul organizării în cadrul Eului a tot ceea ce avem, simțim și anticipăm. Astfel, nu este niciodată suficient să caracterizăm cele două sexe prin modul în care ele se diferențiază, chiar dacă aceste diferențe sunt întărite de rolurile culturale. Dimpotrivă, fiecare sex se caracterizează printr-o unicitate care cuprinde diferențele față de celălalt sex (dar nu se reduce la o însumare a lor); o unicitate care rezidă în funcțiile preformate ale viitorului insemnator și ale viitoarei purtătoare de sarcină, în indiferent ce sistem de distribuire a muncii și a stilului cultural ne aflăm. Aici modurile de intruziune și includere sunt polarizate în serviciul producerii și al procreației.

Pe linia V (Figura 4 și Figura 5) este anticipat „stadiul genital” rudimentar. Cerculețul adăugat în interior atât la băiat, cât și la fată desemnează două moduri noi, cel generativ

feminin (VF) și cel generativ masculin (VM), și sugerează faptul că incluziunea feminină, ca și intruziunea masculină sunt orientate din ce în ce mai mult spre o potențialitate internă abia sesizabilă, întâlnirea ovulului cu spermatozoidul în actul procreării.

Dar, în timp ce metoda noastră de dezvoltare a graficului este *cumulativă*, ca și cum în fiecare stadiu ar apărea ceva cu totul nou, graficul în ansamblu trebuie reconsiderat acum ca reprezentând o *diferențiere succesivă* a părților care există toate într-o formă sau alta de la început până la sfârșit și întotdeauna într-un întreg organic, și anume organismul aflat în creștere. În acest sens, modurile adăugate ultimele (masculin și feminin generativ) se presupune că au reprezentat un factor central, chiar dacă rudimentar, încă din perioada dezvoltării timpurii.¹²

D. Pregenitalitate și genitalitate

Orice sistem trebuie să conțină o utopie. Pentru psihanaliză, utopia este „genitalitatea”. La început, aceasta era concepută ca integrarea stadiilor pregenitale până la atingerea perfecțiunii care mai târziu (după pubertate) să asigure trei tipuri dificile de reconciliere: (1) reconcilierea orgasmului genital cu nevoile sexuale extragenitale; (2) reconcilierea dragostei și a sexualității; (3) reconcilierea modelelor sexuale, procreatoare și de muncă productivă.

Se știe că toți nevroticii, la o examinare atentă, dovedesc un handicap în ciclurile lor sexuale: intimitatea le este perturbată fie când se apropie de un potențial partener, fie când inițiază, execută sau încheie actul sexual, fie când abandonează respectivele „roluri” sau chiar partenerul. În aceste cazuri, urmele pregenitalității sunt mai evidente decât oriunde, deși sunt rar conștientizate. Persoanele nevrotice, în profunzimea ființei lor, ar prefera să încorporeze sau să rețină, să elimine sau să pătrundă intruziv decât să se bucure de reciprocitatea modelelor genitale. Alții ar alege să fie sau să-i facă pe ceilalți dependenți, să-i distrugă sau să fie distruși, decât să iubească matur și adesea ar proceda astfel fără să fie fățiș nevrotici într-un sens clasificabil, diagnosticabil și curabil. Fără îndoială că un preludiu bogat în jocuri sexuale servește cel mai bine relicvelor pregenitale. Dar relația dintre sex și joc, joc și muncă, muncă și sex necesită o discuție mai aprofundată.

Astfel, în acest punct, graficul poate fi utilizat pentru clasificarea modalităților

în care deviațiile pregenitale perturbă genitalitatea. În Figura 4, modul procreației feminine (VF) și modurile V1 și V2 nu trebuie luate prea literal. Rudimentele dorinței de a da naștere sunt necesare pentru identificarea feminină și susținerea acestei imagini; sau sunt atrase în domeniul creativității. Cât despre tendințele receptive, organul masculin nu posedă nicio asemănare morfologică cu cavitatea bucală, deși există rudimente ale organului sexual feminin în jurul și în spatele bazei penisului, care sunt erotizate la indivizii pasiv-receptivi. În afară de acestea, gura și anusul trebuie să preia relicvele sexuale ale dorințelor masculine de încorporare. Modul V1, dacă este dominant sau la fel de dominant ca V5, semnifică o accentuare a receptivității genitale, o dorință de a primi mai degrabă decât de a da. Dominanța lui V2 ar reprezenta varianta masculină de „prostituată” — de pildă, un homosexual care caută relații sexuale cu alți bărbați cu scopul (mai mult sau mai puțin conștient) de a le fura puterea. Modul V3 ar însemna o calitate retențională, V4, una eliminativă în cadrul comportamentului masculin genital; unele forme de ejaculare inhibată și incompletă sau, dimpotrivă, de ejaculare precoce sau „rapidă” decurg de aici. V5 a fost

descriu ca o atitudine negativă. Astfel, aceste deviații pot fi plasate retrospectiv, de-a lungul liniilor verticale ale fixațiilor modale la nivelul altor zone din care ele provin și la care sunt susceptibile să regreseze. Desigur, toate aceste moduri trebuie să fie integrate în cadrul sexualității masculine mature și să se supună dominației modului procreator masculin (VM).

Ultima linie din Figura 5 are o dublă aplicație: pentru viața sexuală și pentru

sarcină (și îngrijirea copiilor). VF a fost formulat ca poziția dominantă finală. V1 și V2 au fost definite drept cele mai comune deviații: relativă frigiditate corelată cu o pasivitate receptivă sau cu avariție sexuală — în cel mai rău caz cu o incapacitate de a se oferi în relațiile genitale și astfel de a recunoaște performanțele bărbatului care totuși sunt căutate, tachinate sau provocate. V3 reprezintă incapacitatea femeii de a se relaxa suficient pentru a-i permite bărbatului să pătrundă, să se simtă bine-venit și să se retragă. V4, genitalitatea eliminativă, se manifestă prin spasme orgasmice frecvente care nu echivalează cu o experiență adecvată. V5 reprezintă poziția falică nereconstituită, manifestată în erotismul exclusiv clitoridian sau în orice formă de constrângere intruzivă. VM la o femeie desemnează capacitatea de a împărtăși și de a se identifica cu rolul procreator masculin, ceea ce face dintr-o femeie un tovarăș și un îndrumător ferm pentru fiii săi. Mai mult, creativitatea la ambele sexe presupune o anumită pondere a VM și a VF.

Pentru ambele grafice, masculin și feminin, regula spune că toate deviațiile, dacă sunt subordonate modului dominant, sunt normale și frecvente. În cazul în care înlocuiesc modul dominant normal, ele duc la dezechilibre în economia libidinală totală și nu pot exista prea mult timp fără a afecta decisiv modalitățile sociale ale individului. Mai departe, acest lucru nu se poate întâmpla prea frecvent fără să tulbure viața socială a unui grup, decât dacă grupul reușește pentru o perioadă să facă față situației organizând subgrupuri pentru devianți.

Dar pregenitalitatea există oare numai în vederea genitalității? Se pare că nu. De fapt, însăși esența pregenitalității pare să fie absorbirea intereselor libidinale în întâlnirea timpurie dintre organismul în creștere și un anumit stil de îngrijire a copilului și în transformarea formelor sale înnăscute de abordare (agresivitate) în modalitățile sociale ale culturii.

Să începem încă o dată cu ceea ce pare a fi un factor original biologic: când spunem că animalele au „instincte”, înseamnă că măcar formele inferioare de viață au modalități de-a gata, relativ înăscute, relativ timpurii, de a interacționa cu un segment din natură, ele supraviețuind ca parte a acesteia. Aceste tipare diferă mult de la o specie la alta, dar intraspecific ele sunt foarte invariabile; animalele pot învăța prea puțin. Aici ne gândim la povestea rândunecilor aduse din Anglia în Noua Zeelandă de englezii cărora le era dor de casă. Când a venit iarna, au zburat toate spre sud și nu s-au mai întors, pentru că instinctele lor indicau sudul, nu țările calde. Să nu uităm că animalele noastre domestice și cele de companie pe care atât de ușor le considerăm măsura lumii animale sunt creaturi îndelung selecționate și combinate genetic care învață să servească nevoile noastre practice și emoționale în timp ce noi avem grijă de ele. Ceea ce învață de la noi nu le ajută să-și sporească șansele de supraviețuire în niciun segment al naturii și în nicio formă de cooperare cu cei din aceeași specie. În acest context, întrebarea nu este ce poate învăța un individ animal, cât ce ar putea o specie să-și învețe puii din generație în generație.

La animalele superioare observăm o *diviziune a instinctelor* (termen folosit aici în analogie cu „diviziunea muncii”). Este vorba de o reglare mutuală între căutarea instinctivă a contactului la pui și oferirea instinctivă a contactului din partea părinților, ceea ce asigură funcționarea adaptativă la pui. S-a observat, de pildă, că anumite mamifere învață să defecheze doar dacă mama le linge anusul.

Am putea presupune că la om copilăria și educația reprezintă pur și simplu cea mai înaltă formă a acestei reciprocități instinctuale. În orice caz, tendințele cu care se naște omul nu sunt instincte; și nici predispozițiile materne complementare nu sunt instincte pure. Și nici nu poartă în ele însele vreun model de maturizare, autoconservare sau interacțiune cu un segment sau altul al naturii; tradiția și conștiința morală trebuie să le organizeze.

Ca animal, omul nu este nimic. Nu are sens să vorbim despre puiul de om ca despre un animal aflat în proces de domesticire; sau despre instinctele lui ca modele prestabilite stăpânite sau modelate de mediul atotputernic. „Instinctele înnăscute” ale omului sunt tendințe fragmentare ce trebuie asamblate, semnificate și organizate pe parcursul unei copilării îndelungate, prin metode educaționale și școlare diferite de la o cultură la alta și determinate de tradiție. În aceasta rezidă șansa lui ca organism, ca membru al societății, ca individ. Tot de aici provine și limitarea sa. Pentru că, în timp ce animalul supraviețuiește acolo unde segmentul său de natură rămâne destul de predictibil pentru a se potrivi cu tiparele lui înnăscute de reacții instinctive sau unde aceste reacții conțin elementele pentru mutația

necesară, omul supraviețuiește numai dacă educația tradițională îi furnizează o conștiință care îl va conduce fără să-l zdrobească și care este destul de fermă și de flexibilă pentru a face față vicisitudinilor epocii sale. Pentru a îndeplini acest obiectiv, educația copiilor folosește forțele vag *instinctuale* (sexuale și agresive) care conferă energie tiparelor instinctive și care, la om, tocmai din cauza echipamentului său *instinctual* minim, sunt extrem de mobile și extraordinar de plastice¹³.

Aici ne propunem doar să ne facem o idee despre etapizarea și relația sistematică a modurilor de organ ale pregenitalității, care stabilesc orientarea de bază pe care un organism sau părți ale sale o pot avea față de alt organism sau părți ale acestuia și față de lumea înconjurătoare. O ființă cu organe poate lua lucruri sau o altă ființă înăuntrul său; le poate păstra sau se poate dispensa de ele; sau poate intra în ele. Ființele purtătoare de organe pot iniția astfel de acțiuni modale și în relație cu părți ale altei ființe. Copilul, pe parcursul îndelungatei sale copilării, învață aceste moduri de apropiere fizică și, odată cu acestea, modalitățile vieții sociale. El învață să trăiască în spațiu și timp pe măsură ce învață să fie un organism în coordonatele spațio-temporale ale mediului său cultural. Fiecare funcție parțială astfel învățată se bazează pe integrarea tuturor modurilor de organ între ele și cu imaginea despre lume a culturii lor.

Dacă luăm funcționarea intelectuală ca exemplu de funcție parțială, vom vedea că ea este fie integrată cu modurile de organ, fie afectată de către acestea. Să spunem că percepem un anumit item; pe măsură ce îl încorporăm, asimilăm acea

parte din el care merită asimilată; digerându-l, noi încercăm să îl înțelegem în felul nostru personal, asimilându-l cu alți itemi informaționali; reținem unele părți și le eliminăm pe

celelalte; și le transmitem altei persoane la care se va repeta digeraea sau inseminarea potrivită. Și, după cum modurile genitalității adulte pot păstra amprenta mai mult sau mai puțin distorsionantă a experiențelor precoce ale modului de organ, tot astfel și intelectul poate fi — mai mult sau mai puțin — caracterizat de o sub/supradezvoltare a unuia sau a altuia dintre modurile de bază. Unii înșfacă informațiile la fel de avid precum capra aceluia caricaturist care a fost întrebată de alta dacă a savurat o carte bună în ultimul timp; alții își păstrează cunoștințele într-un colț și le ronțăie ca pe un os; alții se transformă în depozite de informații fără speranța de a le putea digera vreodată; unii preferă să elimine și să împrăștie informații nici digerate, nici digerabile, iar violatorii intelectuali insistă să-și impună punctele de vedere luând cu asalt apărările unui public nereceptiv.

Dar acestea sunt caricaturi care arată efectiv că nu numai raporturile sexuale genitale, ci orice alt fel de raport se dezvoltă pe baza unei ponderi adecvate (sau inadecvate) a modurilor de organ pregenitale și că fiecare formă de relație se poate caracteriza printr-o relativă reciprocitate a modurilor de abordare sau prin forme de agresiune unilaterale. Pentru a stabili o anumită raportare, procesele societale revendică energia sexuală precoce și modurile timpurii de abordare. Prin educația consfințită de tradiție, ele educă pulsunile parțiale înăscute. Cu alte cuvinte, dacă fragmentele instinctuale la puii de mamifere sunt reunite (relativ) în mai mare

măsură, într-un timp (relativ) mai scurt și prin grija instinctivă oferită de părinți, tiparele mult mai fragmentare de la puiul de om depind de tradiție, care oferă îndrumare și dă sens reacțiilor părinților. Rezultatul acestei mult mai variabile integrări a tiparelor pulsionale prin intermediul tradiției — grandioasă cum este prin realizările ei colective, prin specializările și rafinările ei originale — îl leagă pe individ de tradiții pentru totdeauna și de instituțiile mediului său din copilărie și îl expune la o — nu întotdeauna logică sau justă — autocrație a guvernatorului său intern, propria conștiință.

4. Moduri genitale și modalități spațiale

Acest capitol a început cu două episoade clinice în care s-a demonstrat că zonele și modurile domină scena în aceeași măsură ca simptomele și comportamentul celor doi mici pacienți. Îl voi încheia cu observații făcute asupra unui mare număr de copii care nu mi-au fost pacienți, ci subiecți ai unui studiu asupra dezvoltării, realizat la Universitatea din California.¹⁴ Nu erau nici copii aflați la vârsta la care predomină jocul. Cu vârste de 10, 11 și 12 ani, ei fuseseră deja intervievați și observați în mod regulat timp de zece zile și toate aspectele sesizabile legate de creșterea și dezvoltarea organismului, minții și personalității lor fuseseră minuțios consemnate. Când m-am alăturat specialiștilor participanți la studiu în calitate de consultant, ne-am gândit că ar putea fi interesant să testăm pe acest eșantion bogat ipotezele clinice care ghidează observarea jocului lui Ann și Peter, în ideea că observarea jocului copiilor poate adăuga indicii semnificative la datele disponibile din alte surse. Este posibil, cu o procedură adecvată, să obținem fragmente de joc care să servească drept indicii vii pentru datele acumulate în documentarea studiului? Ceea ce am aflat din istoriile de caz este posibil să se aplice la poveștile de viață care se desfășoară în fața ochilor noștri.

Am amenajat un loc de joacă, am făcut o selecție aleatorie de jucării și i-am invitat pe băieții și pe fetele participanți la studiu să vină unul câte unul și să-și imagineze că masa de joc era un studio cinematografic, iar jucăriile, actori și

aranjamente scenice. Apoi le-am cerut „să creeze pe masa de joc o scenă interesantă extrasă dintr-un film imaginar”. Aceste instrucțiuni au fost date cu scopul de a nu-i face pe copii, majoritatea având 11 ani, să se simtă inconfortabil jucându-se ca niște copii mici; în același timp s-a considerat a fi un „stimul” destul de impersonal pentru o utilizare liberă a imaginației. Dar iată o primă surpriză: cu toate că, pe parcursul unui an și jumătate, aproximativ 150 de copii au creat în jur de 450 de scene, nu mai mult de șase dintre acestea au fost scene de film și doar câteva păpuși au primit numele unor actori reali. În locul scenelor de film, după un moment de gândire, copiii și-au amenajat scenele de parcă ar fi avut deja în minte un design de interior, mi-au spus o poveste cu un conținut mai mult sau mai puțin interesant, lăsându-mă pe mine să-mi dau seama ce „semnificație” aveau construcțiile respective (dacă aveau vreuna). Mi-am amintit că, în urmă cu câțiva ani, când am încercat o metodă similară într-un grup redus, alcătuit din studenți de la Harvard și Radcliffe, toți fiind majori și având engleza drept limbă maternă, cerându-le să construiască o scenă „dramatică”, niciuna dintre acestea nu prezenta vreo asemănare cu drame shakespeariene sau de alt fel. Așadar, se pare că asemenea instrucțiuni vagi determină ceea ce încurajarea de „a asocia liber” (adică a-ți lăsa gândurile să circule liber și cuvintele să curgă fără a le cenzura) face într-o ședință psihanalitică. Așa s-a întâmplat și cu sugestia de a se juca în ședințele cu copiii: tind să apară la prima vedere teme arbitrare, care, la o privire mai atentă, se dovedesc intim legate de dinamica istoricului de viață a persoanei. În cercetarea de față,

ceea ce am numit „elemente unice” mi-a oferit adesea cheia pentru o astfel de semnificație. De pildă, unul dintre puținii băieți de culoare participanți la acest studiu și cel mai mic dintre aceștia este singurul copil care și-a construit scena *sub* masă. Astfel, el oferă dovada vie și tulburătoare a ceea ce semnifică surâsul său supus: el „își cunoaște locul”. Sau să luăm de pildă singura scenă în care scăunelul pentru pian este împins dedesubt, fiind clar astfel că nimeni nu cântă la pian. Cum fata care a construit această scenă este singurul subiect din studiu a cărui mamă este muzician, putem presupune că sensul psihodinamic al zgomotului muzical din copilăria ei (dacă este sugerat și de alte date) merită atenția noastră. În fine, voi menționa una dintre principalele situații în care un copil dă dovadă prin jocul său că știe ceva ce nu ar avea de unde să știe: o fată, între timp decedată, care suferea de o boală malignă a sângelui, se presupunea a nu fi la curent cu faptul că era ținută în viață doar de o invenție medicală aflată atunci într-un stadiu experimental. Ea a construit singura ruină creată de o fată și a așezat în centrul acestei scene „o fată care a înviat în mod miraculos după ce fusese sacrificată zeilor”. Aceste exemple nu vizează doar dificila problemă a interpretării inconștientului, ci arată și că scenele de joc s-au dovedit destul de adesea rupte din viața reală. În fine, nu despre asta este vorba aici. În această secțiune intenționez doar să examinez manifestările influenței pe care o au modurile de organ în cadrul modalităților spațiale.

Pentru a arăta măsura în care am fost surprins să reperez prezența modurilor de organ a ceea ce (prin contrast cu elementele *unice*) am numit elementele

comune din construcțiile acestor copii, trebuie să afirm ceea ce probabil este greu de crezut, și anume că nu m-am așteptat să descopăr ceva anume, ci eram hotărât să mă bucur de prospețimea experienței de a lucra cu atâția copii, și încă unii sănătoși. A te lăsa surprins ține de disciplina unui clinician; fără aceasta, „descoperirile” clinice și-ar pierde curând calitatea instructivă de noi descoperiri (sau care confirmă realmente o ipoteză).

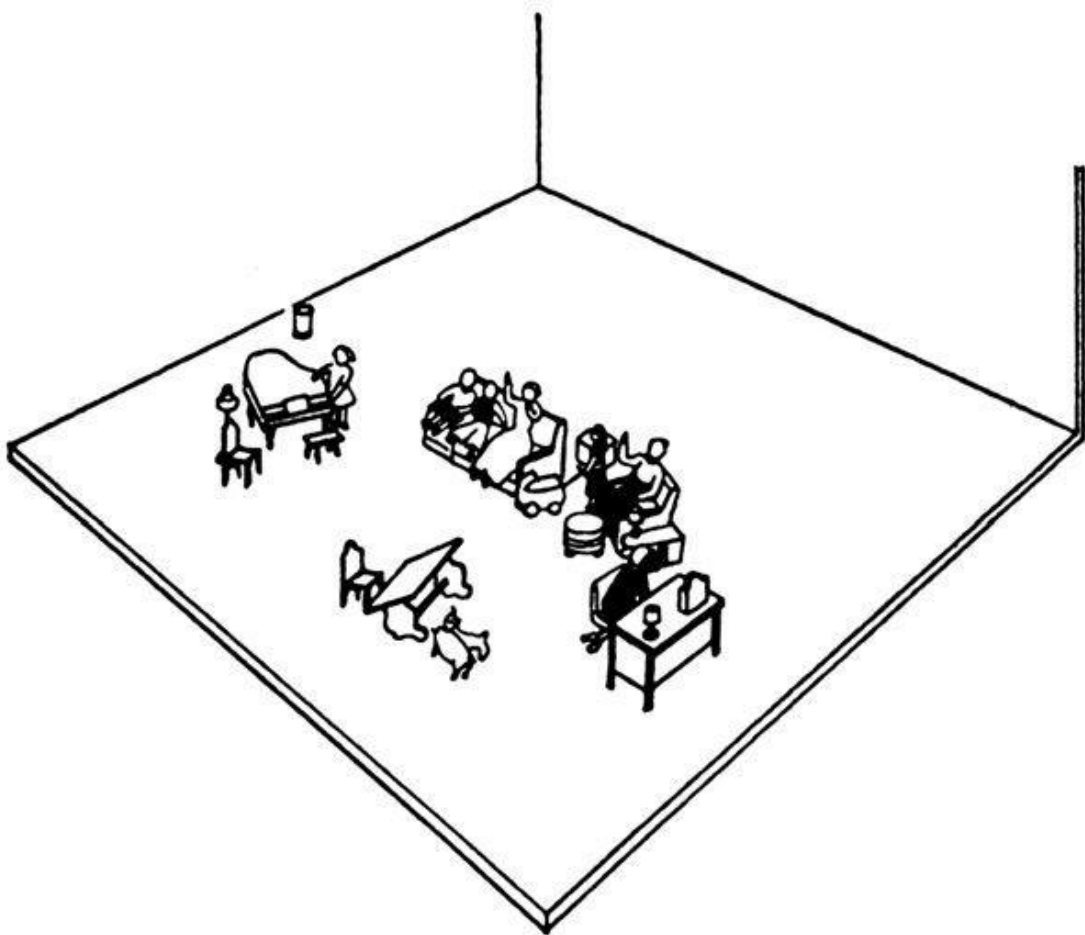

FIGURA 6

Cum toți copiii se concentrau cu o conștiinciozitate de artisan asupra

configurațiilor care trebuiau să fie „în regulă” înainte de a le declara terminate, deveneam tot mai conștient de faptul că învățasem să mă aștept la configurații diferite în funcție de sexul subiectului. Ca exemplu care ne conduce imediat către modul includerii feminine (IV 1), fetele, mult mai des decât băieții, vor configura o cameră aranjând obiectele de mobilier într-o formă circulară, fără pereți. Uneori, o configurație circulară făcută din obiecte de mobilier este invadată de ceva amenințător, deși amuzant, ca de pildă un porc (vezi Figura 6) sau de „tatăl care se întoarce acasă călărind pe spatele unui leu”. Într-o zi, un băiat a amenajat o astfel de scenă „feminină”, cu animale sălbatice pe post de invadatori, iar eu am simțit acea dificultate care presupun că adesea îi dezvăluie cercetătorului cele mai profunde așteptări. Și, într-adevăr, la plecare, fiind aproape de ușă, băiatul a exclamat: „Ceva nu este în regulă aici!”, s-a întors și, cu un aer de destindere, a așezat animalele de-a lungul unei tangente la cercul format de obiectele de mobilier. Un singur băiat a construit și a lăsat în formă definitivă o astfel de configurație și încă de două ori. Băiatul avea o construcție efeminată și era obez. Pe măsură ce tratamentul pentru glanda tiroidă a început să-și facă

efectul, a realizat o a treia construcție (la un an și jumătate după prima) înfățișând cel mai înalt și mai subțire turn — așa cum ne-am aștepta din partea unui băiat. Faptul că turnul acestui băiat, acum că el însuși devenise mai slab, era foarte zvelt reprezintă unul dintre acele elemente „unice” care sugerează că simțul sinelui corporal influențează modalitățile spațiale ale unor astfel de construcții. De aici mai este doar un pas până la

ipoteza că modalitățile *comune* unui sex pot exprima ceva din faptul de a se simți băiat sau fată. În acel moment am fost recunoscător pentru genul de cercetare în care mă angajasem. Căci jocurile de construcție oferă un mijloc nonverbal relativ ușor de evaluat, de măsurat și de comparat în ceea ce privește aranjamentul spațial. În același timp, ele par atât de geometrice și de impersonale, încât sunt alterate la minimum de conotații culturale și de semnificații personale. Un cub de construit nu este *aproape* nimic mai mult decât un cub. Astfel, mi s-a părut interesant (dacă nu vedem în aceasta doar o funcție a diferențelor de temă) că existau diferențe între băieți și fete în privința *numărului* de cuburi și a *structurii* construcțiilor.¹⁵

Așa că am procedat la definirea acestor structuri prin termenii cei mai simpli, cum ar fi turnuri, clădiri, străzi, ulițe, împrejurimi simple sau elaborate, interioare cu pereți, interioare fără pereți. Apoi am dat fotografiile acestor scene de joacă la doi observatori obiectivi¹⁶ pentru a vedea dacă ei au aceleași păreri cu privire la prezența sau absența unor astfel de structuri (și a combinațiilor lor). Impresiile lor au fost „semnificativ” convergente, astfel că s-a putut determina cât de des au fost identificate aceste configurații de către observatori (care nu erau la curent cu așteptările mele), ca apărând în construcțiile băieților și ale fetelor. Voi prezenta în continuare concluziile lor în termeni generali. Cititorul trebuie să aibă în vedere că fiecare item menționat apare mai frecvent (și uneori considerabil mai des) de două treimi din timp în construcțiile aparținând sexului specificat, și că în cealaltă treime rămasă predomină unele condiții speciale care adesea se dovedesc excepții care

„confirmă regula”.

Cea mai semnificativă diferență de gen a fost tendința băieților de a ridica structuri, clădiri, turnuri sau străzi (vezi Figura 7); fetele tind să folosească spațiul de joc ca interior al unei case, cu structuri simple, mici, sau fără astfel de edificii (vezi Figura 6).

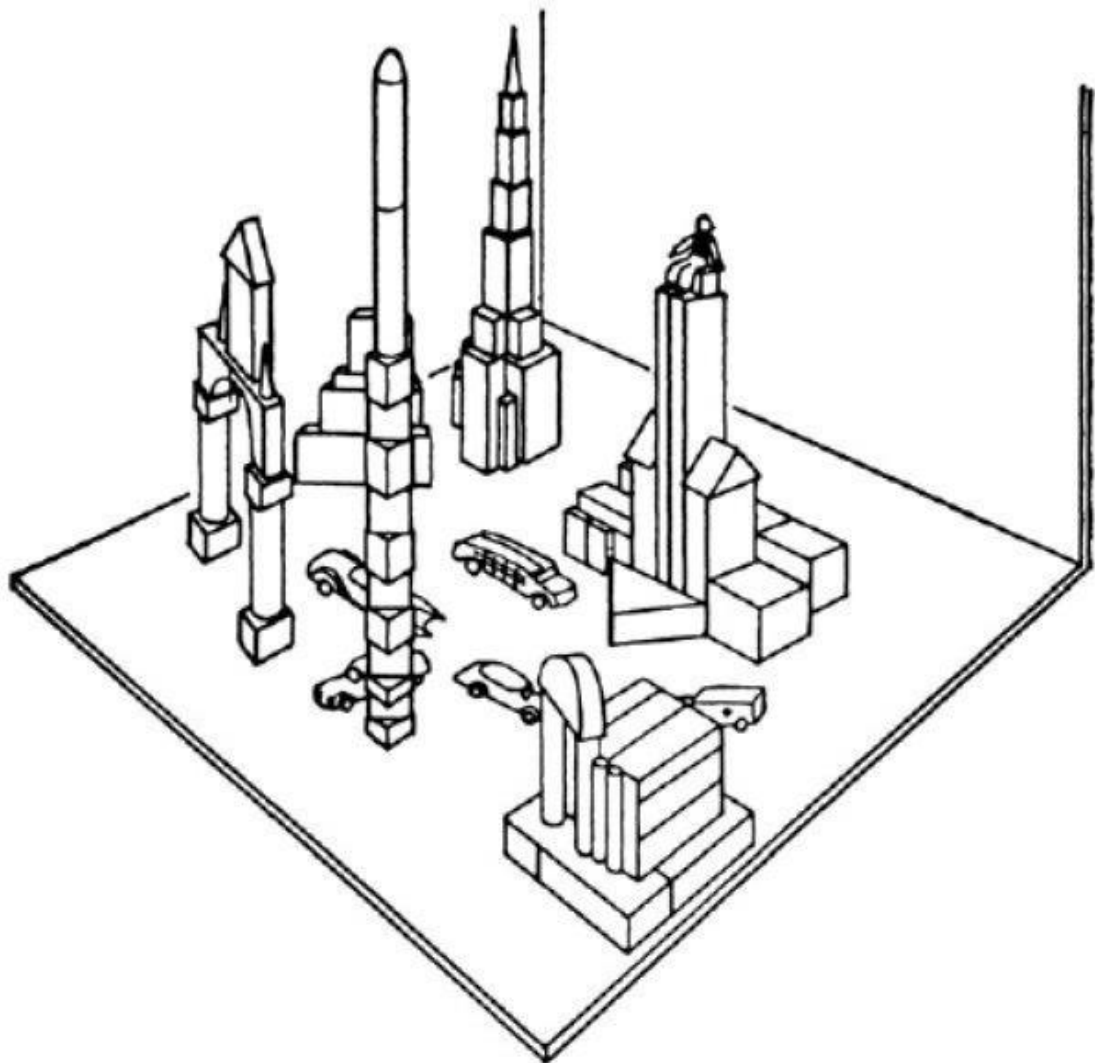

FIGURA 7

Astfel, structurile înalte au fost predominante în construcțiile băieților. Dar și opusul înălțării, *căderea*, este la fel de tipică pentru ei: ruine ale clădirilor prăbușite au fost identificate exclusiv în rândul băieților. (Am citat deja singura excepție.) În corelație cu cele mai înalte turnuri, apare în mod regulat ceva de genul unei tendințe descendente, dar în forme atât de diverse, încât doar elementele „unice” o pot ilustra: un băiat, după multă ezitare, și-a demolat turnul extraordinar de înalt și de bine clădit, cu scopul de a face altă construcție, cu o structură simplă și joasă, fără niciun element „ieșit din comun”; un altul a făcut turnul să se balanseze periculos de mult, arătând că pericolul iminent de prăbușire era elementul „incitant” din povestea sa, de fapt, *era* povestea sa. Un băiat care a construit un turn extraordinar de înalt a așezat la baza lui o păpușă-băiat și a povestit că aceasta căzuse din vârful turnului; un altul a lăsat păpușă-băiat să stea pe unul din cele câteva turnuri elaborat construite, dar a spus că băiatul avusese o cădere nervoasă (Figura 7). Cel mai înalt

turn a fost construit de cel mai scund băiat; și, cum am arătat deja, un băiat de culoare și-a construit turnul *sub* masă. Toate aceste variații relevă faptul că *variabila sus-jos* este una *masculină*. Studiind o parte dintre poveștile de viață ale acestor copii, aș adăuga următoarea ipoteză clinică: înălțimea extremă (combinată cu un element de prăbușire sau cădere) reflectă o nevoie de a supracompensa o îndoială sau o frică față de propria masculinitate.

Structurile construite de băieți includ puțini oameni și animale în interiorul unei case. În schimb, omuleții coordonează mașini, animale și indieni. Și tot ei

blochează traficul: polițistul este singura păpușă folosită cel mai des de băieți! (Figura 8)

Fetele construiesc arareori turnuri. Când o fac, acestea sunt amplasate pe podea sau undeva în apropiere. Cel mai înalt turn construit de o fată nu a fost așezat pe masă, ci pe o poliță, într-o nișă din spatele mesei.

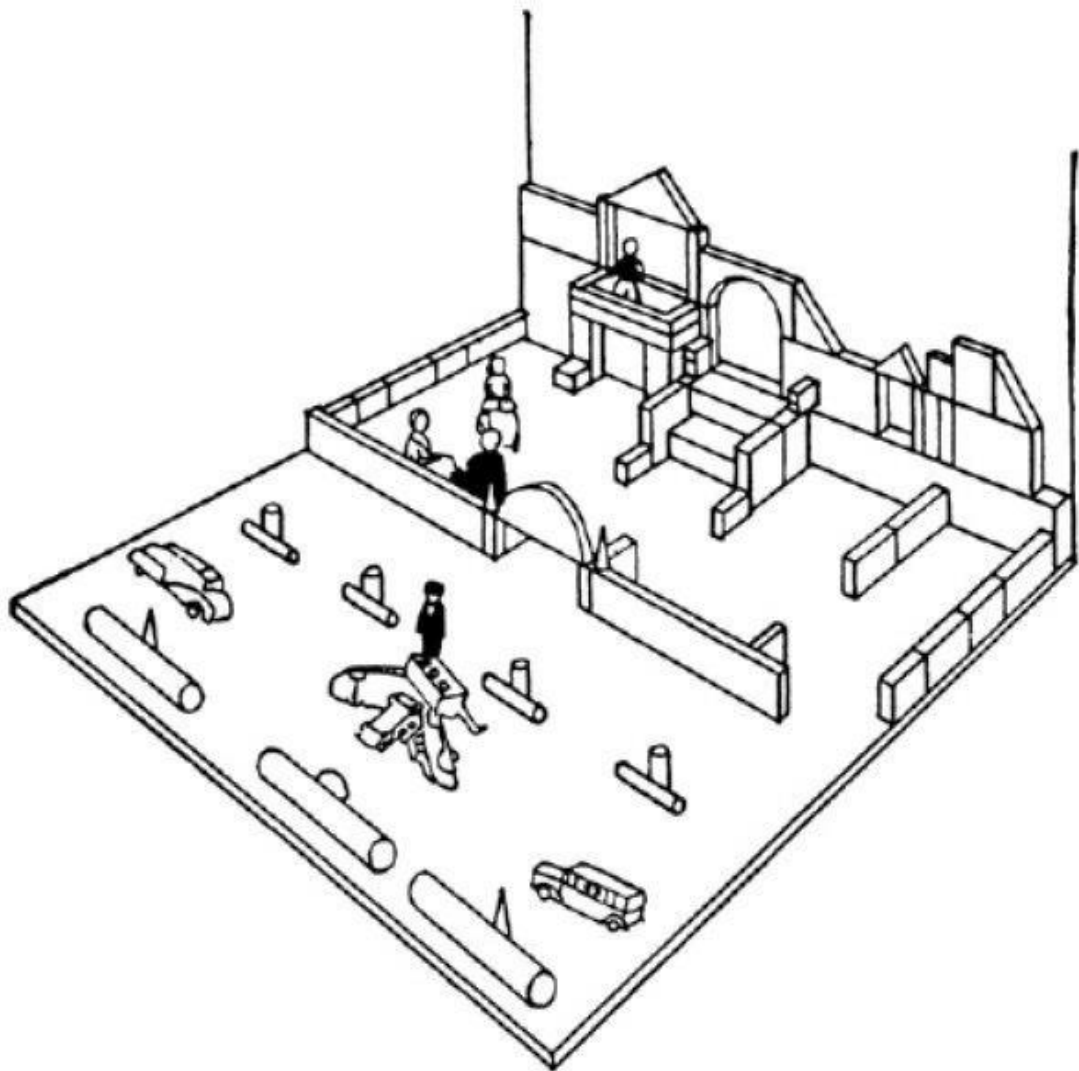

FIGURA 8

Dacă „sus” și „jos” sunt variabile masculine, „deschis” și „închis” reprezintă modalități feminine. Majoritatea fetelor au construit încăperi fără pereți. În multe cazuri, încăperile erau deosebit de liniștite. Acolo unde este vorba de o casă mai degrabă decât de o școală, o fetiță adesea cântă la pian: o „incitantă scenă de film” deosebit de comună în rândul fetelor de această vârstă. În câteva cazuri însă apare și un intrus. Un porc aruncă întreaga familie în haos și o obligă pe fată să se ascundă sub pian; o profesoară a sărit pe o bancă pentru că un tigru a intrat în cameră. În timp ce persoanele astfel speriate sunt în majoritate femei, elementul perturbator este întotdeauna un bărbat, un băiat sau un animal. Dacă este un câine, el este în mod explicit câinele unui băiat. În mod destul de curios totuși, această idee a unei creaturi intruzive nu duce la ridicarea defensivă a unor pereți sau la închiderea ușilor. În schimb, majoritatea acestor invazii au un aspect umoristic și distractiv.

Împrejmuirile simple cu pereți scunzi și fără ornamente reprezintă configurația cel mai frecvent întâlnită la fete. Totuși, frecvent, acestea au o ușă elaborată (Figura 9), singurul element pe care fetele s-au îngrijit să îl construiască și să îl decoreze bogat. Blocarea intrării sau îngroșarea pereților ar putea reflecta, la un studiu mai aprofundat, o angoasă acută cu privire la rolul feminin.

Astfel, cele mai semnificative diferențe de gen în privința utilizării spațiului de joacă sunt reprezentate de următoarele modalități: la băieți, variabilele cele mai remarcabile au fost înălțimea și prăbușirea, ca și mișcarea energetică (indieni,

animale, mașini), fluidizarea sau reținerea ei (polițiștii); la fete, încăperile statice, care sunt deschise, simplu împrejmuite și liniștite sau invadate. Băieții și-au ornamentat structurile înalte; fetele, poarta de intrare.

Este clar până acum că tendințele spațiale care determină aceste construcții sunt influențate de *modurile genitale* prezentate în acest capitol și că ele de fapt urmează îndeaproape morfologia organelor sexuale: la bărbat, organele *externe*, *erectibile* și *intruzive* prin natura lor, *dirijând* celulele seminale extrem de *mobile*; la femeie, organele *interne* cu *acces* vestibular ducând către ovulele *static receptive*. Să reflecte aceasta o accentuare acută și temporară a modalităților organelor genitale, determinată de experiența apropiatei maturizări sexuale? Judecata mea clinică (și scurta cercetare asupra „producțiilor dramatice” ale studenților) înclină spre ideea că dominanța modurilor genitale asupra modalităților organizării spațiale reflectă o diferență profundă de simț al spațiului la cele două sexe, după cum diferențierea sexuală conferă în mod evident cea mai decisivă diferență în planul de bază al corpului uman care, la rândul lui, codetermină experiența biologică și rolurile sociale.

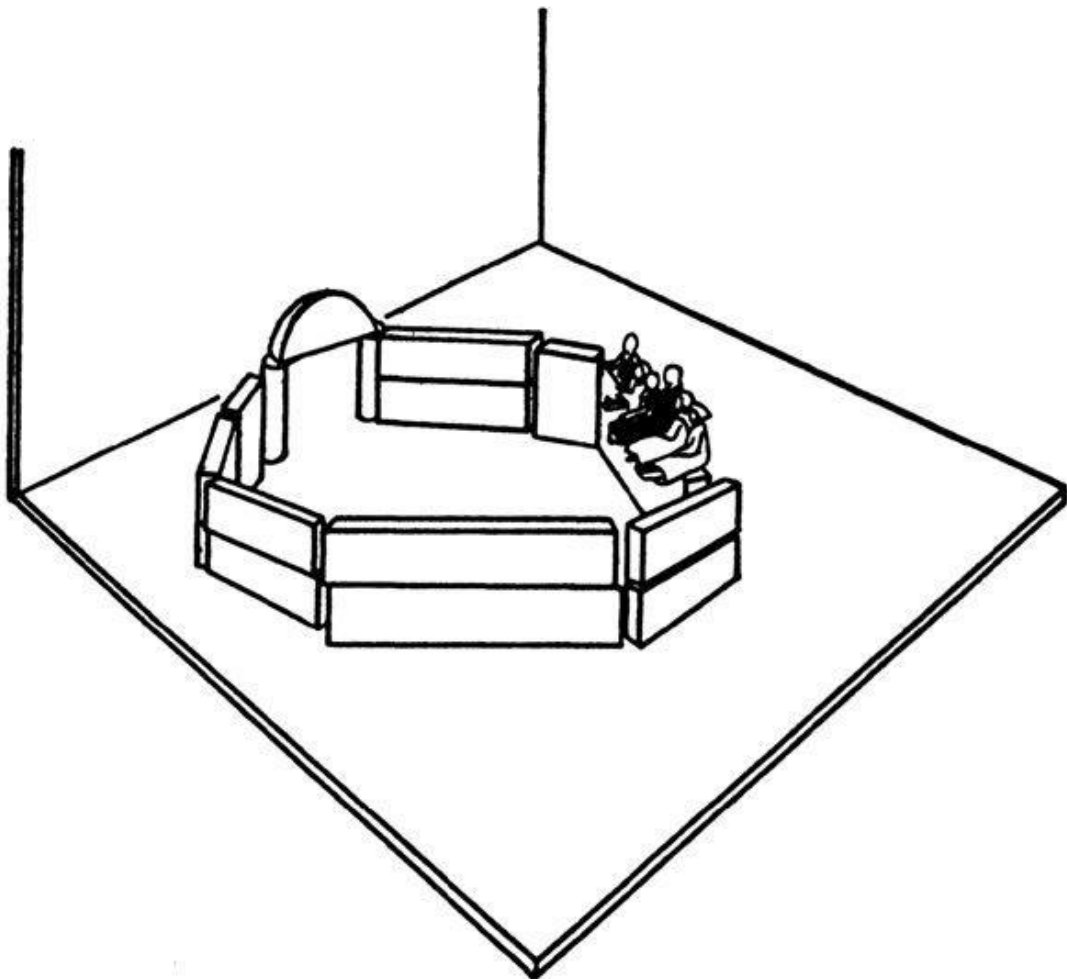

FIGURA 9

Jocul de construcție poate fi văzut și ca expresie spațială a unei varietăți de conotații sociale. Astfel, tendința băieților de a reprezenta o mișcare spre afară și în sus ar putea să fie doar o altă expresie a faptului de a se simți în general obligați să se dovedească puternici și agresivi, mobili și independenți în lume și de a se ridica la „standardele înalte”. Reprezentarea de către fete a interiorului unei case (având un antecedent clar în jocul cu păpușile din timpul miciei copilării) ar însemna atunci că ele se concentrează pe sarcina anticipată de a avea grijă de casă și de a crește copii.

Dar astfel de interpretări de bun simț generează mai multe întrebări decât răspunsuri. Dacă băieții, în timp ce construiesc aceste scene, se gândesc în principal la rolurile lor prezente sau viitoare, de ce păpușile-băiat nu sunt figurile cel mai frecvent utilizate de ei? Favoritul lor este polițistul; totuși trebuie să spunem că puțini se gândesc să devină polițiști sau cred că noi ne așteptăm la aceasta. De ce băieții nu amenajează terenuri de sport în jocurile lor de construcție? Cu o inventivitate născută dintr-o motivație puternică, s-ar fi putut realiza acest

lucru, după cum am văzut, într-un caz, în construcția unui teren de fotbal cu tribune și tot restul. Dar acesta a fost construit de o fată care la momentul respectiv era obeză și băiețoasă, purtându-și „cu afectare părul tuns băiețește” — totul sugerând o determinare unică în cazul ei.

După cum am mai spus, în timpul primelor stadii ale cercetării a izbucnit al Doilea Război Mondial; a fi pilot de avioane a devenit una dintre cele mai intense

năzuințe ale multor băieți. Totuși, rolul de aviator a prevalat doar față de cel de călugăr și de bebeluș; în timp ce polițistul apare de două ori mai frecvent decât cowboy-ul, care cu siguranță este idealul de rol cel mai apropiat în cazul acestor băieți din vest și cel mai acordat cu stilul vestimentar și cu atitudinile lor.

Dacă motivația principală a fetelor ar fi dragostea față de căminul lor prezent și anticiparea celui viitor, până la excluderea oricăror aspirații pe care le-ar putea împărtăși cu băieții, tot nu ar fi simplu de explicat de ce fetele construiesc mai rar ziduri împrejurul caselor lor și de ce acestea sunt mai scunde. Dragostea pentru viața de familie ar trebui să ducă la creșterea considerabilă a frecvenței pereților înalți și a ușilor închise, ca garanții ale intimității și securității. Majoritatea păpușilor-fată din aceste scene pașnice de familie cântă la pian ori stau liniștite împreună cu familiile lor în camera de zi: ar putea fi această situație considerată drept reprezentativă pentru ceea ce vor ele să facă sau asta cred ele că ar trebui să pară că vor să facă atunci când li se cere să construiască o scenă interesantă de film?

Dacă o fetiță care cântă la pian pare reprezentativă pentru un cămin liniștit în construcțiile fetelor, după cum este traficul oprit de polițist pentru scenele de stradă ale băieților, prima poate fi înțeleasă ca reprezentând starea de *bine în interior*, cea de-a doua, *vigilența în exterior*. Acest accent pe armonie versus vigilență, ca reacție la instrucțiunile explicite de a construi „o scenă de film interesantă”, sugerează faptul că prin aceste răspunsuri se exprimă unele dimensiuni

dinamice și conflicte acute care nu sunt explicate de o teorie a supunerii față de unele idealuri culturale și conștiente.

Putem accepta atunci evidența modurilor de organ în aceste construcții pentru a ne aminti că experiența este ancorată în planul fundamental al corpului. Dincolo de modurile de organ și de modelele lor anatomice vedem o schiță a modului masculin, respectiv feminin de experimentare a spațiului. Contururile ei devin mai clare dacă în locul construcțiilor ca atare luăm în considerare funcțiile specifice sugerate de modurile diferite de utilizare (sau de neutilizare) a cuburilor. Unele construcții (străduțe, tunele, pasaje) servesc la *dirijarea* traficului. Alte structuri sunt expresia unei tendințe de *înălțare, construire și elaborare*. De cealaltă parte, pereții simpli *includ și închid*, în timp ce o încăpere deschisă *ține în siguranță*, fără necesitatea de a exclude exteriorul.

Astfel, spațiul structurat și temele configurate sugerează această interpenetrare a aspectelor biologice, culturale și psihologice, ceea ce reprezintă subiectul cărții de față. Dacă psihanaliza a departajat până acum psihosexualul de psihosocial, în acest capitol am încercat să construiesc o punte de legătură între cele două.

Culturile, după cum vom încerca în continuare să demonstrăm, se construiesc pe baza datului biologic și urmăresc împărțirea funcțiilor între sexe, ceea ce este valabil și în cadrul schemei corporale, simbolizată la nivel de societate și gestionată la nivel de Eu individual.¹⁷

¹ Sigmund Freud, „Trei eseuri asupra teoriei sexualității”, în *idem*, *Opere esențiale*, vol. 5, Trei, București, 2010.

² George R. Stewart, *Storm*, Random House, New York, 1941.

³ C.H. Stockard, *The Pysical Basis of Personality*, W.W. Norton & Co, Inc., New York, 1931.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ Joc de cuvinte în engleză, în orig. *ad-gression* — *aggression* datorat etimonului latin: *gressio* (mers, pas). Am optat pentru românescul ingresiune (= „înaștere a mării în unele porțiuni mai coborâte ale continentelor, în special prin gurile fluviilor, formând adesea golfuri”, cf. DEX, Ed. Academiei Române) din latinescul *ingressio* (intrare, pătrundere) pentru a reda semnificația urmărită de autor în acest context: înainte de a deveni agresiune, energia libidinală a copilului se îndreaptă spre stabilirea unor relații normale cu părinții săi. (*N.t.*)

⁸ Arnold Gesell, *An Atlas of Infant Behavior* [*Un atlas al comportamentului copilului*], Vol. 1, Yale University Press, New Haven, 1934.

⁹ Referințele la grafice sunt tipărite cu font mai mic, astfel încât cititorul interesat să poată citi mai întâi capitolul și apoi să studieze graficele. (E.H.E.)

¹⁰ În prima ediție, graficul era reprezentat ca pentru a fi citit de sus în jos ca orice text scris. Între timp am acceptat recomandarea repetată că un grafic al dezvoltării

trebuie să crească, precum ramificațiile arborelui genealogic și ale reprezentărilor evoluționiste. (E.H.E.)

¹¹ Rene Spitz a numit aceasta „depresie anaclitică”. Vezi contribuțiile lui din revista *The Psychoanalytic Study of the Child*, volumele I-IV, International Universities Press, New York, 1945–1949.

¹² Graficul este acum complet. Pentru mulți (inclusiv pentru mine) va părea uneori o modalitate restrictivă și stereotipă de înregistrare a fenomenelor dezvoltării. Acest caracter stereotip este într-o anumită măsură rezultatul originării schemei în observația clinică. Dar exact de acolo pornește această carte; și nu ar trebui să renunțăm prea ușor la ceea ce cândva s-a dovedit util pentru organizarea datelor observate. Dacă, de pildă, graficul reprezintă modulele *fecundității și includerii* ca reeditare a celor de *încorporare*, ar fi indicat să avem

în vedere atât implicațiile clinice, cât și pe cele sociale. Căci se sugerează o tendință spre reluarea temei *dependenței* infantile, atât în sensul unei nevoi (regresive) de dependență, cât și în cel al unei schimbări (progresive) spre preocupări generative față de cei dependenți. În anumite scheme culturale însă, această tendință poate constitui baza pentru o exploatare specifică a femeii, de la care se așteaptă să rămână dependentă și să se ocupe predominant de cei dependenți; în timp ce la bărbat, o teamă corespunzătoare de dependență regresivă poate duce la o supracompensare prin activități excesiv de intruzive. Probabil că trebuie mai întâi să înțelegem ce se întâmplă cu aceste lucruri în diferențierea inconștientă și în identificarea mutuală

pentru ca eliberarea din faptul de a fi exploatat, ca și din nevoia de a exploata să fie realmente posibilă. La finalul acestui capitol va reieși cu claritate aplicabilitatea conceptului de „mod” la datele neclinice, iar aplicabilitatea lui la fenomenele culturale este sugerată în partea a doua a cărții.

¹³ Pentru reactualizări și clarificări ale teoriei psihanalitice a instinctelor, vezi lucrările lui H. Hartmann, E. Kris și R. Loewenstein în revista *The Psychoanalytic Study of the Child*, vol. I-IV, International Universities Press, New York, 1945–1949).

¹⁴ J.W. Macfarlane, *Studies in Child Guidance*, I. Methodology of Data Collection and Organization. Society for Research in Child Development *Monographs*, vol. III, Nr. 6, 1938.

¹⁵ M.P. Honzik, „Sex Differences in the Occurrence of Materials in the Play Constructions of Preadolescents”, *Child Development*, XXII, 15–35.

¹⁶ Frances Orr și Alex Sherriffs.

¹⁷ Pentru mai multe date despre acest studiu, vezi „Sex Differences in the Play Configurations of Pre-Adolescents”, *American Journal of Orthopsychiatry*, XXI, Nr. 4 (1951); revizuit în *Childhood in Contemporary Cultures*, coord. de Margaret Mead și Martha Wolfenstein, University of Chicago Press, 1955; și în *Discussions of Child Development*, Vol. III; Tavistock Publications, Londra, 1958 și International Universities Press, New York, 1958. Destul de recent am putut să observ primele stadii ale unei cercetări asupra jocului de construcție la preadolescenți din India. Primele impresii sugerează faptul că trăsăturile generale ale universului jocului

diferă masiv, în acord cu diferențele din mediul social, în timp ce diferențele de sex se exprimă în modalitățile spațiale descrise în acest capitol. În fine, pentru cele mai recente date despre acest subiect va trebui să urmărim investigațiile realizate în continuare de Kamalini Sarabhai și colaboratorii săi, în cadrul Institutului de Sănătate Mentală din Ahmodabad. (E.H.E.)

Partea a doua

Copilăria în două triburi amerindiene

Introducere la partea a doua

Îndreptându-ne acum atenția de la copii și pacienți spre amerindieni, urmărim cursul tradițional al unei interogații moderne care caută, în arii periferice lumii noastre adulte complicate, unele ilustrări simplificate ale legilor după care trăiesc oamenii. Studiul mecanismelor disfuncției mentale este o asemenea arie: cristalele, spune Freud, își dezvăluie structura invizibilă atunci când sunt sparte. În domeniul copilăriei, căutăm să dezvăluim regularități prin studiul dezvoltării treptate a unui lucru din nimic, sau cel puțin a unui lucru mai diferențiat dintr-un lucru mai simplu. În final, ne îndreptăm spre civilizații primitive aflate în aparenta pruncie a umanității, acolo unde oamenii ne par a fi la un moment dat la fel de naivi precum copiii, în altul la fel de posedăți ca nebunii. Cercetările comparative din aceste trei arii au demonstrat multe analogii izbitoare. Dar încercarea ulterioară de a exploata un paralelism aparent dintre condiția umană totală de a fi sălbatic și cea de a fi copil sau adult împovărat de simptome s-a dovedit înșelătoare. Știm acum că primitivii au propriul lor fel de normalitate adultă, că au propria lor imagine despre nevroze și psihoze și, cel mai important, au și ei propriile varietăți de copilărie.

Până în deceniile recente, educația copilului a fost un „no man's land” antropologic. Chiar și antropologii care au trăit ani de zile printre triburi aborigene n-au reușit să observe că aceste triburi își educă copiii într-o manieră sistematică sau alta. Mai degrabă, experții au presupus în mod tacit, ca și marele public, că

sălbaticii nu-și educă copiii deloc și că toți primitivii cresc „ca niște animăluțe” — o idee care în cadrul membrilor supraeducați ai culturii noastre provoacă fie un dispreț mândru, fie o exaltare romantică.

Descoperirea sistemelor primitive de educare a copilului arată limpede că societățile primitive nu sunt nici etapele infantile ale omenirii, nici abateri împietrite de la mândrele norme progresiste pe care le reprezentăm: ele sunt o formă completă de viață umană matură, de multe ori de o simplă omogenitate și de o integritate pe care s-ar putea foarte bine uneori să le invidiem. Haideți să redescoperim caracteristicile unora dintre aceste forme de viață prin studierea mostrelor luate din viața amerindienilor.

Oamenii numiți colectiv amerindieni constituie astăzi o minoritate americană foarte diversă. Ca societăți stabile, ele au dispărut. Este adevărat că pot fi găsite resturi din cultura lor atemporală: în relicve antice, sus pe podișuri aflate doar la câțiva kilometri de șoselele noastre aglomerate, și în câțiva indivizi extrem de demni, dar cultural mumificați. Chiar și acolo unde izolatele moduri de viață străvechi sunt încurajate cu toleranță de către agențiile guvernamentale, sau exploatate de dragul comerțului turistic, aceste feluri de viață nu mai fac parte dintr-o existență societală independentă.

S-ar putea întreba, atunci, de ce prefer să utilizez triburile amerindiene ca ilustrare pentru ceea ce am de spus; de ce să nu utilizez materialul adunat de un alt cercetător în domenii care sunt încă cu adevărat primitive? Răspunsul meu este

următorul: pentru că această carte are de-a face nu numai cu fapte, ci și cu experiența clinică de a explora aceste fapte, și datorcă două dintre cele mai instructive experiențe ale mele antropologilor care mi-au sugerat să-i însoțesc și să observ triburile lor amerindiene

preferate. H. Scudder Mekeel a fost cel care mi-a prezentat domeniul, luându-mă cu el într-o rezervație de indieni sioux din Dakota de Sud, iar Alfred Kroeber a fost cel care, ulterior, m-a ajutat să conturez valid o imagine mai bine contextualizată a tribului sioux (prea lesne considerați a fi „indienii adevărați”). El m-a dus la indienii yurok, un trib de pescari și culegători de ghinde de pe coasta Pacificului. Această expunere la antropologie s-a dovedit plină de satisfacții din următoarele motive. Ghizii mei îmi puseseră la dispoziție note personale și alte materiale înainte de a pleca în călătoriile noastre. Triburile în cauză fiind prima și durabila lor iubire în munca lor de teren, cei doi îmi puteau transmite spontan, prin comunicări personale, mai mult decât fusese publicat la data studiilor lor inițiale¹⁸. Ei aveau surse de informație credibile și de bună credință printre cei mai vechi membri ai tribului, singurii care își aminteau obiceiurile străvechi ale educației copilului. Mai presus de toate, ambii cercetători aveau puțină pregătire psihanalitică, pe care erau dornici s-o integreze cu munca lor antropologică. Dacă eu, într-o măsură, am funcționat ca un integrator, acest lucru s-a datorat faptului că, în calitatea mea de psihanalist de copii, ajunseseam la o concepție foarte apropiată de formulările conturate în capitolul precedent. Simțind că împreună am putea să recuperăm unele fapte neglijate ale istoriei recente a aborigenilor americani, fiecare

dintre acești oameni m-a condus la cei mai bine pregătiți și preferați informatori din domeniu și i-a îndemnat să vorbească cu mine așa cum ar fi vorbit cu ei, dacă ar fi știut mai devreme ce să întrebe cu privire la o serie de elemente semnificative pentru copilărie și societate.

¹⁸A.L. Kroeber, „The Yurok”, in *Handbook of the Indians of California*, Bureau of American Ethnology, Bulletin 78, 1925. H.S. Mekeel, *A Modern American Community in the Light of Its Past*, teză de doctorat, Yale University, 1932.

CAPITOLUL 3

Vânători în prerie

1. Contextul istoric

Pe vremea călătoriei noastre în Dakota de Sud, Scudder Mekeel era reprezentantul regional al comisarului pentru Afaceri Indiene. Investigația noastră a avut scopul imediat și urgent de a încerca să aflăm sursa apatiei tragice cu care copiii indieni sioux acceptau placid și apoi repudiau la fel de placid multe dintre valorile inculcate în experimentul educațional federal extraordinar de bine gândit și costisitor. Ce era în neregulă cu acești copii era destul de evident: existau două Drepturi pentru ei, unul alb și unul indian. Însă numai investigând această discrepanță am găsit rămășițele a ceea ce era odată drept pentru copiii din prerie.

Pentru a fi fideli naturii clinice a investigațiilor noastre, trebuie să prezint materialul despre educația străveche a copilului, împreună cu multe descrieri circumstanțiale. Pentru a ajunge la luminișul unde problema copilăriei și societății se poate vedea mai clar, trebuie să trec cititorul prin hățișurile relațiilor rasiale contemporane.

Rezervația de indieni Pine Ridge se află de-a lungul graniței statului Nebraska din colțul de sud-vest al statului Dakota de Sud. Ea împărtășește soarta întinșelor platouri:

Vântul fierbinte și leneș de vară și agonia lui

ori strânsoarea albului viscol călător,

niciunul dintre ele nu poate fi oprit

și niciunul nu spune nimic altceva decât:

„Cu mine n-ai ce discuta.

Ia lucrurile cum sunt.”¹⁹

Aici, 8 000 de membri ai subtribului sioux oglala sau dakota trăiesc pe un teren alocat lor de către guvern. Când indienii s-au stabilit în această rezervație, au încredințat independența lor politică și economică guvernului Statelor Unite ale Americii cu condiția ca guvernul să interzică albilor să vâneze și să se stabilească pe teritoriul lor.

Doar cei mai încăpățânați romantici se vor aștepta să găsească într-o rezervație de astăzi ceva asemănător imaginii vechilor dakota, care au fost odată întruchiparea „indianului adevărat” — luptător și vânător, înzestrat cu curaj, violență și cruzime. Imaginea lui împodobește până deunăzi moneda americană de cinci cenți, un omagiu ciudat adus unei relații ciudate, deoarece acest predecesor învins ocupa astfel un loc rezervat monarhilor și președinților. Dar această realitate istorică provine din trecutul îndepărtat.

Viața era bună pe câmpiile înalte ale Dakotei înainte de sosirea omului alb... Bizonii se mișcau în cirezi negre pe pajiști; Black Hills și Munții Stâncoși erau bogăți în căprioare, castori, urși și alte animale bune de vânat... Foametea se ținea de obicei departe de corturi²⁰.

Organizați cândva într-un sistem flexibil de „bande”, indienii dakota urmau bizonii de-a lungul câmpiilor vaste în șiruri lungi, pe cai și căruțe. Periodic, se adunau în tabere de corturi ușoare, bine organizate. Indiferent ce făceau împreună (campau, vâneau bizoni mari ori dansau), totul era strict reglementat. Dar, constant, mici grupuri, colorate și zgomotoase, urmau impulsul de a se desprinde de grupul principal pentru a vâna vânat mic, a fura cai și a-și surprinde inamicii. Cruzimea indienilor sioux era proverbială printre primii coloniști. Ea se extindea fără restricții și asupra lor înșiși când, într-o autotortură solitară, căutau o viziune călăuzitoare din partea Marelui Spirit.

Dar acest popor odată mândru a fost copleșit de o serie cumplită de catastrofe, ca și cum natura și istoria și-au dat mâna într-un război asupra progeniturii lor prea virile. Trebuie să reținem că, doar cu câteva secole înainte de venirea albilor, tribul Sioux venise din câmpiile înalte din susul fluviilor Missouri și Mississippi și-și organizase viața în jurul vânării bizonului. Timpul relativ scurt ce trecuse de la această mutare poate fi foarte bine explicația următorului fapt exprimat de Wissler: „Când a murit bizonul, a murit și tribul sioux, etnic și spiritual. Corpul bizonului oferise nu numai hrană și material pentru haine, acoperăminte și adăpost, ci și pentru obiecte folosite ca tolbe și cizme, corzi pentru arcuri, unelte de cusut, cești și linguri. Din părțile lui se făceau medicamente și ornamente; excrementele lui, uscate la soare, foloseau drept combustibil în timpul iernii. Societăți și anotimpuri, ceremonii și dansuri, mitologia și jocul copiilor îi proslăveau

numele și imaginea"²¹.

Așadar, mai întâi, bizonul era pe cale de dispariție. Albii, dornici de rute comerciale spre câmpiile mai verzi din vest, au devastat câmpurile de vânătoare, ucigând cu voieșie, stupid, bizonii cu sutele de mii. În căutarea aurului, au năvălit în Black Hills, munții sacri ai tribului sioux, rezervorul său de vânat și refugiul lui de iarnă. Tribul sioux a încercat să discute această violare a tratatelor lor anterioare cu generalii Statelor Unite, ca de la războinic la războinic, dar a descoperit că frontiera nu era nici sub legea federală, nici sub cea indiană.

Sporadicul și sălbaticul război ulterior nu s-a încheiat definitiv decât în 1890, când Cavaleria a Șaptea a răzbunat — mulți ani mai târziu — moartea foarte exhibiționistului lor camarad, generalul Custer. În masacrul de la Wounded Knee, sute de sioux, de patru ori mai puțini decât americanii, au fost uciși de soldați bine înarmați, deși majoritatea se predaseră deja. „Trupurile unora dintre femei și copii au fost găsite la două sau trei mile depărtare, unde fuseseră urmăriți și uciși”²², povestește Wellman. În 1937, fotografiile înfățișând aceste cadavre erau încă expuse pe pereții singurei farmacii și unicului aparat de băuturi răcoritoare din Pine Ridge.

În timpul acestei perioade istorice a căutării unei noi economii, sioux au întâlnit în valuri succesive multe tipuri de noi americani care exemplificau căutarea neobosită a omului alb a spațiului, puterii și a unei noi identități etnice. Vânătorii de blană nomazi și negustorii de blănuri le păreau suficient de acceptabili siouxilor nomazi. Ei împărtășeau hotărârea indienilor de a păstra vânatul intact; au cumpărat

cuțite și arme de foc, mărgele și oale, s-au căsătorit cu femei indiene și le-au fost soți credincioși. Și unii generali americani au fost acceptabili întru totul, fiind de fapt aproape zeificați pentru simplul motiv că luptaseră bine. Chiar și Regimentul 10 Cavalerie, alcătuit din negri, corespundea valorilor sioux. Datorită impresiunilor harnașamente, au primit valorosul nume de „Bizonii negri”. Liderii demni și religioși ai indienilor sioux au fost impresionați inclusiv de credința în om consacrată de quakeri și misionarii timpurii. Dar în căutarea unor imagini potrivite pentru a lega trecutul de viitor, pentru indienii sioux cel mai puțin acceptabilă clasă a albilor a fost cea destinată să-i învețe binefacerile civilizației, și anume funcționarii guvernamentali.

Tânăra și efervescenta democrație americană a pierdut pacea cu indienii atunci când n-a reușit să ajungă la un proiect limpede fie al cuceririi, fie al colonizării, convertirii ori eliberării, ci a lăsat în schimb o istorie de succesiuni arbitrare de congresmeni care aveau în minte unul sau altul din aceste obiective, demonstrând astfel o inconsecvență pe care indienii au interpretat-o ca pe un semn de nesiguranță și culpabilitate. Hârțogăria nu poate înlocui politica și nicăieri discrepanța dintre practică și ideologia democratică nu este mai evidentă decât în ierarhia unei birocrății centralizate. Indienii mai vârstnici, care fuseseră crescuți în spiritul unei democrații vânătoarești, răpunând orice potențial dictator și orice potențial capitalist, priveau această stare de lucruri cu mirare, dacă nu chiar cu maliție. Este greu de imaginat rolul vulnerabil și totuși responsabil în care s-au aflat la

începuturi agenții guvernului. Cu toate acestea, unii dintre ei s-au descurcat bine prin pură umanitate.

Dar apoi a urmat războiul de gherilă legat de copii, ceea ce face ca începutul educației federale, așa cum își amintește un indian sioux vârstnic, să fie oricum, numai favorabil nu. În unele locuri

... copiii erau practic răpiți și forțați să intre în școli guvernamentale, li se tăia părul și li se aruncau hainele indiene. Li se interzicea să vorbească în limba lor maternă. În școală domnea disciplina militară, iar regulile erau consolidate prin pedepse corporale. Cei care continuau să se cramponeze de vechiul fel de a fi și cei care fugeau și erau prinși erau aruncați în temniță. Părinții care se împotriveau erau și ei întemnițați. Acolo unde era posibil, copiii erau ținuti în școală an după an pentru a evita influența familiei.²³

Această atitudine generală nu a fost complet abandonată decât în anii 1920.

În tot acest timp, un singur tip de alb a tulburat imaginația indienilor până în punctul de a-i influența portul, comportamentul, obiceiurile și jocul copiilor: cowboy-ul. Din 1900 până în 1907, triburile sioux au încercat cu hotărâre să dezvolte și să beneficieze de o economie bazată pe creșterea vitelor. Dar Washington, conștient de importanța mai mare atât a eroziunii solului, cât și a intereselor Vestului Mijlociu legate de vite, a fost forțat să decreteze că indienii sioux nu pot fi văcari pe pământurile alocate. Pierderea accelerată a turmelor lor și ulterioara creștere a

valorii terenurilor ce i-au transformat pe nepregătiții sioux în niște mici risipitori capitaliști au fost catastrofe moderne care, psihologic, au echivalat cu pierderea bizonului. Nu e de mirare atunci că unii misionari erau convinși că populația sioux cu nas acvilin era tribul pierdut al Israelului, urmărit de blestemul etern al Domnului.

A urmat apoi cea mai recentă perioadă când indienii sioux ar fi trebuit să se transforme în fermieri pe pământul alocat, deja erodat și pe punctul de a fi afectat de marea secetă. Chiar și acum, doar o mică parte a lui este bun pentru culturile de grâu, porumb și alte cereale comestibile.

Este atunci de înțeles că populația sioux a blamat constant și zadarnic guvernul Statelor Unite pentru încălcarea promisiunilor și pentru greșelile administrative ale fostelor regimuri. În ceea ce-i privește pe albi, erorile și neloialitatea nu au fost niciodată negate nici chiar de cei care le-au săvârșit fie din neștiință, fie din neputință. Există rapoarte ale generalilor americani către guvern și ale unor comisari pe probleme indiene către Congres care vorbesc despre marea rușine resimțită de acești oameni în fața reproșurilor demne ale bătrânilor indieni. De fapt, conștiința poporului american a fost la răstimpuri deșteptată atât de ușor încât sentimentalii și politicienii au putut-o exploata în scopuri aflate cu totul în detrimentul unei abordări realiste a problemelor indienilor.

Guvernul a retras armata și a creat o organizație impunătoare și umanitară pentru amerindieni. Administratorul a fost înlocuit de profesor, de medic și de antropologul social. Dar anii plini de dezamăgire și dependență i-au făcut pe

indienii câmpiilor incapabili să aibă încredere, deși nu prea își permiteau să o arate. În timp ce indianul fusese odată un om nedreptățit, el este acum comparabil cu ceea ce se numește în psihiatrie „nevrotic de compensare”: el își extrage întregul sentiment de siguranță și

identitate din statutul cuiva căruia i se cuvine ceva. Cu toate acestea, trebuie să suspectăm că, și dacă i-ar putea fi înapoiate milioanele de bizoni și aurul luat din Black Hills, poporul sioux nu ar putea uita obiceiurile de dependență și nici nu ar reuși să creeze o comunitate adaptată lumii prezente care, la urma urmei, se impune atât cuceritorilor, cât și cuceriiților.

Nu e de mirare, atunci, că vizitatorul rezervației se simte după scurt timp ca și cum ar fi o parte a unei imagini redată cu încetinitorul, ca și cum o povară istorică a subjugat viața din jurul lui. E adevărat că orașul Pine Ridge arată mai mult ca o proprietate rurală care se poate întâlni oriunde în ariile mai sărace ale Vestului Mijlociu. Clădirile și școlile guvernamentale sunt curate, spațioase și bine dotate. Profesorii și angajații, indieni și albi, sunt îngrijiți și prietenoși. Dar cu cât stai mai mult în rezervație, cu cât colinzi mai mult și privești mai îndeaproape, cu atât devine mai limpede că indienii înșiși dețin puține lucruri și le întrețin prost. Aparent calmi, de obicei prietenoși, dar în general lenți și apatici, indienii dau semne surprinzătoare de subnutriție și boală. Numai la vreun dans ritual ocazional și la încăierările la beție din cafenele cu băutură ieftină din rezervație se poate observa ceva din energia imensă ce mocnește sub aparenta apatie. La momentul vizitei noastre la Pine Ridge, problema indienilor părea să fie prinsă undeva între

schimbarea maiestuoasă a anotimpurilor (ciclul umed–uscat), risipa fabuloasă a procesului democratic și cruzimea veselă a sistemului liberei inițiative: și știm că, pentru cei care sunt prinși nepregătiți în aceste roți, morile proletarizării pisează rapid și eficient. Aici, problema indienilor își pierde patina străveche și se alătură problemelor minorităților de culoare, rurale și urbane, care așteaptă ca ocupatele procese democratice să-și găsească timp și pentru ele.

2. Jim

Într-o zi la târg, eu și Mekeel l-am întâlnit pe Jim, un tânăr sioux uscățiv și sincer, evident unul dintre absolvenții de liceu mai asimilați și, așadar, așa cum ne-am învățat să ne așteptăm, cu o minte destul de confuză. Jim părăsise rezervația cu ani înainte pentru a se căsători cu o fată aparținătoare unui alt trib strâns înrudit din prerie și pentru a trăi alături de poporul ei. După o conversație în care i s-a explicat care era meseria mea, el a spus că nu era mulțumit de felul în care mergeau lucrurile în privința educației copiilor lui și că dorea să mergem în rezervația lui în loc să mergem la Pine Ridge, astfel încât el și soția lui să poată discuta despre unele lucruri cu mine. Am promis să facem o scurtă excursie în orașul lui.

Când am intrat în gospodăria lor simplă și curată, micii lui fii jucau jocul preferat al băieților indieni, legarea cu sfoară a unei buturugi, în timp ce o fetiță stătea leneș pe genunchii lui Jim, jucându-se cu palmele lui răbdătoare. Soția lui Jim lucra în casă. Am adus niște provizii în plus, știind că, la indieni, nimic nu se poate rezolva în câteva ore; conversația noastră va trebui să se desfășoare în maniera lentă, meditativă și sfioasă a gazdelor. Soția lui Jim rugase câteva din femeile din familie să participe la ședința noastră. Din timp în timp, mergea la ușă să se uite la preria care se întindea peste tot, contopindu-se la orizont cu șirurile albe ale norilor leneși. Stând așa, vorbind puțin, am avut răgazul să mă gândesc care era locul lui Jim în generațiile în viață ale neamului său.

Puținii bărbați cu părul lung dintre locuitorii prezenți ai acestor rezervații își amintesc vremurile în care tații lor erau stăpânii preriei, întâlnindu-se cu reprezentanții guvernului

Statelor Unite în calitate de egali. Odată ce luptele au încetat, acești indieni învățaseră să cunoască generația mai veche de americani al căror Dumnezeu era o rudă nu foarte îndepărtată a Marelui Spirit și ale căror idei despre o viață omenească agresivă, dar demnă și caritabilă nu erau atât de diferite de caracteristicile brave și generoase ale „indianului bun”.

Cea de-a doua generație de indieni cunoștea vânătoarea și negoțul cu blănuri numai din auzite. Ei începuseră să se gândească la o viață parazitară bazată pe ajutoarele guvernamentale ca fiind dreptul lor inalienabil oferit prin tratat și, astfel, un fel „natural” de a trăi.

Era evident că Jim aparține celei de-a treia generații, care a beneficiat de educația școlii-internat de stat și care credea că ei, cu educația lor superioară, sunt mai bine pregătiți să se descurce cu albi. Cu toate acestea, ei nu pot indica vreo competență elementară dincolo de o anumită adaptare superficială, deoarece majoritatea dintre ei au o idee la fel de neconturată despre viitor precum încep să o aibă despre trecut. Astfel, această cea mai tânără generație se plasează între demnitatea impresionantă a bunicilor lor, care refuzaseră sincer să creadă că albi vor rămâne acolo, și însuși omul alb, care simte că indienii se încapățânează să fie o relicvă mai degrabă nepractică a unui trecut mort.

După o perioadă de așteptare gânditoare, soția lui Jim a anunțat că urmau să

sosească rudele ei de sex feminin. Cu câteva minute în urmă, am putut și noi vedea două figuri care se apropiau undeva din depărtare.

Când au ajuns, într-un final, au urmat o serie de saluturi sfioase, dar amuzate și ne-am așezat în cerc în umbra crengilor de pin. Din întâmplare, stăteam pe cea mai înaltă ladă de fructe (scaunele sunt o raritate în prerie). Spunând în glumă că era inconfortabil să stau așa sus, ca un predicator, am întors lada ca să fie mai jos. Dar era mai șubredă în această poziție și a trebuit să o întorc la loc. Jim și-a întors în tăcere scaunul astfel încât să fie la aceeași înălțime cu mine. Îmi amintesc acest lucru ca un exemplu tipic al tactului pe care sunt capabili să-l arate indienii.

În timp ce Jim era vădit îngrijorat, soția lui avea expresia cuiva care se pregătește pentru o conversație foarte serioasă legată de un lucru în privința căruia se hotărâse deja.

Mekeel și cu mine deciseseam să nu începem conversația noastră direct cu dificultățile domestice ale lui Jim, oricare ar fi fost ele, ci să cerem grupului să comenteze ceea ce auzisem la Pine Ridge despre diversele etape ale copilăriei în Marile Platouri. Așadar, am discutat despre obiceiurile legate de nașterea și creșterea copilului, adunând relatări fragmentare a ceea ce se făcea odată și ale schimbărilor din prezent. Femeile au manifestat o franchețe plină de umor de-a lungul discuției, deși zâmbetele lor sfioase indicau că nu ar fi îndrăznit să aducă în discuție anumite subiecte în prezența bărbaților dacă Mekeel n-ar fi fost capabil să arunce în conversație detalii care le-au surprins și care le-au pus în mișcare

amintirile și abilitățile critice. Era evident că nu se gândiseră niciodată că asemenea detalii ar fi interesante pentru albi ori că aveau ceva de-a face cu lumea oglindită de limba engleză.

Jim nu a contribuit mult la conversația care a durat mai multe ore. Când s-a discutat despre mijlocul primei decade a vieții, contrastul dintre tăcerea lui sumbră și acceptarea amuzantă a

femeilor legată de diversele feluri în care copiii anticipează activitățile adultului a devenit mai marcat.

În sfârșit, era ora prânzului și femeile au intrat în casă pentru a pregăti mâncarea. Era acum rândul lui Jim și el a intrat direct în problemă. Copiii lui foloseau cuvinte sexuale în jocul lor și el nu putea tolera asta. Soția lui râdea de acest lucru și de el, spunând că toți copiii folosesc aceste cuvinte și că nu avea nicio importanță. El era sensibil la insinuările albilor că indienii erau obsceni și aveau obiceiuri sexuale indezirabile. Am căzut de acord că bărbații albi chiar acuzau în secret indienii că sunt mai permisivi din punct de vedere sexual, dar că toate popoarele își acuză vecinii de perversiuni de care le este cel mai mare rușine lor înșile; de fapt, le place să dea nume străine propriilor lor perversiuni. Dar Jim nu dorea să relativizeze această chestiune. El susținea că, în realitate, indienii sioux erau oameni „puternici”, care își stăpâneau impulsurile sexuale, și nu le permiteau copiilor lor să folosească un limbaj obscen și că nu exista niciun motiv pentru care copiii lui să facă ceea ce copiii sioux nu erau lăsați să facă. El demonstra astfel că împărțășise mereu credința că indienii sioux erau în mod esențial „mai puternici” decât foarte

înruditul trib al soției lui și că, de fapt, nutrea împotriva tribului soției prejudecăți identice cu cele pe care le aveau albi față de propriul lui trib, sioux. O asemenea reflecție a prejudecăților grupului dominant în discriminarea mutuală a subgroupurilor este, desigur, universală. Astfel se întâmplă că indivizii sioux cu un amestec considerabil de sânge alb își numesc rudele cu sânge pur „cioroi” (*niggers*) și sunt, la rândul lor, numiți „țopârlani” (*white trash*).

Așa cum fac pacienții în interviurile din terapie, Jim apoi s-a contrazis atât de deschis încât acest lucru echivala cu o confesiune. El a povestit că, în ultima vizită la casa copilăriei lui din Pine Ridge, fusese tulburat de limbajul pe care îl foloseau copiii rudelor lui. O asemenea stare de lucruri ar fi fost imposibilă pe vremea când era el copil, mai spuse Jim. L-am întrebat cine ar fi fost persoana care s-o reprime. „Tatăl meu”, răspunse el.

Întrebări suplimentare au dezvăluit că tatăl lui Jim și-a petrecut cea mai mare parte din copilăria lui în diverse țări din străinătate. Pe măsură ce Jim detalia, a devenit din ce în ce mai evident că influența străină l-a determinat pe tatăl său ca, după reîntoarcerea în mijlocul poporului lui, să impună copiilor lui standarde diferite de cele ale altor copii sioux. Procedând astfel, el construisese un zid între copiii lui și ceilalți copii ai tribului: zidul care îl izola acum pe Jim de copiii lui și de el însuși. Așa nefericit cum devenise drept consecință a acestui blocaj intern, Jim s-a trezit în postura teribilă de a crea conflicte în propria familie insistând ca inimoasa lui soție să interfereze, prin utilizarea interdicției parentale directe, cu obiceiurile pe

care tribul sioux, ca și tribul ei, le consideră drept o chestiune de rezolvat cel mult prin provocarea rușinii sau, dacă e necesar, printr-o admonestare calmă din partea bunicilor.

Am încercat să-i explicăm lui Jim puterea conflictelor legate de ambivalență. El trebuie să se fi răzvrătit secret împotriva dorinței tatălui său de a-l înstrăina de colegii lui de joacă. El reprimase revolta deschisă cu prețul de a le face copiilor lui ceea ce-i făcuse odată tatăl lui. Dar deoarece el nu-și însușise niciodată cauza străină a tatălui său, acțiunile lui nu făceau

decât s-o înfurie pe soția lui, să le provoace nedumerire copiilor săi și să-i inducă lui însuși o îndoială paralizantă.

El s-a gândit la toate acestea preț de câteva minute și a spus: „Cred că mi-ai spus ceva important”, ceea ce a reprezentat o laudă înaltă și explicită de la un indian. Masa era gata. Soția rebelă și ajutoarele ei au așteptat cuviincios afară, la ușă, până când stăpânul casei și oaspeții lui au terminat masa.

Așadar, așa se desfășurau conversațiile intime cu indienii triști în casele lor din preeriile înalte. Aceste conversații au fost una din sursele principale ale materialului nostru legat de copilăria sioux de odinioară. Este evident că în acest domeniu nu există niciun fapt care să nu aibă importante conotații. Încercarea disperată a lui Jim de a recâștiga un dram de dreptate prin mijloace dăunătoare lui și celor apropiați lui ne poate oferi o primă întrezărire a unui mecanism bizar — și anume identificarea compulsivă a omului a cărui integritate tribală a fost distrusă chiar cu distrugătorul însuși. Sentimentele oamenilor au fost, se pare, conștiente

întotdeauna de ceea ce am învățat să conceptualizăm abia recent — micile diferențe din creșterea copilului au o semnificație durabilă și uneori ineluctabilă în distingerea viziunii despre lume a oamenilor, a sentimentului valorii lor și a identității lor.

3. Un seminar interracial

A doua sursă majoră de date a fost un mic seminar în care eu și Mekeel ne-am alăturat educatorilor și asistenților sociali atât albi, cât și indieni și în care am discutat diversele opinii enunțate de profesorii din Serviciul pentru Indieni. Aici era necesar de înțeles mai întâi faptul că aceleași date ale copilăriei, care în cazul conflictelor nevrotice sunt supuse refulării și falsificării, conduc, în disputa birasială, către o poziție reciproc defensivă aproape impenetrabilă. Fiecare grup, indiferent de natura lui, pare să le ceară copiilor lui sacrificii pe care mai târziu le pot suporta numai cu credința fermă sau cu o prefăcătorie hotărâtă că aceste sacrificii erau bazate pe principii absolute de conduită: a pune la îndoială unul dintre aceste principii absolute înseamnă a le pune în pericol pe toate. Astfel se întâmplă că, pentru apărarea unui mic aspect legat de educația copilului, vecini altfel pașnici, se vor ridica în două picioare ca urșii mânioși care cred că puii lor sunt în pericol mortal.

La suprafață, nemulțumirile enunțate la seminarul nostru păreau profesioniste și rezonabile. Chiulul era nemulțumirea principală: când aveau vreo problemă, copiii indieni pur și simplu fugeau acasă. A doua nemulțumire era furtul sau în orice caz nepăsarea crasă față de drepturile de proprietate așa cum le înțelegem noi. Urma apatia, care includea totul de la lipsa ambiției și interesului la un fel de impasibilă rezistență pasivă în fața unei întrebări sau solicitări. În final, exista

prea multă activitate sexuală, un termen utilizat pentru o varietate de situații sugestive, de la furișarea perechilor după dans prin colțuri întunecoase până la fetele din internat care se bagă în patul colegei și o îmbrățișează, pentru că îi e dor de casă.

Cel mai rar menționată nemulțumire era impertinența și, cu toate acestea, se putea simți că profesorii se temeau de absența unei rezistențe fățișe, ca și cum această lipsă era arma

secreta a indienilor. Discuția era dominată de nemulțumirea perplexă că, indiferent ce le faci acestor copii, ei nu-ți răspund obraznic. Sunt stoici și nu se implică. Te fac să simți că poate înțeleg, până când îți arată brusc că au acționat în sensul opus. Nu poți „să-i atingi cu nimic”.

Furia profundă și deseori inconștientă pe care a deșteptat-o acest fapt în cei mai binevoitori și disciplinați educatori s-a exprimat cu adevărat numai în opinii „personale” pe care profesorii le adăugau ici-acolo opiniilor lor oficiale. Mânia unui profesor vârstnic și experimentat a fost stârnită de aluzia discretă făcută de unii profesori de origine indiană referitoare la iubirea indienilor pentru copii. El a exclamat că indienii nu știu ce înseamnă să iubești un copil. Provocat să-și argumenteze afirmația, el și-a bazat opinia pe observația faptului simplu că părinții indieni care nu și-au văzut copiii de mult timp, chiar de trei ani, să spunem, nici nu i-au sărutat, nici nu au plâns când aceștia au venit, într-un final, să-i viziteze. El a fost incapabil să accepte sugestia, confirmată de cei mai vârstnici observatori, că o asemenea reținere guverna, din cele mai vechi timpuri, întâlnirea dintre rudele indiene, în special în prezența persoanelor străine. Pentru el, o asemenea cunoaștere livrescă era

contrazisă de două decenii de observații personale și pline de indignare. Părinții indieni, a insistat el, simțeau mai puțin pentru copiii lor decât simt animalele pentru puii lor.

De vreme ce dezintegrarea culturală și inabilitatea de a îngriji copiii din punct de vedere economic sau spiritual ar putea aduce cu sine indiferența în relațiile personale, era, desigur, îngrozitor să te confrunți cu o asemenea fundamentală neînțelegere, ce n-ar putea în niciun caz să fie considerată o relievă a unei perioade în care știam mult mai puțin despre indieni. Colonelul Wheeler, care îi cunoștea pe indienii sioux în calitate de cuceritor, nu ca educator, credea că „nu există o rasă de oameni mai iubitoare față de familiile lor decât indienii americani”. Cine avea dreptate? Devenise generalul cuceritor prea sentimental sau epuizatul educator era prea cinic?

Câteva dintre cele mai categorice opinii au fost exprimate doar privat. „Enurezisul este cea mai mare problemă”, a spus un profesor jumătate indian, adăugând: „Dar noi, indienii, nu putem discuta despre enurezis într-un grup în care sunt și femei”. El simțea că lipsa unei învățări la oliță adecvate era cauza celor mai multe neajunsuri din educația indienilor. Un angajat alb a spus că o altă problemă era cu adevărat „cea mai rea”. Citând remarci confidențiale ale autorităților medicale din Serviciul pentru Indieni, el a spus: „Părinții indieni nu numai că-i lasă pe copii să se masturbeze, ei chiar îi învață să se masturbeze”. El credea că aceasta era sursa tuturor necazurilor, dar nu era dispus să discute acest subiect în prezența

indienilor. Judecând după fapte, nici enurezisul, nici masturbarea nu erau mai frecvente în școlile indienilor decât în internatele sau căminele de copii obișnuite. Masturbarea era, de fapt, doar o presupunere, deoarece nimeni nu-și amintea decât de copii mici care-și atingeau organele genitale. Era atunci interesant de observat că cele mai indignate și neoficiale plângeri „reale” erau legate de domenii specifice condiționării timpurii ce atrăseseră atenția psihanaliștilor din cultura occidentală (și care au fost discutate în secțiunea despre pregenitalitate).

Albii, activiști în probleme educaționale, doveceau că iau în considerare orice omisiune în educația copilului, cum ar fi lipsa totală de atenție din partea părinților indieni legată de chestiunile anale, uretrale și genitale la copiii mici, o omisiune dintre cele mai flagrante și mai rău intenționate. Pe de altă parte, indienii, fiind permisivi față de copiii mai mici și cruzi doar verbal față de cei mai mari, considerau că implicarea activă a albilor în privința problemei îngrijirii copiilor este o încercare distructivă și premeditată de a descuraja copiii. Albii, credeau ei, doreau să înstrăineze copiii de această lume astfel încât să-i facă să treacă spre cealaltă cu cea mai mare urgență. „Ei își învață copiii să plângă!", remarcă indignată o femeie indiană când era confruntată cu separarea, din motive de igienă, a mamei și copilului în spitalul federal și, în special, cu principiul asistentelor medicale și medicilor guvernului că era bine ca sugarii să plângă până se învinețesc. Femeile indiene mai vârstnice, care așteptau nașterea unui nepot, plângeau ca evreei la Zidul Plângerii, lamentându-se despre distrugerea națiunii lor. Dar chiar și indienii

educați nu-și puteau reprima sentimentul că toată îngrijirea costisitoare oferită copiilor lor era în mod esențial un sistem diabolic de castrare națională. Dincolo de aceasta, de partea indienilor era presupunerea bizară că albii vor să-și distrugă inclusiv propriii copii. Din cele mai timpurii contacte între cele două rase, indienii au considerat că obiceiul cel mai respingător al albilor este cel de a plesni și a bate copiii ca să-i asculte. Indienii doar și-ar speria copilul spunându-i că s-ar putea să vină bufnița să-l ia — sau omul alb. La rândul lor, indienii nu observau ce conflicte provocau și perpetuau la copiii lor.

Așadar, obiecțiile neoficiale presupun (luând în considerare premisele noastre teoretice cele mai avansate) că până și chestiunile aparent arbitrare legate de educația copilului au o funcție specifică, deși această observație este utilizată în cea mai mare măsură ca un vehicul al prejudecăților reciproce și ca un paravan al motivațiilor individuale și al intențiilor inconștiente. Aici se deschide cu adevărat câmpul unei „terapii de grup" speciale, care nu țintește îmbunătățirea stării psihice a participantului individual, ci îmbunătățirea relațiilor culturale ale celor implicați.

Legat de chestiunile semnificative din prejudecățile culturale, voi ilustra rapid trei dintre ele: respectul pentru proprietate, curățenia și eficiența.

Într-o zi, un învățător a adus o listă a elevilor săi. Nu era nimic remarcabil în privința acestor copii, poate cu excepția rezonanței poetice a numelor lor (Steaua Care Răsare, Vânătoarea De Dimineață, Cel Care Se Teme De Cai). Erau cu toții foarte bine-crescuți, dând învățătorului alb ce i se cuvenea învățătorului și casei

părintești ce i se cuvenea casei părintești. „Ei au două seturi de adevăruri", a explicat învățătorul exprimându-se mai politicos decât unii dintre colegii săi care erau convinși că indienii sunt „mincinoși din naștere". În general, el era satisfăcut de rezultatele lor școlare. Singura problemă pe care dorea s-o discute era una prezentată de un anumit băiețel care trăia o existență relativ izolată printre ceilalți copii ca și cum ar fi fost, cumva, un proscris.

L-am întrebat despre statutul familiei copilului printre indieni și albi. Ambele grupuri l-au caracterizat pe tatăl copilului cu aceleași cinci cuvinte fatidice: „E un om cu bani". Vizitele regulate ale tatălui la banca din cel mai apropiat oraș îi dăduseră, se pare, „mirosul de străin" pe care îl dobândește o furnică atunci când traversează teritoriul altui „trib" astfel încât este

ucisă la întoarcere. Aici, trădătorul devenise aparent mort din punct de vedere social, după ce el și familia lui, o dată pentru totdeauna, dobândiseră identitatea malefică a „celui care își ține banii pentru sine”. Acest lucru încalcă unul din cele mai vechi principii ale economiei sioux — generozitatea.

Ideea de a pune deoparte de-a lungul unei mari perioade le este străină. Dacă un om are suficient cât să țină foamea la distanță, are suficient timp pentru meditație și ceva de dat când și când, atunci este relativ mulțumit... Când hrana unui om este puțină sau deloc, el ar putea să-și adune familia și să meargă în vizită. Hrana este împărțită în mod egal până când nu mai rămâne nimic. Cel mai disprețuit om

este cel bogat care nu-și împarte bogăția cu cei din jurul lui. El este cel cu adevărat „sărac”²⁴

În sistemul sioux, expresia supremă a principiului distribuției averii este „darul”, oferirea tuturor posesiunilor gazdei musafirilor săi sub forma unui ospăț în onoarea unui prieten sau a unei rude. Pentru a înțelege, prin contrast, antiteza ideală a avarului, trebuie observat cum, chiar și astăzi, un copil indian aflat la o ocazie festivă își dă cu larghețe bănuții sau micile posesiuni pe care le-au economisit părinții lui pentru asemenea evenimente. El transmite ceea ce va formula mai târziu ca fiind sentimentul unei identități ideale: „Ceea ce vezi acum este felul în care sunt cu adevărat, și aceasta este calea străbunilor mei”.

Principiul economic al darului și al prestigiului enorm al generozității era, desigur, cuplat mai demult cu necesitatea. Nomazii aveau nevoie de un minimum sigur de posesiuni casnice pe care puteau să-l care cu ei. Oamenii care trăiesc din vânatoare depind de generozitatea celor mai norocoși și abili vânători. Dar necesitățile se schimbă mai rapid decât virtuțile autentice și aceasta este una din cele mai paradoxale probleme ale evoluției umane: virtuțile ce erau inițial menite să asigure supraviețuirea unui grup sau individ devin rigide sub presiunea fricilor anacronice de dispariție și astfel pot face oamenii incapabili să se adapteze la noile necesități. De fapt, asemenea relicve ale vechilor virtuți devin obstacole persistente și, totodată, insesizabile în procesul de reeducare. Deoarece, odată lipsite de

semnificația lor economică și de respectarea lor universală, ele se destramă. Se combină cu alte trăsături de caracter pe care unii oameni le au mai mult, alții, mai puțin și se combină cu trăsături ale grupului înconjurător, cum ar fi neglijența și risipa albilor săraci. La urma urmei, administratorul și învățătorul nu au de unde să știe când au de-a face cu o virtute străveche ori cu un viciu nou. Gândiți-vă la asistența financiară oferită de guvern și la proviziile de hrană și unelte date familiilor individuale pe baza vechilor tratate și distribuite oficial în funcție de nevoie și merite: se poate ști întotdeauna când un om a primit asemenea „daruri” deoarece pe tot cuprinsul preriei mici căruțe poartă rudele lui, temporar mai puțin norocoase, spre o cuvenită participare la un ospăț al comunismului primitiv. Așadar, după zeci de ani de eforturi educaționale îndreptate spre adaptarea indienilor la civilizația noastră monetară, primează diverse atitudini străvechi.

Prima observație apărută din discuțiile asupra acestor subiecte a fost că nimic nu este mai steril în relația dintre indivizi sau grupuri decât încercarea de a pune la îndoială idealurile adversarului demonstrând că, în conformitate cu propria lui conștiință, enunțurile sale sunt

contradictorii. Deoarece orice conștiință, fie individuală sau de grup, nu are doar conținuturi specifice, ci și propria logică particulară ce îi protejează coerența.

„Nu au inițiativă”, ar spune exasperații învățători albi; și, într-adevăr, dorința de a excela și de a concura a unui băiat indian, în timp ce este complet dezvoltată în anumite condiții, ar putea dispărea complet în alte condiții. Membrii unei echipe

de atletism, de exemplu, ar putea ezita la începerea cursei. „De ce să alergăm?” spun ei. „Este deja sigur cine va câștiga cursa.” Undeva, în mintea lor, ar putea exista gândul că cel care câștigă s-ar putea să nu se simtă prea bine după aceea. Deoarece povestea Băiatului-Al-Cărui-Tată-Are-Bani are similarități cu soarta tuturor acelor băieți și fete de sorginte amerindiană care dau semne că acceptă cerințele educatorilor lor și găsesc satisfacție în performanța din activitățile școlare. Ei sunt trași înapoi la nivelul mediu prin ridiculizarea intangibilă din partea celorlalți copii.

Mekeel a ilustrat problemele speciale ale fetei indiene indicând un detaliu tragic. Prima impresie pe care în mod sigur o are o fetiță indiană când intră într-o școală albă este că ea este „murdară”. Unii învățători mărturisesc că nu-și pot ascunde dezgustul față de mirosul cu care vine de acasă un copil indian. Cortul de piele mobil, desigur, era mai predispus la acumularea mirosului decât sunt casele lor acum. În timpul petrecut la școală, copilul este învățat igiena, igiena personală și varietatea standardizată de produse cosmetice. Deși nu a asimilat deloc alte aspecte ale libertății de mișcare și ale ambiției femeii albe, aspecte care îi sunt prezentate cu o bruschete dezastruoasă din punct de vedere istoric, adolescenta se întoarce acasă îmbrăcată frumos și curată. Dar, curând, vine vremea când este numită „fată murdară” de către mame și bunici. Deoarece o fată curată în sensul indian este una care a învățat evitarea anumitor acțiuni în timpul menstruației; de exemplu, ea nu are voie să atingă anumite mâncăruri despre care se spune că se

strică la atingerea ei. Cele mai multe fete sunt incapabile să accepte din nou statutul de proscrisă atunci când sunt în timpul menstruației. Și cu toate acestea, ele nu sunt în niciun caz emancipate în totalitate. Nu li se dă aproape niciodată ocazia, nici nu sunt cu adevărat pregătite sau dispuse, să trăiască viața unei femei americane; în schimb sunt doar rareori capabile să mai fie fericite în restricțiile spațiale, intimitățile neigienice și sărăcia mediului lor înconjurător.

Concepțiile înrădăcinate asupra lumii nu pot fi slăbite nici de evidența discrepanțelor, nici nu pot fi reconciliate prin argumente. În ciuda prăpastiei ideologice demonstrate de aceste exemple, s-a observat că mulți părinți indieni au făcut eforturi sincere și încununate de succes de a-i face pe copiii lor să-l asculte pe învățătorul alb. Cu toate acestea, copiii par să accepte această presiune ca o formă de supunere nefundamentată de un sentiment al unei obligații mai profunde. Față de acest lucru, ei reacționează deseori cu un stoicism incredibil. Acesta ne-a părut cel mai uluitor fapt de investigat: copiii indieni pot trăi ani în șir fără să se revolte deschis ori fără să dea vreun semn al unui conflict interior între două standarde ce sunt incomparabil mai îndepărtate decât cele ale oricăror alte două generații sau clase din cultura noastră. Am întâlnit printre indienii sioux puține dovezi ale conflictelor individuale, ale tensiunilor interne sau ale așa-numitelor nevroze — acestea ne-ar fi permis să aplicăm cunoașterea noastră asupra igienei mentale, așa cum era ea, la soluționarea problemei

indiene. Ceea ce am găsit însă a fost o patologie culturală, manifestată uneori sub forma unei delincvențe alcoolice sau a unor

furturi minore, dar în cea mai mare parte vizibilă sub forma unei apatii generale și a unei rezistențe pasive impenetrabile față de orice altă influență mai constrângătoare a standardelor albilor asupra conștiinței indiene. Doar în cazul unor „indieni ai albilor”, de obicei angajați cu succes de către guvern, am găsit tensiuni nevrotice exprimate în compulsii, conștiinciozitate exagerată și o rigiditate generală. Totuși, copilul indian mediu nu pare să aibă ceea ce numim o „conștiință vinovată” atunci când, dintr-o sfidare pasivă față de învățătorul alb, se retrage în sine însuși; apoi, nici nu este întâmpinat cu ostilitate de către rudele lui atunci când decide să devină chiulanguiu. În general, atunci, niciun conflict interior autentic nu reflectă conflictul celor două lumi între care trăiește copilul.

Dar tonusul și ritmul vieții păreau să recupereze ceva din fosta vitalitate numai în acele rare, dar însuflețite momente când rudele lui mai vârstnice proslăveau vechiul stil de viață, când familia mai mare sau rămășițele vechiului clan umpleau căruțele și plecau undeva în prerie pentru o ceremonie sau un festival, pentru a schimba daruri și amintiri, pentru a bârfi și cleveti, pentru a glumi și — acum în rare ocazii — a dansa dansurile vechi. Deoarece acela era momentul în care părinții săi și în special bunicii se apropiau cel mai mult de un sentiment al identității ce îi lega iar de trecutul nelimitat în care nu existaseră decât indienii, vânatul și inamicul. Spațiul în care indianul se putea simți acasă era încă fără limite și permitea adunările voluntare și, în același timp, o expansiune și o dispersie bruscă. El fusese bucuros să accepte elementele centrifuge ale culturii albe cum erau calul și pistolul

și, mai târziu, mașinile și visul rulotelor. Altminteri, nu putea exista decât o rezistență pasivă față de prezentul fără sens, completat de visele restaurației: când viitorul i-ar conduce în trecut, când timpul va deveni din nou anistoric, spațiul nelimitat, activitatea neîngrădit centrifugă și cantitatea de bizoni nelimitată. Tribul sioux ca întreg așteaptă încă momentul în care Curtea Supremă să îi restituie munții Black Hills și bizonul pierdut.

Pe de altă parte, educatorii lor federali continuă să predice un plan al vieții cu obiective centripete și localizate; o locuință stabilă cu șemineu, un cont în bancă — toate avându-și un sens într-un spațiu și timp în care trecutul este depășit și în care măsura deplină a sarcinii prezente este sacrificată unui standard de trai tot mai înalt într-un viitor perpetuu îndepărtat. Drumul spre acest viitor nu este restaurația exterioară, ci o reformă interioară și o „îmbunătățire” a statutului lor economic.

Așadar, am aflat că perspectivele istorico-geografice, obiectivele și mijloacele economice conțin tot ce a învățat un grup din istoria lui și caracterizează astfel concepții legate de realitate și idealuri de conduită ce nu pot fi contestate sau schimbate parțial fără o amenințare la adresa vieții înseși. Problemele educației copilului, așa cum vom demonstra acum, sunt parte integrantă din asemenea perspective asupra realității. Ele se mențin, când este posibil, în forma lor originală, dar, dacă este necesar, și în copii distorsionate, ca indicii clare că noul fel de viață impus de cuceritori nu a fost capabil încă să trezească imagini ale unei noi

identități culturale.

4. Educația copiilor sioux

A. Nașterea

Femeile dakota care ne-au oferit informații despre vechile metode de educare a copilului au fost inițial reticente. În primul rând, erau indiene. Apoi, de asemenea, Mekeel, pe care îl cunoșteau ca antropolog și prieten, era acum un om al guvernului. Și, apoi, nu era tocmai cuviincios să discute cu bărbați lucruri legate de corpul uman. În special subiectul începutului inevitabil, și anume sarcina, provoca întotdeauna chicoteli. Deși se spune că vomatul și alte tulburări fiziologice ale sarcinii sunt rarități în populația lor, femeile indiene par conștiente de o schimbare radicală de personalitate în timpul acestei perioade, schimbare care, privită retrospectiv, pare jenantă. Se spune că, numai când sunt însărcinate, femeile indiene, de obicei blânde, își abuzează soții și chiar, uneori, își lovesc copiii. Așadar, sistemele culturale diferite au diverse supape pentru expresia ambivalenței profunde ce invadează femeia care, indiferent cât de fericit ar fi întâmpinat primele semne ale sarcinii și cât de mult ar aștepta cu bucurie bebelușul, se trezește că timp de nouă luni îndelungate este locuită de o ființă mică și necunoscută, dar cu totul dictatorială.

Obiceiurile legate de naștere s-au schimbat, desigur, complet. Femeile albe vorbesc deseori cu dispreț despre obiceiul „neigienic” al bătrânelor indiene care își făceau un pat de nisip în casă sau aproape de casă, pat pe care stăteau întinse sau în genunchi, împingând cu picioarele în două bucăți de lemn înfipite în pământ și strângând cu putere alte două bucăți de lemn. Cu toate acestea, acest pat, numit

„morman de mizerie” de către albi, pare să fi fost o trăsătură importantă a sistemul igienic specific al Marilor Platouri, conform căruia orice produs de excreție al corpului este oferit nisipului, vântului și soarelui. Manifestările acestui sistem au contrariat cu siguranță oamenii albi: tampoanele menstruale și chiar placentele erau aninate în copaci; trupurile morților erau plasate pe o schelă de lemn, iar defecarea avea loc în anumite locuri uscate. Pe de altă parte, este greu pentru indieni să înțeleagă superioritatea igienică a closetului din curte care, deși este mai cuviincios, împiedică soarele și vântul, dar nu și muștele, să atingă dejecțiile.

Femeile albe și indiene remarcă frecvent că nu au auzit gemetele femeilor indiene din generația mai veche în timpul nașterii. Există povești care vorbesc despre femei indiene care și-au urmat tribul la câteva ore după ce fuseseră lăsate în urmă pentru a naște. Se pare că vechea viață nomadă, care necesita adaptare la schimbarea anotimpurilor și la mișcările bruște ale bizonului și dușmanului, lăsau deseori foarte puțin timp pentru îngrijire și recuperare postnatală. Femeile mai vârstnice văd în schimbarea adusă de igiena modernă și spitale în obiceiurile generației mai tinere legate de sarcină și naștere nu numai un pericol la adresa tradiționalei țării de caracter, ci și o nedreptate la adresa bebelușului, care învață astfel să „plângă ca un copil alb”.

B. A lua și a apuca

Pe măsură ce vom prezenta acum o listă de date semnificative din sistemul sioux de creștere a copilului, informația singulară își datorează semnificația în mare parte dorinței femeilor de

a transmise o idee dragă otosului tradițional, și totuși, uneori, și dorinței de a confirma o idee dragă anticipărilor noastre teoretice. Deci, o asemenea listă nu poate fi nici exhaustivă, nici complet relevantă. Totuși, credem că am descoperit o convergență surprinzătoare între motivul dat de indieni pentru metodele lor străvechi și motivația psihanalitică prin care vom ajunge să privim aceleași date ca fiind relevante.

Colostrul (prima secreție apoasă a glandelor mamare) era în mod normal considerat a fi otrăvitor pentru copil; astfel, nu îi era oferit sânul până când nu se considera că laptele este perfect. Femeile indiene susțineau că nu este drept să lase sugarul să depună tot efortul și singura lui răsplată să fie o substanță apoasă și subțire. Implicația era limpede: cum poate el să aibă încredere într-o lume care-l întâmpină astfel? În schimb, ca semn de bun-venit din partea comunității, prima masă a bebelușului era preparată de rude și prieteni. Ei adunau cele mai bune fructe de pădure și ierburi din prerie și puneau sucul lor într-o vezică de bizon care era făcută să semene cu un sân. O femeie despre care toată lumea considera că este o „femeie bună” stimula gura sugarului cu un deget și apoi îi dădea suc. Între timp, laptele apos era extras din sân și sânul era stimulat să lucreze eficient de anumite

femei vârstnice cărora li se ceruse în visele lor să îndeplinească acest oficiu.

Odată ce sugarul indian începea să beneficieze de pieptul mamei, el era hrănit oricând ar fi scâncit, zi și noapte, și, de asemenea, îi era permis să se joace liber cu sânul. Un copil mic nu trebuia să plângă de frustrare neputincioasă, deși, mai târziu, plânsul de furie putea „să-l facă puternic”. În general, se presupune că mamele indiene se întorceau la vechile obiceiuri „de răsfăț” imediat ce se asigurau că nu vor fi deranjate de autoritățile sanitare.

În vechea ordine a lucrurilor, hrănirea la sân a sugarului era atât de importantă, încât, cel puțin în principiu, nici măcar privilegiilor sexuale ale tatălui nu le era permis să interfereze cu concentrarea libidinală a mamei asupra îngrijirii copilului. Diareea sugarului era considerată a fi rezultatul stării apoase a laptelui, stare pricinuită de raportul sexual cu tatăl. Soțul era îndemnat să nu se apropie de soția lui în timpul alăptării care, se spune, dura de la trei la cinci ani.

Se spune că fiul cel mare era alăptat cel mai mult timp și că perioada medie de alăptare era de trei ani. Astăzi este mult mai mică, deși persistă cazuri de alăptare prelungită, spre groaza celor a căror sarcină este facilitarea sănătății și bunelor moravuri. Un profesor ne-a spus că o mamă indiană venise recent la școală în timpul pauzelor să-și alăpteze băiatul de opt ani care era răcit. Ea îl îngrijea cu același devotament îngrijorat cu care noi ne îndopăm cu vitamine copiii care au nasul înfundat.

La vechii sioux, nu exista o înțarcare sistematică. Desigur, unele mame

trebuiau să înceteze alăptarea din motive independente de voința lor. Altfel, copiii își „înțarcă” mama prin faptul că devin treptat interesați de altă mâncare. Oricum, înainte de a abandona sânul cu totul, copilul mic se poate hrăni multe luni cu o altă mâncare, permițându-i mamei răgazul de a naște alt copil și a-și reumple rezerva de lapte.

Îmi amintesc o scenă amuzantă referitoare la acest lucru. Un copil indian de trei ani stătea în poala mamei, mâncând biscuiți. Frecvent, îi era sete. Cu un gest dictatorial și o mișcare

exersată se întindea spre bluza mamei (care, ca bluzele tradiționale, avea deschizături de la subraț în jos) în încercarea de a apuca un sân. Din cauza prezenței noastre, ea îl împiedica rușinându-se, dar în niciun caz cu indignare, ci cu mișcarea atentă a unui animal mare care dă la o parte un animal mic. Dar el indica limpede că avea obiceiul de a lua o gură de lapte din când în când în timpul mesei. Atitudinea celor doi era mai grăitoare decât datele statistice în a indica momentul când asemenea copii, odată ce se pot implica și în alte demersuri, se opresc să mai caute sub bluza mamei ori a oricărei alte femei care are lapte. Deoarece acest lapte, acolo unde depășește nevoile unui sugar, este proprietate comună.

Acest paradis al accesului practic nelimitat la sânul mamei presupune și un fruct interzis. Pentru a-i fi permis suptul, sugarul trebuie să învețe să nu muște sânul. Bunicile sioux povestesc necazurile pe care le-au avut cu sugarii lor răsfățați când aceștia au început să folosească mameloanele pentru prima mușcătură

viguroasă. Ele povestesc amuzate cum „abțiguiau” atunci sugarul și cum acesta se enerva cumplit. În acest punct, mamele sioux obișnuiau să spună ce spun mamele noastre mult mai devreme în viața bebelușului: lasă-l să plângă, plânsul îl va face puternic. Viitorii vânători puternici, în special, pot fi recunoscuți după forța furiei lor infantile.

Sugarul sioux, când era cuprins de o asemenea furie, era strâns legat în leagăn. Nu-și putea exprima furia prin uzualele mișcări violente ale membrelor. Nu vreau să sugerez că leagănul sau hainele strâmte sunt restricții pline de cruzime. Dimpotrivă, la început ele sunt cu siguranță lucruri confortabil de strâmte și asemănătoare uterului, prin care mama îl poate lega pe copil de corpul ei și îl poate legăna în timpul muncilor. Dar vreau să sugerez că alcătuirea particulară a leagănului, locul lui obișnuit în casă și durata utilizării sunt elemente variabile folosite de culturi diferite ca amplificatoare ale experiențelor fundamentale și ale trăsăturilor principale pe care le dezvoltă la copiii lor mici.

Ce convergență putem observa între oralitatea copilului sioux și idealurile etice ale tribului? Am menționat generozitatea ca virtute de căpătâi cerută în viața sioux. O primă impresie sugerează că cerința culturală a generozității a primit fundamentul timpuriu din privilegiul de a se bucura de hrană și de alinarea emanată din hrănitul neîngrădit la sân. Virtutea însoțitoare a generozității era dârzenia, o calitate deopotrivă mai feroce și mai stoică decât simplul curaj. Ea includea o cantitate ușor de stârnit de spirit de vânătoare și luptă, înclinația de a răni dușmanii cu

sadism și abilitatea de a îndura privațiuni și dureri extreme sub tortură și autotortură. A contribuit oare necesitatea suprimării dorințelor timpurii de mușcare la ferocitatea ușor de stârnit a tribului? Dacă da, nu poate fi nesemnificativ că înseși generoasele mame au provocat o „ferocitate a vânătorului” în sugarii lor cărora le apăreau dinții, încurajând un eventual transfer al furiei provocate a sugarului asupra imaginilor ideale ale vânătorii, încercuirii, prinderii, uciderii și jafului.

Nu spunem aici că tratamentul din pruncie *determină* un grup de adulți să aibă anumite trăsături, ca și cum ai apăsa niște butoane în sistemul de educație și așa poți fabrica un anumit tip de caracter etnic. De fapt, noi nu discutăm trăsăturile în sensul aspectelor ireversibile de caracter. Vorbim despre scopuri și valori și despre energia pusă la dispoziția lor de către sistemele de educație a copilului. Asemenea valori persistă deoarece etosul

cultural continuă să le considere „naturale” și nu permite alternative. Ele persistă deoarece au devenit o parte esențială a unui sentiment individual al identității, pe care trebuie să-l păstreze ca nucleu al sănătății și eficienței. Dar valorile nu persistă decât dacă funcționează din punct de vedere economic, psihologic și spiritual, și așa susține că în acest scop ele trebuie să continue să fie ancorate, generație după generație, în educația timpurie a copilului, în timp ce educația copilului, pentru a rămâne consecventă, trebuie să fie integrată într-un sistem coerent economic și cultural. Însăși coerența sintetică ce operează în cadrul unei culturi este cea care tinde din ce în ce mai mult să provoace relații tematice și amplificări reciproce între domenii cum ar fi climatul și anatomia,

economia și psihologia, societatea și creșterea copilului.

Cum putem arăta acest lucru? Proba noastră trebuie să se afle în sensul coerent pe care am fi capabili să-l dăm unor date aparent ininteligibile din cadrul unei culturi și problemelor analoge din culturi comparabile. Vom indica, așadar, în ce fel diverse teme din materialul nostru legat de cultura sioux par să-și extragă sensul din ipotezele noastre și apoi vom purcede de la acest trib de vânători spre o comparație cu un trib de pescari.

În timp ce-i urmăream pe copiii sioux stând în colțurile întunecate ale corturilor lor, mergând în caravană sau adunați în număr mare în jurul Dansului Soarelui, am observat că își țineau deseori degetele în gură. Ei (și unii adulți, de obicei femeile) nu-și sugeau degetele, ci se jucau cu dinții, clănțănind sau lovindu-i cu ceva, mestecând gumă de mestecat sau jucându-se într-o manieră care implica dinții și unghiile de la o mână sau ambele. Buzele, chiar dacă mâna era afundată în gură, nu participau! Întrebările pe această temă produceau răspunsul uluit: da, desigur, au făcut întotdeauna asta, nu așa face toată lumea? În calitate de clinicieni, n-am putut evita deducția că acest obicei era urmașul dorințelor de mușcare care au fost atât de nemilos întrerupte în copilăria timpurie, așa cum presupunem în cultura noastră că suptul degetului și alte obiceiuri de supt ale copiilor (și adulților) noștri compensează plăcerile suptului ce au fost frustrate sau făcute nesigure de o nepotrivită mânuire.

Acest lucru a condus la următoarea întrebare interesantă: de ce erau femeile

mai predispuse să manifeste acest obicei decât bărbații, care au fost la fel de frustrați? Am găsit un răspuns dublu: în timpurile vechi, femeile uzau și abuzau de dinții lor pentru a mesteca piele și a aplatiza ghimpi de porc-spinos de care aveau nevoie pentru broderii. Ele puteau, așadar, să-și direcționeze impulsurile de mușcare spre o activitate foarte practică. Într-adevăr, am văzut o femeie foarte bătrână stând în cortul ei și trecând o fâșie dintr-o rolă de film prin puținii dinți care-i rămăsese, așa cum ar fi aplatizat un ghimpe (de porc spinos) în vremuri îndepărtate. Se pare, așadar, că obiceiurile de mușcare au persistat la femei deoarece pentru ele erau considerate „normale”, chiar dacă nu mai erau în mod specific utile.

Generozitatea în viața ulterioară a copilului sioux a fost susținută nu de interdicție, ci de exemplul oferit de bătrâni în atitudinea pe care o aveau față de proprietate în general și față de bunurile sale proprii în particular. Părinții sioux erau oricând gata să renunțe la ustensilele și averile lor, dacă un vizitator le admira doar, deși existau, desigur, convenții prin care se controla exprimarea entuziasmului de către un musafir. Era extrem de

nepoliticos să indici obiecte care constituiau în mod evident lucruri de strictă necesitate. Așteptarea, totuși, că un adult s-ar dispensa de surplusul lui și ar trebui s-o facă a creat o mare consternare în primele zile, când un „indian care făcea un dar”²⁵ i-a oferit prietenului său alb nu ce avea nevoie respectivul prieten, ci lucrurile care-i prisoseau, pentru ca mai apoi să plece cu ceea ce el a decis că îi prisosea albului. Dar toate acestea aveau legătură numai cu proprietatea părinților. Un părinte care pretinde că este integru și are un caracter

bun nu s-ar atinge de posesiunile copilului, deoarece valoarea posesiunilor rezidă în dreptul proprietarului de a renunța la ele când dorește *el*, adică atunci când acest lucru îi adaugă prestigiu lui însuși și persoanei în numele căreia a decis să renunțe. Astfel, proprietatea copilului era sacrosanctă până când copilul avea suficientă voință proprie să decidă în funcție de voința lui.

C. A ține și a da drumul

Este interesant să notăm că generozitatea nu a fost inculcată prin etichetarea zgârceniei ca pe un lucru rău și a banilor ca fiind murdari, ci prin afirmarea faptului că dăruirea este bună. Proprietatea ca atare, cu excepția mai sus-menționatului echipament minim de vânatoare, cusut și gătit, nu are o valoare intrinsecă. Călătorii povestesc neconținut istorisirii cu părinți indieni care vin în oraș să cumpere provizii îndelung necesare cu bani de mult așteptați, doar ca să le facă zâmbind toate mofturile copiilor, incluzând aici dorința acestora de a strica noile obiecte, întorcându-se astfel acasă fără provizii.

În capitolul despre pregenitalitate am elaborat impresia clinică potrivit căreia există o relație intrinsecă între a reține și a renunța la proprietate și raportarea infantilă la excremente ca proprietate corporală.

Și, într-adevăr, se pare că i s-a permis copilului sioux să atingă de unul singur o obediență treptată față de regulile de bună-cuviință sau curățenie, oricare ar fi acestea. Deși vânzătorii se plâng că nici măcar copiii de cinci ani nu-și controlează nevoile excretorii în timp ce sunt la magazin cu părinții lor, profesorii spun că imediat ce unui copil indian foarte mic i se spune ce se așteaptă de la el — și, cel mai important, dacă el observă atitudine ascultătoare a copiilor mai mari — sunt extrem de rare accidentele de enurezis sau encoprezis la școală. Nemulțumirea că, asemeni copiilor din alte culturi, ei au enurezis în internate este o altă problemă.

Dintr-un anumit motiv, enurezisul pare să fie simptomul „normal” al dorului de casă al copilului înscris la internat. Așadar, se poate spune că acești copii, departe de a nu fi învățați controlul, par capabili să se adapteze la standarde duble fără tendințe compulsive de retenție sau eliminare. Reglarea intestinală apare datorită exemplelor date de copiii mai mari mai degrabă decât de capriciile relației părinte-copil. Așadar, copilul mic, imediat cum poate merge, este luat de mână de copiii mai mari și este condus în locurile desemnate de convenție pentru defecare. Astfel învață copilul mic: mai întâi prin această constrângere de a imita și apoi prin evitarea „rușinării” ce caracterizează atât de mult moralitatea primitivă. Și aceasta deoarece acești „sălbatici lipsiți de principii” dovedesc deseori a le fi teamă de bârfă, aceasta indicând faptul că nu au făcut ceea ce trebuie sau au făcut ceva greșit. Copilul sioux devine, fără îndoială, conștient de diferitele lungimi de undă ale bârfei didactice ale profesorilor înainte de a-i înțelege deplin detaliile de conținut. Treptat și inexorabil, această

bârfa îl include și pe el, încurajându-i mândria autonomă de a deveni cineva care să fie privit cu apreciere, făcându-l să se teamă îngrozitor de expunere și izolare și direcționând orice revoltă ar dospi în el prin permisiunea de a-i bârfi pe ceilalți.

Se poate spune că atitudinea sioux față de educarea anală în copilărie nu o contrazice pe cea legată de proprietate. Referitor la ambele, accentul cade pe o eliberare neîngrădită mai degrabă decât pe o retenție rigidă și, în ambele, reglarea finală e amânată până la o stare de dezvoltare a Eului copilului în care poate ajunge

la o decizie autonomă ce-i va da un statut tangibil și imediat în comunitatea celor de-o vârstă cu el.

D. Două feluri de „cuceriri”

În copilăria sioux, primele tabuuri stricte exprimate verbal și de neevitat printr-o rețea de bârfe ridiculizatoare nu au legătură cu corpul și funcțiile lui, ci cu tiparele de intimitate socială. Când se atinge o anumită vârstă, și anume la puțin timp după cinci ani, fratele și sora trebuie să învețe să nu se mai uite unul la altul și să nu se mai adreseze unul celuilalt în mod direct. Fata va fi îndemnată să se rezume la jocurile de fete și să stea aproape de mamă și de cort, în timp ce băiatul este încurajat să stea cu băieții mai mari, mai întâi jucându-se, apoi însoțindu-i la vânătoare.

Un cuvânt despre jocuri. Am fost extrem de curios să văd jucăriile copiilor și să le observ jocurile. Când am intrat pentru prima oară în tabăra indienilor de lângă agenție, mergând cu grijă și aparent neinteresat, astfel încât măcar unii copii să nu fie tulburați în jocul lor, fetele au fugit în cort să stea lângă mamele lor, cu genunchii la gură și cu privirea în jos. Mi-a luat ceva timp să înțeleg că nu le era cu adevărat frică, ci că se purtau „cuvincios” (dovada a fost că au fost gata să se joace imediat de-a „v-ați ascunselea” din spatele mamelor lor). Totuși, una dintre ele, care avea cam șase ani, stătea în spatele unui copac mare și era, evident, mult prea concentrată asupra jocului ei solitar ca să mă observe sau să se supună regulilor pudorii feminine. În timp ce o urmăream prin prerie, am văzut-o aplecată asupra unei mașini de scris de jucărie, iar buzele și unghiile ei erau date cu roșu.

Chiar și cele mai mici fete sunt, așadar, influențate în jocul lor de schimbarea radicală a surorilor lor mai mari, eleve la internat. Acest lucru a devenit evident când femeile din tabără mi-au confecționat mici corturi, căruțe și păpuși ca să-mi demonstreze cu ce s-au jucat ele când erau copii. Era limpede că aceste jucării erau destinate să conducă fetele pe drumul maternității indiene. Una din fete, jucându-se cu aceste demodate căruțe de jucărie, a pus totuși fără ezitare două femei pe locurile din față, a aruncat bebelușii în compartimentul din spate și le-a pus pe femei să „meargă cu căruța la film în Chadron”. Totuși, toate acestea reprezintă încă jocuri feminine: o fată ar fi batjocorită fără milă dacă s-ar juca un joc de băieți sau ar îndrăzni să devină un băiețoi.

Aspirațiile dezvoltate în joaca băieților și jocurile pe care le practică s-au schimbat mai puțin decât cele ale fetelor, deși joaca de-a cowboy-ii a înlocuit-o în mare măsură pe cea de vânător de bizoni. Astfel, în timp ce observam cum „se duc în oraș” micile păpuși, o buturugă lângă care stăteam a fost legată cu sfoară de fratele mai mic al fetei, cu o satisfacție voioasă. Psihologic, un asemenea joc este, evident, considerat încă un

antrenament serios de către copiii mai mari și adulți. Odată am răș (împreună cu un băiețel, și nu de el) de faptul că ne-a spus mamei lui și mie că poate prinde un iepure de câmp cu mâinile goale. M-a făcut să mă simt că am făcut o gafă. Asemenea reverii nu sunt „vise”, ci pregătiri pentru abilități care, la rândul lor, asigură dezvoltarea identității de vânător sau văcar.

În această privință, este interesant un obicei foarte vechi, și anume jocul cu

„cai din oase” — oase mici pe care băieții le adună în locurile unde au fost ucise vitele (anterior, bizonii). În funcție de forma lor, oasele sunt numite cai, vaci sau tauri și sunt fie frecate continuu cu degetul în buzunarele băieților, fie sunt folosite când se joacă împreună de-a cursele de cai sau de-a vânatul bizonilor. Aceste oase sunt pentru băieții sioux ceea ce sunt mașinuțele pentru băieții noștri. Forma falică a acestor oase sugerează că ele ar putea fi mijlocul care permite băieților din stadiul falic și locomotor, în timp ce ating cu degetele „caii”, „bizonii”, „vacile” și „taurii” să cultive reverii agresive și competitive, comune tuturor bărbaților tribului. La această vârstă, e responsabilitatea fraților mai mari să instruiască băieții mai mici în privința etosului vânătorului și să facă din loialitatea fraternă liantul societății dakota. Datorită asocierii exclusive cu lăudăroșii băieți mai mari, cu siguranță că băieții mai mici au devenit destul de devreme conștienți de faptul că agresivitatea falică directă a rămas echivalentă cu ferocitatea vânătorului. Pentru un tânăr, se credea că e normal să violeze orice fată prinsă în afara locurilor considerate ca fiind cuviincioase pentru fete: o fată care „nu știa unde-i e locul” era prada lui legitimă, și se putea lăuda cu fapta lui.

Toate formulele educaționale au fost folosite să-i dezvolte băiatului un maximum de încredere în sine, mai întâi prin generozitatea și alinarea maternă, apoi prin antrenamentul fratern. El urma să devină un vânător al sălbăticiunilor, femeilor și spiritelor. Emanciparea băiatului de mamă și îndepărtarea oricărei fixații regresive asupra ei erau realizate printr-un accent deosebit pus pe dreptul lui la

autonomie și pe datoria lui de a avea inițiativă. Date fiind încrederea nemărginită și învățarea treptată (prin impactul rușinii mai degrabă decât prin inhibiție internă) de a-și trata mama cu reticență și respect extrem, aparent băiatul își direcționează întregul sentiment de frustrare și furie spre vânarea animalelor, dușmanilor și femeilor ușoare și spre el însuși, în căutarea puterii spirituale. Despre asemenea fapte îi este permis să se laude deschis, tare și public, făcându-i tatălui său plăcerea de a manifesta mândrie față de fiul lui superior. Este foarte evident că o asemenea impetuoasă invitație inițială de a fi mascul și stăpân ar necesita pentru fete stabilirea unor măsuri de siguranță. În timp ce aranjamentul acestor măsuri de siguranță e ingenios, e imposibil de evitat sentimentul că femeia a fost exploatată de dragul „spiritului” neînfrânt al vânătorului și chiar se spune că suicidul nu este ceva neobișnuit printre femeile sioux, deși este necunoscut în rândul bărbaților.

Fata sioux era educată să fie ajutorul vânătorului și mama unui viitor vânător. Era învățată să coasă, să gătească, să conserve hrana și să ridice corturi. În același timp, era supusă unui antrenament riguros de a fi pudică și de-a dreptul înfricoșată de bărbați. Era educată să meargă cu pași măsurați, să nu treacă niciodată anumite granițe care împrejmuiau tabăra și — odată cu sosirea vârstei maturității — să doarmă cu coapsele legate pentru a preveni violul.

Ea știa că dacă un bărbat poate clama că a atins vulva unei femei, se considera că a triumfat asupra virginității ei. Această victorie prin simplă atingere era analogă cu dreptul lui de a-și „marca victoria”, adică de a adăuga o nouă pană la

pălărie atunci când reușea să rănească un inamic periculos în luptă. Cât de similare sunt aceste două victorii poate fi încă văzut în rubrica de bârfe a unui ziar al unei școli din Rezervația Indiană realizată de copii: specifica numărul de „victorii” repurtate de băieți asupra anumitor fete, adică de câte ori le-au sărutat. Cu toate acestea, în vremurile vechi orice lăudăroșenie publică din partea băieților era o insultă la adresa fetei respective. Fata învăța că ar putea fi chemată în timpul Sărbătorii Fecioarelor să-și apere reputația de virgină împotriva oricăror acuzații. Ceremonia acestei sărbători consta în acte simbolice care aparent constrâneau la recunoașterea adevărului. Orice bărbat care, în aceste condiții ceremoniale, clama sau putea clama că a atins zona genitală a unei fete o putea elimina pe aceasta din grupul celor alese.

Ar fi totuși greșit să presupunem că un asemenea război ritualic împiedica iubirea tandră dintre sexe. În realitate, rezultatul aparent paradoxal al unei asemenea educații era o afecțiune profundă între persoane care erau gata să-și sacrifice prestigiul de dragul iubirii; atât în cazul băiatului, a cărui tandrețe îi domolea mândria până la a curta o fată chemând-o cu fluierul iubirii și învelindu-se, pe el și pe ea, în pătura de pețire ca s-o ceară în căsătorie, cât și în cazul fetei, care-i răspundea fără să-l suspecteze de alte intenții decât cele onorabile și fără să se folosească de cuțitul de vânătoare pe care îl purta mereu cu sine ca măsură de precauție.

Fata era educată să-l slujească pe vânător și să fie precaută față de el, dar și să

devină, de asemenea, o mamă care să nu distrugă în băieții ei caracteristicile necesare unui vânător. Prin mijloacele bârfei ridiculizatoare — „cutare a făcut un lucru nemaiauzit” — ea, ca și mama ei, își va deprinde treptat copiii cu ierarhia interdicțiilor și datoriiilor majore și minore din relația dintre bărbați și bărbați, femei și femei și, în special, din relația dintre bărbați și femei. Fratele și sora sau părintele și copilul vitreg de sex opus nu aveau voie să stea unul cu celălalt sau să poarte conversații față în față. Un cumnat și o cumnată și o fată cu unchiul ei matern puteau vorbi unul cu celălalt doar într-o manieră glumeață.

Totuși, aceste interdicții și reguli făceau parte din relațiile dintre cei apropiați. Fetița suficient de mare să-și evite fratele știa că, în cele din urmă, își va folosi priceperea de a coase și a broda, pe care se va concentra de acum înainte, pentru fabricarea și ornarea unor lucruri frumoase pentru viitoarea lui soție și pentru copiii lui, pentru leagăne și trusouri pentru nou-născut. „El are o soră bună” e o laudă însemnată pentru războinic și vânător. Fratele știa că-i va da surorii lui ce e mai bun din ceea ce vânează sau fură. Ei îi va oferi cel mai gras animal vânat pentru a-l tranșa, dar și cadavrele dușmanilor cei mai aprigi pentru ca ea să-i muteze. Astfel, și ea va găsi, grație curajului și generozității fratelui ei, o ocazie de a participa activ și agresiv cel puțin la unele momente mai importante ale vânătoriei și războiului. Mai presus de orice, în Dansul Soarelui, ea va spăla, dacă este considerată virtuoasă, rănilor autoinduse ale fratelui ei, împărtaşind, așadar, triumful spiritual al celui mai sublim masochism al acestuia. Evitarea principală și fundamentală (cea

dintre frate și soră) a devenit, prin urmare, un model al tuturor relațiilor bazate pe respect și al întrajutorării și generozității dintre toți „frații” și „surorile” familiei extinse, în timp ce loialitatea dintre frați a devenit modelul camaraderiei.

Cred că ar fi prea simplist să spunem că asemenea evitări serveau înlăturării tensiunii incestuoase „naturale”. Extremele la care erau împinse asemenea evitări și sugestiile directe că glumele dintre cumnată și cumnat *ar trebui* să fie sexuale trimit mai degrabă la o ingenioasă provocare ca și la o deviere a unei potențiale tensiuni incestuoase. O asemenea tensiune era utilizată în cadrul sarcinii universale de a crea o atmosferă de respect în cadrul cercului familial (fiecăruia în funcție de statutul său); și de a canaliza în siguranță spre pradă, spre inamic sau spre proscris toată nevoia de control manipulator și agresivitatea generală provocată și frustrată în stadiul oral. Așadar, era un sistem înalt standardizat de relații „cumsecade” care asigurau bunătatea, prietenia și respectul în familia extinsă. Sentimentul de apartenență depindea de abilitatea de a dobândi o reputație de om care merită laudat pentru că se poartă așa cum trebuie. Dar cel care, chiar după creșterea treptată a presiunii rușinii, persistă să se comporte inadecvat, va deveni o victimă a unei bărfe veninoase și lipsite de scrupule și a unei calomnieri ucigașe: ca și cum, refuzând să pună umărul la deturnarea agresivității concertate, a devenit el însuși un dușman.

Astăzi, băiatul sioux întrezărește viața pentru care îl pregătesc ritualurile sale ludice numai observând și (dacă poate) alăturându-se dansurilor vârstnicilor.

Aceste dansuri au fost deseori descrise de albi ca fiind „sălbatic”, ei simțind evident în ele un dublu pericol generat de întărirea spiritului de grup și de ritmul „animalic”. Cu toate acestea, când noi am observat dansatori sioux mai vârstnici în una din casele de dans izolate, aceștia păreau, pe măsură ce treceau orele nopții, să exprime prin fețele lucitoare o concentrare din ce în ce mai profundă asupra ritmului care le posedă trupurile cu o precizie din ce în ce mai mare. Supunerea în fața legilor ținea pasul cu sălbăticia. Prin comparație, era aproape jenant să observi sosirea târzie a unui grup de tineri care era clar că învățaseră să danseze și jazz. Dansul lor era complet „dezarticulat”, iar privirea lor rătăcea trufașă în jur, ceea ce prin comparație făcea și mai impresionantă concentrarea spirituală a vârstnicilor. La vederea acestui spectacol, indienii bătrâni încercau să-și ascundă zâmbetele condescendente punându-și mâna la gură.

Astfel, uneori dansurile și ceremoniile încă proclamă existența omului cu „inimă puternică” ce a învățat să utilizeze instrumentele culturii sale materiale pentru a-și extinde puterile de vânatoare dincolo de limitările corpului său. Stăpânind calul, a obținut o viteză de care picioarele lui erau incapabile pentru a se apropia de animal și dușman cu o bruschete paralizantă. Cu arcul, săgeata și tomahawkul, el a extins priceperea și forța brațului său. Fumul pipei sale sacre i-a câștigat bunăvoința oamenilor; sunetul fluierului iubirii, favorurile femeii. Talismanele i-au adus diverse noroace, cu o putere mai mare decât simpla respirație sau dorință. Dar a învățat că Marele Spirit trebuie să fie abordat numai cu concentrarea sistematică a

omului care gol, singur și neînarmat merge singur în sălbăcie să postească și să se roage.

5. Supranaturalul

A. Dansul Soarelui

Paradisul oralității și pierderea lui în timpul furiilor din etapa de mușcare, așa cum am sugerat în capitolul anterior, ar putea fi originea ontogenetică a acelui sentiment profund de răutate pe care religia îl transformă într-o convingere a păcatului originar la scara universului. Așadar, rugăciunea și ispășirea trebuie să renunțe la dorința prea lacomă pentru „lume” și trebuie să demonstreze, prin postura supusă și reducerea la tăcere a impulsivității, o revenire la micimea corporală, la neajutorarea practică și la suferința voluntară.

Ceremonia religioasă de cea mai mare importanță în viața indienilor dakota era Dansul Soarelui, ce avea loc în timpul a două perioade de câte patru zile în timpul verii, „când bizonii erau grași, fructele de pădure, coapte, iar iarba, înaltă și verde”. Începea cu un post ritual, expresie a recunoștinței față de Spiritul Bizonului, și cu demonstrații de camaraderie între oameni. Urmau rituri ale fertilității și acte licențioase asemănătoare ritualurilor similare din multe părți ale lumii. Apoi erau jocuri de război și vânătoare ce glorificau competiția între oameni. Bărbații se laudau cu isprăvile lor războinice, iar femeile și fecioarele ieșeau în față pentru a-și proclama castitatea. În final, dependența reciprocă a tuturor oamenilor era glorificată prin daruri și acțiuni de fraternizare.

Punctul culminant al festivalului era atins prin însumarea autotorturilor ca îndeplinire a jurămintelor făcute în momente critice de peste an. În ultima zi,

„candidații celui de-al patrulea dans” se implicau în cea mai înaltă formă de autotortură, trecându-și prin mușchii pieptului și spatelui ace care erau legate de stâlpul soarelui prin chingi lungi. Privind direct spre soare și dansând încet înapoi, bărbații se eliberau din chingi sfâșiindu-și pieptul. Astfel, ei deveneau elita spirituală a acelui an, care, prin suferința lor, asigura bunăvoința continuă a Soarelui și a Spiritului Bizonului, furnizorii fecundității și fertilității. Această acțiune de sfășiere a pieptului întru gloria divinității constituie, desigur, doar una din variantele nenumăratelor moduri în care, de-a lungul lumii, se ispășește un sentiment al comiterii de lucruri rele și se asigură continuarea generozității universului, deseori după un rămas-bun așa cum se cuvine de zgomotos față de carnea de orice fel („carnavalul” vine de la latinescul *carne vale*, adică „a priva de carne”).

Sensul unei forme instituționalizate de ispășire trebuie să fie abordat atât ontogenetic, ca parte adecvată a secvenței tipice a experiențelor majorității oamenilor, cât și filogenetic, ca parte a stilului religios. În varianta tribală pe care o discutăm aici, mi se pare sugestiv că trebuie să existe o relație între cea mai timpurie traumă suferită (ontogenetica, dar universală pierdere a paradisului) și caracterul ultim al ispășirii religioase. Ceremonia ar fi atunci apogeul vicisitudinilor acelei furii cultivate în mod conștient (deși, desigur, de mult uitată) față de sânul mamei în timpul unui stadiu de mușcare ce interferează cu permisiunea suptului îndelungat. Aici, credinciosul va întoarce către ele însele dorințele sadice deșteptate ulterior cu care mamele înzestrează ferocitatea viitorului vânător ce-și va transforma propriul piept

în centrul autotorturii. Așadar, ceremonia ar îndeplini vechiul principiu „ochi pentru ochi”, numai că sugarul, desigur, este incapabil să îndeplinească distrugerea pe care bărbatul o ispășește voluntar acum. Este greu de înțeles pentru mintea noastră rațională — în afara situației în care cunoaștem căile iraționalității — că dorințele frustrate, în special cele

impuneri, preverbală și destul de vagi, pot lăsa un reziduu al păcatului ce merge mai adânc decât orice vinovăție legată de fapte comise și amintite. În lumea noastră, numai spusele magice ale lui Isus transmit o convingere legată de aceste chestiuni întunecate. Îl credem pe cuvânt că o dorință nutrită în secret este la fel de bună — sau, mai degrabă, la fel de rea — ca și o faptă, și că indiferent ce organ ne supără cu dorințele lui insistente, el ar trebui să fie extirpat radical. Nu este, desigur, necesar ca un întreg trib sau o întreagă congregație să trebuiască să respecte cu cea mai mare exactitate un asemenea precept. Mai degrabă, cultura trebuie să ofere o convenție a unei credințe magice și un sistem ritual consistent care va permite câtorva indivizi excepționali, ce au un sentiment desosebit de profund al tipului anume de damnare interioară (și, poate, sunt suficient de histrionici pentru a dori să facă un mare spectacol din el), să dramatizeze, pentru ochii tuturor, faptul că există mântuire. (În vremurile noastre, scepticii și necredincioșii au trebuit deseori să se prăbușească în boală, mutilare aparent accidentală sau nefericire inevitabilă pentru a exprima ideea inconștientă că voiseră prea mult de la această lume — și scăpaseră nepedepsiți.)

B. Călătoria vizionară

Începem, încet-încet, să înțelegem că aceste culturi omogene au un mod sistematic de a răsplăti prin moneda unei motivații superioare și a unui prestigiu exaltat înseși sacrificiile și frustrările pe care trebuie să le îndure copilul în procesul de a deveni bun și puternic în sensul tradițional. Dar cum rămâne cu cei care simt că sunt „diferiți” și că posibilitățile de prestigiu oferite nu răspund nevoilor lor personale? Cum rămâne cu acei bărbați care nu doresc să fie eroi și cu acele femei care nu se împacă ușor cu statutul de partenere și ajutoare ale eroilor?

În cultura noastră, Freud ne-a învățat să studiem visele nevroticilor pentru a determina ce faptă nu-și pot permite să lase neînfăptuită, ce gând, negândit, ce amintire, neamintită în cursul adaptării lor prea rigide. Folosim această cunoaștere pentru a-l învăța pe suferind să-și găsească locul în mediul lui cultural sau să critice un sistem de învățământ pentru faptul că periclitează prea multe persoane prin cerința unei supunerii excesive, ceea ce ar amenința însuși sistemul.

Sioux, ca și alți primitivi, utilizau visul pentru ghidarea celor puternici, ca și pentru prevenția devianței arhaice. Dar nu așteptau ca visele adulților să se preocupe de dezvoltările greșite; adolescentul sioux va pleca și va căuta vise, sau mai degrabă viziuni, în perioada când există încă timp să decidă asupra unei căi în viață. Neînarmat și gol, cu excepția unei pânze și a mocasinilor, el va merge în prerie și se va expune soarelui, pericolelor și foamei și îi va vorbi divinității despre

smerenia lui esențială și nevoia de îndrumare. Acest lucru va sosi într-a patra zi sub forma unei viziuni care, așa cum era interpretată ulterior de un grup special de experți în vise, îl va încuraja să îndeplinească bine sarcini comune cum ar fi vânătoarea, războiul sau furtul cailor sau să aducă mici inovații în instituțiile tribului, să inventeze un cântec, un dans sau o rugăciune sau să devină ceva special cum ar fi vraci sau un preot; ori, în sfârșit, să se îndrepte spre unul din puținele roluri disponibile pentru devianții acceptați.

De exemplu, o persoană convinsă că a văzut pasărea tunetului a povestit acest lucru sfătuitorilor săi și, de atunci înainte, a fost un *heyoka*²⁶. El era obligat să se poarte cât mai

comic și absurd până când sfătuitoarii săi considerau că s-a vindecat singur de blestem. Wissler povestește următoarea instructivă experiență *heyoka* a unui adolescent:

Odată, în primăvara când aveam treisprezece ani, soarele apunea și stătea să plouă și să tune, în timp ce camarazii mei erau într-o tabără cu patru corturi. Am visat că tatăl meu și familia mea stăteau împreună într-un cort când fulgerul a căzut în mijlocul lor. Toți au rămas împietriți. Eu am fost primul care a devenit conștient. Un vecin țipa în jurul taberei. Eram chircit când am devenit conștient prima oară. Era timpul să iau caii, așa că i-am luat.

Pe măsură ce-mi reveneam complet în simțiri, am început să înțeleg ce se întâmplase și că ar trebui să trec prin ceremonia *heyoka* atunci când îmi voi reveni

complet. Am auzit cum striga asta un mesager, dar nu sunt sigur că era real. Știam că sunt destinat să trec prin ceremonia *heyoka*. Am țipat de unul singur. I-am spus tatălui meu că am văzut Pasărea Tunetului. „Ei bine, fiule”, spuse el, „trebuie să îndeplinești această ceremonie”. Mi s-a spus că trebuie să fiu un *heyoka*. Dacă nu îndeplinesc ceremonia, voi fi ucis de fulger. După aceasta, mi-am dat seama că trebuie să spun limpede exact ceea ce am trăit²⁷.

Așa cum se poate observa, era important ca visătorul să reușească să transmită ascultătorilor săi sentimentul unei experiențe care corespundea cu o formă recunoscută a visului manifest și în care el era copleșitul destinatar, caz în care se presupunea că puterile superioare i-au dat un semn convingător că voiau ca el să-și planifice sau schimbe cursul vieții într-un anumit fel.

Ispășirea putea consta într-un comportament nenatural pe parcursul unei anumite perioade ori permanent, în funcție de interpretarea sfătuitoarelor. Activitățile absurde cerute visătorului ghinionist erau fie prostești și absurde, fie terifiante. Uneori, el era chiar condamnat să ucidă pe cineva. Prietenii lui îl sfătuiau să se supună, deoarece apărarea de spiritele rele era mai importantă decât păstrarea vieții individuale.

Cineva familiarizat cu metodele viclene ale Eului de a depăși sentimentele de anxietate și vinovăție nu va putea să nu recunoască în comportamentele *heyoka* activitățile copiilor care se joacă de-a clovnul sau se umilesc ori se rănesc când sunt

însălmăntați ori bântuiți de sentimente de vinovăție. O metodă de a evita ofensarea zeilor este a se umili și a se pune într-o lumină proastă în public. Deoarece toți sunt îndemnați să se lase să fie păcăliți și să rătăcă, spiritele uită, iartă și poate chiar aplaudă. Clovnul, cu proverbiala lui melancolie secretă, și comedianul de la radio care valorifică propriile sale inferiorități par să fie în cultura noastră elaborări profesionale ale acestui mecanism defensiv. Și printre sioux, mult disprețuitul *heyoka* se poate dovedi atât de priceput în a face trăsnași, încât poate într-un final să devină căpetenie.

Alții ar putea visa Luna, un bizon hermafrodit sau „Femeia cu două chipuri” și așa află că nu trebuie să urmeze planul proiectat pentru sexul său. Astfel, o fată poate întâlni Femeia cu două chipuri care o conduce la un cort singuratic.

În timp ce femeia ajunge la ușa și dă să intre, fata observă două femei-căprioare stând în spate. Ele o îndrumă să aleagă pe care parte să intre. Pe perețele unei părți sunt un rând de

unelte pentru tăbăcirea pielii, pe celălalt, un rând de genți cu ornamente capilare din piele de bizon. Dacă este aleasă prima cale de acces, ele vor spune: „Ai ales greșit, dar vei deveni foarte bogată”. Dacă alege cealaltă parte, ele vor spune: „Ești pe drumul cel bun, tot ce vei avea va fi o geantă goală”²⁸.

O asemenea fată va trebui să părăsească drumul tradițional al feminității sioux și să fie activă în cucerirea bărbaților. Ea va fi numită *witko* (nebună) și va fi

considerată o femeie ușoară. Cu toate acestea, și ea poate câștiga faimă, ca recunoaștere a măiestriei ei, și poate dobândi statutul unei curtezanе.

Un băiat ar putea vedea:

... luna având două mâini, una ținând un arc și săgeți, cealaltă, o legătură cu care-și țin femeile povara în spate. Luna îi spune visătorului să aleagă; când bărbatul se întinde să ia arcul, mâinile lunii se încrucișează brusc și încearcă să forțeze băiatul să-și pună legătura. El se luptă să se trezească înainte de a o lua, încercând, de asemenea, să îi ia arcul. Doar astfel, el va putea scăpa de pedeapsa visului. Dacă eșuează și devine posedat de legătură, el e blestemat să fie ca o femeie²⁹.

Dacă un asemenea băiat preferă să nu se sinucidă, el trebuie să renunțe la cariera de războinic și vânător și să devină bărbat-femeie (*berdache*) care se îmbracă precum o femeie și face munci de femeie. *Berdaches* nu erau neapărat homosexuali, deși despre unii se spune că erau căsătoriți cu alți bărbați, alții că erau vizitați de războinici înaintea petrecerilor de război. Totuși, cei mai mulți *berdaches* erau ca eunucii, fiind considerați pur și simplu nepericuloși pentru femei și astfel buni companioni și chiar profesori ai acestora, deoarece excelau deseori în arta culinară și arta broderiei.

Așadar, o cultură omogenă precum cea sioux își tratează devianții prin a le da un rol secundar de clown, prostituată sau artist, fără totuși a-i scuti complet de ridicolul și oroarea ce trebuie menținute de marea majoritate în scopul de a reprima în

ei înșiși ceea ce reprezintă persoana deviantă. Oricum, oroarea rămâne direcționată împotriva puterii spiritelor care s-au impus viselor individului deviant. Ea nu se întoarce împotriva individului lovit. În acest fel, culturile primitive acceptă puterea inconștientului. E suficient ca deviantul să pretindă convingător că a visat; devianța lui e considerată a fi bazată pe o vizită supranaturală mai degrabă decât pe motivația individuală. Ca psihopatologi, trebuie să admirăm felul în care aceste sisteme „primitive” au menținut o adaptare suplă într-o chestiune în care sistemele mai sofisticate dau deseori greș.

6. Rezumat

Populația sioux a pierdut în condiții traumatice realitatea cu care se potrivea ultima formă istorică a integrității sale comunitare. Înainte de sosirea albilor, indianul sioux era un războinic nomad și un vânător de bizoni. Bizonul a dispărut, măcelărit de invadatori. Siouxul a devenit atunci un războinic în defensivă și a fost înfrânt. El a învățat aproape bucurios să îngrijească vitele în loc să ademenească bizoni: însă vitele i-au fost luate. El a

putut deveni un fermier sedentar numai cu prețul de a deveni un bolnav pe un pământ neprimitor.

Astfel, pas cu pas, populației sioux i-au fost negate bazele formării unei identități colective și, odată cu ea, acel rezervor al integrității colective din care individul trebuie să-și obțină statutul de ființă socială.

Frica de foamete i-a condus pe indienii sioux să încredințeze funcțiile comunitare cuceritorului care îi hrănește. Departe de a rămâne o chestiune temporară a obligațiilor asumate în tratat, ajutorul federal a continuat să fie necesar și din ce în ce mai mult sub forma ajutorului de urgență. În același timp, guvernul nu a reușit să reconcilieze vechile și noile imagini, nici să aștearnă nucleul unei conștiințe noi atât în formă, cât și în conținut. Susținem că educația copiilor rămâne instrumentul sensibil al unei sinteze culturale până când una nouă se va dovedi convingătoare și inevitabilă.

Problema educației indienilor este, în realitate, una a contactului cultural

dintre un grup de angajați reprezentativi pentru valorile clasei de mijloc ai sistemului liberei inițiative pe de o parte, iar pe de altă parte, rămășițele unui trib care, oriunde se ivește umbra unei susțineri din partea guvernului, ajunge să se considere pe sine însuși printre defavorizații acestui sistem.

De fapt, principiile străvechi ale educației copilului care încă funcționează în rămășițele tribului subminează stabilirea unei conștiințe albe. Principiul dezvoltării în acest sistem susține că odraslei ar trebui să-i fie permis să fie individualistă încă de mică. Părinții nu manifestă nicio ostilitate față de corp ca atare, nici nu condamnă autonomia, în special cea a băieților. Nu există nicio condamnare a obiceiurilor infantile în timp ce copilul dezvoltă acel sistem de comunicare între, pe de o parte, sine și corp și, pe altă parte, sine și rude pe care se bazează Eul infantil. Numai atunci când corpul lui este puternic și sigur pe el i se cere să se supună unei tradiții neobosite de provocare a rușinii din partea opiniei publice, acțiune ce se concentrează pe comportamentul lui social real mai degrabă decât pe funcțiile corporale sau pe fantezmele lui. El este inclus într-o tradiție suplă care, într-un fel strict instituționalizat, se îngrijește de nevoile sale sociale, deturnând tendințe instinctuale periculoase spre inamicii exteriori și permițându-i întotdeauna să proiecteze sursa posibilei vinovății asupra supranaturalului. Am văzut cât de încăpățânată a rămas această conștiință chiar în fața realității izbitoare a schimbării istorice.

Prin contrast, clasele dominante ale civilizației occidentale, reprezentate aici prin instituțiile lor birocratice, au fost ghidate de către convingerea că o

reglementare sistematică a funcțiilor și impulsurilor în copilăria cea mai timpurie este cea mai sigură măsură de protecție pentru o funcționare eficientă ulterioară în societate. Ei implantează metronomul niciodată tăcut al rutinei în impresionabilul sugar și copil mic pentru a-i regla primele experiențe cu corpul său și cu mediul său fizic imediat. Numai după o asemenea socializare mecanică este încurajat să continue să se dezvolte într-un individualist împătimit. El urmărește eforturi ambițioase, dar rămâne într-un mod compulsiv în limitele unor cariere profesionale standardizate care, pe măsură ce economia devine din ce în ce mai complicată, tind să înlocuiască responsabilități mai generale. Specializarea

astfel deezvoltată a condus civilizația occidentală spre măiestria mașinărilor, dar și spre un curent subteran de disconfort nemărginit și dezorientare individuală.

Este firesc că beneficiile unui sistem educațional n-au mare însemnătate pentru membrii celui alt sistem, în timp ce costurile sunt mult prea evidente pentru ei. Impasibilul sioux nu poate înțelege cum orice în afară de *restaurare* merită vreun efort, istoria sa rasială ca și cea individuală furnizându-i amintirea abundenței. Conștiința albului, pe de altă parte, cere o *reformă* continuă a lui însuși în urmărirea carierelor ce conduc la standarde și mai înalte. Această reformă cere o conștiință din ce în ce mai internalizată, una care va funcționa automat și inconștient împotriva tentației, chiar și în lipsa observatorilor critici. Conștiința indiană, mai preocupată cu necesitatea evitării situațiilor jenante în cadrul unui sistem de onoruri și rușine clar definite, este lipsită de repere în situațiile aflate în conflict ce depind de o „voce interioară” pentru soluționarea lor.

Sistemul pe care se bazează educația sioux este unul primitiv, adică se bazează pe adaptarea unui grup etnocentric și relativ mic de oameni, care se consideră doar pe sine a fi omenirea relevantă, la un segment al naturii. Sistemul cultural primitiv se limitează:

- la specializarea copilului individual pentru o singură carieră principală, în cazul de față vânătoarea de bizoni;
- la perfecționarea unei plăje reduse a lumii instrumentelor ce extinde posibilitățile corpului uman de a vâna cu succes prada;
- la utilizarea magiei ca singură modalitate de supunere a naturii.

O asemenea autorestrângere compensează omogenitatea. Există o sinteză puternică a tiparelor geografice, economice și anatomice care în viața sioux își găsesc numitorul comun în *centrifugalitate*, așa cum se manifestă într-o serie de teme discutate, cum ar fi:

- organizarea socială în cete, fapt care dă seama de migrația și dispersia facile;
- dispersarea tensiunii din sistemul familiei extinse;
- tehnologia nomadă și utilizarea imediată a calului și pistolului;
- distribuirea proprietății prin daruri;
- deturnarea agresivității spre vânat și grupul exterior.

Educația copilului sioux formează o bază solidă pentru acest sistem al centrifugalității prin stabilirea unui centru durabil de încredere (mama care alăptează) și apoi prin gestionarea problemei apariției dinților, a furiei infantile și a agresivității musculare într-un asemenea fel încât să fie provocat gradul cel mai mare de ferocitate, canalizat apoi social și eliberat într-un final împotriva prăzii și inamicului. Credem că aici avem de-a face nu cu o simplă cauzalitate, ci cu o asimilare mutuală a tiparelor somatice, mentale și sociale care se amplifică unele pe altele și fac proiectul cultural al vieții economic și eficient. Numai o asemenea integrare furnizează un sentiment de a fi acasă în această lume. Cu toate acestea,

transplantată în sistemul nostru, însăși expresia a ceea ce a fost odată considerat a fi un sistem nobil și eficient — cum ar fi disprețul pentru proprietate și refuzul de a concura — conduce doar la o aliniere cu cele mai de jos straturi ale societății noastre.

7. Un studiu ulterior

În 1942, la cinci ani după cercetarea mea de teren întreprinsă cu Mekeel, un camarad din zilele noastre petrecute în rezervație în 1937, Gordon MacGregor, a condus un studiu intensiv și extensiv asupra a 200 de copii din rezervația Pine Ridge. Studiul făcea parte dintr-un proiect mai mare de cercetare asupra educației indiene, care și-a propus să adune material detaliat asupra copilăriei și personalității tribale în cinci triburi amerindiene. Studiul a fost sponsorizat și întreprins împreună de Universitatea din Chicago și Serviciul pentru Indieni.

MacGregor și grupul lui au avut ocazia, cum noi n-am avut-o, să observe copiii amerindieni în școală și în familie de-a lungul unui an cu ajutorul unei echipe de observatori care avuseseră experiență cu alte triburi amerindiene, ca și cu copii albi, și care stăpâneau o varietate de teste special adaptate. Așadar, studiul lui poate servi ca un exemplu de verificare a exemplelor clinice și ca raport de evaluare.

Voi rezuma aici câteva aspecte ale vechii educații a copilului care — conform relatărilor lui MacGregor³⁰ — par să se fi menținut într-o formă sau alta, în special în rândul amerindienilor puri rasial sau mețiși ai populației rezervației.

Sugarii, relatează MacGregor, sunt legați într-un scutec strâns. În timp ce sunt ținuți în brațe, sunt legănați ușor, fără întrerupere. Unii copii sunt înfărcăți până în nouă luni, alții, la trei ani; mulți dintre ei, undeva între unsprezece și

optsprezece luni. Suptul degetului este rar. În trei cazuri, s-au observat suzete: una era din cauciuc, una din carne de porc, iar una era o bucată de cârnat. Obiceiul de a-și „plesni dinții din față cu degetul mare” este un obicei frecvent în rândul populației dakota. Clănțănitul dinților apare predominant în rândul femeilor și fetelor.

Dezvoltarea timpurie a copilului e urmărită de către adulți cu amuzament și răbdare. Nu există nicio grabă legată de mers și vorbire. Pe de altă parte, nu li se vorbește alintat. Primul limbaj învățat este cel indian vechi: engleza e în continuare o problemă pentru mulți copii atunci când intră la școală. Învățarea la oliță se realizează în principal prin exemplu. Când prin preajmă nu sunt oameni albi, copilul în vârstă de un an merge fără scutece sau chiloți. Cu toate acestea, există o tendință de a grăbi controlul sfincterian și a indica locurile destinate excreției.

Copiii dakota moderni sunt educați cu atenție să fie generoși. Ei încă primesc daruri valoroase cum ar fi caii. Copiii de cinci, șase și șapte ani dăruiesc liber și cu plăcere. „La o înmormântare unde se făceau multe daruri, un băiețel al familiei îndoliate și-a cheltuit singurul bănuț pe pudră artificială de portocale pentru a oferi în mod ceremonial o gălețușă de oranjadă copiilor veniți în vizită.” Proprietatea le este uneori luată, dar altminteri nu e protejată împotriva copiilor, fapt văzut de către albi „cu stupeoare și frustrare totală”.

Principalele metode educaționale sunt avertismentul și provocarea rușinii. Copiilor li se permite să țipe când sunt mânioși („acest lucru îi va face puternici”). Lovitul cu palma, deși este mai frecvent, este totuși rar. Provocarea rușinii este

intensificată, în special când copilul continuă să se poarte necuviincios, iar adulții de acasă definesc drept comportament necuviincios în principal egoismul, competitivitatea și căutarea câștigurilor bazate pe dezavantajarea altora. Situațiile tensionate de acasă sunt evitate prin vizite la alte familii aflate la o anumită distanță.

Băieților (în loc să se joace cu arcul și săgețile și falange de bizon) li se dau sfori și praștii și, pentru gloria spiritului vânătorului, sunt încurajați să alerge după cocoși și alte animale mici. Fetele se joacă cu păpușile și de-a gospodina.

Când a ajuns la cinci sau șase ani, copilul dakota are deja un sentiment de siguranță și afecțiune în familie. Este inițiată o separare a sexelor, dar instituția evitării a fost abandonată: de fapt, acest lucru a fost notat de toți observatorii ca fiind cea mai remarcabilă schimbare. Frații și surorile se evită unii pe ceilalți numai în dansurile pe perechi.

În școli, copiii amerindieni mețiși învață să le placă competiția, iar școala e savurată ca o adunare de prieteni în momentul în care copiii depășesc atașamentul exclusiv față de familie. Cu toate acestea, mulți nu se implică în activitățile competitive, iar unii refuză să răspundă cu totul. „A i se cere să concureze în clasă este împotriva copilului dakota, iar el îi critică pe colegii lui cu spirit competitiv.” Această dificultate, cuplată cu inabilitatea de a vorbi engleză și teama de profesorul alb, conduce la numeroase situații de retragere rușinată sau fugă. Copilul nu e pedepsit când fuge acasă: părinții înșiși sunt obișnuiți să-și părăsească locul de muncă sau comunitatea atunci când se simt rușinați sau mânioși.

Băieții mai mici lovesc fetele mai mult decât se obișnuiește în școlile albe. La băieții mai mari, jocurile competitive cum ar fi baseballul pot conduce uneori la jenă din cauza necesarei manifestări a competitivității. Totuși există o tendință sporită printre băieți să se bată la mânia atât acasă, cât și la școală.

Fetele mai mari încă se comportă temător față de băieți și bărbați, merg întotdeauna însoțite de alte fete, refuză să călărească și stau complet separate de băieți.

Internatul, care (în comparație cu domiciliul părintesc) este un loc al luxului material și al oportunităților abundente pentru diverse interese, oferă cei mai plăcuți ani ai copilăriei, și cu toate acestea marea majoritate a elevilor nu termină liceul; mai devreme sau mai târziu, încep să chiuilească și, într-un final, renunță de tot. Cauzele sunt, iar și iar, jena resimțită în situațiile în care problema rușinii și competiției, cea a sângelui pur și amestecat și cea a masculinului și femininului au devenit insolubile din cauza schimbării *moravurilor*. Mai mult, învățământul de durată nu pare să promită o identitate mai bine definită sau un venit mai sigur.

Cu excepția anilor de mare creștere economică, băieții și fetele mari au avut tendința de a sta în rezervație sau de a reveni acolo. Datorită educației lor timpurii, căminele lor părintești par cele mai sigure locuri, deși anii de școală au distanțat familia de copil. Învățând că sărăcia poate fi evitată, tinerilor nu le place să-și vadă tații stând degeaba sau fără inițiativă; acum

mai ambițioși, ei deplâng tendința persistentă a dependenței față de guvern; mai obișnuiți acum cu felul de a fi al albilor, li se pare distructivă presiunea constantă a bârfei critice, în special acolo unde ea

subminează puținul pe care l-au asimilat ei înșiși din felul de a fi al albilor. Cât despre ei înșiși, ceea ce au învățat la școală i-a pregătit pentru o dezvoltare omogenă a reabilitării tribale care este încurajată de serviciul militar, de munca migratoare și de activitatea industrială. Tendințele din urmă i-au expus la problemele celor mai săraci albi și negri din populațiile urbane. Numai statutul de soldat mai oferă un nou luciu unui rol străvechi, atunci când se întâmplă să apară vreun război.

Cei care urmează exemplul profesorilor lor și merg la colegiu sau se pregătesc pentru meserii funcționărești caută de regulă locuri de muncă în alte rezervații pentru a scăpa de dublul standard care îi recunoaște ca fiind mai bine pregătiți, dar se așteaptă să tacă atunci când vorbesc vârstnicii. Astfel, comunitatea pierde potențiali lideri. Tineri și tinere integri și energici apar în continuare, dar sunt excepții. Nu s-au cristalizat încă noi modele pentru copiii dakota.

Am subliniat ceea ce, conform studiului lui MacGregor, a rămas constant în creșterea copilului indian. Să vedem acum ce se află în proces de schimbare.

Cea mai mare schimbare din viața populației dakota a fost probabil cea din statutul familiei ca întreg: în loc să aducă o consolidare a autonomiei, familia a devenit refugiul celor care se simt izolați și ineficienți. Cea mai puternică legătură rămasă pare să fie cea dintre frați: o legătură sănătoasă, ușor transferabilă și utilizabilă pentru stabilirea unor noi scopuri comunitare. Cea mai slabă relație pare să fie cea dintre copii și tații lor, care nu-i pot învăța nimic și care, de fapt, au devenit modele de evitat. În schimb, băieții caută laude din partea celor de-o vârstă cu ei.

În rândul fetelor, aproape toate vechile comportamente de evitare au fost abandonate sau diminuate până în punctul în care au ajuns doar puțin mai mult decât acte de supunere goale. Un amestec ciudat de tristețe, mânie și, iar și iar, rușine și jenă pare să fi pătruns în breșa acestor vechi relații de respect. A obține o educație și un loc de muncă sunt acum ambiții noi și puternice care, totuși, dispar destul de repede, fiindcă nu se pot atașa vreunui rol sau unei funcții anume. Copiii simt că vârstnicii lor cunosc că (acestea sunt cuvintele mele) „Washingtonul”, climatul și piața fac orice proiect imposibil.

Studiul lui MacGregor a utilizat o baterie extinsă de interviuri și teste în scopul de a ajunge la o formulare a „personalității populației dakota”, o imagine complexă care, spune el, nu reprezintă nici „personalitatea vreunui copil, nici personalitățile majorității copiilor: nu se poate spune că există cu toate elementele ei la vreun copil, nemaivorbind în majoritatea lor”. Nu voi pune la îndoială, nici nu voi discuta metodologia utilizată în studiu, ci voi rezuma doar unele din datele ce aruncă o lumină asupra vieții interioare a acestor copii.

Pentru a lămuri o întrebare pe care, sunt sigur, mulți cititori vor fi adresat-o: inteligența copiilor dakota este ușor peste cea a copiilor albi. Totuși, sănătatea lor corespunde cu cea a albilor rurali defavorizați. Fără îndoială, foametea cronică provoacă apatie, iar mare parte din lentoarea, lipsa ambiției și amărăciunea mistuitoare a vieții din rezervație sunt pur și

simplic, cauzate de foamete. Cu toate acestea, grupul lui MacGregor, după studiul exhaustiv, simte că apatia generală este la fel de

mult atât cauza, cât și rezultatul foametei, deoarece a împiedicat inițiativa și hărnicia în situații care ofereau șanse de îmbunătățire.

Testele de imaginație tematică printre copiii dakota și poveștile spontane relatate de ei reflectă imaginea lor asupra lumii. În cele ce urmează, nu trebuie uitat că asemenea teste nu întreabă „cum vezi lumea și cum privești lucrurile?” deoarece puțini adulți, dar și mai puțini copii și niciun copil indian nu vor ști ce să răspundă. Administratorii testelor prezintă, așadar, o imagine, o poveste sau pagini cu pete de cerneală vagi și spun: „Ce vezi *aici*?”, o procedură care face copilul să-și uite realitatea și, cu toate acestea, să-și trădeze inconștient dezamăgirile, dorințele și, mai mult decât orice, atitudinile sale fundamentale față de existența umană.

Testele au arătat, după o analiză cantitativă atentă a temelor produse și a apercepțiilor dezvăluite, că copiii dakota descriu lumea ca fiind periculoasă și ostilă. Relațiile afectuoase din viața timpurie din sânul familiei sunt amintite cu nostalgie. Altminteri, pentru ei lumea pare să aibă un contur și un sens slabe. În poveștile lor, personajele nu sunt numite, nu există o acțiune clar definită și nici un deznodământ precis. În mod corespunzător, precauția și negativismul au devenit caracteristicile majore ale conținuturilor exprimate de grup ca întreg. Vinovăția și mânia sunt exprimate în povești cu critici meschine și triviale, cu lovituri fără țință sau cu furturi impulsive, motivate numai de răzbunare. Ca tuturor copiilor, le plac poveștile în care fug de prezent, dar imaginația copilului dakota revine la timpurile de dinaintea sosirii omului alb. Fantasmele vechii vieți „nu sunt povestite ca glorii

trecute, ci ca satisfacții ce pot reveni pentru a compensa greutățile și fricile prezentului”. În poveștile copiilor, acțiunea este în mare parte inițiată de alții și lipsită de considerație, nedemnă de încredere și ostilă, provocându-i naratorului tristețe, frică și mânie. Acțiunea naratorului conduce aproape întotdeauna la bătăi, stricăciuni ale proprietății, încălcarea regulilor și furt. Și animalele sunt reprezentate ca înfricoșătoare și nu doar în cazurile tradiționale ale șerpilor-cu-clopoței, câinilor sălbatici și taurilor furioși, ci și în cel al cailor, pe care acești copii, în realitate, învață să îi mânuiască de timpuriu și cu plăcere. În frecvența temelor, îngrijorarea față de moartea altora, față de îmbolnăvirea sau plecarea lor sunt eclipsate numai de descrieri ale ostilității emanând din partea oamenilor sau animalelor. Pe partea pozitivă, există o dorință universală de a merge la filme, bălciuri și rodeouri, unde (așa cum au interpretat psihologii) copiii pot fi înconjurați de multă lume, fără a fi cu cineva în particular.

Studiul concluzionează că subiecții din cel mai mic grup de vârstă testat (6–8 ani) promit personalități mai bine organizate decât le vor avea mai târziu, copiii din grupul de vârstă 9–12 ani par relativ cei mai liberi, se simt cel mai bine în propria piele, deși sunt deja sub copiii albi în ceea ce privește exuberanța și vivacitatea, și că, odată cu sosirea pubertății, încep să se retragă tot mai mult în ei înșiși și să-și piardă interesul pentru lumea din jurul lor. Ei se resemnează și devin apatici și pasivi. Totuși, băieții manifestă un plus de autoexprimare și ambiție, deși într-un fel cumva dezechilibrat, în timp ce fetele, când intră la pubertate, sunt înclinate să

manifeste agitație, urmată de un fel de paralizie a acțiunii. În adolescență, furtul de mărunțișuri și frica de reaua-voință a societății par să includă vârstnicii și instituțiile ce țin atât de albi, cât și de indieni.

În lumina tuturor acestor observații, este greu de văzut cum grupul coordonat de MacGregor a putut ajunge la concluzia sa principală, și anume că „starea debilitată și negativă” a personalității copilului dakota și respingerea vieții, emoției și spontaneității sunt cauzate de „forțe represive puse în acțiune timpuriu în existența copilului”. Concluzia mea ar fi, ca și înainte, că de fapt copilăria timpurie în rândul populației dakota, în cadrul limitelor ei de sărăcie și apatie, este o existență relativ bogată și spontană ce permite copilului să intre în școală din familie având o integrare relativă, adică cu multă încredere, puțină autonomie și ceva inițiativă. Această inițiativă dintre vârstele de 9 și 12 ani este aplicată încă naiv și nu prea reușit în joacă și muncă; apoi devine inevitabil de clar odată cu pubertatea că puțină inițiativă rămasă nu va găsi o identitate. Rezultatele sunt retragerea emoțională și absenteismul general.

Materialul lui MacGregor subliniază foarte clar și semnificativ că prăbușirea relațiilor de respect, împreună cu absența scopurilor pentru inițiativă lasă neutilizată și neredirecționată furia infantilă care este încă provocată în educația timpurie a copilului. Rezultatul sunt apatia și depresia. În mod similar, fără echilibrul unor răsplăți posibil de obținut, provocarea rușinii devine un obicei sadic, făcut din răzbunare mai degrabă decât în scopuri educative.

Perceperea lumii adulte ca ostilă, fapt de înțeles pe baza realității sociale, pare să fi primit o confirmare puternică din partea proiecției furiei interioare a copilului, motiv pentru care mediul este zgrăvit nu numai ca respingător, ci și ca distrugător, în timp ce persoanele iubite se află în pericol să plece sau să moară. Aici cred cu tărie despre copilul dakota că *proiectează* acum acolo unde, în vechiul sistem, *devia*. Un exemplu izbitor ar fi calul, odată un animal prietenos, care aici devine obiectul proiecției. Dar, în același timp, calul mi se pare a fi acum imaginea originară îngrozitor de deformată și prost plasată a unei bestii inamice care trebuie vânată. În zilele bizonului, așa cum am văzut, exista un animal asupra căruia putea fi concentrată imageria afectivă provocată timpuriu a vânătorii și uciderii. Acum nu mai există un țel pentru o asemenea inițiativă. Astfel, individul ajunge să se teamă de propria sa forță neutilizată a agresivității, și asemenea temeri se exprimă în a vedea, în afara lui însuși, pericole care nu există sau sunt exagerate în fantezie. În realitatea socială, furtul impulsiv și răzbunător devine în final unica expresie a ferocității „apucării și mușcării” care odată era forța bine ghidată din spatele vânătorii și războiului. Frica de moartea sau plecarea rudelor sunt probabil semne ale faptului că, cu toată sărăcia ei, casa reprezintă rămășița unei culturi odată integrate; chiar ca simplu vis de restaurație ea are mai multă realitate decât realitatea însăși. Atunci, nu acest sistem de educație ca atare și „forțele lui represive” sunt cele care zădărnicesc dezvoltarea copilului, ci faptul că, în ultima sută de ani, mecanismele integrative ale educației copilului nu au fost încurajate să susțină un sistem

promițător al unor roluri sociale semnificative, așa cum se mai întâmplase o dată, când indienii dakota au devenit vânători de bizoni.

Aflăm cu bucurie de la MacGregor că economia vitelor face progrese constante, împreună cu reabilitarea solului și revenirea ierbii înalte. Totuși, stabilirea unei economii sănătoase a creșterii de vite a necesitat din nou rații guvernamentale care, odată cu avansul amnezic al

istoriei, își pierd caracterul lor original al unui drept dobândit prin tratat și devin o pomană ca oricare alta. Oportunitățile industriale îl ademenesc pe indian departe de concentrarea substanțială pe reabilitarea sa comunitară, în timp ce oferă apaticului indian numai identitățile inferioare din sistemul succesului american. Dar, cel puțin, aceste munci sunt bine plătite și răsplătesc munca depusă, nu bătăliile pierdute în secolul trecut. În final, cu tot respectul și înțelegerea față de situația și natura specială ale indienilor și cu dorința fierbinte pentru succesul reabilitării lor, concluzia rămâne inevitabilă că el poate, pe termen lung, să beneficieze numai dintr-un progres cultural și politic al populației rurale sărace și al celei nonalbe a întregii națiuni. Sistemele de educație a copilului se schimbă avantajos numai acolo unde este susținută tendința universală spre entități culturale mai largi.

¹⁹ Carl Sandburg, *The People, Yes*, Harcourt, Brace, New York, 1936.

²⁰ P.I. Wellman, *Death of the Prairie*, Macmillan, New York, 1934.

²¹ C. Wissler, „Depression and Revolt”, *Natural History*, 1938, vol. 41, Nr. 2.

²² Wellman, *op.cit.*

²³ G. MacGregor, *Warriors without Weapons*, University of Chicago Press, 1946.

²⁴ H.S. Mekeel, *The Economy of a Modern Teton-Dakota Community*, Yale Publications in Anthropology, Nr. 1–7, Yale University Press, New Haven, 1936.

²⁵ Autorul se referă și la sintagma depreciativă „indian giver”, care descrie o persoană care oferă un dar și apoi îl cere sau îl ia înapoi. (*N.t.*)

²⁶ Clovn sacru. (*N.t.*)

²⁷ C. Wissler, *Societies and Ceremonial Associations in the Oglala Division of the Teton-Dakota*, Anthropological Papers of the American Museum of Natural History, vol. XI, partea I, New York, 1912.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ T.S. Lincoln, *The Dream in Primitive Cultures*, Cresset Press, Londra, 1935.

³⁰ G. MacGregor, *Warriors without Weapons*, University of Chicago Press, 1946.

CAPITOLUL 4

Pescari pe un râu cu somoni

1. Lumea yurok

Pentru a realiza o comparație și o antiteză, haideți să ne îndreptăm atenția de la melancolia față de „războinicii fără arme” spre un trib de pescari și culegători de ghinde de pe coasta Pacificului: yurok³¹

Populațiile sioux și yurok par să fi fost diametral opuse în ceea ce privește configurația fundamentală a existenței lor. Sioux cutreierau câmpiile și cultivau concepte spațiale de mobilitate centrifugală; orizonturile lor erau turmele migratoare de bizoni și schimbătoarele grupuri inamice. Yurok trăiau într-o vale îngustă, muntoasă și des împădurită a unui râu și de-a lungul coastei Pacificului, acolo unde râul se varsă în ocean. Mai mult, s-au închis singuri între granițele arbitrare ale unui univers circumscris³². Ei considerau că perimetrul circular de circa 240 de kilometri în diametru, străbătut la jumătate de cursul râului lor, Klamath, includea tot ceea ce există în această lume. Ignorau tot restul și ostracizau sub pretextul „nebuniei” sau „al originii proaste” pe oricine manifesta o tendință accentuată de a se aventura în teritoriile din afară. Se rugau la ceruri, despre care credeau că adăpostesc casele supranaturale din care spiritele generoase le trimiteau cele necesare vieții: lacul din amonte (inexistent de fapt) din care credeau că izvorăște Klamath; regiunea din cer care trimite cerbii și locul de pe coastă de unde vin banii-scoici³³. Estul și vestul, sudul și nordul centrifugale nu existau. Aveau numai un „în amonte” și un „în aval” și apoi, la granițele lumii (adică unde sălășluiau alte

triburi), aveau un „de jur împrejur”: o lume mai centripetă decât ne-am putea închipui.

În această arie existențială limitată a apărut localizarea extremă. Un yurok în vârstă m-a rugat să îl duc cu mașina la casa străbunilor săi. Când am ajuns, mi-a arătat cu mândrie o gaură abia vizibilă în pământ și mi-a zis: „De aici mă trag eu”. Astfel de adâncituri păstrează numele familiei pentru totdeauna. De fapt, locurile indienilor yurok există după nume numai în măsura în care au căpătat importanță datorită unor fapte din istoria umană sau mitologică. Aceste mituri nu menționează vârfurile munților sau pădurile gigantice de sequoia care impresionează în asemenea măsură călătorul alb; în schimb, indienii yurok vor arăta către anumite pietre și arbori cu aspect banal ca fiind „originea” unor evenimente de cea mai mare anvergură. Lucrurile la care indienii yurok se gândesc, despre care vorbesc și pentru care se roagă sunt și vor fi achiziția și menținerea proprietăților. Orice persoană, orice relație și orice gest pot fi evaluate cu exactitate și devin obiect de mândrie sau de ceartă fără sfârșit. Yurok au avut bani dinainte de a se întâlni vreodată cu omul alb. Foloseau o unitate de schimb din scoici de diferite mărimi pe care le purtau în genți alungite; aceste scoici erau luate la schimb de la triburile din interiorul continentului; indienii yurok, bineînțeles, nu se „aventurau” în apropierea coastelor nordice unde ar fi putut găsi aceste scoici în cantități masive.

Această mică lume bine definită a populației yurok, împărțită în două de râul Klamath, avea, cum s-ar zice, „gura larg deschisă” către ocean și către misterioasa

apariție anuală a populației imense de somon puternic care intră în estuarul râului Klamath, urcă vâltorile sale turbulente și dispare în amonte, unde își depune icrele și moare. Câteva luni mai târziu, micile lor progenituri coboară pe râu și dispar în ocean, pentru a se reîntoarce doi ani mai târziu ca somoni adulți la locul nașterii lor și a-și desăvârși ciclul de viață.

Indienii yurok vorbesc despre a trăi „pur”, nu despre a trăi „în forță”, cum vorbesc indienii sioux. Puritatea constă în evitarea permanentă a contactelor impure și a contaminărilor și în purificarea continuă de posibile contaminări. După orice contact sexual cu o femeie sau după ce au dormit într-o casă în care se află și femei, pescarii trebuie să treacă „testul”

saunei ceremoniale. El intră prin ușa de dimensiuni normale: dimensiuni normale înseamnă o intrare ovală prin care poate trece și o persoană supraponderală. Totuși, bărbatul poate părăsi sauna numai printr-o deschizătură foarte îngustă care va permite numai unui om moderat în privința obiceiurilor sale alimentare și suplu, ajutat de transpirația cauzată de focul sacru, să se strecoare dincolo. Trebuie să-și încheie purificarea înotând în râu. Pescarii conștiincioși trec acest test în fiecare dimineață.

Acesta este doar un exemplu dintr-o serie de comportamente care ilustrează o lume de imagini în care diferitele canale ale naturii și anatomiei trebuie ținute separate. Căci se consideră că ceea ce curge printr-un canal al vieții detestă contactul contaminator cu obiectele celorlalte canale. Somonului și râului nu le place ca omul să mănânce ceva pe o ambarcațiune. Urina nu trebuie să intre în apă.

Căprioarele vor sta departe de capcană atunci când carnea de căprioară a intrat în contact cu apa. Somonul cere ca femeile care călătoresc în susul sau în josul râului să fie în mod special atente, nu cumva să fie în perioada menstruației.

Numai o dată pe an, în timpul goanei somonului, sunt lăsate deoparte aceste precauții. Atunci, după ceremonii complicate, se construiește un baraj rezistent care blochează ascensiunea somonului și permite indienilor yurok să-și facă provizii bogate pentru iarnă. Construirea barajului este „cea mai mare întreprindere mecanică a indienilor yurok, de fapt a oricărei populații de indieni din California, și este demersul cu cea mai mare participare colectivă” (Kroeber). După zece zile de pescuit colectiv, se petrec pe malurile râului orgii pline de comportamente ridicole și libertate sexuală, care ne amintesc de vechile ceremonii păgâne de primăvară din Europa și de libertinismul indienilor sioux înainte de Dansul Soarelui.

Ceremonia supremă a barajului este astfel echivalentul Dansului Soarelui al indienilor sioux; începe cu o grandioasă dramatizare în masă a creației lumii și reprezentării care repun în scenă evoluția spiritului yurok de la dezordinea centrifugală la circumscrierea centripetă, care a devenit în cele din urmă legea sa și garanția pentru proviziile permanente oferite de Ajutoarele Supranaturale.

Ne vom întoarce la aceste ceremonii când ne vom referi la pruncia în comunitatea yurok. Ceea ce am spus este suficient pentru a arăta că lumea yurok era foarte diferită ca mărime și structură de cea sioux, dacă nu cumva se află într-o opoziție aproape sistematică.

Și ce oameni diferiți sunt ei, chiar și astăzi! După întâlnirea cu apaticii stăpâni de altădată ai preriei, a fost aproape o ușurare (deși dublată de șoc) să ajung la aproape inaccesibilul (pe vremea aceea) sat yurok, să fiu tratat ca un membru al unei minorități neagreate și să mi se spună să merg să dorm cu porcii — „ei sunt câinii omului alb”.

Există mai multe sate în întregime yurok pe cursul inferior al râului Klamath, cel mai mare reprezentând o unificare târzie, din perioada Goanei după Aur, a unui număr de sate foarte vechi. Aflat într-un luminiș, este accesibil numai cu ajutorul bărcii cu motor de pe coastă sau străbătând drumuri încețoșate și periculoase. La începutul întreprinderii mele de a petrece câteva săptămâni acolo pentru a-mi strânge și verifica informațiile despre copilăria indienilor yurok, m-am confruntat imediat cu „temperamentul rezistent și suspicios” pe care

se presupune că îl au indienii yurok ca grup. Din fericire, întâlnisem și lucrasem cu unii indivizi yurok care trăiau în apropiere de estuarul râului Klamath; și Kroeber mă prevenise despre obiceiurile lor de a fi zgârciți, suspicioși și mândri. Am putut de aceea să mă abțin de la a le judeca comportamentul — sau, într-adevăr, de la a mă lăsa descurajat de el. Așa că mi-am făcut tabăra într-o loc părăsit de lângă râu și am așteptat să descopăr care poate fi problema. Se pare că, pe coastă, vizitasem și mâncasem alături de dușmanii de moarte ai unei familii importante din amonte. Disputa data din deceniul opt al secolului trecut. Mai mult, se pare că această comunitate izolată nu putuse să accepte declarația mea legată de intențiile mele științifice. În schimb, mă

suspectau că sunt un agent venit să cerceteze chestiuni precum disputele legate de proprietate cauzate de discuțiile asupra legii Howard-Wheeler. Conform hărților străvechi, existente numai în mințile oamenilor, teritoriul yurok este un mozaic de pământuri comunale, proprietăți deținute în comun și proprietăți individuale de familie. Opoziția față de legea Howard-Wheeler, care interzice indienilor să își vândă pământul altora, ci numai între ei, a luat forma dezbaterilor legate de ce anume ar putea un individ yurok să declare proprietate și să vândă și când ar trebui abrogată legea, iar una dintre presupusele mele misiuni secrete se pare că era aceea de a încerca, prin înșelătorie, să stabilesc drepturi de proprietate pe care reprezentanții oficiali nu reușiseră să le stabilească. În plus, boala fatală a unui tânăr de rit shaker și vizita prelaților shaker din nord au precipitat controverse religioase. Rugăciuni și dansuri zgomotoase au invadat aerul nopții. Shakerismului i se opuneau la acea vreme nu numai doctorul trimis de stat, cu care fusesem văzut în aval, și puținii supraviețuitori ai celor ce practicau vechea artă a medicinei yurok, ci și un misionar nou-venit. El era adventist de ziua a șaptea, singurul alt alb din comunitate, care, prin salutul său amabil, deși vădit dezaprobat față de țigara din mâna mea, m-a compromis și mai mult în ochii băștinașilor. Mi-au trebuit zile de așteptare solitară înainte de a găsi persoane care să-mi ofere informații ce mi-au clarificat mai mult aspectele principale ale copilăriei indienilor yurok. Odată ce știe că ești prieten însă, individul yurok lasă deoparte orice suspiciune preconcepută și devine un colaborator demn.

Atitudinea nesupusă și cinică a celor mai mulți indieni yurok față de albi cred că trebuie atribuită faptului că distanța directă dintre yurok și albi nu este atât de mare ca aceea dintre albi și sioux. Mare parte din ABC-ul centripet al vieții yurok nu a trebuit reînvățat când au venit albi. Indienii yurok locuiau în case rezistente cu schelet de lemn, pe jumătate afundate în pământ. Casele cu schelet de lemn din prezent sunt construite lângă puțurile din pământ unde se aflau cândva casele strămoșilor. Spre deosebire de sioux, care a pierdut brusc centrul economiei și vieții spirituale odată cu dispariția bizonilor, yurok are acces la somon și îl prinde, mănâncă și vorbește despre el. Când bărbatul yurok de astăzi cârmeste o plută din bușteni, iar femeia yurok cultivă legume, ocupațiile lor nu sunt foarte îndepărtate de activitățile originare de construire a pirogilor (odată, o industrie de export), culegere a ghindelor și plantare a tutunului. Mai presus de toate, indienii yurok au fost preocupați toată viața de proprietate. Ei știu cum să discute o problemă în dolari și cenți și o fac cu deplină convingere ritualică. Indienii yurok nu au nevoie să abandoneze această tendință „primitivă” în lumea albilor centrată pe bani. Plângerile lor împotriva Statelor Unite găsesc, așadar, o altă expresie decât rezistența pasivă, nearticulată, mocnită a omului din prerie.

Pe 4 iulie, când „jelitorii anului” erau răsplătiți printr-un dans ritual care ținea întreaga noapte, am avut ocazia să văd mulți copii strănsi să privească dansul, apogeul a ceea ce era

programat să se desfășoare până dimineața. Erau puternici și cu toate acestea grațioși, calmi și bine-crescuți, după cum au dovedit pe tot parcursul

lungii nopți.

2. Psihiatria copilului yurok

Fanny, unul dintre informatorii cei mai vechi ai lui Alfred Kroeber, se autointitula și era numită de ceilalți „doctor”. Atâta timp cât trata boli somatice sau folosea tratamentele fiziologice specifice indienilor yurok, nu mă puteam considera egalul său profesional. Însă ea făcea de asemenea și psihoterapie cu copiii, iar în acest domeniu era posibil să schimbăm notițe. A răs din toată inima de psihanaliză, de principalele principii psihoterapeutice care, așa cum vom arăta, pot fi cu ușurință explicate în termenii ei. Această femeie în vârstă radia ceva prietenos și cald. Când melancolia făcea ca zâmbetul și privirea să i se retragă în spatele chipului ridat, parcă săpat în piatră, melancolia ei era expresivă, o retragere pozitivă, nu tristețea neclintită care se citea uneori pe fețele celorlalte femei indiene.

De altfel, când am sosit, Fanny se afla într-o stare acută de mâhnire. Cu câteva zile înainte, intrând în grădina de legume și privind în jur, treizeci de metri mai jos, acolo unde Klamath se varsă în Pacific, văzuse o mică balenă care intrase în râu, s-a jucat un timp și apoi a dispărut. Acest lucru a șocat-o profund. Nu hotărâse creatorul că numai somonii, sturionii și alți pești asemănători ar trebui să treacă bariera de apă dulce? Această încălcare a barierei nu putea însemna decât că discul lumii pierdea încet-încet poziția orizontală, că apa sărată intra în râu și că se apropia un potop, comparabil cu cel care mai distrusese o dată omenirea. Totuși, nu spusese decât câtorva cunoscuți despre asta, arătând că era încă posibil ca

evenimentul să nu devină realitate dacă nu se vorbea prea mult despre el.

Era ușor să conversezi cu această bătrână indiană, deoarece era de obicei veselă și destul de directă, cu excepția situațiilor în care întrebările se apropiau prea mult de subiecte tabu. În timpul primelor noastre interviuri, Kroeber a stat în spatele nostru, ascultând și din când în când întrerupându-ne. A doua zi, am observat brusc că lipsea din cameră de ceva timp și am întrebat unde plecase. Bătrâna a răs veselă și a spus: „El dă șansa să întrebi singur. Tu om mare acum”.

Care sunt cauzele nevrozelor infantile (crizele de furie, lipsa poftei de mâncare, coșmarurile, delinvența etc.) în cultura yurok? Dacă un copil, după lăsarea întinericului, vede vreun „om înțelept”, o rasă de oameni mici care au precedat oamenii pe pământ, atunci dezvoltă o nevroză și, dacă nu este tratat, în cele din urmă moare.

„Oamenii înțelepți” sunt descriși ca fiind ceva mai mici de statură decât un copil. Ei sunt spirite pure, fără corp, pentru că nu cunosc actul sexual. Sunt deja adulți la șase luni și sunt nemuritori. Procrează oral, femeile mâncând păduchii bărbatului. Orificiul nașterii nu este sigur; totuși, este sigur că femeile „înțelepte” nu au „măruntaie de femeie” — adică, vagin și uter, prin existența cărora, așa cum vom arăta, au pătruns în lume păcatul și dezordinea.

Observăm că „oamenii înțelepți” sunt asemenea pruncilor. Sunt mici, orali și magici și nu cunosc genitalitatea, vina și moartea. Sunt vizibili și periculoși numai pentru copii, deoarece

doar copiii sunt încă fixați în stadiile primare și pot regresa

când descrește stimularea din timpul zilei — apoi, devenind visători, pot fi atrași de aspectul copilăresc al „oamenilor înțelepți” și de modurile lor arhaice și intuitive de a fi. Pentru că „oamenii înțelepți” nu au o organizare socială. Sunt creativi, dar nu cunosc genitalitatea și, prin urmare, nu știu ce înseamnă să fii „curat”. Astfel oamenii „înțelepți” ar putea foarte bine să servească drept suport pentru proiecțiile stadiului pregenital al copilăriei în filogenie și preistorie.

Dacă un copil prezintă perturbări sau se plânge de dureri indicând că este posibil să fi văzut „oameni înțelepți”, bunica lui iese în grădină sau merge la estuar ori în orice alt loc unde a aflat că s-a jucat copilul după lăsarea întunericului, strigă tare și vorbește spiritelor: „Acesta este copilul nostru; nu-i faceți rău”. Dacă nu are niciun efect, bunica din casa vecină este rugată să „cânte cântecul ei” copilului. Fiecare bunică are propriul ei cântec. Culturile amerindiene par să aibă o înțelegere uimitoare a ambivalenței, care dictează că în anumite stări de criză ajutorul educațional sau terapeutic al rudelor apropiate nu funcționează. Dacă bunica vecină nu are succes, în cele din urmă este chemată Fanny și se stabilește un preț pentru tratament.

Fanny spune că uneori simte când va veni un pacient:

Uneori nu pot să dorm; cineva mă caută ca să vin și să doftoricesc. Nu beau apă și sigur cineva vine. „Fanny, vin după tine, dau zece dolari.” Eu spun: „Vin pentru cincisprezece dolari”. „Bine.”

Copilul este adus de întreaga familie și îl pun pe podeaua salonului lui Fanny. Ea își fumează pipa pentru „a-și lua puterea”. Apoi, dacă este necesar, copilul este ținut de mamă și tată în timp ce Fanny suge prima „durere” de deasupra ombilicului copilului. Aceste „dureri”, „cauzele” somatice ale bolii (deși ele, la rândul lor, pot fi cauzate de dorințe rele), sunt văzute ca un fel de materializări însângerate și cleioase. Pentru a se pregăti pentru această sarcină, Fanny trebuie să se abțină de la a bea apă pentru o anumită perioadă. „Când suge e ca și cum bărbia ei îți trece prin șira spinării, dar nu doare”, spune un informator. Totuși, fiecare „durere” are o „pereche”; o dără de murdărie o conduce pe Fanny la locul în care se află „perechea”, care este și ea suptă.

Observăm că boala la indienii yurok este bisexuală. Un sex este reprezentat ca fiind situat în apropierea centrului corpului, cel mai susceptibil la vrăjitorie, în timp ce celălalt a rățacit prin corp către partea afectată, asemenea uterului rățacitor din teoria greacă a isteriei sau deplasarea cathexisului (investirii) de la un organ la altul în sistemul psihanalizei.

După ce a înghițit două-trei „dureri”, Fanny merge într-un colț al camerei și se așază cu fața la perete. Își introduce patru degete, omițând degetul mare, pe gât și vomită mizeria într-o găleată. Apoi, când simte că „durerile” copilului ies la suprafață, ține mâinile în dreptul gurii, „ca două scoici”, și cu zgomot scuipă „durerea” copilului în palme. Apoi dansează și astfel face „durerile” să dispară. Repetă toate acestea până ce simte că toate „durerile” copilului au fost scoase.

Apoi urmează o „interpretare” în stil yurok. Ea fumează iar, dansează din nou și intră în transă. Vede foc, un nor, apoi se așază, își reîmprospătează conținutul pipei, trage o gură mare de fum și apoi are o viziune mai substanțială, care o face să spună familiei adunate ceva de genul: „Văd o femeie bătrână așezată în Bald Hills și dorind ceva rău unei alte femei. De aceea acestui copil îi e rău”. Ea nici nu a terminat bine de vorbit când bunica copilului se ridică și mărturisește că ea este cea care într-o zi a fost în Bald Hills și a încercat să facă o vrajă împotriva unei alte femei. Sau Fanny spune: „Văd un bărbat și o femeie făcând afaceri [contact sexual], deși bărbatul s-a rugat pentru noroc și nu ar trebui să atingă nicio femeie”. În acest caz, tatăl sau unchiul se ridică și își mărturisește vina. Uneori, Fanny trebuie să acuze o persoană decedată de vrăjitorie sau perversiuni, în care caz fiul sau fiica decedatului mărturisesc printre lacrimi greșelile acesteia.

Se pare că Fanny are un anumit inventar de păcate (comparabile cu „evenimentele tipice” ale școlilor de psihoterapie), pe care le asociază, în cadrul ritualului, cu anumite tulburări. Astfel îi determină pe oameni să mărturisească înclinația spre fapte care, din punctul de vedere al structurii culturii, pot fi precise, iar mărturisirea este benefică pentru pacea interioară a tuturor. Având un statut înalt în comunitatea primitivă, Fanny are acces, bineînțeles, la suficiente bârfe pentru a ști slăbiciunile pacienților săi chiar înainte de a-i vedea, și este suficient de experimentată pentru a citi fețele pacienților în timp ce-și vede de practicile magice. Dacă ulterior realizează o legătură între sentimentul de vină derivat din agresiunea sau

perversiunea secretă și simptomele copilului, atunci se află pe direcția cea bună din punct de vedere psihopatologic și nu ne surprinde să aflăm că simptomele nevrotice de obicei dispar după ce Fanny a pus degetul pe principala sursă a ambivalenței din cadrul familiei și a obținut o confesiune publică.

3. Educația copilului yurok

Prezint acum informațiile despre copilăria indienilor yurok.

Nașterea unui copil este protejată prin prohibiții *orale*, în plus față de cele genitale observate la sioux. În timpul nașterii, mama trebuie să țină gura închisă. Tatăl și mama nu mănâncă nici carne de căprioară, nici de somon până ce buricul copilului nu este vindecat. Nerespectarea acestui tabu, credeau indienii yurok, este cauza convulsiilor copilului.

Nou-născutul nu este alăptat timp de zece zile, dar primește supă de nucă dintr-o scoică mică. Alăptarea începe în stilul indian caracteristic, frecvent și cu generozitate. Totuși, spre deosebire de indienii sioux, yurok au un moment specific când are loc înțărirea, la aproximativ șase luni — adică, în jurul perioadei când apar primii dinți, o perioadă de alăptare minimă pentru amerindieni. Înțărirea este numită „uitatul de mamă” și, dacă este necesar, este impusă forțat către finalul primului an de viață prin plecarea mamei pentru câteva zile. Prima hrană solidă oferită este carne de somon sau de căprioară bine sărată cu alge. Mâncărurile sărate sunt „dulciurile” yurok. Încercarea de a accelera autonomia prin înțărirea timpurie pare să facă parte din tendința generală de a încuraja copilul să-și părăsească mama și să renunțe la ajutorul ei cât mai repede și suportabil posibil. Acest lucru începe *in utero*. Femeia gravidă mănâncă puțin, cară multe lemne și, de preferat, face munci care să o oblige să se aplece în față, astfel încât fătul „nu se va sprijini pe coloana

ei" — adică, să nu se relaxeze și să nu se odihnească. Își freacă abdomenul des, mai ales când lumina zilei se împuținează, pentru a ține copilul treaz și a preveni tendința precoce de a regresa la stadiul preistoriei care, așa cum am văzut, este originea tuturor nevrozelor. Mai târziu, nu numai că înțârcarea timpurie obligă copilul să renunțe la mamă, dar picioarele copilului sunt lăsate libere în versiunea yurok a portbebeului și, începând cu a douăzecea zi de viață, sunt masate de bunica lui pentru a încuraja precoce mersul de-a bușilea. Cooperarea părinților în această direcție este asigurată de regula că ei își pot reîncepe viața sexuală imediat ce copilul face câteva mișcări viguroase de mers de-a bușilea. Copilul este împiedicat să adoarmă după-amiaza târziu și la venirea serii, ca nu cumva amurgul să îi închidă ochii pentru totdeauna. Prima criză postnatală, astfel, este de o altă natură la indienii yurok decât cea experimentată de micii sioux. Este caracterizată prin apropierea fizică crescută în perioada apariției primilor dinți, înțârcare forțată, încurajarea mersului de-a bușilea și reîntoarcerea devreme a mamei la vechile obiceiuri sexuale și la noi nașteri.

Ne-am referit la afinitatea dintre antrenamentul oral al copiilor sioux și trăsăturile dezirabile ale vânătorilor din prerie; este de așteptat ca nou-născuții yurok să aibă o primire sistematic diferită. Și, într-adevăr, copilul yurok este expus înțârcatului precoce și, dacă este necesar, brusc, înainte sau imediat după ce intră în stadiul mușcatului, iar aceasta se întâmplă după ce a fost descurajat prin tot felul de mijloace să se simtă prea confortabil în, cu și în jurul mamei sale. El va fi pregătit

să devină pescar: un pescar cu plasele pregătite pentru o pradă care (numai dacă se poartă frumos și spune „te rog” așa cum se cuvine) va veni la el. Atitudinea indienilor yurok față de ajutoarele supranaturale este asemenea unui continuu și fervent „te rog”, care pare să fie întărit de un reziduu de nostalgie infantilă pentru mama de care a fost separat cu forța. Un bun yurok este caracterizat de abilitatea de a plânge în timp ce se roagă pentru a obține influență asupra puterilor care trimit hrana de dincolo de această lume vizibilă. Cuvinte cum ar fi „văd un somon”, spuse printre lacrimi, cu convingerea unei halucinații autoinduse, vor atrage un somon către el; aceasta este credința sa. Dar trebuie să lase impresia că nu este foarte nerăbdător, altminteri prada îi va scăpa și trebuie să se convingă singur că nu dorește să facă niciun rău. Conform credinței yurok, somonul spune: „Voi călători atât cât se întinde râul. Îmi voi lăsa solzii pe plasele pescarilor și ei vor deveni somoni, dar eu voi trece și nu voi fi ucis”.

Această concentrare asupra surselor de hrană nu se obține fără cea de-a doua fază a antrenamentului oral, la vârsta când copilul „are minte” — adică atunci când poate repeta ceea ce îi este spus. Se spune că, în trecut, demult, o masă yurok era o veritabilă ceremonie de autocontrol. Copilul era certat pentru a nu apuca niciodată în grabă mâncarea, a nu lua niciodată fără să ceară, a mânca întotdeauna încet și a nu cere niciodată o altă porție — un puritanism oral cu greu egalat de alte populații primitive. În timpul mesei, era menținută o ordine strictă a așezării, iar copilul era învățat să mănânce după anumite reguli; de exemplu, să ia numai puțină mâncare

cu lingura, să ducă încet lingura la gură, să pună jos lingura în timp ce mestecă — și mai presus de toate, să se gândească pe toată durata acestui proces la a deveni bogat. La masă, trebuia păstrată liniștea tot timpul, pentru ca toți să se poată concentra asupra banilor și somonului. E posibil ca acest comportament ceremonial să fi fost menit să ridice la nivelul unei halucinații acea nevoie nostalgică de hrănire, care ar fi putut fi trezită de înțârcarea și

separarea de mamă precepe în stadiul dorinței intense de a mușca. „Gândirea deziderativă” a fost pusă în întregime în slujba intereselor economice. Un yurok se putea convinge că vede bani atârând în copaci și somoni înotând în râu în afara sezonului și credea că această gândire halucinatorie autoindusă va provoca un răspuns din partea Ajutoarelor. Mai târziu, energia reveriilor genitale este și ea strunită în slujba aceluiași întreprinderi economice. În sauna rituală, băieții mai mari vor învăța abilitatea duală de a se gândi la bani, și *nu* la femei.

Fabulele spuse copiilor subliniază într-un mod interesant urâtenia lipsei de autocontrol. Ele izolează o caracteristică a fizionomiei animalelor și o folosesc ca argument pentru un „comportament curat”.

Șoimul este pleșuv pentru că din nerăbdare și-a băgat tot capul într-un bol de supă fierbinte.

Lacomul țipar și-a pierdut toate oasele la jocuri de noroc.

Creasta certăreței gaițe albastre este clitorisul ei, pe care și l-a smuls și și l-a pus pe cap într-o zi, când era foarte geloasă și nervoasă pe soțul ei.

Ursului îi era mereu foame. Era însurat cu gaița albastră. Într-o zi au făcut un foc și ursul a trimis gaița după mâncare. Ea s-a întors numai cu o ghindă. „Asta e tot?”, a întrebat ursul. Gaița s-a enervat și a aruncat ghinda în foc. A explodat în toate direcțiile, aruncând bucăți de ghindă peste tot. Ursul le-a înghițit pe toate și i s-a făcut foarte rău. Unele păsări au încercat să îi cânte, dar nu l-a ajutat. Nimic nu a ajutat. În cele din urmă, pasărea colibri a spus: „Întinde-te jos și deschide gura”, apoi a zburat chiar prin el. Și acest lucru i-a adus alinare ursului. De aceea ursul are un anus atât de mare și nu își poate reține fecalele.

Și aceasta ne conduce la stadiul anal. În cultura yurok, în copilărie, pare să nu se pună un accent specific pe fecale sau pe zona anală, dar există o evitare generală a oricărei contaminări cauzate de contactul cu fluide și conținuturi antagonice. Pruncul învață repede că nu are voie să urineze în râu sau în vreun pârâu auxiliar, deoarece somonului care înoată în râu nu-i place să înoate în fluide corporale. Nu se referă atât de mult la faptul că urina este „murdară”, ci la faptul că lichidele din tuburile unui sistem diferit sunt antagonice și reciproc distructive. O astfel de evitare sistematică și necesară pe tot parcursul vieții cere să fie integrate în personalitate și identitate precauții speciale; și, într-adevăr, comportamentul oficial al indienilor yurok prezintă toate trăsăturile despre care psihanalistii, urmându-i pe Freud și Abraham, au descoperit că au o semnificație caracteristică la pacienții cu „fixații anale”: ritualuri compulsive, ciondăneli pedante, zgârcenie suspicioasă, tendința de a aduna obiecte etc. În societatea noastră, compulsivitatea este adesea expresia

unei astfel de evitări generale a contaminării, orientată de mame fobice către zona anală; dar, în cultura noastră, ea este întărită de nevoia excesivă de punctualitate și ordine care este absentă în viața indienilor yurok.

Fundamentul atitudinilor genitale ale indienilor yurok este așezat în condiționarea din copilăria mică, ce învață copilul să își subordoneze pulsunile instinctuale considerațiilor economice. Fata știe că virtutea, sau să spunem numele nepătat, îi va aduce un soț care plătește bine și că statutul ei ulterior, și în consecință statutul copiilor ei și al copiilor copiilor ei, va depinde de suma oferită de soțul ei tatălui ei când îi va cere mâna. Băiatul, pe

de altă parte, dorește să acumuleze suficient pentru a cumpăra o soție merituoasă și să o plătească în întregime. Dacă s-ar întâmpla să lase o fată merituoasă gravidă prematur — adică, înainte să o poată plăti în întregime — ar trebui să intre în datorii. În rândul indienilor yurok, toate comportamentele deviante și tulburările de caracter ale adulților sunt explicate ca rezultat al mamelor, bunicilor și străbunicilor delincvente pentru care nu s-a „plătit în întregime”. Aceasta, se pare, înseamnă că bărbatul în discuție a fost atât de dornic să se însoare, încât și-a împrumutat soția plătind doar un avans și nu a putut plăti ratele. În termenii noștri, el dovedește că Eul său a fost prea slab pentru a putea integra nevoile sexuale și virtuțile economice. Totuși, acolo unde nu interferează cu bogăția, sexul este privit cu îngăduință și umor. Faptul că actul sexual necesită purificare pare să fie considerat o datorie sau o bătaie de cap, dar nu se răsfrânge asupra sexului ca atare sau asupra femeilor ca persoane. Suprafața

corpului uman nu este asociată cu nimic rușinos. Dacă fetele tinere aflate între menarhă și căsătorie evită să se îmbăieze goale în fața celorlalți, aceasta este pentru a evita să offenseze expunând semnele menstruației. Altfel, oricine este liber să se îmbăieze cum îi place și în compania cui vrea.

Așa cum am văzut, copiii sioux învățau să asocieze ceea ce ține de locomotie și genital cu vânatoarea. Indianul sioux, în sexualitatea sa oficială, era mai pronunțat falic-sadic, ținând cont că urmărirea orice mișcă: vânat, dușman, femeie. În această privință, indianul yurok este mai mult fobic și suspicios. El evită să fie atras în capcană. Pentru că i s-a întâmplat și divinității: creatorul lumii yurok era extraordinar de desfrânat și cutreiera pământul, punând în pericol lumea cu fărădelegile sale. Fiii săi i-au cerut să părăsească această lume. El a promis să fie un zeu bun, însă, pe când se aventura pe coastă mai mult decât ar face-o orice persoană rațională și bine-crescută, a întâlnit-o pe femeia calcan întinsă pe plajă, deschizându-și picioarele ademenitor. (Calcanul, spun indienii yurok, arată ca „măruntăiele unei femei”.) Nu a putut să îi reziste. Dar imediat ce a pătruns, ea l-a prins în vaginul ei, și-a înfășurat picioarele în jurul lui și l-a răpit. Această poveste servește pentru a arăta unde te duc centrifugalitatea, vagabondajul și pofta trupească nelegiuită. În lumea yurok păzită de legi, stabilită de fiii exagerat de scrupuloși ai creatorului delincvent, un om rațional evită să fie „prins în capcană” de femeia nepotrivită sau la momentul și locul nepotrivite — „nepotrivit” înseamnă orice împrejurări care ar putea compromite achizițiile sale ca ființă economică. A învăța să evite această

capcană înseamnă să devină un individ „curat”, un individ „cu minte”.

4. Rezumat comparativ

Lumile yurok și sioux sunt lumi primitive după criteriile adoptate anterior. Sunt puternic etnocentrice, preocupate numai de autoreglarea tribală în relație cu un anumit segment din natură și cu dezvoltarea unui număr suficient de unelte și a magiei potrivite. Am descoperit că lumea yurok este orientată precaut, de-a lungul unor linii centripete, în timp ce lumea sioux este puternic centrifugală.

Ca societate, indienii yurok aproape că nu aveau organizare ierarhică. Accentul era pus în întregime pe vigilența reciprocă în observarea cotidiană a diferențelor minime de valoare. Există un sentiment „național” minimal și, așa cum am neglijat să arăt, nu era prezentă

niciun fel de înclinație spre război. La fel cum indienii yurok credeau că dacă își imaginează somonul însemna că acesta va veni, ei credeau bineînțeles că pot ține războiul departe numai prin simplul fapt de a nu se gândi la potențiali inamici. Se știe despre indienii yurok din amonte că au ignorat triburi ostile care le-au traversat teritoriul pentru a se război cu indienii yurok din aval. Războiul era o problemă care îi privea pe ei în mod direct, nu o problemă de loialitate națională sau tribală.

Astfel, ei se simțeau în siguranță în acest sistem de evitare: evitau să fie atrași în vreun război, să fie contaminați, să intre în vreo afacere proastă. Viețile lor individuale începeau cu îndepărtarea timpurie de la sânul mamei și cu instrucțiuni suplimentare (pentru băieți) să o evite, să stea departe de încăperile ei și să fie

atenți la femeile ispititoare în general. Mitologia lor alungă creatorul din această lume, fiind ademenit și răpit de o femeie. În timp ce frica de a fi prins domina astfel evitățile lor, trăiau fiecare moment cu scopul de a obține un avantaj de la celelalte ființe umane.

În lumea yurok, râul Klamath poate fi asociat cu un canal nutrițional, iar estuarul său, cu gura și gâttele deschise pentru totdeauna către orizont, locul de unde vine somonul; astfel, imaginea lumii lor sugerează clar modul oral de încorporare. Pe tot parcursul anului, rugăciunile indienilor yurok se îndreaptă în această direcție, proclamându-și umilința și negând dorința de a face rău. Totuși, o dată pe an, indienii yurok ademenesc în lacrimi zeul lor înapoi în această lume, numai suficient cât să se asigure de bunăvoința lui — și să-i ademenească somonul. Așa cum lumea sioux își găsește expresia cea mai înaltă în ritualurile asociate Dansului Soarelui, lumea yurok dramatizează tot ceea ce o reprezintă în timpul acelor zile în care, prin cele mai remarcabile eforturi comune de organizare, construiește barajul pentru pește: închizând treptat, ca două fălci gigantice, cele două părți crescute de pe malurile opuse ale râului. Fălcele se închid și prada este prinsă în capcană. Încă o dată, creatorul reîntinerește lumea cu zgârcenie, lăsându-i moștenire părți din sine, numai pentru a fi alungat pentru încă un an. Din nou, ca și în cazul indienilor sioux, punctul culminant al acestui ceremonial urmărește un ciclu de ritualuri care au de-a face cu dependența oamenilor de ajutoarele supranaturale. În același timp, ceremonialul pune în scenă o reprezentație colectivă grandioasă pe teme ale

pericolului cel mai timpuriu din ciclul de viață al individului: pierderea ontogenetică a sânelui mamei în stadiul mușcatului corespunde cu pericolul filogenetic al pierderii sursei de somon din ocean. Concluzia este, inevitabil, că marile teme ale fertilității și fecundității își găsesc expresia simbolică în echivalența dintre somonul sacru cu falusul paternal și cu sânul maternal: organul care generează viața și cel care hrănește.

În timpul festivalurilor reîntineririi — adică atunci când rugăciunile au fost întărite prin dinții tehnologici ai barajului — indienilor yurok nu le era permis să plângă, pentru că oricine plângea nu apuca încă un an de viață. Într-adevăr, „sfârșitul construcției barajului este o perioadă de libertate. Glumele, ridiculizările și abuzul se dezlanțuie; nimeni nu trebuie să se simtă jignit; și, pe măsură ce vine noaptea, pasiunile îndrăgostiților se aprind" (Kroeber). Așadar, în această singură ocazie, indienii yurok se comportau la fel de licențios precum falicul lor creator, mândri că printr-o combinație ingenioasă de inginerie și căință au reușit să realizeze iarăși fapta eroică a lumii lor: să prindă somonul — și să îl aibă și în anul următor.

Pentru a fi evitant așa cum trebuie și totuși avid așa cum trebuie, indianul yurok trebuie să fie *curat*; adică, trebuie să se roage cu smerenie, să plângă cu credință și să halucineze cu convingere în ceea ce le privește pe Ajutoarele Supranaturale; trebuie să învețe să îndeplinească plase de pescuit bune, să le poziționeze bine și să colaboreze la barajul pentru pește, în ceea ce privește tehnica sa; trebuie

să târguiască și să se tocmească cu energie și insistență când face afaceri cu semenii săi; și trebuie să învețe să-și controleze orificiile corpului și tuburile interne în așa manieră încât căile prin care circulă lichidele sale naturale și căile de alimentație (care nu sunt accesibile înțelegerii științifice și influenței tehnice) vor fi în mod magic controlate. Astfel, în lumea yurok omogenitatea se bazează pe o integrare a eticii economice și moralității magice cu configurația geografică și fiziologică. Am descris modul în care această integrare este pregătită în educarea organismelor tinere³⁴.

În încercarea de a surprinde semnificația (ori fie chiar și numai configurația) comportamentului indienilor yurok nu am putut să evităm analogiile cu ceea ce este considerat a fi un comportament extrem sau deviant în cultura noastră. În cadrul comportamentului său cotidian, indianul yurok plânge în fața zeilor săi „ca un copil”, halucinează în meditația lui „ca un psihotic”, se comportă „ca un fobic” când este confruntat cu contaminarea și încearcă să se comporte evitant, cu suspiciune și parcimonios „ca un nevrotic compulsiv”. Încerc oare să spun că indienii yurok chiar *sunt* astfel sau că se comportă *ca și cum* ar fi?

Antropologul care a trăit suficient de mult printre acești oameni ne poate spune ceea ce informatorii săi doresc să detalieze și dacă ceea ce se spune că ar face acești oameni corespunde într-adevăr cu ceea ce se observă în viața lor de zi cu zi sau an de an. Sunt încă rare observațiile care ar indica în ce fel caracteristici tradiționale cum ar fi nostalgia, avariția sau retentivitatea sunt sau nu, de

asemenea, caracteristici dominante personale ale indivizilor tipici. Să luăm ca exemplu abilitatea yurok de a imita o ființă neajutorată care plânge sau un om îndoliat, aflat într-o suferință profundă. E adevărat că, în încercarea de a caracteriza comportamentul instituționalizat de a cere recompensă al indienilor yurok, Kroeber, pe parcursul câtorva minute în timpul unui seminar ținut într-o seară, a folosit expresiile „văicăreală”, „agitație”, „ciondăneală”, „zbierete”, „autocompătimire”, „scuzele pe care le-ar oferi un copil”, „reclamanți care devin o pacoste” etc. Înseamnă aceasta că indianul yurok cu tehnologia sa este mai neajutorat, mai paralizat de tristețe decât sunt membrii unui trib care nu dezvoltă aceste „trăsături”? Cu siguranță, nu; neajutorarea sa instituționalizată nu este în sine nici o trăsătură, nici un simptom nevrotic. Ea nu interferează cu eficiența individuală de a îndeplini cerințele tehnologice care erau adecvate ariei din natură în care trăiesc indienii yurok. Plânsul său se bazează pe capacitatea învățată și condiționată de a pune în scenă o atitudine infantilă pe care cultura alege să o păstreze și să o pună la dispoziția individului pentru a o folosi împreună cu semenii săi în zona restrânsă a magicului. O astfel de atitudine instituționalizată nici nu se întinde dincolo de zona sa bine definită, nici nu face imposibilă dezvoltarea opusului ei la întregul potențial. Este posibil ca indianul yurok cel mai de succes să fi fost cel care putea plânge de-ți rupea sufletul sau care se putea tocmi cel mai eficient în unele situații, fiind totuși plin de tărie de caracter în altele — cu alte cuvinte, indianul yurok al cărui Eu era suficient de puternic pentru a sintetiza oralitatea și „raționalul”. Prin

comparație, „tipurile” oral și anal pe care am putea să le observăm astăzi în cultura noastră sunt oameni derutați care sunt victime ale modurilor de funcționare exagerată a organelor, fără a exista o realitate culturală omogenă corespondentă.

Configurația retentivității yurok pare să fie atât alimentară pe cât este și anală: include gura care cere și stomacul care acumulează, cât și sfincterele parcimonioase. Astfel, ea este prototipică și pentru tendința anală de a acumula în mod creativ pentru a profita la maximum de valorile colecționate care aparțin întregului sistem social, ele oferind în schimb plăcere, prestigiu și continuitate în cadrul comunitar.

Acolo unde caracterul anal din cultura noastră îl domină pe nevrotic, el apare ca rezultat al impactului asupra unui copil retentiv pe care îl are un anumit tip de comportament maternal din civilizația vestică, și anume o preocupare exagerată narcisică și fobică pentru problemele de evacuare. Această atitudine conduce la dezvoltarea excesivă a potențialităților retentive și eliminative și la fixarea lor în zona anală. Ea creează copilului o puternică ambivalență socială și rămâne un factor de izolare în dezvoltarea sa sexuală și socială.

La indienii yurok, „plăcerea evacuării finale și a exhibiției materialului colecționat” este cea mai evidentă în dansuri, când, înspre dimineață, fața luminoasă a indienilor yurok își arată comorile fabuloase de obsidian sau podoabele pe care le poartă pe cap, ornamentate cu scalpuri de ciocănitoare. Aici, obstinența instituționalizată, care face posibilă acumularea acestor comori pentru indianul yurok,

pare să fie contracarată de experiența socială mai înaltă de a considera comorile sale ca potențatoare ale prestigiului întregului trib. Ceea ce susțin aici este că nevroza este o stare individuală în care tendințele iraționale sunt clivate ireconciliabil de o raționalitate relativ bine dezvoltată, în timp ce primitivitatea este o stare a organizării umane în care gândirea prerațională este integrată cu orice formă de raționalitate făcută posibilă de tehnologie.

Deoarece atât „logica” irațională, cât și cea prerațională utilizează imagini și impulsuri magice, Freud ar putea face lumină asupra celei din urmă, așa cum a descifrat-o și pe prima; dar studiul Eului — și mă refer la studiul interdependenței dintre organizarea socială și cea internă — trebuie să determine funcția gândirii magice în diferite stadii umane.

Mai mult, în cazul în care cunoaștem comportamentul oficial necesar pentru participarea cu succes la spectacolul tradițional al unei anumite culturi, ne aflăm numai la începutul cercetării asupra „caracterului” indivizilor, deoarece, pentru a ști cât de generos sau cât de cumpătat „este” un popor sau un individ, trebuie să știm nu numai care sunt valorile verbalizate sau implicite ale unei culturi, ci și care sunt prevederile în cazul unui individ care „scapă nepedepsit” după ce a comis un păcat. Fiecare sistem, în felul său, tinde să-i transforme pe toți membrii săi în oameni similari, dar, de asemenea, fiecare permite, într-un mod specific, excepții și scutiri de la cerințele care constituie prețul pentru individualitatea Eului personal. Pare rezonabil să gândim că aceste excepții sunt mult mai puțin logice și mai puțin

evidente chiar oamenilor înșiși, decât sunt regulile oficiale.

Să precizăm atunci că în descrierea configurațiilor conceptuale și comportamentale ale lumilor yurok și sioux nu am încercat să stabilim „structurile lor caracteriale de bază”. Mai degrabă, ne-am concentrat asupra configurațiilor cu care aceste două triburi încearcă să sintetizeze conceptele și idealurile lor într-un proiect de viață coerent. Acest proiect inculcă eficiența în modurile lor tehnologice și magice primitive și îi protejează de anxietatea individuală care ar putea conduce la panică: pentru vânătorii din prerii, anxietatea legată de emasculare și imobilizare, iar pentru pescarii de la Pacific, anxietatea de a fi lăsați fără provizii. Pentru a realiza aceste lucruri, o cultură primitivă pare să se folosească de copilărie în numeroase feluri: oferă o semnificație specifică experienței corporale și interpersonale timpurii, pentru a crea combinația potrivită dintre modurile de funcționare organică și a pune accentul potrivit pe modalitățile sociale; canalizează cu atenție și sistematic, de-a lungul întregului tipar complicat al vieții cotidiene, energiile astfel generate și deviate și oferă o semnificație supranaturală coerentă anxietăților infantile pe care le-a exploatat prin asemenea provocări.

Făcând toate acestea, o societate nu își poate permite să fie arbitrară și anarhică. Chiar și societățile „primitive” trebuie să evite să facă exact ceea ce gândirea noastră bazată pe analogii își imaginează că fac. Nu își pot permite să creeze o comunitate de sălbatici excentrici, de caractere infantile sau de nevrotici. Pentru a crea oameni care să funcționeze eficient ca grup de oameni, ca lideri energici sau

ca devianți folositori, chiar și cea mai „sălbatică” cultură trebuie să se străduiască să creeze ceea ce noi numim vag un „Eu puternic” la majoritatea indivizilor săi sau cel puțin în minoritatea dominantă — e nevoie de un nucleu individual suficient de ferm și de flexibil pentru a reconcilia contradicțiile prezente în mod necesar în orice organizare umană, a integra diferențele individuale și, mai presus de toate, a emerge, dintr-o copilărie lungă și în mod inevitabil plină de frici, cu un sentiment al identității și o concepție a integrității. Fără îndoială, fiecare cultură creează de asemenea tipuri caracteriale marcate de propriul ei amestec de defecte și excese și fiecare cultură dezvoltă rigidități și iluzii prin care se protejează față de intuiția că nicio stare ideală, sigură, permanentă nu poate emerge din proiectul pe care l-a creat pe bâjbâite. Oricum, e util să încercăm să înțelegem natura acestor mărci „instinctive”, căci omenirea înaintează către un altfel de adaptare, în același timp mai rațional, mai conștient și mai universal.

În partea a treia a cărții vom aborda o cu totul altă problematică a copilăriei și societății dintr-un alt punct de vedere. Trebuie să luăm temporar Eul individual drept măsura aparentă a tuturor lucrurilor, și somatice, și sociale, și să îl privim de la începuturile sale lipsite de formă la conștiința de sine explicită.

Freud a spus că studiul viselor este calea regală către inconștientul adultului. Ca o analogie la aceasta, cel mai bun indiciu pentru înțelegerea Eului infantil este studiul jocului copilului — „fantezia țesută în jurul obiectelor reale” (Waelder). De aceea, haideți să ne întoarcem acum atenția de la magia închipuirii primitive la

jocul copiilor aflați printre noi.

³¹ A.L. Kroeber, „The Yurok”, in *Handbook of the Indians of California*, Bureau of American Ethnology, Bulletin 78, 1925.

³² T.T. Waterman, *Yurok Geography*, University of California Press, 1920.

³³ Proto-bani, obiecte folosite pentru schimbul comercial. (*N.t.*)

³⁴ Pentru o analiză mai detaliată a lumii yurok, vezi E.H. Erikson, *Observations on the Yurok: Childhood and World Image*, University of California Publications in American Archaeology and Ethnology, vol. 35, Nr. 10, University of California Press, 1943.

Partea a treia

Dezvoltarea Eului

Introducere la partea a treia

Când, în momente de ușor și vag dezechilibru intern, ne luăm un răgaz pentru a ne întreba la ce am visat cu ochii deschiși în ultimele ore în timp ce ne desfășuram activitățile raționale, ne așteaptă câteva surprize. Presupunând că abilitatea noastră de autoobservare o depășește pe cea de autoamăgire, vom descoperi că gândurile și sentimentele noastre au desenat o sinusoidă constantă (mai mult sau mai puțin pronunțată, mai mult sau mai puțin excentrică) în jurul unei stări relative de echilibru. Într-o direcție, gândurile noastre urmăresc o serie de fantezii referitoare la lucruri pe care ne-am dori să le putem face sau ne dorim să le fi făcut. Adesea, părăsind limitele și posibilitățile existenței noastre circumscrise, ne imaginăm cum ar fi fost sau cum ar fi dacă am putea ajunge să realizăm anumite fantezii de control omnipotent, de alegere absolut liberă sau de libertate sexuală. Inocența unei asemenea închipuiri se sfârșește în momentul în care, urmărind realizarea unor asemenea reverii, ignorăm cu calm sau manipulăm cu nepăsare, rănim accidental sau tratăm ca inexistente unele din persoanele cele mai dragi nouă.

Trecerea de partea cealaltă a sinusoidelor este o reducere a capacității noastre care adesea se desfășoară cu o precipitare irațională. Fără a deveni conștienți de schimbarea dispoziției, ne trezim acaparați de gânduri despre lucruri care „trebuie” realizate: ce ar fi trebuit făcut în loc de ceea ce am făcut; ce anume trebuie să facem acum pentru a desfăce ceea ce am făcut și ce trebuie să facem în viitor în loc de

ceea ce ne-am dori să putem face. Încă o dată, s-ar putea să ne surprindă grija noastră irațională față de „șansele risipite”, frica noastră de a fi enervat oameni chiar neintenționat și de a fi intrat în conflict cu oameni cu adevărat bine intenționați, căința noastră fantasmă și repetițiile copilărești.

Cea de-a treia poziție, punctul de repaus dintre extreme, este mai greu de rememorat, deși este cel mai puțin ofensivă, deoarece în această a treia stare suntem cel mai puțin impulsivi, nu ne dorim nici să fi putut acționa altfel, nici nu simțim că ar trebui să facem ceva diferit de ceea ce ni se cere, vrem și putem. În această poziție, suntem cel mai puțin complexați, cel

mai mult noi înșine. Numai că punctul dintre noi este greu să visăm cu ochii deschiși pentru un anumit timp oarecare fără să ajungem, mai devreme sau mai târziu, la limitele noastre sau să încălcăm limitele altcuiva — și atunci ne pornim din nou să uzurpăm și să ne căim.

Astfel, este posibil să fim capabili să observăm vag ceea ce se dezvoltă pe deplin numai sub deghizarea viselor, în cel mai profund somn. Este ușor de spus că „nu ne dorim cu adevărat” ceea ce se arată astfel pe ecranul privat al scenei noastre interioare. Din nefericire pentru stima noastră de sine (dar, pentru binele omenirii, sperăm noi), metoda psihanalitică a lui Freud a arătat că suntem capabili să devenim conștienți și responsabili, (neutralizându-le prin fantezie, joc și vis) numai de o fracțiune din aceste urcușuri și coborâșuri: restul este atât inconștient, cât și extrem de puternic. Rămânând inconștient, acest rest își croiește drumul prin

acțiunile personale iraționale sau în ciclurile colective ale uzurpării și căinței.

Practica observației psihanalitice încurajează obiceiul de a căuta punctele de maximă rezistență interioară și de a ne concentra pe ele. Observatorul clinician cere unui pacient adult să verbalizeze liber, în timp ce el urmărește pragurile verbalizării, nu numai pentru a descoperi teme care iau ușor forma afectului direct, amintirii precise, afirmației hotărâte, ci și teme care rămân nedesluite. Asemenea subiecte pot apărea în mod alternativ pe jumătate amintite, deghizate în vise, repudiate amar, proiectate fâțiș asupra altora, spuse în glumă cu jumătate de gură și evitate stingher sau urmate de pauze de tăcere. Cu alte cuvinte, psihanalistul caută deghizări, omisiuni și schimbări ale calității și cantității conștientizării exprimate în verbalizări aparent voite.

Analizând diversele *culturi*, observatorul psihanalist cântărește acele teme care apar pe o scară dinamică a comportamentului colectiv: într-o formă, ca înregistrare istorică, și, în alta, ca teologie mitologică; într-o formă deghizată, repuse în joc într-un ritual important, în alta, într-un joc trivial, iar în alta, reprezentate în întregime printr-o evitare strictă. Complexe întregi de asemenea teme pot fi recunoscute în vise ce surprind tipare culturale sau în vise individuale, în proiecții umoristice sau pline de ură asupra vecinului, asupra rasei preumane sau asupra lumii animale; ele se pot manifesta în comportamente deviante aparținând numai celor aleși ori celor damnați sau ambelor categorii.

În acest mod general am ajuns, în cazul indienilor sioux și yurok, la stabilirea

unei punți între temele infantile și cele ale unei mari fervori comunitare și religioase. Am arătat faptul că indianul sioux — la apogeul întreprinderii sale religioase — își trece mici bețe prin piept, leagă bățul de o chingă, chinga de un stâlp și, apoi, într-o stare ciudată, dansează trăgând înapoi până când chinga se întinde și bățul îi spintecă pieptul, astfel că sângele țâșnește liber și îi curge pe corp; iar noi am căutat să găsim un sens în acest comportament extrem. Acest ritual, cum am spus, poate fi o restaurare simbolică cerută de o experiență decisivă ce cândva a provocat un conflict intens între furia sa împotriva mamei frustrante, respectiv acea parte din el care se simte pentru totdeauna dependentă și care are nevoie de încredere, așa cum este ea asigurată de dragostea parentală în această lume și de puterile parentale în lumea supranaturală.

O dată pe an, indienii yurok, fiind organizați pentru a înfăptui zăgăzuirea râului printr-un baraj pentru pește care oferă provizia de hrană pentru iarnă, își îngăduie să fie promiscui și renunță la căință și purificare, după care revin la starea echilibrată și frustă și reinstaurează autocenzura, care le asigură pentru încă un an dreptul divin de a urmări și prinde în capcană somonul sacru.

În ambele cazuri, suspectăm că ciclul uzurpării și cel al căinței reprezintă mijloacele magice colective de a constrânge natura.

În psihanaliză, considerăm că am învățat să înțelegem câte ceva despre acest ciclu, deoarece îl observăm iar și iar în istoriile personale de viață. Avem un nume pentru presiunea dorințelor excesive („Se”-ul) și unul pentru forța opresivă a

conștiinței morale („Supraeul”) și avem teorii adecvate pentru cele două stadii extreme, în care omul și popoarele sunt dominați de una sau alta dintre aceste forțe. Dar dacă încercăm să definim starea de echilibru relativ între extremele bine cunoscute, dacă ne întrebăm ce anume caracterizează un indian când nu face altceva decât să fie un indian, aplecat asupra muncilor sale zilnice din ciclul unui an, exprimăm descrierea pe care o facem acestei stări pozitive numai prin negații. Căutăm mici semne ale faptului că el continuă să trădeze în minorele schimbări emoționale și ideationale același conflict care, așa cum spune Freud, se manifestă printr-o schimbare de dispoziție de la o vagă depresie anxioasă, printr-o serie de stadii intermediare, la o stare intensă de bine — și înapoi. Deoarece psihanaliza a apărut ca psihopatologie, a avut inițial puține lucruri de spus despre aceste „stadii intermediare”, cu excepția faptului că nicio tendință maniacală sau depresivă nu este, în acel moment, clar vizibilă; că Supraeul este temporar pașnic, că Se-ul a acceptat un armistițiu și că, pentru moment, peste câmpul de luptă al Eului domnește liniștea.

Haideți să ne oprim în acest punct, să urmărim conceptul de Eu până la începuturile sale psihanalitice. Freud a considerat că Se-ul este cea mai veche provincie a minții, atât în termenii individualului (căci el a susținut că sugarul este „în întregime Se”), cât și în termenii filogeniei, pentru că Se-ul este depozitarul din noi înșine al întregii istorii evoluționiste. Se-ul este tot ce a rămas în organizarea noastră din răspunsurile amibe și impulsurile maimuței, din spasmele oarbe ale existenței intrauterine și din nevoile zilelor postnatale — tot ceea ce ne-ar face „simple

creaturi”. Numele de „Se”, bineînțeles, se referă la asumția că „Eul” se găsește atașat acestui strat impersonal, animalic, precum este atașat centaurul corpului de cal: numai că Eul consideră această combinație periculoasă și o impostură, pe când centaurul profită cât poate de ea. Se-ul are atunci unele din calitățile pesimiste ale voinței lui Schopenhauer, suma tuturor dorințelor care trebuie biruite înainte de a putea deveni umane.

O altă instanță interioară recunoscută și denumită de Freud este Supraeul, un fel de guvernator care limitează exprimarea Se-ului opunându-i cerințele conștiinței. Și aici, accentul a fost pus la început pe povara externă impusă Eului de Supraeul său. Căci acest suprapus, acest Eu superior era „suma internalizată a tuturor restricțiilor cărora Eul trebuie să li se supună”. Dar conștiința morală conține, de asemenea, urme ale forțelor de suprimare pline de cruzime din istoria omenirii — cum ar fi amenințarea cu izolarea și mutilarea. În momente de autoreproș și depresie, Supraeul folosește împotriva Eului metode atât de

arhaice și de barbare, că devin analoge cu cele ale impulsivului și orbului Se. Așa cum se întâmplă, de asemenea, în cruzimea inchiziției religioase și politice, este greu de constatat unde se termină perversiunea pur sadică și unde începe o formă de pietate exaltată.

Astfel, Eul sălășluiește între Se și Supraeu. Contrabalansând permanent și ținând la distanță pornirile extreme ale celor două, Eul rămâne în contact cu realitatea temporală, testând percepțiile, selectând amintirile, guvernând acțiunile și,

altfel, integrând abilitățile individului de a se orienta și a planifica. Acestea, contrar manierei mai colocviale de a vorbi despre o atitudine „defensivă”, sunt aranjamente inconștiente care îi permit individului să amâne satisfacerea, să găsească substitute și să ajungă la compromisuri între impulsurile Se-ului și compulsiile Supraeului. Descoperim astfel de compromisuri în apărările „contrafobice” ale lui Sam, în tendința lui de a ataca atunci când era speriat. În abținerea de la orice a Marinei am recunoscut mecanismul de apărare al „autorestricționării” și am interpretat bunătatea sa exagerată ca „supracompensare” pentru furia acumulată în copilăria ei plină de lipsuri. Alte mecanisme de apărare vor fi descrise pe măsură ce vom relata alte cazuri. Totuși, studiind această sferă, dorim să lărgim cercetarea noastră dincolo de aspectele defensive ale Eului, care au fost formulate concludiv în cartea *Eul și mecanismele de apărare* a Annei Freud:

Eul iese victorios atunci când mecanismele sale de apărare [...] îi permit să limiteze angoasa și neplăcerea și astfel să transforme pulsunile, care sunt satisfăcute într-o oarecare măsură chiar și în condițiile cele mai dificile, stabilind astfel una dintre cele mai armonioase relații posibile între Se, Supraeu și forțele lumii externe³⁵.

Așadar, Eul este o „instanță interioară” dezvoltată pentru a proteja acea ordine dinlăuntrul indivizilor de care depinde orice ordine exterioară. Nu este nici „individul”, nici individualitatea sa, deși este indispensabil acesteia. Pentru a

surprinde caracterul indispensabil al Eului, vom descrie un eșec tragic, o mostră de psihopatologie, o imagine a circumstanțelor dificile din interiorul individului. Vom vedea un Eu foarte tânăr luptându-se pentru coerență și eșuând. Revenind la actul de joc al copilăriei normale, vom observa apoi copiii pe măsură ce eșuează temporar și apoi reușesc pe termen lung să depășească cele mai mari anxietăți infantile.

³⁵ Anna Freud, *Eul și mecanismele de apărare*, Ed. Fundația Generația, București, 2002, p. 145. (N.t.)

CAPITOLUL 5

Eșecul timpuriu al Eului: Jean

Una din experiențele care inspiră cea mai mare uluire unui psihoterapeut este întâlnirea cu un copil „schizofrenic”. Nu ciudățenia comportamentului copilului este cea care face întâlnirea atât de provocatoare, ci mai degrabă însuși contrastul dintre comportament și farmecul acestor copii. Trăsăturile lor faciale sunt adesea regulate și plăcute, ochii sunt atât de „însuflețiți” și par să exprime o experiență profundă și disperată și, în același timp, o

semnarea pe care copiii nu ar trebui să o aibă. Impresia de ansamblu ajunge întâi la inimă și convinge imediat clinicianul observator, chiar împotriva cunoașterii oferite de experiența sa anterioară, că persoana potrivită și tratamentul adecvat ar putea aduce copilul pe drumul dezvoltării coerente. Această convingere este însoțită mai mult sau mai puțin de corolarul explicit că copilul a intrat pe mâinile cui nu trebuie în trecut și că, de fapt, are toate motivele să nu aibă încredere în părinții lui care îl „resping”. (Am văzut cât de departe ar putea merge indienii și albi în a se acuza reciproc că fac intenționat rău copiilor lor; prejudecata noastră profesională invocă adesea „mama care respinge”).

Prima oară am văzut-o pe Jean când avea aproape șase ani. Nu am văzut-o în cea mai bună perioadă a sa. Tocmai sosise în urma unei călătorii cu trenul și casa mea îi era nefamiliară. Din ce am putut observa în puținele ocazii pe care mi le-a

dat (pentru că era tot timpul într-o mișcare frenetică între casă și grădină) părea construită armonios, dar tensionată și cu mișcări bruște. Avea ochii negri și frumoși ca două insulițe liniștite pe grimasa anxioasă a feței. A fugit prin toate camerele casei, descoperind paturile pe care le găsea, ca și cum ar fi căutat ceva. Obiectul acestei căutări s-au dovedit a fi pernele, pe care le strângea în brațe și cărora le vorbea cu un glas șoptit și răgușit și cu un râs sepulcral.

Da, Jean era „schizofrenică”. Relațiile sale umane erau orientate centrifugal, departe de oameni. Observasem acest fenomen ciudat al „abordării centrifugale”, adesea interpretat ca simplă lipsă de contact, ceva ani mai devreme la o altă fetiță despre care se spune că „nu observă pe nimeni”. Când acea fetiță a coborât fugind pe scări către mine, privirea ei a alunecat într-un mod absent către o serie de obiecte, descriind cercuri concentrice în jurul feței mele. S-a focalizat pe mine într-un mod negativ, s-ar putea zice. Această fugă este numitorul comun al unei varietăți de simptome, cum ar fi preocuparea cu lucruri îndepărtate și imaginate; incapacitatea de a se concentra pe o sarcină dată; obiecția violentă la contactul apropiat cu ceilalți, cu excepția cazului în care aceștia se potrivesc într-o schemă imaginară și fuga difuză imediată de comunicarea verbală, când se întâmplă să se înfiripe. Sensul este rapid înlocuit de repetarea ca un papagal a unor fraze stereotipe, acompaniate de sunete guturale de disperare.

Observația că Jean, în fuga ei nebună prin casa mea, se oprea mereu suficient de mult pentru a-și concentra atenția și a-și oferi afecțiunea pernelor de pe pat

părea semnificativă din următorul motiv. Mama ei îmi spusese că dezorientarea extremă a lui Jean începuse după ce mama fusese ținută la pat de tuberculoză. Îi fusese permis să rămână acasă în camera ei, dar copilul nu-i putea vorbi decât din spatele ușii dormitorului, din brațele unei bone bune la suflet, dar „stricte”. În acest timp, mama avusese impresia că erau lucruri pe care copilul dorise foarte tare să i le spună. Mama regretase la acea vreme că, doar cu puțin înainte de boala sa, o lăsase pe bona inițială a lui Jean, o fată mexicană drăguță, să părăsească serviciul. Hedwig, așa cum observase mama cu îngrijorare din pat, era tot timpul grăbită, muta copilul din loc în loc cu multă energie și era foarte afectată de dezaprobările și avertismentele sale. Remarca sa favorită era: „Oh, copile, puți!” și războiul ei sfânt consta în efortul de a ține bebelușul care mergea de-a bușilea departe de podea pentru a nu se contamina cu murdărie. Atunci când copilul se murdărea puțin, îl freca „de parcă freca puntea unui vas”.

Când, după patru luni de separare, lui Jean (care ajunsesse deja la vârsta de treisprezece luni) i s-a permis să reentre în camera mamei, aceasta vorbea numai în șoaptă: „Se trăgea înapoi din cauza tiparului cretonului fotoliului și plângea. Încearca să se târască înapoi de pe covorul înflorat și plângea tot timpul, părând foarte speriată. Era terifiată de o minge mare, moale care se rotea pe podea și de foșnetul hârtiei". Fricile s-au înmulțit. Întâi, nu îndrăznea să atingă scrumiere și alte obiecte murdare, apoi evita să atingă sau să fie atinsă de fratele ei mai mare și, treptat, de cei mai mulți oameni din jurul ei. Deși a învățat să se hrănească și să meargă la vârsta normală, a devenit treptat tristă și tăcută.

Poate că afecțiunea frenetică pentru perne avea ceva de-a face cu perioada în care fusese obligată să stea departe de patul mamei. Poate, dintr-un motiv anume, nu putuse accepta separarea, se „adaptase" la aceasta printr-un tipar permanent de evitare a contactului uman și acum își exprima afecțiunea față de mama aflată la pat prin dragostea ei față de perne.

Mama a confirmat că copilul avea un fetiș, o pernă mică sau un cearșaf pe care îl lipea de față când mergea la culcare. Din partea ei, mama părea dornică să îi ofere copilului ceea ce simțise că îi refuzase, nu numai în timpul acelor luni de boală, dar și prin ceea ce acum părea a fi un fel de neglijare generală, din obișnuință. Mamei nu îi lipsea în niciun fel afecțiunea față de copil, dar simțea că nu îi oferise lui Jean afecțiunea relaxată de care avusese cel mai mult nevoie *atunci când* avusese cea mai mare nevoie.

O astfel de înstrăinare maternă poate fi observată în toate cazurile de schizofrenie infantilă. Ceea ce rămâne de discutat este în ce mod comportamentul matern, cum ar fi relativa absență a mamei care fusese înlocuită de prezența totală a bonei, ar putea fi „cauza" pentru o asemenea tulburare radicală în funcționarea copilului; sau dacă un asemenea copil, din motive intrinseci și probabil constituționale, avea nevoi aparte pe care nicio mamă nu le-ar înțelege fără ajutor profesionist — iar specialiștii până de curând nici nu reușeau să depisteze acești copii când erau suficient de mici pentru a fi salvați (ipotetic) prin doze speciale de iubire

maternă bine planificată.

Din perspectiva copiilor, se sugerează frecvent că în istoria lor există traume orale timpurii. Să luăm de exemplu istoria de hrănire a lui Jean. Mama a încercat să aibă grijă de ea pentru o săptămână, dar a trebuit să renunțe din cauza unei infecții la sân. Copilul vomita, plângea excesiv, părea în permanență înfometat. Când Jean avea zece zile, a început să sufere de afte care au rămas în stadiu acut pentru trei săptămâni și au persistat ca o infecție slabă pentru tot restul primului an de viață. Băutul era adesea dureros. La un moment dat, în a doua jumătate a primului an de viață, un strat infectat de piele îi fusese îndepărtat de pe partea inferioară a limbii. Filmulețe din perioada timpurie a fetei arătau o buză inferioară mare și o limbă hiperactivă, proeminentă. Niciun dubiu că trauma orală fusese severă. Ar trebui notat că fetișul principal al lui Jean consta dintr-un cearșaf făcut ca o minge și presat deasupra gurii, ținând o bucată între dinți. În afară de aceste perne, Jean iubea numai instrumente și mașini: mixere, aspiratoare și radiatoare. Le zâmbea, le șoptea și le îmbrățișa și prezența lor o îndemna la un fel de dans emoționat — toate acestea în timp ce rămânea complet dezinteresată de oameni, cu excepția situațiilor în care îi invadau preocupările sau numai dacă ea dorea să le invadeze pe-ale lor.

Între notițele mai vechi ale mamei era un alt element care mi s-a părut deosebit de relevant. Ea mi-a arătat declarația unui psiholog care, atunci când a testat copilul la vârsta de 4 ani, a consemnat impresia sa: „Copilul s-a întors împotriva

vorbirii". Pentru că pare important de înțeles că acești copii își neagă propriile organe de simț și funcții vitale, considerându-le ostile și „externe”. Au un sistem de filtrare deficitar între lumea externă și cea internă; contactele lor senzoriale eșuează în stăpânirea trăirilor coplesitoare, ca și a impulsurilor perturbatoare care pătrund în conștiință. De aceea, ei experimentează propriile organe de contact și comunicare drept ostile, ca potențiali intruși într-un sine care s-a retras „sub piele”. Din acest motiv, acești copii își închid ochii și-și astupă urechile cu mâinile sau își ascund capul sub pătură, ca reacție la contactele nereușite. Astfel, numai încurajarea maternă dozată cu grijă și consecvent aplicată poate permite Eului copilului să recucerească, pentru a spune așa, propriile organe și prin ele să perceapă mediul social și să stabilească contactul cu el cu mai multă încredere.

Când am văzut-o pe Jean, nu mai trăia cu părinții ei de multe luni, ci fusese dată în grija unei devotate îngrijitoare. În majoritatea timpului părea să nu îi pese. Totuși, în perioada ultimului Crăciun, după participarea la o petrecere în casa părinților ei, copila aruncase toate cadourile pe care le primise de la aceștia în stradă, în fața casei sale adoptive, le călcase în picioare și plânsese puternic. Poate că îi păsa. Am sugerat familiei să se mute împreună și că, pentru o anumită perioadă, mama ar trebui să preia sarcina de a avea grijă de Jean, sub îndrumarea mea, care avea să fie posibilă datorită unor vizite regulate pe care le puteam face la casa lor, aflată într-un orașel universitar. Acest plan de terapie de familie, simțeam, ar trebui să preceadă orice formă de terapie directă cu copilul.

Când s-a găsit înapoi în sânul familiei, cu mama aflată la dispoziția ei neîncetat, Jean și-a manifestat aprecierea printr-o încercare hotărâtă de a reface contactul intim. Dar aceste încercări erau adesea prea hotărâte și prea specifice ca scop. A devenit fascinată de *părți* din oameni. Frații ei șocați (mai mare și mai mic) s-au trezit apucați de penis — și, în mod politic, și-au retras intenția lor sinceră de a coopera la planul de terapie. A devenit o spectatoare entuziastă a dușurilor tatălui ei, așteptând momentele prielnice pentru a-i apuca organele genitale. Inițial, el nu și-a putut ascunde consternarea amuzată și, ulterior, enervarea oarecum anxioasă. Când era îmbrăcat, ea se concentra pe o proeminență a mâinii lui, pe care o numea „cocoloș”, și pe țigările lui, pe care le smulgea de pe buzele lui și le arunca pe fereastră. Știa care sunt punctele vulnerabile ale celorlalți; acești copii, ei înșiși atât de vulnerabili, sunt maeștri în aceste diagnostice.

Din fericire, cel mai mare interes referitor al lui Jean la părțile corpului viza sânii mamei; din fericire, pentru că mama putea permite un asemenea interes pentru un timp. Copilului îi plăcea să stea în brațele mamei și să-i împungă șiret cu degetul sânii și mameloanele. Urcându-se în brațele mamei, spunea: „Urp tine, urp tine”, care aparent însemna „urc pe tine”. Mama o lăsa să îi stea în brațe cu orele. „Urp tine” s-a extins treptat la cântecele cum ar fi (citez din jurnalul mamei):

Urp tine, urp tine, nu rănit piept — nu atins nic — nu atins ban — nu atins daj — nu atins bandaj — aruncat un piept — rănit un piept.

Aparent, aceasta însemna că fetița era concentrată pe ideea că atingerea bandajului din dreptul sânilor mamei (sutienul) o putea răni pe aceasta. Intensitatea disperată și repetitivitatea acestor propoziții ne-au făcut chiar să presupunem că ea comunica ideea că o rănisese pe mamă când aceasta făcuse „probleme la piept” și că fusese alungată din camera mamei sale din acest motiv. Deoarece ceea ce spunea părea să indice că „aruncatul” despre care amintea însemna cu adevărat că ea fusese aruncată: aici vedem încă o dată cea mai primară imagine a izgonirii și căinței. Trebuie să înțelegem că frica verbală (și poate conceptuală) cea mai dificilă pentru acești copii, chiar și în cazurile unde a fost achiziționat un vocabular extensiv, este de a diferenția între activ și pasiv, între „eu” și „tu”: gramatica elementară a dublului. Pe măsură ce jocul cu mama progresa, Jean putea fi auzită șoptindu-și în barbă „te plesnesc” sau „nu-ți mânca degetele”. Aparent, asociase atacurile sale asupra penisurilor cu cele asupra sânilor mamei, deoarece continua: „Frate are penis. Fii blândă. Nu răni. Nu-ți mânca unghiile. Volă. Jean are o volă (vulvă)”. Treptat, a început să se pedepsească singură verbal și să ceară să fie „aruncată afară”. În jocurile sale solitare se întorcea la vechile sale frici de murdărie și se purta de parcă înlătura o pânză de păianjen sau arunca ceva dezgustător.

Să ne oprim acum pentru a remarca că Jean descria deja în acest moment cercul bazal al unui conflict schizofrenic infantil. Păreau să existe puține dubii cu privire la faptul că acest copil, dacă i se dădea șansa să comunice cu mama sa în propriul său fel, făcea referire la perioada din trecut, din urmă cu cinci ani, când mama

fusese bolnavă. Acești copii au o memorie excelentă (în ceea ce privește anumite zone vulnerabile), dar memoria lor pare să nu poată susține rudimentele unui sentiment al identității. Cuvintele lor, asemenea unor imagini onirice, indică faptul că vor să vorbească despre trecut, dar nu arată ce conexiune cauzală se vrea comunicată. Atunci trebuie să inferăm că, vorbind despre boala mamei sale, Jean făcea aluzie la posibilitatea de a fi rănit pieptul mamei, la faptul că drept dovadă a condiției de a fi fost rănită, mama trebuise să poarte „bandaj” și că, din acest motiv, copilul fusese aruncat (nu-i mai fusese permis să vină și să-și îmbrățișeze mama). Confuzia referitoare la ce fusese rănit, degetul copilului sau pieptul mamei, poate fi atribuită dificultăților semantice, ca și granițelor slabe dintre sine și celălalt. Adulții nu ajută prea mult în această privință atunci când spun: „Nu atinge, îi vei face rău” și apoi schimbă cu: „Nu atinge, te vei răni la degete”. Totuși, se poate spune că modul în care sunt confundate vorbele adulțului se potrivește aici prea bine cu stadiile timpurii ale Eului, în care orice durere este experimentată ca fiind „externă”, iar orice plăcere ca fiind „internă”, indiferent de sursa sa reală. Este posibil ca Jean să nu fi depășit niciodată acest stadiu; și, totuși, exista de asemenea experiența timpurie de a fi abandonată de către mamă unei bone care era o fanatică a lui „nu atinge”. Desigur, în retestarea realității acestei interdicții, nu trebuia să facă decât ceea ce făcuse cu bărbății din familie. Cu mama fusese mai norocoasă. Dar intră aici în joc un aspect important — și anume tendința puternică spre autopedepsire a acestor copii conduși de pulsuni. Ei sunt conduși de legea „totul sau nimic”; ei iau

literal și foarte în serios dictonul: „Și dacă ochiul tău te smintește, scoate-l”. Astfel se poate întâmpla ca un băiețel într-un episod schizofrenic să ceară părinților terificați, cu toată sinceritatea, să îi taie penisul pentru că nu aduce nimic bun.

Mama a continuat să îi explice cu răbdare lui Jean că boala sa nu a fost vina copilului. I-a permis lui Jean să doarmă cu ea, să stea în brațele ei și, în general, i-a oferit atenția și considerația pe care de obicei le primește numai un bebeluș. Jean părea că începe să o creadă. După câteva luni, manifesta progrese semnificative. Mișcărilor ei au devenit mai grațioase; vocabularul s-a extins sau, cum am putea spune în astfel de cazuri, a devenit vizibil, pentru că de obicei el există înainte ca prezența lui să fie bănuită. Și a început să se joace! A pus un câine negru mic de jucărie în pat și i-a spus: „Dormi, câine, stai sub pătură; închide ochii, te plesnesc, câine”. De asemenea, a început să construiască trenuri lungi din cuburi, care „mergeau în est”. În timpul unuia din aceste jocuri, și-a privit mama în ochi cu una din rarele ei priviri directe și a spus: „Nu pleacă într-o călătorie lungă cu trenul cândva”. „Nu, vom rămâne împreună”, i-a răspuns mama.

Astfel de progrese oferă cea mai mare răsplată. Ele erau de obicei întrerupte de crizele care atrăgeau după ele telefoanele de urgență. Mergeam să vizitez familia și să vorbesc cu toți membrii casei până ce înțelegeam ce se întâmpla în viațile tuturor. O serie întreagă de dificultăți au apărut în acest sanatoriu cu un singur pacient. Poți trăi cu gândirea schizofrenică numai dacă îți faci o profesie din a o înțelege. Mama și-a asumat acest rol, care cerea în mod special darul empatiei și, în

același timp, abilitatea de a rămâne neatinsă. Altfel, trebuie să respingi o asemenea gândire pentru a te proteja de ea. Fiecare membru al casei, așadar, fiind forțat să arunce o privire în mintea lui Jean, așa cum era ea caracterizată de alternanța dintre impulsivitatea pură și negarea de sine disperată, își puna în pericol propriul echilibru mental și stima de sine. Acest lucru a trebuit precizat iar și iar, deoarece Jean schimba constant direcția în care își îndrepta provocările. Și apoi se retrăgea în mod repetat, aparent fără motiv.

Următorul incident ne servește pentru a ilustra impactul pe care l-au avut primele încercări ale mamei de a o face pe Jean să doarmă singură. Brusc, a dezvoltat un atașament patologic față de linguri și acesta a luat asemenea proporții, încât a condus la prima criză de disperare atât din partea lui Jean, cât și a părinților ei. Jean repeta în mod insistent astfel de propoziții ca: „Nu dormi în lumină în camera lui Jean”, „Lumina din lingură”, „Cuptor în lingură”, „Pături în lingură” etc. În timpul cinei, ea se așeza de multe ori și practic se uita la „Lumina din lingură”. Neputând să se facă înțeleasă, a început să se retragă și să stea în pat cu orele și chiar zilele. Totuși, refuza să doarmă noaptea. Părinții m-au sunat de urgență și mi-au cerut să încerc să clarific situația. Când i-am cerut lui Jean să-mi arate lumina din lingură, ea mi-a arătat priza din spatele unei biblioteci. Cu câteva săptămâni înainte, spărsese o bucată a acestei prize și provocase un scurtcircuit. Când am mers în camera ei pentru a verifica dispozitivele electrice, am descoperit că avea un bec slab cu un mic abajur ca o lingură, care era menit să nu lase lumina să bată către patul ei. Era

aceasta „lumina din lingură” inițială? Jean mi-a indicat că da. Acum devenise clar. La revenirea acasă, Jean dormise întâi în patul mamei sale. Apoi, mama dormise cu ea în patul ei. Apoi, Jean a dormit în patul ei, iar mama în al său, cu ușa întredeschisă și lumina aprinsă pe hol. În cele din urmă, lumina de pe hol fusese stinsă și numai un bec mic („lumina din lingură”) mai lumina camera lui Jean. Se pare că atunci Jean, noaptea, privea la această lumină ca la o ultimă consolă — ultima „parte” rămasă din mama sa — și o investea cu aceeași afecțiune și frică pe care le manifestase în relație cu sânul mamei, penisurile tatălui și fraților și cu toate fetișurile de dinainte. În acea perioadă, se întâmplase să atingă priza din

sufragerie cu acele degete problematice ce-i aparțineau, cauzând un scurtcircuit și cufundând totul în întuneric, inclusiv „lumina din lingură”. Din nou provocase o catastrofă: atingând ceva, cauzase o criză care amenința să o lase singură în întuneric.

Odată explicate circumstanțele în întregime, fetișul pentru linguri a fost abandonat și demersul de vindecare, reluat. Totuși, nu puteai să nu fii impresionat de persistența tiparului patogen și de violența cu care irupea, căci Jean era deja cu un an mai mare (avea aproape șapte ani). Părea să înceapă însă să simtă că degetele ei nu puteau cauza un rău ireparabil și că avea posibilitatea nu numai să le țină deoparte, dar și să le folosească pentru a învăța și pentru a crea lucruri frumoase.

La început, a fost încântată de următorul joc cu degetele: „Acest porcușor face asta” și „Acel porcușor face asta”. Îi determina pe „porcușori” să facă ce făcuse ea în timpul zilei, adică, „să meargă la magazin”, „să meargă la magazinul de

un dolar”, „să meargă pe scările rulante” sau „să plângă pe drumul spre casă”. Astfel, folosind ca reper seria coerentă a degetelor ei, a învățat să integreze timpul și să stabilească o continuitate între diferitele Euri care făcuseră diverse lucruri în momente diferite. Dar nu putea spune: „Am făcut asta” și „Am făcut asta”. Nu că așa considera acest lucru o problemă ce ține numai de capacitatea mentală. Eul persoanei schizoide (ca și al schizofrenicului) este dominat de necesitatea de a testa și integra în mod repetat experiența, deoarece aceasta îi oferă un sentiment insuficient de încredere în evenimente în momentul în care ele se întâmplă. Jean, de aceea, reușea să obțină o astfel de integrare și să o și comunice folosindu-și degetele, care, fiind acum acceptate, puteau fi reintegrate în Eul corporal. Ea a învățat literele alfabetului desenându-le cu degetele, după ce le-a studiat cu ajutorul metodei Montessori bazate pe atingere. Și a învățat să cânte melodii zgâriind xilofonul cu unghiile. Mama ei mi-a povestit:

De când Jean a început să manifeste un astfel de interes — tulburător deoarece părea fără sens — pentru xilofon, am observat că de fapt ea cânta cu unghiile. O face atât de silențios, că nu puteai distinge ce face. În seara aceasta însă, am descoperit că poate cânta „Water, Water Wild Flower” în întregime. Acest cântec conține fiecare notă a gamei. I-am cerut să repete și am privit cum mâna ei se deplasa în susul și în josul instrumentului. M-a amuzat și am făcut mare caz, spunându-i că e minunat. I-am spus: „Haide să mergem jos și să le cântăm și

celorlalți”. A venit de bunăvoie, chiar sfioasă și foarte încântată. Aici a cântat tare pentru ei și toată lumea a fost uimită. Apoi a cântat și alte piese: „Rain is Falling Down”, „ABCDEFGH” etc. Cu toții am lăudat-o și ea s-a bucurat la culme. Nu mai voia să plece, ci părea să vrea să stea și să cânte pentru public, un nou sentiment minunat.

Astfel, Jean a „sublimat” și și-a făcut prieteni; dar în timp ce redobândea părți din ea însăși, și-a făcut și dușmani, în moduri noi. Pentru că își folosea de asemenea degetele pentru a împunge oamenii și a fost foarte aproape să rănească ochiul unui musafir, trebuind să fie oprită cu o intervenție energetică. Îi plăcea în mod deosebit să-și împungă tatăl cu degetul, în mod evident ca o continuare a activităților ei de apucare a penisului sau a țigării. Când, în acest timp, tatăl a trebuit să plece într-o călătorie, a regresat la scâncete, și-a reluat fetișul pentru cearșafuri (spunând „pătura este reparată”), vorbea numai cu o voce stinsă și mânca

puțin, refuzând chiar și înghetata. Din nou făcuse pe cineva să plece, atingându-l! Părea în mod particular afectată, deoarece începuse de fapt să răspundă eforturilor devotate ale tatălui ei de a o ajuta.

În apogeul acestei noi crize, Jean s-a întins în pat lângă mama ei și, plângând cu disperare, spunea iar și iar: „Nu vulva la Jean, nu vânăta, ia-o, ia-o, nu ou în plantă³⁶, nu planta sămânța, taie degetul, ia foarfecele, taie". Aceasta reprezenta evident vechea sa reacție autopunitivă profundă.

Mama lui Jean i-a oferit explicațiile necesare legate de „disparația” tatălui. Ea i-a spus de asemenea lui Jean că nu din cauză că se atinsese singură, „vânăta” ei dispăruse; de fapt, ea încă avea una a ei, adânc în corp. Jean și-a reluat jocul cu degetele. A trebuit să parcurgă din nou fiecare stadiu precedent al existenței, psalmodiind: „Această fetiță doarme în frigider, această fetiță doarme în aspirator” etc. Treptat, interesul ei pentru animale, și acum și pentru alți copii, a reapărut și degetele au început să reprezinte: „Acest băiat sare, acest băiat aleargă... merge... se întrece” etc. Astfel, interesul ei pentru degete a fost aplicat la diverse forme de locomoție, atât la copii, cât și la animale. A învățat să citească și să enumere numele unor animale domestice și, folosindu-și din nou degetele, să spună zilele săptămânii; și, folosindu-și și degetele de la picioare, să numere până la douăzeci. În acest timp, joaca ei cu xilofonul a început să cuprindă piese mai dificile din folclorul francez, interpretându-le pe fiecare cu mare ușurință și abandonându-se muzicii, știind de fiecare dată unde să găsească prima notă. Plăcerea de a-și fi redobândit proprietatea degetelor reiese din relatarea mamei:

Duminica trecută, Jean a pictat o fetiță în rochie galbenă. Noaptea a mers la pictura de pe perete, în liniște, și a pipăit vopseaua. S-a oprit un timp îndelungat asupra mâinilor, fiecare fiind mai mare decât fetița însăși și dotată cu grijă cu câte cinci degete. Apoi a spus: „Mâinile sunt frumoase”. Am aprobat, repetându-i cuvintele. Peste un minut a spus: „Mâinile sunt drăguțe”. Din nou am fost de acord și

am apreciat. S-a întors în pat, încă studiind-o. Apoi a strigat tare: „Mâinile sunt *minunate*”.

În toată această perioadă, Jean, cu intermitențe, a cântat la xilofon și din voce. Părinții au fost suficient de norocoși să găsească o profesoară de pian care dorea să își bazeze metodele pe capacitățile auditorii și pe ingeniozitatea în imitare ale lui Jean. La următoarea mea vizită, după ce am fost condus către camera mea, am auzit pe cineva exersând câteva note din prima sonată a lui Beethoven și am remarcat cu inocență sensibilitatea și forța interpretării. Am crezut că interpretul era un adult talentat. Să o descopăr pe Jean la pian a fost una din surprizele care sunt atât de marcante în lucrul cu astfel de cazuri — și care adesea se dovedesc înșelătoare, deoarece ele ne fac iar și iar să credem în progresul total al copilului, când de fapt nu există justificare decât să credem în progresul foarte rapid și izolat al unei singure facultăți speciale. Spun acest lucru cu convingere, căci interpretarea lui Jean la pian, fie că era Beethoven, Haydn sau boogie-woogie, era cu adevărat impresionantă — până ce s-a întors împotriva acestui talent, la fel cum „s-a întors împotriva vorbirii”, pentru a folosi cuvintele primului psiholog care a consultat-o.

Astfel se încheie un episod din ameliorarea lui Jean: relația sa cu mâinile sale. Tot aici se încheie și exemplul care a fost folosit aici pentru a ilustra principala slăbiciune a Eului care

îi determină pe acești copii să fie cuprinși la un moment dat de o „pulsionalitate” centrată pe o parte a unei alte persoane; și, în celălalt

moment, de o dorință de crudă autopedeepsire și de un perfecționism paralizant. Nu este vorba despre faptul că nu sunt capabili să învețe, să-și amintească și să exceleze — de obicei într-o activitate artistică, ce reflectă contrabalansarea senzorială a fixației lor esențialmente orală. Ci despre faptul că nu pot integra totul: eul este neputincios.

Veți vrea să știți cum s-a descurcat Jean. Pe măsură ce copilul a crescut, discrepanța dintre vârsta și comportamentul ei a devenit atât de accentuată, încât asocierea cu copiii aflați oricât de aproape de vârsta ei a devenit imposibilă. Au apărut alte dificultăți care au făcut obligatorie trimiterea ei, cel puțin o perioadă, la o școală specială. Acolo a pierdut rapid ceea ce câștigase în anii în care mama ei s-a angajat în acel efort eroic. Din acel moment, tratamentul ei a fost reluat în cele mai bune condiții de viață și sub îndrumarea unuia dintre cei mai devotați și creativi psihiatri din acest domeniu specific.

Rolul pe care „respingerea maternă” sau circumstanțele speciale de abandon îl joacă în cazuri similare cu cel al lui Jean este încă discutabil. Cred că ar trebui luat în considerare faptul că acești copii ar putea de foarte timpuriu să eșueze în a-i răspunde mamei, în a-i întoarce privirea, zâmbetul sau atingerea; o rezervă inițială care o face, în schimb, pe mamă să se retragă fără să își dea seama. Acest truism, că problema originară se găsește în relația mamă-copil, este valabil numai atât timp cât această relație este văzută ca o acumulare emoțională care poate crește starea de bine a ambilor parteneri, dar care îi pune pe amândoi în pericol atunci când

comunicarea slăbește sau se blochează. În aceste cazuri de schizofrenie infantilă pe care le-am văzut, exista o deficiență clară în „capacitarea”³⁷ copilului. Însă, din cauza eșecului foarte timpuriu în comunicare, copilul ar putea doar trăda într-o formă mult mai patologică o fragilitate a contactului afectiv care deja există la părinte (părinți), deși la aceștia ar putea fi compensată — cel puțin în alte relații — printr-o cosmetizare specială a personalității sau prin înzestrarea intelectuală superioară.

Cât despre procedura descrisă în acest capitol, ar trebui să fie clar că mama lui Jean a fost capabilă de un efort curativ excepțional, care este o cerință preliminară pentru orice experiment întreprins la această frontieră a încrederii umane.

³⁶ Asocierea este între *eggplant* (vânătă), în traducere literală „ou-plantă”, respectiv *egg* (ou) și *plant* (plantă; a planta). (*N.t.*)

³⁷ În prima ediție a acestei cărți, cuvintele folosite au fost: „... deficiența primară de «capacitare» era în copil”. Această remarcă se referea numai la acele câteva cazuri pe care le-am întâlnit, iar astfel de cazuri erau rare în practica psihianalitică la acel moment. Afirmția mea avea intenția de a contracara unele interpretări facile, aflate atunci în vogă, care susțineau că respingerea de către mamă poate cauza astfel de patologii copiilor. Între timp, afirmația mea a fost citată în afara contextului pentru a susține etiologia pur constituțională a psihozei infantile. Cei care au citit cu atenție capitolul 1 și cazul lui Jean vor observa totuși că în fragmentele de caz

prezentate în această carte nu încerc să diferențiez cauzele primare și efectele terapeutice, ci să delimitez o nouă arie conceptuală care circumscrie atât eforturile Eului, cât și lupta pentru organizare socială. Această abordare, fără îndoială, trece cu vederea detaliile interacțiunii părinte-copil în cadrul căreia defectele constituționale sau de mediu agravează patologia fiecăruia dintre ei. Dar cauzele primare pot fi diferențiate (sau eliminate din ecuație) numai acolo unde criterii de diagnostic riguroase și anamnezele numeroase permit efectuarea unei comparații. Un astfel de demers poate fi găsit în literatura tot mai abundentă din psihiatria psihanalitică a copilului. (E.H.E.)

CAPITOLUL 6

Jucării și rațiuni

Parafrazându-l pe Freud, am numit jocul calea regală a înțelegerii eforturilor de sinteză ale Eului infantil. Am văzut un exemplu al eșecului unei asemenea sinteze. Ne vom îndrepta acum spre situațiile din copilărie care ilustrează capacitatea Eului de a afla recreere și autovindecare în activitatea ludică și spre situațiile terapeutice în care am fost suficient de norocoși să putem ajuta un copil să se ajute singur.

1. Joc, muncă și creștere

Haideți să luăm ca introducere pentru începutul acestui capitol mai liniștitor un episod de joc descris de un psiholog destul de cunoscut. Ocazia, deși nu este patologică, e totuși tragică: un băiat numit Tom Sawyer, la ordinul mamei lui, trebuie să văruiască un gard într-o dimineață altminteri perfectă. Nenorocirea lui e intensificată de apariția unui prieten de aceeași vârstă, numit Ben Rogers, care începe să se joace. Dorim să-l privim pe Ben, jucăușul, prin ochii lui Tom, muncitorul.

Luă iar bidineaua și se apucă liniștit de lucru. Nu trecu mult, și la orizont apărură Ben Rogers; tocmai băiatul de a cărui gură se temea cel mai mult. Ben venea țopăind: hop-țop-hop, dovadă că inima-i era voioasă și plină de speranțe mari. Mușca dintr-un măr și la răstimpuri scotea câte un chiot lung și melodios, urmat de un sonor „ding-dong-dong, ding-dong-dong”, fiindcă făcea pe vaporul. Când se apropie, reduse viteza, o luă prin mijlocul străzii, înclină mult la tribord și făcu niște manevre maiestuoase de acostare. Era nici mai mult, nici mai puțin decât „Marele Missouri”, cu cala cufundată, chipurile, la vreo trei metri în apă; el era vapor, căpitan și clopoțelul telegrafului în același timp, astfel încât trebuia să-și închipuie că stă pe propria-i punte de comandă, că dă ordine și că tot el le și execută.

— Stopați, dom'le comandant! Ting-ling-ling! Încetini și se îndreaptă prudent

spre marginea drumului. Mașina înapoi! Ting-ling-ling! Brațele i se încordară și coborâră țepene de-a lungul corpului. Tribordu-napoi! Ting-ling-ling! Zdup-zdup-zdup! Brațul drept descria între timp cercuri falnice, fiindcă înfățișa un zbat de treisprezece metri. Babordu-napoi! Ting-ling-ling! Zdup-zdup-zdup! Mâna stângă începu să descrie cercuri. Stop tribordu'! Ting-ling-ling! Stop babordu'! Vino la tribord! Stop! Lasă-ncet zbatu' de-afară! Ting-ling-ling! Zdup-zdup-zdup! Dă bandula. Mai iute! Dă și parâma! Haide, ce stai?

Prinde-o de ciotu' ăla! Volta peste tot! Dă-i drumul! Stop mașinile, dom'le comandant! Ting-ling-ling! Șșt! ș-ș-ș-t! ș-ș-ș-t! (Încerca ventilele.)

Tom văruia înainte liniștit, de parcă nici n-ar fi văzut vaporul. Ben se zgâi o clipă la el, apoi zise:

— Hi-hi! Ai pățit-o, ă?

Impresia mea de clinician asupra lui Ben Rogers este una extrem de favorabilă din toate cele trei motive: organism, Eu și societate. Motivele sunt: își îngrijește corpul mâncând cu poftă un măr; are un control imaginar simultan asupra unor elemente aflate într-un conflict profund (este atât un vapor și părțile lui, cât și căpitanul respectivului vapor și echipajul obedient al acestuia); în tot acest timp nu pierde nicio clipă să evalueze realitatea socială când, luând colțul străzii, îl vede pe Tom la treabă. Nereacționând în niciun caz așa cum ar face-o un vapor, el știe imediat cum să simuleze empatia, deși sigur își percepe propria libertate ca fiind

sporită de necazul lui Tom.

Flexibil puștiul, am zice. Cu toate acestea, Tom se dovedește a fi psihologul mai bun: el are de gând să-l pună pe Ben la treabă. Ceea ce ne arată că psihologia este la fel de importantă ca adaptarea obișnuită (iar în unele circumstanțe potrivnice se poate dovedi chiar superioară acesteia).

Din perspectiva sorții finale a lui Ben, pare aproape nepoliticos să-i răsucim cuțitul interpretării în rană și să întrebăm ce înseamnă jocul lui Ben. Am prezentat această întrebare la un curs de psihiatrie al unui grup de studenți de la Asistență Socială. Cele mai multe răspunsuri gravitau, desigur, în jurul traumei, deoarece în ce alt mod ar putea Ben să devină accesibil ca „studiu de caz”? Majoritatea au căzut de acord că Ben trebuie să fi fost un băiat frustrat fiindcă se chinuia să se joace cu atâta înversunare. Posibilele frustrări mergeau de la asuprirea unui tată tiranic din strânsoarea căruia scapă, în imaginație, devenind un căpitan autoritar, la enurezis sau la un tip de traumă legată de oliță care-l făcuse acum să fie un vapor care are nevoie de o adâncime a apei de cel puțin doi metri pentru a pluti. Unele răspunsuri erau legate de situația mai evidentă că voia să fie mare, și anume sub forma căpitanului, idolul epocii lui.

Contribuția mea la discuție a constatat în ideea că Ben este un băiat în creștere. A crește înseamnă a fi divizat în părți diferite ce se mișcă cu viteze diferite. Un băiat în creștere are dificultăți atât în a-și stăpâni corpul stângaci, cât și mintea divizată. El vrea să fie bun, chiar și numai din interes, și află mereu că a fost rău. Vrea să se

revolte și află că a cedat, aproape împotriva propriei voințe. Pe măsură ce perspectiva lui asupra timpului permite o întrezărire a apropiatei vârste adulte, se trezește că se comportă ca un copil. O „semnificație” a jocului lui Ben poate fi că îi permite Eului său o victorie temporară asupra corpului și sinelui lui stângaci prin formarea unui întreg care funcționează bine, compus din creier (căpitanul), nervii și mușchii voinței (sistemul de semnalizare și motorul) și întregul corp (vaporul). Îi permite să fie o entitate în care își este propriul șef, deoarece se supune lui însuși. În același timp, el își alege metaforele din lumea

instrumentelor epocii industriale timpurii și anticipează identitatea zeului mașinilor din vremea lui: căpitanul vasului „Marele Missouri”.

Așadar, jocul este o funcție a Eului, o încercare de a sincroniza procesele corporale și sociale cu sinele. Fantezia lui Ben ar putea conține un element falic și locomotor: un vapor puternic într-o furtună violentă e un simbol bun. Un căpitan este cu siguranță o imagine paternă corespunzătoare și, dincolo de aceasta, o imagine a puterii patriarhale bine conturate. Cu toate acestea, cred că accentul ar trebui să fie pe nevoia Eului de a stăpâni diversele arii ale vieții și în special în cele în care individul își găsește sinele, corpul și rolul social ca fiind deficitare și rămase în urmă. A halucina stăpânirea Eului și totuși a o practica într-o realitate intermediară dintre fantezie și realitate este scopul jocului, dar jocul, așa cum vom vedea imediat, este maestrul incontestabil doar al unei fâșii înguste a existenței. Ce este joc și ce nu este? Haideți să vedem ce ne spune limbajul și vom reveni apoi la copii.

Jocul valurilor în lumina soarelui se poate exprima adecvat cu adjectivul „jucăuș”, deoarece rămâne ferm în cadrul regulilor jocului. Nu interferează cu adevărat cu lumea chimică a valurilor, ci insistă numai asupra unui amestec de imagini. Aceste tipare se schimbă cu o rapiditate lejeră și cu o repetitivitate ce promit fenomene plăcute desfășurate în cadrul unui interval predictibil, fără a crea vreodată aceeași configurație de două ori.

Când omul se joacă, el trebuie să se amestece cu lucruri și oameni într-o manieră la fel de neimplicată și blândă. El trebuie să facă ceva ce a ales să facă fără a fi constrâns de interese urgente sau împins de pasiuni puternice; el trebuie să se simtă amuzat și liber de orice frică sau speranță a unei consecințe serioase. El își ia o vacanță din realitatea socială și economică: el *nu muncește*. Tocmai această opoziție față de muncă dă jocului o serie de conotații. Una din acestea este „distracția pur și simplu”, indiferent dacă activitatea este dificilă sau nu. Așa cum comenta Mark Twain, „a construi flori artificiale... este muncă, în timp ce a te urca pe Mont Blanc e doar distracție”. Totuși, în epocile și locurile puritane, pura distracție avea întotdeauna conotația păcatului; quakerii avertizau asupra faptului că trebuie „să aduni florile plăcerii din câmpiile muncii”. Oamenii cu o gândire la fel de puritană își pot permite să se joace deoarece cred că a găsi „un răgaz față de activitatea morală este o necesitate morală în sine”. În schimb, poezii plasează altundeva accentul: „Omul este cu totul uman numai atunci când se joacă”, spune Schiller. Așadar, jocul este un fenomen de graniță față de o serie de activități umane și, în

propria sa manieră ludică, încearcă să se sustragă oricărei definiții.

Este adevărat că până și cel mai obositor și periculos joc este, prin definiție, diferit de muncă; el nu produce bunuri. Atunci când produce, „devine o meserie”. Dar de la bun început, acest fapt face cumva lipsită de sens comparația dintre jocul adultului și cel al copilului; deoarece adultul este o ființă care produce și schimbă bunuri, în timp ce copilul doar se pregătește să devină o astfel de ființă matură. Pentru adultul care muncește, jocul este recreere. Îi permite o retragere periodică din fața acelor forme de limitări definite care alcătuiesc realitatea lui socială.

Gândiți-vă la *gravitație*: a jongla, a sări sau a te cățăra adaugă conștientizării corpului nostru dimensiuni neutilizate. Aici, jocul oferă un sentiment de libertate divină, al unui exces de spațiu.

Gândiți-vă la *timpul*: când ne purtăm nereserios și glumeț, când pierdem timpul cu nimicuri, luăm în derâdere timpul, nemilosul nostru stăpân. Atunci când orice clipă contează, joaca dispare. Acest lucru amplasează sporturile competitive la granița jocurilor: ele par să facă concesii presiunii spațiului și timpului, doar ca să învingă această presiune printr-o fracțiune de metru sau secundă.

Gândiți-vă la *soartă* și *cauzalitate*, care au determinat cine și cum suntem și unde. În jocurile de noroc, noi restabilim egalitatea în fața sorții și asigurăm o nouă șansă fiecărui jucător dispus să observe câteva reguli care, dacă le comparăm cu regulile realității, par arbitrare și absurde. Și totuși, ele sunt convingătoare în mod magic, la fel ca realitatea unui vis, și solicită în mod imperios o obediență absolută.

Dacă un jucător uită că un asemenea joc trebuie să rămână liberă lui alegere, dacă devine posedat de demonul jocurilor de noroc, atunci joaca iarăși dispare. El devine un împătimit al jocurilor de noroc, nu un om care se joacă.

Gândiți-vă la *realitatea socială* și la compartimentele noastre delimitate din interiorul ei. Jucându-ne, putem fi ceea ce nu putem sau nu vrem să fim în viață. Dar dacă cel ce joacă un asemenea rol începe să creadă în interpretarea acestuia, el ajunge aproape de o stare de isterie, dacă nu și mai rău; iar dacă el încearcă, din interes, să-i facă pe alții să creadă în „rolul” lui, atunci el devine un impostor.

Gândiți-vă la *pulsunile noastre corporale*. Volumul eforturilor publicitare ale națiunii exploatează dorința noastră de a ne juca puțin cu necesitatea pentru a ne face să credem, de exemplu, că a inspira și a mânca nu sunt necesități plăcute, ci un joc fantezist cu nuanțe mereu noi și senzuale. Când nevoia de aceste nuanțe devine compulsivă, ea creează o stare generală de ușoară dependență și lăcomie ce încetează să transmită un sentiment al abundenței și, de fapt, produce un curent subteran de nemulțumire.

În cele din urmă, dar nu în ultimul rând, în *viața amoroasă* descriem ca joc erotic activitățile variate ce precedă actul final, care permit partenerilor să aleagă o parte a corpului, intensitatea și tempoul (după cum spune poezioara, „ce, cu ce și cui”). Jocul erotic se încheie atunci când începe actul final, limitând alegerea, dictând tempoul și cedând conducerea „naturii”. Atunci când unul din diversele acte pregătitoare devine suficient de constrângător încât înlocuiește complet actul final,

jocul dispare și începe perversiunea.

Această listă de situații ludice dintr-o varietate de întreprinderi umane indică aria restrânsă în cadrul căreia Eul se poate simți superior față de limitările spațiului și timpului și ale caracterului precis al realității sociale — liber de compulsiile conștiinței și de impulsurile iraționalității. Așadar, numai în cadrul acestor limitări se poate simți omul una cu Eul lui; nu-i de mirare deci că se simte „om în întregime atunci când se joacă”. Dar acest lucru presupune încă o condiție categorică: el trebuie să se joace rar și să muncească în cea mai mare parte a timpului. El trebuie să aibă în societate un rol definit. Libertinii și împătimiții jocurilor de noroc sunt atât ținta invidiei, cât și a resentimentelor omului care muncește. Ne place să-i vedem demascați sau ridiculizați sau, mai rău decât dacă i-am pune să muncească, să-i forțăm să trăiască în colivii aurite.

Atunci, copilul care se joacă ridică o problemă: cine nu muncește nu se va juca. Așadar, pentru a fi tolerant față de jocul copilului, adultul trebuie să inventeze teorii care arată fie că jocul copilăriei este de fapt muncă, fie că nu contează. Cea mai populară teorie și mai ușor de observat este că copilul este *deocamdată un nimeni* și că absurdul jocului său reflectă acest lucru. Oamenii de știință au încercat să găsească alte explicații pentru ciudățeniile jocului copilului, gândindu-le ca fiind reprezentative pentru faptul că copilăria este irelevantă. După Spencer, jocul consumă tot surplusul de energie al puilor în cazul unui număr de mamifere care nu au nevoie să se hrănească sau să se protejeze deoarece părinții lor fac acest lucru

pentru ei. Totuși, Spencer a observat că oricând jocul este permis de împrejurări, sunt „simulate” acele tendințe care sunt „neobișnuit de pregătite să acționeze, neobișnuit de pregătite să stimuleze sentimentele corespondente”. Psihanaliza timpurie a adăugat acestor idei teoria „catharsisului”, potrivit căreia jocul are o funcție delimitată pentru ființa în creștere în sensul că-i permite să elimine emoțiile reprimite și să găsească o alinare imaginară pentru frustrările anterioare.

Pentru a evalua aceste teorii, să ne întoarcem la jocul unui alt băiat, mai mic decât Tom. El trăia lângă un alt mare fluviu, Dunărea, iar jocul lui a fost înregistrat de către alt mare psiholog, Sigmund Freud, care a scris³⁸:

Fără a intenționa să analizez totalitatea unor asemenea fenomene, m-am folosit de ocazia care mi s-a ivit la un moment dat pentru a studia primul joc al unui băiețel de un an și jumătate, joc pe care el l-a inventat singur. Nu este vorba doar de o observație fugară, căci am trăit mai multe săptămâni sub același acoperiș cu acest copil și cu părinții săi, fiindu-mi necesar destul de mult timp până când am reușit să dezvălui sensul gestului enigmatic pe care acesta îl repeta continuu.

Copilul nu era câtuși de puțin precoce în ceea ce privește dezvoltarea intelectuală (...), dar se făcea înțeles de către cei din jurul său și (...) toată lumea îl lăuda datorită caracterului său „bun”. Nu-și deranja părinții în timpul nopții, respecta conștiincios interdicția de a se atinge de anumite obiecte sau de a intra în anumite camere, dar înainte de toate nu plângea niciodată când mama îl părăsea,

chiar și pentru mai multe ore. Cu toate acestea, el era foarte atașat de mama sa, care nu numai că îl alăptase, dar îl și îngrijise fără niciun ajutor. Acest copil cuminte avea totuși din când în când obiceiul deranjant de a arunca toate lucrurile mici care îi cădeau în mână într-un colț al camerei sau sub un pat etc., astfel încât căutarea de către toți a respectivei jucării era adesea o treabă nu prea ușoară. În atari momente, cu o expresie de interes și satisfacție, el scotea un „o-o-o-o” prelung și puternic, care, după judecata concordantă a mamei și a observatorului, nu era o interjecție, ci cuvântul „*fort*” (departe). În cele din urmă, mi-am dat seama că acesta era un joc, copilul folosindu-se de toate jucăriile doar pentru a se juca „de-a aruncatul departe”. Într-o zi, am observat ceva care confirma concluzia la care ajunsesem. Copilul avea un mosor de lemn pe care era înfășurată o sfoară; niciodată nu i-a trecut prin cap, de pildă, să tragă după el pe dușumea mosorul, să se joace cu el „de-a calul și căruța”, ci, cu multă îndemânare, arunca mosorul ținut de sfoară peste marginea pătuțului său acoperit cu o perdea, unde acesta dispărea. În acel moment el scotea semnificativul „o-o-o-o”, pentru ca apoi, trăgând din nou de sfoară până ce reușea să scoată mosorul din pat, să

salute reapariția acestuia, de data asta cu un „da” vesel („Iată-l”). Așadar, jocul complet consta din dispariție și reapariție, noi observând de cele mai multe ori doar primul act, întrucât era repetat neîncetat ca joc, deși era evident că cel de-al doilea, reapariția obiectului, îi procura băiețelului cea mai mare plăcere. (...) Această interpretare a fost pe deplin confirmată de o altă observație. Într-o zi, când mama a lipsit mai mult de patru ore,

reîntoarcerea ei a fost salutăată cu expresia: „Bebi o-o-o-o!”, care la început n-a fost înțeleasă. Nu după multă vreme a reieșit însă că în timpul acestei lungi absențe a mamei, copilul a găsit un mijloc pentru a se face pe sine însuși să dispară. Descoperindu-și imaginea în oglinda care nu era mult deasupra dușumelei, el se lăsa pe vine astfel încât imaginea din oglindă era „fort”, adică dispărea³⁹.

Pentru a înțelege ceea ce a perceput Freud în acest joc, trebuie să notăm că el era interesat în acea perioadă (și, de fapt, scria) despre fenomenul bizar al „compulsiei la repetiție”, adică nevoia de a repune în act experiențe dureroase în cuvinte sau acțiuni. Cu toții am trăit nevoia ocazională de a vorbi neîntrerupt despre un eveniment dureros (o insultă, o dispută sau o operație), despre care ne-am aștepta mai degrabă să vrem să le uităm. Cunoaștem persoane traumatizate care, în loc să se recupereze în timpul somnului, sunt trezite în mod repetat de vise în care re trăiesc trauma inițială. Suspectăm, de asemenea, că nu este o întâmplare nevinovată că unii oameni fac aceleași greșeli la nesfârșit, că, printr-o „coincidență” și orbire totală, se căsătoresc cu același tip de partener imposibil de care tocmai au divorțat, ori că o serie de accidente și ghinioane similare li se întâmplă întotdeauna numai *lor*. În toate aceste cazuri, a conchis Freud, persoana aranjează în mod inconștient o varietate a unei teme originare pe care nu a învățat fie să o depășească, fie să trăiască cu ea: ea încearcă să stăpânească o situație care în forma ei inițială fusese prea mult pentru ea prin a o întâmpina în mod repetat și de bună voie.

În timp ce Freud scria despre acest fenomen, el și-a dat seama de jocul solitar descris și de faptul că frecvența aceleiași teme (cineva sau ceva dispare și reapare) corespundea cu intensitatea experienței de viață reflectate, și anume plecarea mamei dimineața și revenirea ei seara.

Această dramatizare are loc în sfera jocului. Utilizându-și capacitatea de a manevra obiectele, copilul le poate aranja astfel încât să-i permită să-și imagineze că este, de asemenea, stăpânul necazului său existențial. Pentru că, atunci când mama a plecat, ea a ieșit din sfera plânsului și cererilor lui și s-a întors numai atunci când i-a convenit. În schimb, în jocul lui, băiețelul o avea pe „mamă” legată de o sfoară. El o face să plece, chiar o aruncă, și apoi o face să revină după bunul lui plac. În formularea lui Freud, el *a transformat pasivitatea în activitate*; el se joacă făcând ceva ce, în realitate, i se făcea lui însuși.

Freud menționează trei elemente care ne pot ghida într-o examinare socială suplimentară a acestui joc. Mai întâi, copilul aruncă obiectul. Freud vede în acest gest o posibilă explicație a unei răzbunări („Dacă nu vrei să stai cu mine, atunci nu te vreau”) și obține un câștig suplimentar de stăpânire activă a obiectului printr-o creștere aparentă a autonomiei emoționale. Totuși, în actul doi copilul merge mai departe. El abandonează obiectul cu totul și, cu ajutorul oglinzii, se joacă de-a „plecatul” și „revenitul” propriei persoane. El este acum atât persoana care este părăsită, cât și persoana care părăsește. El a devenit stăpân prin

incorporarea nu numai a persoanei care, în realitate, e dincolo de controlul lui, ci a întregii situații, cu

ambii ei participanți.

Freud merge până aici cu interpretarea. Dar noi am putea adăuga ideea că acest copil întâmpină revenirea mamei cu informația pe care a învățat-o atunci când ea „pleca” de la el. Jocul însuși, așa cum este relatat de Freud, ar fi putut deveni începutul unei tendințe a copilului de a duce experiențele vieții într-un colț solitar și a le rectifica în fantezie și numai în fantezie. Să presupunem că, la revenirea mamei, copilul manifesta o indiferență totală, extinzându-și răzbunarea spre situația reală și indicând că el chiar poate avea grijă de propria persoană și nu are nevoie de ea. Acest lucru se întâmplă deseori după primele plecări ale mamei: ea se grăbește să ajungă la el, dornică să-l îmbrățișeze, dar e întâmpinată de el cu o expresie indiferentă. Ea s-ar putea simți respinsă și se poate îndepărta de copilul ne iubitor, care va simți astfel repede că răzbunarea din jocul de-a aruncatul și bravada ulterioară și-au atins perfect ținta, când el de fapt doar încerca să-și revină din abandonul ei. Astfel, problema fundamentală de a părăsi și a fi părăsit nu va fi ameliorată prin simpla ei soluționare în jocul solitar. Totuși, băiețelul nostru i-a spus mamei lui despre jocul lui și putem presupune că ea, departe de a fi jignită, a demonstrat interes și poate chiar mândrie față de ingeniozitatea lui. Astfel, situația lui s-a îmbunătățit. El s-a adaptat la o situație dificilă, a învățat să manevreze obiecte noi și a primit o recunoaștere iubitoare pentru metoda lui. Toate acestea se întâmplă într-un „joc de copil”.

O întrebare foarte frecventă este dacă jocul copilului „înseamnă” întotdeauna

ceva personal și amenințător. Dacă zece copii, în era cailor și căruțelor, încep să se joace cu mosoare și sfori, trăgându-le după ei și jucându-se de-a căluțul? Trebuie acest lucru să însemne pentru unul din ei mult mai mult decât pare să însemne pentru toți ceilalți?

Așa cum deja am afirmat, copiii, dacă sunt traumatizați, aleg pentru dramatizările lor material de joacă disponibil în cultura lor și gestionabil pentru vârsta lor. Ceea ce este disponibil depinde de circumstanțele culturale și este, așadar, comun tuturor copiilor care împărtășesc aceste circumstanțe. Copiii de astăzi de vârsta lui Ben nu se mai joacă de-a vaporul, ci folosesc biciclete ca obiecte mai tangibile pentru coordonare (ceea ce nu-i împiedică să-și imagineze, în drum spre școală sau spre băcănie, că zboară prin aer, mitraliindu-și inamicii, ori că sunt Călărețul Singuratic, călare pe magnificul Silver). Totuși, ceea ce este gestionabil depinde de abilitatea de coordonare a copilului și este împărtășit astfel numai de cei care au atins un anumit nivel de maturitate. Ceea ce are o *semnificație comună* pentru toți copiii dintr-o comunitate (și anume ideea de a avea un mosor și o sfoară ce reprezintă un animal în lesă) ar putea avea o *semnificație specială* pentru unii (și anume pentru toți cei care tocmai au învățat să manevreze mosorul și sfoara și ar putea fi astfel pregătiți să intre într-o nouă sferă de participare și simbolizare comună). În plus, toate acestea ar putea avea o *semnificație unică* pentru anumiți copii care au pierdut o persoană apropiată sau un animal și astfel investesc jocul cu o anumită semnificație. Ceea ce „trag de sfoară” acești copii nu este pur și simplu un animal

oarecare, ci personificarea unui animal sau persoane anume, îndrăgite și pierdute. Pentru a evalua jocul, observatorul trebuie, desigur, să aibă o idee despre jocurile pe care copiii de o

anumită vârstă și dintr-o anumită comunitate le pot juca; numai așa poate decide dacă semnificația unică transcende sau nu semnificația comună. Pentru a înțelege această semnificație unică este necesară o observație atentă nu doar a conținutului și formei jocului, ci și a cuvintelor și afectelor vizibile care îl însoțesc, în special a celor care conduc la ceea ce vom descrie în capitolul următor cu termenul de „joc perturbat”.

Pentru a aborda problema anxietății din joc, să ne gândim la activitatea de construire și distrugere a unui turn. Multe mame cred că micuțul lor se află într-o „etapă distructivă” sau chiar are o „personalitate distructivă” deoarece, după ce construiește un turn foarte înalt, băiatul nu-i poate urma sfatul de a păstra turnul așa cum este ca să-l vadă și tati, ci *trebuie* să-l lovească cu piciorul pentru a-l dărâma. Plăcerea aproape maniacală cu care copiii privesc prăbușirea instantanee a ceea ce a fost produsul unor lungi ore de joacă i-a contrariat pe mulți, în special deoarece copilul nu se bucură deloc dacă turnul lui se prăbușește din întâmplare sau din greșeala unui unchi dornic să-i dea o mână de ajutor. El, constructorul, trebuie să-l distrugă singur. Mă gândesc că acest joc apare din experiența nu atât de îndepărtată a căderilor bruște atunci când poziția verticală, pe două picioare nesigure, îi oferea o perspectivă nouă și fascinantă asupra existenței. Copilul care ulterior învață să *facă* un turn „să stea în picioare” se bucură să-l facă să se

prăbușească și să cadă: în plus față de luarea în stăpânire a unui eveniment anterior pasiv, cunoașterea că ceva este mai slab îl face să se simtă mai puternic, iar turnurile, spre deosebire de surioarele mai mici, nu pot plânge și n-o pot chema pe mami. Dar deoarece este de demonstrat însăși măiestria spațială încă precară a copilului, este de înțeles că a privi pe cineva cum lovește cu piciorul turnul lui îl poate face pe copil să se identifice cu turnul, și nu cu cel care-l lovește, și astfel dispare distracția. Mai târziu, clovnii de la circ preiau îndatoritor acest rol când cad din picioare tot timpul din pură ineptie și continuă totuși să sfideze gravitația și cauzalitatea cu o neobosită inocență: există, așadar, chiar oameni mari care sunt mai amuzanți, mai prostănaci și mai stângaci. Totuși, unii copii care se identifică prea mult cu clovnul nu-i pot suporta căderile: pentru ei, clovnii „nu sunt amuzanți”. Acest exemplu clarifică începutul multor anxietăți din copilărie, când anxietatea din jurul încercărilor copilului ca Eul său să ia în stăpânire situația își găsește un „suport” nedorit din partea adulților care-l tratează cu asprime sau îl amuză cu exerciții care îi plac numai când le inițiază singur.

Jocul copilului începe cu și se concentrează pe propriul lui corp. Vom numi acest fenomen *jocul autocosmic*. El apare înainte de a-l observa ca joc și constă inițial în explorarea prin repetiție a percepțiilor senzoriale, a senzațiilor kinestezice, a vocalizărilor etc. Apoi, copilul se joacă cu persoane și lucruri disponibile. El ar putea plânge, în joacă, pentru a vedea ce lungime de undă e cea mai potrivită pentru a produce sosirea mamei, ori s-ar putea răsfăța prin explorări experimentale ale

corpului ei și ale protuberanțelor și orificiilor feței ei. Aceasta este prima geografie a copilului și hărțile de bază dobândite într-o asemenea interacțiune cu mama rămân, fără îndoială, repere ale primei orientări a Eului în „lume”. Îl chemăm acum, ca martor, pe Santayana⁴⁰:

Departee, într-un trecut îndepărtat, ca și cum ar fi fost într-o altă lume sau într-o stare prenatală, Oliver își amintea demult interzisul privilegiu de a sta în poala mamei. Fusese un

refugiu atât de sigur, de blând, de avantajos: era susținut și învelit de o protecție desăvârșită și sigură, ca un rege pe tronul său, cu credinciosul său paznic; iar peisajul de dincolo, cu mesagerii și episoadele lui pestrice, devenea cel mai captivant spectacol, unde totul era neașteptat și palpitant și, totuși, unde nu se putea întâmpla nimic rău, ca și cum mama însăși îi spusese o poveste, și aceste imagini erau doar ilustrațiile ei, pictându-se singure în mintea lui receptivă.

Microsfera (adică mica lume a jucăriilor manevrabile) e un adăpost stabilit de copil pentru a se întoarce atunci când are nevoie să-și refacă Eul. Dar lumea obiectelor își are propriile legi: ea poate rezista reconstrucției sau se poate pur și simplu rupe în bucăți; se poate dovedi că aparține altcuiva și poate fi confiscată de cei mai mari. Deseori, microsfera atrage copilul într-o manifestare imprudentă de teme și atitudini periculoase care provoacă anxietate și conduce la o perturbare bruscă a jocului. În viața diurnă, acesta e pandantul visului anxios: îi poate împiedica pe

copii să încerce să se joace, așa cum frica de coșmaruri îi poate împiedica să meargă la culcare. Dacă este astfel înspăimântat sau dezamăgit în microsferă, copilul poate regresa în autosferă prin reverii, suptul degetului și masturbare. Pe de altă parte, dacă prima utilizare a lumii obiectelor este reușită și copilul este îndrumat corespunzător, plăcerea manevrării competente a jucăriilor devine asociată cu stăpânirea traumelor care au fost proiectate asupra lor și cu prestigiul dobândit printr-o asemenea competență.

În sfârșit, la vârsta creșei, jocul ajunge în *macrosferă*, lumea împărțită cu ceilalți. Mai întâi, aceștia sunt tratați ca obiecte: sunt inspectați, loviți sau forțați „să fie căluți”. Învățarea este necesară pentru a descoperi ce conținut potențial de joc poate fi permis doar în fantezie sau în jocul autocosmic, ce conținut poate fi reprezentat cu succes numai în lumea microcosmică a jucăriilor și lucrurilor și ce conținut poate fi împărtășit cu alții și impus asupra lor.

Pe măsură ce acest lucru este învățat, fiecare sferă este investită cu propriul ei sentiment de realitate și competență. Așadar, pentru ceva timp, jocul solitar rămâne un refugiu indispensabil pentru examinarea emoțiilor zdruncinate în urma perioadelor de navigare prin apele socialului. Acest lucru, plus faptul că un copil va duce cu siguranță în jocul solitar aranjat pentru el cel mai greu încercat aspect al Eului său alcătuiesc condiția fundamentală pentru potențialul de diagnosticare a „terapii prin joc”, pe care o vom discuta în cele ce urmează.

Așadar, ce este jocul infantil? Am văzut că nu este echivalentul jocului

adultului, că nu este un demers recreativ. Adultul care se joacă face un pas în lateral, trecând în altă realitate; copilul care se joacă avansează într-o nouă etapă a competenței. Eu propun teoria că jocul copilului este forma infantilă de a gestiona experiența prin crearea unor situații-model și a lua în stăpânire realitatea prin experiment și planificare. În anumite faze ale muncii sale, adultul proiectează experiența trecută în dimensiuni care par gestionabile. În laborator, pe scenă și la planșeta de desen, el re trăiește trecutul și eliberează afectele reziduale; în reconstruirea situației-model, el își răscumpără eșecurile și-și consolidează speranțele. El anticipează viitorul din punctul de vedere al unui trecut corijat și împărtășit.

Niciun gânditor nu poate face mai mult și niciun copil care se joacă, mai puțin. Așa cum spunea William Blake, „Jucăriile copilului și rațiunile bătrânului sunt roadele a două anotimpuri diferite”.

2. Joc și vindecare

Terapia modernă prin joc se întemeiază pe observația că un copil ajuns într-o stare de nesiguranță afectivă din cauza unei frici sau uri secrete împotriva protectorilor naturali ai jocului său din familie și vecinătate pare capabil să folosească încurajarea protectoare a unui adult înțelegător pentru a-și redobândi capacitatea de a se juca în pace. E posibil ca, în trecut, acest rol să fi fost jucat de bunici și mătuși preferate; dezvoltarea contemporană a acestui rol în aria profesională a condus la terapeutul prin joc. Cea mai evidentă condiție este ca cel mic să aibă jucăriile și adultul doar pentru sine, și ca rivalitatea fraternă, cicăleala părintească sau orice alt tip de întrerupere bruscă să nu perturbe desfășurarea intențiilor sale ludice, oricare ar fi acestea. Deoarece „exprimarea prin joc” este cea mai naturală măsură autovindecătoare la îndemâna copilului.

Să reamintim aici faptul simplu, deși deseori jenant, că adulții traumatizați tind să-și rezolve tensiunea „exprimând-o prin cuvinte”. Ei se simt obligați, în mod repetat, să descrie evenimentul dureros: acest lucru se pare că-i face „să se simtă mai bine”. Sistemele destinate să vindece sufletul sau mintea utilizează în mod ritual această tendință furnizând, la intervale regulate, un interlocutor profesionist sau, în orice caz, calificat care-i va oferi întreaga sa atenție, care își ia angajamentul de a nu-l cenzura arbitrar sau a-l trăda și care oferă o „dezlegare de păcate” explicând cum problema respectivei persoane are sens într-un context mai larg, fie

acesta păcatul, conflictul sau boala. Metoda își atinge limitele atunci când relația „clinică” își pierde detașarea cu ajutorul căreia se pot reflecta evenimentele vieții și devine ea însăși un conflict pasional al dependenței și ostilității. În termeni psihanalitici, limitarea e dată de tendința (extrem de puternică la nevrotici) de a transfera conflicte bazale din istoricul copilăriei lor în fiecare nouă relație, inclusiv în cea terapeutică. La acest lucru s-a referit Freud când a spus că însuși tratamentul, la început, devine o „nevroză de transfer”. Pacientul care își transferă astfel conflictul în toată urgența lui disperată devine în același timp rezistent față de toate încercările de a-l face să perceapă situația într-o manieră detașată, de a-i explicita sensul. El manifestă o *rezistență*; înclăștat într-un „război menit să încheie toate războaiele”, el devine mai captiv ca niciodată. În acest punct, eforturile terapeutice nonpsihanalitice deseori se sfârșesc; pacientul, se spune, nu poate sau nu vrea să se facă bine ori este prea limitat să-și înțeleagă obligațiile față de tratamentul lui. Terapia psihanalitică începe însă din acest punct. Ea utilizează sistematic înțelegerea că niciun nevrotic nu este nedivizat în dorința lui de a se vindeca și-și transferă dependența și ostilitatea asupra tratamentului și persoanei terapeutului. Psihanaliza recunoaște și învață din aceste „rezistențe”.

Fenomenul *transferului* la copilul care se joacă, la fel ca în cazul adultului care verbalizează, marchează punctul în care măsurile simple eșuează, și anume atunci când o emoție devine atât de intensă încât învinge buna dispoziție, forțând o descărcare imediată în joc și în relația cu observatorul jocului. Eșecul este caracterizat

de ceea ce va fi descris aici drept *perturbare a jocului*, adică incapacitatea bruscă și completă sau difuză și lentă de a se juca. Am văzut asemenea perturbări ale jocului apărute, la provocarea mea, în cazul lui Ann, când a trebuit să plece de lângă mine și jucăriile mele tentante pentru a se realătura mamei ei. La fel, l-am observat pe Sam prins în capcană de emoțiile lui copleșitoare în mijlocul unui joc. În ambele cazuri, am utilizat observarea jocului ca instrument de diagnostic doar într-un mod accidental. Voi prezenta acum o fetiță care, deși venise doar pentru stabilirea unui diagnostic, m-a condus printr-un cerc complet de perturbare și triumf al jocului și a oferit, așadar, un bun exemplu al modului în care Eul, copleșit de frică, își poate recâștiga forța de sintetizare prin angajarea și dezangajarea din joc.

Pacienta noastră se numește Mary și are trei ani. Are părul negru și pielea ei e într-o câțva palidă, dar pare (și este) inteligentă, drăguță și foarte feminină. Cu toate acestea, când este tulburată, se spune că devine încăpățânată, foarte copilăroasă și închisă. Recent, ea și-a îmbogățit repertoriul de manifestări cu coșmaruri și atacuri de panică violente în grupul de joacă în care a intrat de curând. Tot ce pot spune educatorii din grupul de joacă este că Mary are un fel bizar de a ridica obiecte și are o postură rigidă, iar tensiunea ei pare să se amplifice în legătură cu rutinele somnului și mersului la toaletă. Având aceste informații, o invităm pe Mary în cabinetul nostru.

Poate ar trebui să spunem un cuvânt despre situația foarte dificilă care apare atunci când o mamă își aduce copilul pentru observație. Copilul nu a ales să vină.

Deseori, el nu se simte deloc bolnav în sensul că nu simte că ar avea un simptom de care vrea să scape. Dimpotrivă, tot ce știe este că anumite lucruri și, mai presus de toate, anumiți oameni îl fac să se simtă inconfortabil și dorește să facem ceva în privința acestor lucruri și acestor oameni, nu a lui însuși. Deseori, simte că e ceva în neregulă cu părinții lui și în mare măsură are dreptate. Dar copilul nu are cuvinte pentru aceste lucruri și, chiar dacă ar avea, nu are niciun motiv să ne încredințeze asemenea informații importante. Pe de altă parte, el nu știe ce ne-au spus părinții lui despre el, în timp ce numai Dumnezeu știe ce i-au spus copilului despre noi. Deoarece părinții, indiferent cât de utili ar dori să fie și cât de necesari ca surse inițiale de informație, nu pot fi de încredere în privința acestor chestiuni, istoricul inițial al bolii este deseori distorsionat de dorința de a se justifica (sau a se pedepsi în secret) sau de a pedepsi (și justifica inconștient) pe altcineva, probabil pe bunicii care „nu le-au urmat sfatul”.

În cazul de față, cabinetul meu era într-un spital. Lui Mary i se spusese că urma să vină aici ca să-mi povestească mie coșmarurile ei, un bărbat pe care nu-l mai văzuse niciodată. Mama ei consultase un medic pediatru referitor la coșmarurile respective și Mary o auzise certându-se cu medicul în privința unei posibile indicații de amigdalectomie. Așadar, sperasem că ea va observa că întâlnirile din cabinetul meu indicau o chestiune strict nonmedicală și că-mi va da o șansă să recunosc, în termeni simpli și direcți, scopul vizitei ei, să-i spun că nu sunt medic și, apoi, să clarific că urma să ne jucăm împreună ca să ne cunoaștem. Asemenea

explicații nu prea elimină îndoielile copilului, dar i-ar putea permite să se îndrepte spre jucării și să facă ceva. Și, cu cât face *ceva*, cu atât putem observa mai repede ce anume

selectează și ce respinge din inventarul nostru standard de jucării. Așadar, următorul pas va fi ghidat de semnificațiile astfel dezvăluite.

Mary stă strâns lipită de mama ei în timp ce intră în biroul meu. Când ne salutăm printr-o strângere de mână, observ că mâna ei este rigidă și rece. Îmi zâmbește scurt, apoi se întoarce spre mama ei, o îmbrățișează și se lipește de ea în pragul ușii încă deschise. Își îngroapă capul în fusta mamei ca și cum ar vrea să se ascundă și reacționează la propunerile mele doar întorcându-și capul spre mine, cu ochii strâns închiși. Și cu toate acestea, pentru o secundă chiar s-a uitat la mine cu un zâmbet care părea să transmită interes, ca și cum ar fi vrut să vadă dacă noul adult din viața ei va înțelege ideea ei de distracție. Acest lucru face ca fuga ei în brațele mamei să pară într-o câțva teatrală. Mama o încurajează să se uite la jucăriile ei, dar Mary își ascunde din nou fața în fusta mamei și repetă cu o voce exagerat de copilăroasă: „Mami, mami, mami!”. Comportamentul micii domnișoare e teatral: nici măcar nu sunt sigur că nu ascunde un zâmbet. Decid să aștept.

Mary ia o decizie. Încă agățată de mamă, arată cu degetul o păpușă și spune de câteva ori, repede și cu o voce de bebeluș: „Ce aia, ce aia?” După ce mama îi răspunde cu răbdare că e o păpușică, Mary repetă: „Păpușică, păpușică, păpușică” și sugerează, într-un limbaj neinteligibil pentru mine, ca mama să scoată pantofii păpușicii. Mama încearcă s-o facă pe ea să îndeplinească această acțiune, dar Mary

repetă pur și simplu porunca. Vocea ei devine destul de anxioasă și se pare că mai are un pic și izbucnește în lacrimi.

Mama întreabă dacă nu cumva e momentul să plece din cabinet și să aștepte afară, așa cum îi spusese lui Mary că va face. Eu o întreb pe Mary dacă o putem lăsa pe mama să plece și ea, în mod neașteptat, nu ridică nicio obiecție, nici măcar când se găsește dintr-odată fără o persoană de sprijin. Încerc să încep o conversație despre numele păpușii, pe care mama i-o lăsase în mână. Mary apucă strâns păpușa de picioare și, brusc, zâmbind ștrengărește, începe să atingă diverse obiecte din cabinet cu capul păpușii. Când o jucărie cade de pe raft, se uită la mine să vadă dacă n-a mers prea departe; când mă vede că zâmbesc îngăduitor, ea râde și începe să împingă jucării mai mici, tot cu capul păpușii, într-un asemenea fel încât și ele cad. Agitația ei sporește. Cu o bucurie deosebită, împinge cu capul păpușii un tren de jucărie aflat în mijlocul camerei, pe podea. Răstoarnă toate vagoanele, manifestând din ce în ce mai limpede că se distrează cumva prea intens. În timp ce locomotiva trenului se răstoarnă, ea se oprește brusc și devine palidă. Se sprijină cu spatele de canapea, ține păpușa în poziție verticală în dreptul regiunii abdominale inferioare și îi dă drumul pe podea. O ridică din nou, o ține în dreptul aceleiași regiuni și o lasă să cadă din nou. În timp ce repetă acest comportament de câteva ori, începe întâi să scâncească și apoi să țipe: „Mami, mami, mami!”

Mama reintră în cabinet, sigură că comunicarea noastră a eșuat, și o întreabă pe Mary dacă vrea să plece. Îi spun lui Mary că poate pleca dacă asta dorește, dar

sper că se va întoarce în câteva zile. Se calmează rapid și pleacă împreună cu mama ei, luându-și „la revedere” de la secretară ca și cum fusese într-o vizită plăcută.

Ce este ciudat e că și eu am simțit că am comunicat cu succes cu copilul, chiar dacă această comunicare a fost întreruptă. În cazul copiilor mici, comunicarea nu începe întotdeauna cu verbalizarea. Simțisem că jocul conducea la conversație și, în orice caz, copilul îmi transmisese pericolul pe care-l simțea printr-o activitate contrafobică. Întreruperea anxioasă a mamei era, desigur, la fel de semnificativă ca perturbarea jocului copilului. Împreună, ele probabil explicau anxietatea infantilă a copilului. Dar ce comunicase ea prin intermediul acestei tunde emoționale, această veselie bruscă și agresivitate îmbujorată, și apoi la fel de bruscă inhibiție și paloare anxioasă?

Din punctul de vedere al modului de organ, era vizibilă *împingerea* lucrurilor, nu cu mâna, și cu păpușa ca extensie a mâinii, și apoi *scăparea* aceleiași păpuși ținute în dreptul regiunii genitale.

Păpușa ca extensie a mâinii era, ca să spunem așa, un instrument de împingere. Acest lucru sugerează că se putea ca ea să nu îndrăznească să atingă sau să împingă lucruri cu mâna ei și mi-a amintit de observația educatoarei că ea părea să atingă sau să ridice lucruri într-un fel special. Acest amănunt, împreună cu rigiditatea generală a extremităților ei, sugera că Mary putea fi îngrijorată în legătură cu mâinile ei, poate în calitate de instrumente agresive.

Ducerea păpușii către zona abdominală inferioară, urmată de ciudat de obsesiva și repetitiva scăpare a păpușii, sugera că ea dramatiza pierderea din acea regiune a unui instrument agresiv, a unui instrument de împingere. Starea asemănătoare atacului de panică ce a copleșit-o în acel moment mi-a amintit de ceva ce am învățat de mult: atacurile severe de isterie ale femeilor adulte au fost interpretate ca dramatizări reprezentând ambii parteneri, într-o scenă imaginară. Astfel, o mână a pacientei care rupe rochia poate dramatiza abordarea unui agresor în timp ce cealaltă mână, care apucă strâns rochia, poate reprezenta încercarea victimei de a se proteja. Atacul de panică al lui Mary m-a impresionat ca fiind de aceeași natură: scăpând de mai multe ori păpușa, panicată și totuși ca și cum era obsedată, ea părea împinsă inexorabil să dramatizeze atât victima, cât și jefuitorul.

Dar ce era de furat? Aici, ar trebui să știm ce semnificație este mai relevantă: folosirea păpușii ca unealtă agresivă sau păpușa ca bebeluș. În această oră de joacă, păpușa scăpată fusese inițial prelungirea unei extremități și un instrument al unei agresivități (prin împingere), și apoi ceva pierdut la nivelul regiunii abdominale inferioare în împrejurări de anxietate extremă. Considera Mary penisul ca fiind o asemenea armă agresivă și dramatiza ea faptul că nu avea unul? Din relatările mamei, e foarte probabil că, la intrarea în creșă, Mary a avut prima ocazie să meargă la toaletă în prezența băieților și vizitele la toaletă au fost descrise drept circumstanțe anxiogene.

Mă gândesc la mama ei atunci când a bătut la ușă. Ea lăsase copilul, acum

destul de calm, în afara cabinetului pentru a reveni să-mi spună ceva despre biografia lui Mary. Fiica ei se născuse cu un deget în plus, care a fost îndepărtat chirurgical când avea aproximativ șase luni și îi lăsase o cicatrice pe mâna stângă. Chiar înainte de debutul atacurilor de panică, Mary întrebase în mod repetat și imperios despre cicatricea aceasta („Ce asta, ce asta?”) și primise răspunsul obișnuit că era „doar o ciupitură de țânțar”. Mama a fost de acord că e posibil ca fetița, când era puțin mai mică, să fi fost prezentă când s-a

menționat anomalie ei congenitală. Mary, a adăugat mama, era de puțin timp la fel de insistentă și în curiozitatea ei sexuală.

Putem înțelege mai bine acum faptul că Mary se simțea stingherită de utilizarea agresivă a mâinii ei, care fusese „jefuită” de un deget, și că putea echivala cicatricea de pe mâna ei cu „cicatricea” ei genitală, degetul pierdut cu penisul absent. O asemenea asociere ar juxtapune, de asemenea, observația diferențelor de gen de la creșă și întrebarea alarmantă legată de o operație amenințătoare.

Înainte de cea de-a doua vizită a lui Mary, mama ei mi-a oferit această informație suplimentară: curiozitatea sexuală a lui Mary primise recent o lovitură specifică atunci când tatăl ei, iritat din cauza unei creșteri regionale a șomajului care-i amenința mijloacele de trai, se arătase lipsit de răbdare cu ea în timpul vizitei ei matinale obișnuite când el se afla la baie. De fapt, o dăduse afară din baie. Așa cum mi-a spus mai târziu, tatăl îi repetase mânios cuvintele „Ieși afară și stai acolo!”. Ei îi plăcea să-l privească cum se bărbiește și, de asemenea, în ultima vreme (spre

ușoara lui iritare) îl întrebase despre organele lui genitale. O aderență strictă la o rutină în care ea putea face, spune și întreba același lucru la nesfârșit fusese întotdeauna o condiție necesară pentru siguranța interioară a lui Mary. Ea a fost „distrusă sufletește” în urma excluderii ulterioare din ritualul de igienă al tatălui ei.

Am discutat de asemenea faptul (pe care l-am menționat deja) că somnul tulburat și halena lui Mary fuseseră atribuite de către un pediatru unei stări proaste a amigdalelor și că mama și medicul discutaseră în fața lui Mary dacă e necesar să fie imediat operată sau nu. Așadar, *operația și separarea* sunt văzute a fi numitoarele comune: operația reală asupra degetului, operația anticipată de amigdalectomie și operația mitică prin care băieții devin fete; separarea de mamă în timpul orelor de la creșă și înstrăinarea de tatăl ei. Așadar, la finalul primei ore de observație a jocului, acesta era punctul maxim de înțelegere a semnificațiilor spre care tindeau să convergeze elementele jocului ei și informațiile biografice.

Antiteza perturbării jocului e sațietatea jocului, jocul din care copilul iese învigorat ca cineva care a dormit și a visat vise „bune”. Perturbarea și sațietatea sunt rareori foarte marcate și foarte clare. Mai des, ele sunt difuze și trebuie constatate printr-un studiu detaliat. Nu și în cazul lui Mary. În timpul celei de-a doua ședințe, ea mi-a făcut plăcerea de a-mi oferi un exemplu de sațietate la fel de impresionantă cum fusese perturbarea jocului.

La început, Mary mi-a zâmbit din nou cu sfială. Apoi, iarăși și-a întors capul, agățându-se de mâna mamei și insistând ca mama să intre și ea. Cu toate acestea,

odată ajunsă în cabinet, a dat drumul mâinii mamei și, uitând de prezența adulților, a început să se joace energic, cu o hotărâre și o determinare evidente. Am închis repede ușa și i-am semnalat mamei să se așeze, deoarece nu voiam să-i perturb jocul.

Mary merge în colțul unde se află cuburile pe jos. Ea selectează două cuburi și le aranjează astfel încât poate sta pe ele de fiecare dată când se duce în colț să mai ia cuburi. Astfel, jocul începe din nou cu o extensie a extremităților, de data aceasta a picioarelor. Ea adună acum o grămadă de cuburi în mijlocul camerei, deplasându-se fără ezitare spre colț și înapoi. Apoi,

ea îngenunchează pe podea și construiește o căsuță pentru o vacă de jucărie. Timp de un sfert de oră, ea este complet absorbită de sarcina de a aranja casa în așa fel încât să fie strict rectangulară și, în același timp, să încadreze strict vaca de jucărie. Apoi adaugă cinci cuburi perpendicular pe lungimea casei și tatinează cu un al șaselea cub până când e mulțumită de poziția acestuia (vezi Figura 10).

Așadar, de data aceasta, nota emoțională dominantă este o concentrare pașnică asupra jocului, dublată de o anumită calitate maternă pentru grijă și ordine. Nu există vreun apogeu al excitației, iar jocul se încheie cu o notă de sațietate; ea a construit ceva, i-a plăcut, și acum jocul s-a terminat. Ea se ridică cu un zâmbet radios care se transformă deodată într-un licăr ștrengăresc. Nu realizez pericolul căruia urmează să-i cad victimă, deoarece sunt prea fascinat de faptul că staulul strâns arată ca o mână cu un deget în plus. În același timp, obiectul exprimă modul

„incluziv”, o configurație protector-feminină, corespunzătoare coșurilor, cutiilor și pătuțurilor aranjate de fetele mici și mari pentru a îngriji lucrurile mici. Vedem, așadar, meditam eu, două restaurări în una singură: configurația pune la loc degetul pe mână și fericitul tipar feminin găzduiește „pierderea din zona genitală” dramatizată anterior. Cea de-a doua oră de joc realizează astfel o manifestare de restaurare și siguranță, referitoare la aceleași părți ale corpului (mâna, regiunea genitală), care în perturbarea jocului din prima oră a părut aflată în pericol.

Dar, așa cum spuneam, Mary a început să se uite la mine provocator. Râde, ia mâna mamei și o scoate din cabinet spunând cu hotărâre: „Mami, ieși afară”. Am așteptat puțin, apoi am dat să mă uit în sala de așteptare. Mă întâmpină un răsunător și triumfător „Stai acolo!” Mă retrag strategic, apoi Mary trăneste ușa. Două încercări ulterioare de a părăsi camera sunt întâmpinate în același fel. Mary mă încolțise.

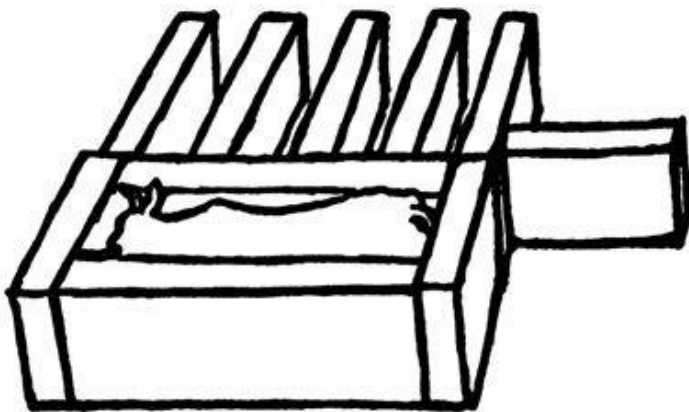

FIGURA 10

Nu-i nimic de făcut decât să intru în spiritul jocului. Deschid puțin ușa, împing repede vacuța, o fac să piue și o retrag. Mary e încântată la culme și insistă să repetăm jocul de câteva ori. Îi îndeplinesc dorința, apoi a sosit momentul să plece acasă. Când pleacă, se uită

triumfător și totuși afectuos la mine și-mi promite că va reveni. Mă lasă cu sarcina de a-mi da seama ce s-a întâmplat.

De la anxietatea din atmosfera primei ore, Mary progresase la sațietatea din microsferă și la triumf în macrosferă. Ea o luase pe mama ei din spațiul meu, încuindu-mă pe mine înăuntru. Acest joc avea drept conținut a închide, în glumă, un bărbat în camera lui. Doar legat de această superioritate jucăușă a decis Mary să

vorbească cu mine, și încă foarte limpede. „Stai acolo!” au fost primele cuvinte pe care mi le-a adresat! Ele au fost spuse cu o voce clară și răsunătoare, ca și cum ceva din ea așteptase acest moment când va fi suficient de liberă să le rostească. Ce înseamnă acest lucru?

Cred că avem aici consumarea unui episod de joc prin intermediul unui „transfer patern”. Ne vom aminti că, din momentul în care Mary a intrat în cabinetul meu la începutul primului contact, ea a manifestat o curiozitate întru câtva cochetă și timidă, pe care a negat-o imediat închizându-și strâns ochii. Deoarece e de așteptat ca ea să-și transfere asupra mea (bărbatul cu jucăriile) un conflict care îi tulbura relația de obicei jucăușă cu tatăl ei, pare mai mult decât probabil că în acest joc ea repeta cu o măiestrie activă („Stai acolo!”) și cu o anume inversare a vectorilor (afară-înăuntru) situația de excludere în care fusese o victimă pasivă la ea acasă („Ieși afară și stai acolo”).

Pentru unii, toate acestea par a fi un raționament complicat și viclean pentru o fetiță așa de mică. Dar aici e bine să realizăm că aceste chestiuni sunt dificile doar pentru gândirea rațională. Ar fi într-adevăr greu să născocești asemenea trucuri ludice; ele sunt chiar dificil de recunoscut și analizat. Dar ele se întâmplă, desigur, inconștient și automat: aici, nu subestimați niciodată puterea Eului, nici măcar pe cea a Eului unei fete.

Am prezentat acest episod pentru a ilustra tendința autovindecătoare a jocului spontan, deoarece terapia prin joc și diagnoza prin joc trebuie să utilizeze

sistematic asemenea procese autocurative. Ele ar putea ajuta copilul să se ajute singur, și ele ne pot ajuta să consiliem părinții. Când acest lucru eșuează, trebuie inițiate metode mai complicate de tratament (psihanaliza copilului)⁴¹, metode care nu au fost discutate în acest capitol. Odată cu creșterea, conversațiile prelungite vor lua locul jocului. Totuși, în aceste rânduri am vrut să demonstrez că un mic număr de ore de joacă ne pot informa despre chestiuni pe care copilul n-ar putea niciodată să le verbalizeze. Observatori calificați care posedă numeroase informații pot vedea, din câteva contacte cu jocul copilului, care din aceste date sunt foarte relevante pentru copil, și de ce. În cazul lui Mary, jocul perturbat și jocul satisfăcut, dacă sunt gândite în cadrul tuturor circumstanțelor știute, sugerează limpede că o varietate de evenimente prezente și viitoare, reale și imaginate, au fost încorporate într-un sistem de pericole reciproc agravante. În cea de-a doua oră de joacă, ea le-a eliminat pe toate: și-a restaurat degetul, s-a reasigurat, și-a reafirmat feminitatea, și, în plus, a pus adultul la punct. O asemenea pace câștigată într-un mod ludic trebuie, totuși, susținută de o nouă înțelegere din partea părinților.

Părinții lui Mary au acceptat (parțial, sugerând ei înșiși) următoarele recomandări. Curiozitatea lui Mary referitoare la cicatricea ei, la organele ei genitale și la operația ei necesitau o atitudine onestă. Avea nevoie ca alți copii, în special băieți, să vină la ea acasă

pentru a se juca împreună. Problema amigdalelor necesita decizia unui specialist, lucru care putea fi comunicat cu sinceritate copilului. Nu părea înțelept să fie trezită și legată în timpul coșmarurilor; probabil avea nevoie să-și

învingă visele, existând ocazia de a o îmbrățișa ușor și a o alina atunci când se trezea spontan. Copilul avea nevoie de multă activitate; instrucțiuni jucăuse pe o mișcare ritmică i-ar putea relaxa ceva din rigiditatea prezentă în extremitățile ei care, indiferent de cauza inițială, ar fi putut fi cel puțin agravată de o anticipare temătoare de când a auzit pentru prima oară despre amputarea degetului ei.

Când Mary, câteva săptămâni mai târziu, a venit într-o scurtă vizită, se simțea cu totul în largul ei și m-a întrebat cu o voce limpede și răsunătoare care era culoarea trenului cu care m-am dus în vacanță. Să ne amintim că ea a răsturnat o locomotivă de jucărie în prima ei vizită; acum, ea putea vorbi despre locomotivă. Amigdalectomia nu s-a dovedit necesară; coșmarurile au încetat; Mary utiliza liber și masiv compania noilor tovarăși de joacă cu care se juca acasă și în jurul casei. Există o relație de joacă reînnoită cu tatăl ei. El profitase la maximum, intuitiv, de admirația extaziată a lui Mary pentru locomotivele strălucitoare. El o ducea în plimbări lungi la depourile de cale ferată unde priveau împreună impresionantele locomotive.

Aici, simbolismul care inundase acest episod clinic a dobândit o nouă dimensiune. În disperarea jocului perturbat, locomotiva de jucărie avea aparent o semnificație distructivă într-un context cu anxietate falic-locomotorie: când Mary a împins-o, aparent a avut aceea experiență minunată de tipul „Adame, unde ești?” pe care am observat-o mai întâi la Ann. În acel moment, relația de joc a lui Mary cu tatăl ei fusese perturbată, și acest lucru (așa cum ea nu putea ști sau înțelege), din

cauza grijilor legate de o posibilă perturbare a statutului său profesional. Se pare că acest lucru a fost interpretat de ea doar în termenii gradului ei de maturizare și al schimbărilor ei de statut: și totuși reacția ei a fost legată de sensul inconștient al acțiunilor tatălui ei. Deoarece amenințarea pierderii statutului, amenințarea marginalizării rezultă deseori într-o încercare inconștientă, printr-un autocontrol mai stringent și standarde purificate, de a recâștiga terenul pierdut sau cel puțin de a păstra terenul care a mai rămas. Cred că acest lucru l-a făcut pe tatăl ei să reacționeze într-un fel mai puțin tolerant față de explorările fetei, ofensând-o și înspăimântând-o în aria generală care fusese deja perturbată. Așadar, însăși această arie a apărut în joaca ei într-o formă condensată, în timp ce încerca, din spaima izolării, să-și croiască drumul înapoi spre o reciprocitate ludică. În acest mod reflectă copiii crizele istorice și economice ale părinților și, acolo unde joaca dă greș, poartă în propriile vieți aceste crize.

Nici jocul lui Mary, nici insightul furnizat de acest joc n-ar putea afecta grijile economice ale tatălui ei. Dar în momentul în care a recunoscut impactul anxietății lui asupra dezvoltării fiicei, el a înțeles că, dintr-un punct de vedere cu bătaie lungă, anxietățile ei au contat mult mai mult decât amenințarea schimbării statutului său profesional. De fapt, desfășurarea evenimentelor nu a confirmat temerile lui.

Ideea tatălui de a se plimba cu ea la trenuri a fost fericită, deoarece locomotivele reale au devenit acum simboluri ale puterii împărtășite și de tată, și de fiică și susținute de întreaga

imaginerie a culturii tehnologice în care fetița e destinată să

ajungă femeie.

Astfel, la finalul oricărei întâlniri terapeutice cu copilul, părintele trebuie să sprijine ceea ce pacientul adult trebuie să câștige pentru sine: o realiniere la imaginile și forțele care guvernează dezvoltarea culturală a epocii lui, și de aici o promisiune sporită a unui sentiment al identității.

Dar aici, în final, trebuie să încercăm să ajungem la o descriere și definiție mai bune a ceea ce vrem să spunem prin identitate.

3. Începuturile identității

A. Joc și mediu social

Identitatea emergentă creează o punte între etapele copilăriei când sinelui corporal și imaginilor parentale le sunt date conotațiile culturale; și ea creează o punte spre etapa tinereții, când devin disponibile o varietate de roluri sociale și, de fapt, din ce în ce mai coercitive. Vom încerca să facem mai tangibil acest proces examinând mai întâi o serie de pași spre identitate pornind din pruncie și, apoi, unele obstacole culturale spre consolidarea lui.

Un copil care tocmai a descoperit că poate merge, mai mult sau mai puțin convins sau ignorat de cei din jurul lui, pare împins să repete această acțiune din pura plăcere a funcționării și din nevoia de a stăpâni și a perfecționa o funcție nou-achiziționată. Dar, de asemenea, el acționează plecând de la înțelegerea imediată a noului statut al „celui care poate merge”, indiferent ce conotație se întâmplă să aibă acest fapt în coordonatele spațiului și epocii sale culturale, fie că este vorba despre „cel care va ajunge departe”, „cel care va fi capabil să stea pe propriile picioare”, „cel care va sta drept și demn”, „cel care trebuie supravegheat deoarece ar putea merge prea departe”. Internalizarea versiunii particulare a „celui care poate merge” este unul din numeroșii pași din dezvoltarea copilului care (prin experiența concomitentă a controlului corporal și a semnificației culturale) contribuie cu fiecare pas la o stimă de sine mai realistă. Această stimă de sine devine o convingere că el învață pași eficienți spre un viitor tangibil și se dezvoltă într-un sine definit,

din cadrul unei realități sociale. Copilul în creștere trebuie, la fiecare pas, să-și întărească simțul realității din înțelegerea că modul lui individual de a-și lua în stăpânire experiența (sinteza Eului) este o variantă de succes a unei identități de grup și este în acord cu planul mediului în care trăiește și al vieții sale.

În această privință, copiii nu pot fi amăgiți prin laude deșarte și încurajări condescendente. Ei ar putea fi nevoiți să accepte o susținere artificială a stimei lor de sine în locul a ceva mai bun, dar identitatea Eului lor capătă o forță reală numai prin recunoașterea deplină și întemeiată a unei realizări efective, adică a unei realizări semnificative pentru cultura lor. Am încercat să transmitem această idee când am discutat problemele educației indienilor, dar ne înclinăm în fața unei formulări mai lucide⁴²:

Dr. Ruth Underhill mi-a povestit despre un episod petrecut în compania unor bătrâni ai tribului Papago din Arizona când bărbatul casei s-a întors spre nepoata lui de trei ani și i-a cerut să închidă ușa. Ușa era masivă și greu de închis. Copilul a încercat, dar ușa nu s-a clintit. Bunicul a spus de mai multe ori: „Da, închide ușa”. Nimeni n-a sărit în ajutorul copilului. Nimeni nu i-a preluat responsabilitatea încredințată. Pe de altă parte, nimeni nu se arăta nerăbdător, deoarece, la urma urmei, copilul era mic. Cu o atitudine serioasă, ei așteptau ca fetița să reușească și bunicul ei să-i mulțumească, la fel de serios. Se presupunea că nu i s-ar fi încredințat această sarcină dacă fetița n-ar fi putut s-o îndeplinească și, odată încredințată,

responsabilitatea îi revenea numai ei, ca și cum ea ar fi fost o femeie în toată firea.

Ideea de bază a unei asemenea educații a copilului este că, din pruncie, el este condiționat neîntrerupt spre o participare socială responsabilă, iar în același timp sarcinile care i se încredințează sunt adaptate capacității lui. Contrastul cu societatea noastră e foarte mare. Un copil nu contribuie cu nimic la munca din societatea noastră industrializată cu excepția competiției cu adultul; munca lui nu este măsurată în funcție de puterile și capacitățile lui, ci în funcție de cerințele maxime ale industriei. Chiar și atunci când lăudăm realizările casnice ale unui copil, suntem revoltați dacă o asemenea laudă este interpretată ca fiind de același calibru ca lauda destinată unui adult. Copilul este lăudat deoarece părintele se simte binedispus, indiferent dacă sarcina a fost bine îndeplinită după standardele adultului, iar copilul nu dobândește niciun standard după care să-și măsoare reușita. Seriozitatea cu care o familie de indieni Cheyenne face un ospăț din prima pasăre de iarnă vânată de copil este foarte departe de comportamentul nostru. La naștere, băiețelului i se dă un arc cu săgeți de jucărie, și, din momentul în care poate să alerge liber prin jur, bărbatul familiei îi face arcuri și săgeți utile și pe măsura lui. I se prezintă treptat animale și păsări, începând cu cele mai ușor de vânat, și, când aduce primul exemplar din fiecare specie, familia lui face cu promptitudine un festin din vânatul lui, acceptându-i contribuția cu aceeași seriozitate cu care primește bizonul vânat de tată. Când, în sfârșit, băiatul ucide un bizon, acesta este doar ultimul pas al condiționării lui începute din copilărie, și nu un nou rol adult care să contrazică

experiența lui de copil.

Ne dăm seama, atunci, că teoriile jocului avansate în cultura noastră și care iau drept fundament presupunerea că și la copii jocul e definit de faptul că nu e muncă sunt în realitate numai unele din multele prejudecăți prin care răpim copiilor o sursă timpurie a sentimentului identității.

Dar iarăși, cu primitivii este cu totul altă poveste. Imaginea lor asupra omului începe și se încheie cu ideea siouxului puternic sau a yurokului pur, în segmentele lor diferite de natură. În civilizația noastră, imaginea omului este una în extindere. Pe măsură ce devine mai individualizată, ea tinde de asemenea să includă milioane de anonimi din noi regiuni, națiuni, continente și clase sociale. Se caută noi formule de siguranță economică și emoțională în formarea unor noi entități naționale și sociale bazate pe identități mai incluzive.

Triburile primitive au o relație directă cu sursele și mijloacele de producție. Tehnicile lor sunt extensii ale corpului uman: magia lor este o proiecție a noțiunilor somatice. Copiii din aceste grupuri participă în întreprinderi tehnice și magice. Corpul și mediul, copilăria și cultura ar putea fi pline de pericole, dar ele alcătuiesc toate o singură lume. Poate că lumea lor e mică, dar e coerentă din punct de vedere cultural. Expansivitatea civilizației, pe de altă parte, stratificarea și specializarea ei fac să fie imposibil ca acești copii să includă în sinteza Eului lor mai mult decât segmente ale societății care sunt relevante pentru viața lor. Istoria însăși a devenit

un mediu temporal care trebuie ajustat. Mașinăriile, departe de a rămâne unelte și extensii ale funcțiilor fiziologice ale omului, fac ca întregi organizații de oameni să fie extensii ale mașinăriilor. În unele cazuri, copilăria devine un segment separat al vieții, cu propriul folclor și propria literatură.

Cu toate acestea, studiul nevrozelor contemporane indică semnificația acestui decalaj între educația copilului și realitatea socială. Am descoperit că nevrozele conțin încercări inconștiente și zadarnice de adaptare la prezentul eterogen cu ajutorul conceptelor magice ale unui trecut mai omogen, ale cărui fragmente sunt încă transmise prin educația copilului. Dar mecanisme de adaptare care făceau odată posibile adaptarea evoluționistă, integrarea tribală, coerența de castă, uniformitatea națională etc. rămân neutilizate într-o civilizație industrială.

Așadar, nu este de mirare că unii dintre copiii noștri mai tulburați se întrerup constant din joaca lor trecând la o activitate vătămătoare în care ne par că „interferează” cu lumea noastră; de fapt, analiza dezvăluie că ei vor doar să-și demonstreze dreptul de a găsi o identitate înăuntrul ei. Ei refuză să devină o specie numită „copil”, care trebuie să se joace de-a omul mare deoarece nu i se dă ocazia de a fi un partener mic într-o lume mare.

B. Fiul unui bombardier

În timpul ultimului război, un vecin de-al meu, un băiețel de cinci ani, a suferit o transformare a personalității: din „băiatul mamei” a devenit un copil violent, încăpățânat și neascultător. Cel mai neliniștitor simptom era impulsul de a incendia.

Părinții copilului se separaseră chiar înainte de izbucnirea războiului. Mama și băiatul se mutaseră cu niște verișoare de-ale mamei și, când a izbucnit războiul, tatăl s-a înrolat în Forțele Aeriene. Verișoarele mamei își exprimau frecvent lipsa de respect față de tată și îi cultivau copilului trăsături infantile. Astfel, a fi „băiatul mamei” amenința să fie un element al identității mai puternic decât a fi „băiatul tatei”.

Cu toate acestea, tatăl s-a descurcat bine la război; de fapt, a ajuns un erou. Cu ocazia primei permisi, băiețelul a avut experiența de a vedea că bărbatul pe care i se spusese să nu-l imite a devenit centrul unei profunde admirații a vecinilor. Mama a anunțat că va renunța la divorț. Tatăl s-a întors la război și, la scurt timp, avionul lui a fost doborât deasupra Germaniei.

După plecarea și moartea tatălui, afectuosul și dependentul băiețel a dezvoltat simptome din ce în ce mai neliniștitoare de distructivitate și sfidare, culminând cu incendierea. El a oferit

singur cheia acestor schimbări când, protestând față de bătaia mamei, a arătat o grămadă de lemne căreia îi dăduse foc, exclamând (cu vorbe

mai copilărești): „Dacă acesta era un oraș german, nu te-ai fi supărat”. El indica astfel că, prin incendiere, fantaza că este un bombardier ca și tatăl lui, care îi povestise isprăvile sale.

Putem doar ghici natura suferinței copilului. Dar eu cred că observăm aici o identificare a fiului cu tatăl său, rezultată din amplificarea unui conflict chiar la încheierea vârstei oedipiene. Tatăl, înlocuit la început cu succes de băiețelul „bun”, devine dintr-odată atât un ideal nou vitalizat, cât și o amenințare reală, un rival pentru iubirea mamei. El devalorizează astfel radical identificările feminine ale băiatului. Pentru a se salva atât de dezorientarea sexuală, cât și de cea socială, băiatul trebuie, cât mai curând posibil, să-și regroupeze identificările; dar, apoi, marele rival e ucis de dușman, fapt care amplifică vinovăția față de însuși sentimentul de rivalitate și compromite noua inițiativă masculină a băiatului, care devine dezadaptativă.

Un copil are destule ocazii de a se identifica, mai mult sau mai puțin experimental, cu obiceiurile, trăsăturile, ocupațiile și idealurile oamenilor reali sau imaginari de ambele sexe. Anumite crize îl forțează să facă alegeri radicale. Cu toate acestea, epoca istorică în care trăiește îi oferă doar un număr limitat de modele semnificative din punct de vedere social pentru combinații realizabile ale fragmentelor de identificare. Utilitatea lor depinde de modul în care ele îndeplinesc simultan cerințele etapei de maturizare a organismului și obiceiurile de sinteză ale Eului.

Pentru micul meu vecin, rolul bombardierului ar fi putut sugera o posibilă

sinteză a diverselor elemente care alcătuiesc o identitate în devenire: temperamentul lui (viguros); etapa lui de maturizare (falic–uretral–locomotorie); etapa socială (oedipiană); capacitățile lui (musculare, mecanice); temperamentul tatălui său (un mare soldat mai degrabă decât un civil de succes) și un prototip istoric actual (eroul agresiv). Acolo unde sinteza reușește, o coagulare dintre cele mai surprinzătoare reacții constituționale, temperamentale și învățate poate produce o creștere exuberantă și realizări neașteptate. Acolo unde eșuează, ea trebuie să conducă la un conflict sever, care se manifestă deseori printr-o răutate neașteptată sau delincvență. Deoarece în cazul în care copilul simte că mediul încearcă să-l depriveze prea radical de toate formele de expresie care îi permit să dezvolte și să integreze pasul următor în dezvoltarea identității lui, el o va apăra cu o forță uluitoare, similară cu cea a animalului care e forțat dintr-odată să-și apere viața. Și chiar așa; în jungla socială a existenței umane, nu există sentimentul de vitalitate fără sentimentul identității Eului. Deprivarea de identitate poate conduce la crimă.

N-aș fi îndrăznit să fac supoziții despre conflictele micului bombardier dacă n-aș fi văzut dovezi ale unei soluții compatibile cu interpretarea noastră. Când s-au domolit cele mai periculoase inițiative ale băiatului, el a fost observat gonind la vale pe bicicletă, punându-i în pericol, sperându-i și cu toate acestea evitându-i abil pe ceilalți copii. Aceștia țipau, râdeau, și într-un fel îl admirau. Privindu-l și auzind ciudatele sunete pe care le făcea, nu puteam să nu mă gândesc că se imagina din nou ca fiind un avion într-o misiune de bombardament. Dar, în același timp, el a

dobândit o măiestrie ludică în mișcările lui, era prudent în atac și a devenit un virtuoz al mersului pe bicicletă.

Trebuie învățat din acest exemplu că reeducarea trebuie să ia repede în posesie forțele mobilizate pentru integrarea prin joc. Pe de altă parte, intensitatea disperată a multor simptome trebuie înțeleasă ca o încercare de protejare a unui pas în dezvoltarea identității care promite copilului integrarea schimbărilor rapide ce au loc în toate segmentele vieții lui. Ceea ce pentru observator pare o manifestare foarte puternică a unui instinct pur este deseori doar o pledoarie disperată pentru permisiunea de a sintetiza și sublima în singurul fel posibil. Ne putem aștepta, așadar, de la micii noștri pacienți să reacționeze numai la măsurile terapeutice care îi vor ajuta să dobândească condițiile necesare pentru conturarea cu succes a identității lor. Terapia și îndrumarea ar putea încerca să substituie aspecte mai dezirabile față de cele mai puțin dezirabile, dar configurația totală a elementelor identității în formare devine repede inalterabilă. Consecința este că terapia și îndrumarea psihologică sunt menite eșecului acolo unde cultura refuză să ofere o bază timpurie pentru identitate și unde lipsesc oportunitățile pentru ajustări ulterioare.

Micul nostru fiu de bombardier ilustrează o idee generală. Identitatea psihosocială se dezvoltă dintr-o integrare treptată a tuturor identificărilor. Dar aici, ca peste tot, întregul are o calitate diferită de suma părților lui. În circumstanțe favorabile, copiii au de timpuriu în viața lor nucleul unei identități separate; deseori, ei trebuie să-l apere chiar împotriva necesității de supraidentificare cu unul sau ambii

părinți. Aceste procese sunt dificil de studiat la pacienți, deoarece, prin definiție, sinele nevrotic a căzut pradă supraidentificărilor care izolează micul individ atât de identitatea lui în devenire, cât și de mediul lui social.

C. Identitatea negrilor

Dar ce se întâmplă dacă mediul este permisiv doar cu prețul unei permanente pierderi a identității?

Gândiți-vă, de exemplu, la șansele unei continuități a identității pentru copilul negru american. Știu un băiețel de culoare care, ca și băieții noștri, ascultă în fiecare seară Red Ryder⁴³. Apoi stă în pat și-și imaginează că el este Red Ryder. Dar vine momentul când se vede galopând după niște tâlhari mascați și observă deodată că, în fantezia lui, Red Ryder este un bărbat de culoare. El își curmă firul fanteziei. Când era mic, băiatul era extrem de expresiv, atât în plăcerile, cât și în suferințele lui. Astăzi e calm și întotdeauna zâmbitor; limbajul lui e molcom și inexpresiv; nimeni nu-l poate grăbi, îngrijora ori nici măcar nu-i poate face pe plac. Albii îl simpatizează.

Sugarii negri primesc deseori satisfacții senzoriale care le furnizează un surplus oral și senzitiv cât pentru o viață întreagă, așa cum trădează felul lor de a se mișca, a râde, a vorbi, a cânta. Simbioza lor forțată cu Sudul feudal a capitalizat această comoară oral-senzitivă și a ajutat la construirea unei identități a sclavului: blând, supus, dependent, întru câțva cârcotaș, dar mereu gata să servească, cu o empatie ocazională și înțelepciune copilărească. Dar sub această suprafață s-a dezvoltat un clivaj periculos. Identificarea inevitabilă a negrului cu rasa dominantă și nevoia rasei conducătoare de a-și proteja propria identitate în fața tentațiilor

orale și foarte senzuale care emanau din rasa considerată inferioară (din care proveneau doicile lor negre) au stabilit în ambele grupuri o asociere: deschis la culoare-curat-deștept-alb și negru-murdar-prost-cioroi. Rezultatul, în special în cazul acelor negri care au părăsit refugiile lor sărăcicioase din casele lor din Sud, a fost deseori o educație în privința curățeniei de o bruschete și cruzime virulente, așa cum atestă autobiografiile scriitorilor negri. Este ca și cum se putea obține, prin intermediul purificării, o identitate „mai albă”. Deziluzia însoțitoare se transmite etapei falic-locomotorii, când restricțiile legate de culoarea pielii fetei la care s-ar putea să visezi interferează cu transferul liber al senzualității inițial narcisice spre sfera genitală. Se formează trei identități: 1) copilul oral-senzual, „bombonica mamei”: tandru, expresiv, plin de ritm; 2) identitatea malefică a „cioroiului”: murdar, anal-sadic, falic-violator și 3) „negrul omului alb”: curat, anal-compulsiv, reținut, prietenos, dar mereu trist.

Așa-numitele oportunități oferite negrului pripășit se dovedesc deseori a fi o închisoare mai subtilă care îi primejduiește singura identitate de succes din punct de vedere istoric (cea de sclav) și nu reușește să-i furnizeze o reintegrare a celorlalte fragmente identitare anterior menționate. Așadar, aceste fragmente devin dominante în forma unor caricaturi rasiste care sunt evidențiate și stereotipizate de către industria de divertisment. Sătulă de propria caricatură, persoana de culoare se retrage deseori într-o invaliditate ipohondră ca o stare care reprezintă o analogie cu dependența și relativa securitate a restricțiilor din Sud: o regresie nevrotică la o

identitate a Eului de tipul sclavului.

Am menționat faptul că indienii metiși din arii unde negrii sunt foarte rari se referă la rudele lor cu sânge pur drept „cioroi”, indicând astfel puterea dominantă a imageriei naționale care servește drept contrapunct al idealului și imaginilor malefice din inventarul prototipurilor disponibile. Nimeni nu poate scăpa din opoziția acestor imagini, care este atotprezentă la bărbați și femei, la majorități și minorități și în toate clasele sociale ale oricărei unități naționale sau culturale. Psihanaliza arată că malefica identitate inconștientă (compusă din orice provoacă o identificare negativă — de exemplu, dorința de a nu-i semăna) constă în imagini ale corpului violat (castrat), ale grupului etnic din care e exclus și a minorității exploatare. Astfel, un bărbat cu o masculinitate foarte pronunțată, în visele și prejudecățile lui, se dovedește a avea o frică mortală de a manifesta vreodată sentimentele unei femei, supunerea unui negru sau ingeniozitatea unui evreu. Aceasta, deoarece Eul, în decursul eforturilor lui de sintetizare, încearcă să subsumeze cele mai puternice prototipuri ideale, respectiv malefice (contraste extreme, să zicem așa) și, odată cu ele, întreaga imagerie existentă a superiorului și inferiorului, binelui și răului, masculinului și femininului, omului liber și sclavului, potentului și impotentului, frumosului și urâtului, vitezei și lătoriei, înaltului și scundului, într-o alternativă simplă în scopul de a alcătui o singură bătălie și o singură strategie dintr-o serie năucitoare de mici lupte locale.

În timp ce copiii ar putea simți că oamenii de culoare au devenit negri

printr-un proces de murdărire, oamenii de culoare ar putea să-i considere pe albi ca fiind o formă decolorată a negrilor. În orice caz, există ideea unui strat lavabil.

Toți oamenii s-au născut negri, iar cei care s-au transformat în albi au fost cei mai deștepți. Îngerul Domnului s-a pogorât și le-a spus tuturor să se întâlnească în a patra vineri, la miezul nopții, să se spele în Iordan. El le-a spus că se vor prefăce în albi și li se va îndrepta părul. Îngerul predica și predica, dar cioroi proști nu l-au băgat în seamă. Îngerul nu poate să-l învețe nimic pe cioroi. Când a venit ziua de vineri, doar puțini dintre ei s-au dus la râu și-au început să se spele. Apa era puțin adâncă. Nu era ca bătrânul Mississippi, vârul râului Domnului, era așa, ca un pârâu. Trebuia să vezi mulțimea aia de cioroi care stăteau pe gard și râdeau de cei care se spălau. Râdeau de ei și-i batjocoreau. Erau mai mulți cioroi decât vezi în Vicksburg când vine circul.

Cei care intraseră în apă au continuat să se frece și să se spele, în special pe păr, să nu mai fie creț. Mătușa Grinny Granny — stră-străbunica tuturor cioroilor — a stat pe un buștean toată ziua, mâncând brânză și biscuiți sărați și râzând de cei care se spălau. Când a ieșit primul din apă, ea a sărit în picioare și a dat din palme: „Maică-Doamne, cioroi aștia chiar se fac albi!” Grinny Granny și-a smuls basmaua și s-a repezit în albie să-și spele părul, și toți cioroi proști după ea. Dar nu mai rămăsese nimic din apă, doar un pic pe fundul râului, cât să-și ude palmele și tălpile. De-asta sunt cioroi albi în locurile astea⁴⁴.

Aici, folclorul utilizează un factor pe care prejudecata rasială (împărtășită deopotrivă de negri și albi) îl are în comun cu prejudecata sexuală (de asemenea, împărtășită și de bărbați, și de femei). Evenimentul diferențiator, fie că e vorba despre culoarea mai închisă a pielii, fie de forma nonmasculină a organelor genitale, e presupus să li se fi *întâmpilat* celor mai puțin dotați, în forma unei scăpări din vedere sau pedepse; și este, mai mult sau mai puțin, tratat ca un defect.

Negrii, desigur, sunt doar cel mai flagrant caz al unei minorități naționale care, prin presiunea tradiției și oportunitățile limitate, sunt forțați să se identifice cu fragmentele malefice ale propriei identități, periclitând astfel orice participare la identitatea americană pe care ar fi putut s-o câștige.

Ceea ce se poate numi spațiul-timp al unui Eu individual păstrează, așadar, tipologia socială a mediului său social înconjurător, ca și imaginea propriului corp, cu conotațiile lui sociale. A le studia pe amândouă este esențial pentru corelarea istoricului copilăriei unui pacient cu istoria rezidenței sedentare a familiei lui în zone neaoșe (Estul), în arii „înapoiate” (Sudul) sau în zone „avansate” (granița de vest și de nord), așa cum au fost încorporate treptat în versiunea americană a identității culturale anglo-saxone; de asemenea, trebuie ținut cont de emigrarea familiei lui din, prin și spre arii care, în diverse perioade, ar fi putut reprezenta sedentarismul extrem ori migraționismul extrem al caracterului american în devenire; de conversiunile sau abaterile religioase ale familiei, cu implicațiile legate de clasa socială; de tentative nereușite de a deveni reprezentanți tipici ai unei clase sociale și pierderea

sau abandonul aceluia nivel social. Cel mai important este acel segment al istoriei familiei care a furnizat ultimul sentiment solid al identității culturale.

Toate acestea ne semnalează izbitor pericolele ce-l pândesc pe minoritarul american care, încheind cu succes o etapă marcată și bine ghidată a autonomiei, intră în cea mai decisivă etapă a copilăriei americane: cea a inițiativei și a competenței practice. Așa cum am indicat, grupurile minoritare care au un grad de americanizare mai mic sunt deseori privilegiate în

ceea ce privește bucuria unei pruncii încărcate de senzualitate. Criza lor apare când mamele lor, pierzându-și încrederea în ele însele și utilizând măsuri bruște și coercitive în scopul de a atinge vagul, dar omniprezentul ideal anglo-saxon, creează discontinuități violente; sau unde chiar copiii înșiși învață să-și dezaprobe mamele senzuale și hiperprotectoare ca tentații și piedici în fața formării unei personalități mai americane.

În general, se poate spune că școlile americane au făcut față cu succes provocării educării copiii preșcolari și de ciclul primar în spiritul autonomiei și inițiativei. Copiii de această vârstă par remarcabil de liberi de prejudecăți și temeri, absorbiți cum sunt încă de creștere și învățare și de noile plăceri ale tovarășilor din afara familiei. Pentru a înlătura sentimentul inferiorității individuale, acest lucru trebuie să conducă la speranța unei „asocieri productive”, a egalității cu toți cei care se dedică trup și suflet acelorași deprinderi și aventuri specifice învățării. Pe de altă parte, succesele individuale fac doar să expună copiii din familii mixte, încurajați acum deschis și cu înzestrări cumva deviante, spre șocul adolescenței americane:

standardizarea individualității și intoleranța față de „diferențe”.

Am afirmat că o identitate durabilă a Eului nu poate începe să existe fără încrederea oferită de primul stadiu, stadiul oral: nu poate fi completă fără o promisiune a împlinirii, care se vedește în felul în care imaginea dominantă a vârstei adulte se înrădăcește în frageda pruncie și care, prin dovezi palpabile ale sănătății sociale, creează în fiecare pas al copilăriei și adolescenței un sentiment din ce în ce mai pronunțat al forței Eului. Așadar, înainte de a merge mai departe în tema problemei identității timpurilor noastre, trebuie să recunoaștem locul identității în cadrul ciclului vieții umane. În capitolul următor este o listă de calități ale Eului care emerg din criterii sau perioade cruciale de dezvoltare (identitatea este una dintre ele) și prin care persoana demonstrează că Eul ei, la un anumit stadiu, este suficient de puternic să integreze „orarul” organismului cu structura instituțiilor sociale.

³⁸ Sigmund Freud, „Dincolo de principiul plăcerii” (1920), în *Opere esențiale*, vol. 3, Trei, București, 2010.

³⁹ *Ibidem*, pp. 223-225.

⁴⁰ George Santayana, *The Last Puritan*, Charles Scribner’s Sons, New York, 1936.

⁴¹ Anna Freud, *Psycho-Analytical Treatment of Children*, Imago Publishing Co., Londra, 1946.

⁴² Ruth Benedict, „Continuities and Discontinuities in Cultural Conditioning”, *Psychiatry*, 1:161–167 (1938).

⁴³ Serial radiofonic bazat pe o serie de benzi desenate, înfățișând aventurile cowboy-ului Red Ryder. (*N.t.*)

⁴⁴ Members of the Federal Writers’ Projects, *Phrases of the People*, The Viking Press, New York, 1937.

1. Încredere fundamentală vs neîncredere fundamentală

Prima dovadă a încrederii sociale a copilului mic constă în ușurința cu care se hrănește, în profunzimea somnului, în relaxarea intestinelor. Experiența unei reglări reciproce între capacitățile sale din ce în ce mai receptive și tehnicile materne de îngrijire îl ajută treptat să compenseze disconfortul cauzat de homeostaza imatură cu care s-a născut. În timpul orelor de veghe tot mai lungi, copilul descoperă că din ce în ce mai multe aventuri ale simțurilor îi trezesc un sentiment de familiaritate, care coincide cu un sentiment de bine interior. Forme de confort și persoane asociate cu acestea devin la fel de familiare ca disconfortul chinuitor al intestinelor. Astfel, prima realizare socială a sugarului constă în disponibilitatea de a-și lăsa mama în afara câmpului vizual fără apariția unui sentiment de anxietate sau furie excesivă, deoarece aceasta a devenit o certitudine interioară și o prezență exterioară predictibilă. O astfel de consistență, continuitate și similaritate a experienței oferă un sentiment rudimentar de identitate a Eului care depinde, cred, de realizarea faptului că există o corelare fermă între o serie internă de senzații și imagini reamintite și anticipate și o serie externă de lucruri și persoane familiare și predictibile.

Ceea ce numim în acest context încredere (*trust*) coincide cu ceea ce Therese Benedek a numit biziuire (*confidence*). Faptul că prefer termenul de „încredere” se datorează nuanței de ingenuitate și reciprocitate mai accentuate asociate cu acesta:

putem spune despre un copil mic că „are încredere” atunci când ar fi prea mult să spunem că „se biziue” pe un anumit lucru. În plus, starea generală de încredere implică nu numai că el a învățat să se bazeze pe identitatea și continuitatea îngrijitorilor externi, ci și că poate avea încredere în sine și în capacitatea propriilor organe de a face față impulsurilor și că se poate considera pe sine însuși destul de demn de încredere pentru ca îngrijitorii să nu trebuiască să fie într-o stare de permanentă alertă.

Experimentarea și testarea permanentă a relației dintre interior și exterior ajung într-o fază decisivă în timpul crizelor de furie din etapa mușcatului, când dinții cauzează durere din interior și când prietenii din exterior fie se dovedesc a nu fi de vreun ajutor, fie se retrag din fața singurei acțiuni care promite ușurare: mușcatul. Nu este însă adevărat că creșterea dinților ar avea consecințele dezastruoase care i se atribuie adesea. După cum am văzut deja, în acest stadiu sugarul simte imboldul de a „apuca” mai mult, dar este probabil să simtă și că prezența dorită îi scapă printre degete: atât mamelonul și sânul, cât și atenția și grija mamei. Creșterea dinților pare să aibă o semnificație prototipică și poate constitui modelul pentru tendința masochistă de a găsi consolare în cruzime, prin savurarea propriei dureri atunci când nu este posibilă prevenirea unei pierderi semnificative.

În psihopatologie, absența încrederii fundamentale poate fi studiată cel mai bine în schizofrenia infantilă, în timp ce prezența constantă a unui nivel scăzut al încrederii fundamentale devine manifestă la personalitățile adulte la care retragerea

în stări schizoide și depresive este curentă. Restabilirea unei stări de încredere este dezideratul fundamental al terapiei în asemenea cazuri. Căci indiferent de condițiile care ar fi putut cauza un episod psihotic, comportamentul bizar și rezervat al multor indivizi foarte bolnavi ascunde o încercare de a recupera reciprocitatea socială prin testarea granițelor dintre simțuri și realitatea fizică, dintre cuvinte și înțelesuri sociale.

Psihanaliza presupune că procesul timpuriu de diferențiere între interior și exterior constituie originea proiecției și introiecției, care rămân unele dintre cele mai profunde și mai periculoase mecanisme de apărare. În introiecție, simțim și acționăm ca și cum un bine exterior a devenit o certitudine interioară. În proiecție, resimțim un rău interior ca pe unul exterior: atribuim unor persoane importante pentru noi răul care este de fapt în noi înșine. Se presupune astfel că aceste două mecanisme, proiecția și introiecția, sunt modelate după ceea ce trăiesc sugarii atunci când doresc să externalizeze durerea și să internalizeze plăcerea, intenție care trebuie să cedeze în fața maturizării simțurilor și, în cele din urmă, a rațiunii. În mod normal, aceste mecanisme sunt reactivate la maturitate în timpul unor crize acute ce privesc dragostea, încrederea sau credința și pot caracteriza atitudinile iraționale față de adversari și inamici ale unui număr mare de indivizi „maturi”.

Stabilirea fermă a unor modele durabile de soluționare a conflictului de bază dintre încrederea fundamentală și neîncrederea fundamentală în faptul brut al existenței este prima sarcină a Eului și, astfel, înainte de toate, o sarcină pentru grija

maternă. Dar trebuie să spunem că doza de încredere care derivă din cele mai timpurii experiențe ale copilăriei nu pare să depindă în mod absolut de cantitatea de hrană sau de dovezile de iubire, ci mai degrabă de calitatea relației cu mama. Mama creează în copil un sentiment de încredere prin intermediul unui tip de îngrijire care, în esența sa, combină grija profundă pentru nevoile specifice ale copilului cu un sentiment ferm de încredere personală și care se manifestă într-un cadru bine cunoscut, acela al stilului de viață propriu culturii din care provin mama și copilul. Acesta constituie baza viitorului sentiment de identitate al copilului, care mai târziu va fi format dintr-un sentiment de a fi „în regulă”, de a fi el însuși și de a deveni ceea ce ceilalți au încredere că va deveni. Așadar, în acest stadiu sau în cele ulterioare, există (în cadrul anumitor limite definite anterior ca fiind „imperativele” îngrijirii copilului) puține frustrări pe care copilul în creștere nu le-ar putea îndura atâta vreme cât acestea conduc la experiența reînnoită a unei similarități și continuități tot mai puternice a dezvoltării și la integrarea ultimă a ciclului vieții individuale cu un sentiment mai larg de apartenență. Părinții trebuie nu numai să dispună de anumite moduri de a îndruma prin interdicții și permisiuni, ei trebuie, de asemenea, să fie capabili să transmită copilului o convingere adâncă, aproape somatică, a faptului că ceea ce fac ei are o semnificație. În cele din urmă, copiii devin nevrotici nu din cauza frustrărilor, ci din cauza lipsei sau pierderii semnificației sociale a acestor frustrări.

Dar chiar și în cele mai favorabile condiții, acest stadiu pare să introducă în

viața psihică (și să devină prototipul pentru) un sentiment de diviziune lăuntrică și o nostalgie universală pentru un paradis pierdut. Încrederea fundamentală trebuie să se mențină de-a lungul vieții tocmai împotriva puternicei combinații dintre sentimentul de frustrare, cel de diviziune lăuntrică și cel de abandon.

Fiecare stadiu succesiv și criza care îi corespunde se află într-o relație specială cu unul dintre elementele fundamentale ale societății, și asta pentru simplul motiv că ciclul vieții umane și instituțiile umane s-au dezvoltat împreună. În acest capitol, putem doar să menționăm, după descrierea fiecărui stadiu, elementul fundamental al organizării sociale care îi corespunde. Este vorba despre o dublă relație: omul aduce în cadrul acestor instituții rămășițele mentalității sale infantile și ale fervorii sale din tinerețe și obține de la instituții — atâta vreme cât acestea reușesc să-și mențină caracterul actual — o consolidare a beneficiilor câștigate în copilărie.

Credința părinților în copii, pe care se sprijină încrederea emergentă a sugarului, și-a căutat de-a lungul istoriei protecția instituțională (și și-a găsit uneori cel mai mare inamic) în religia organizată. Încrederea care se naște din grijă este, de fapt, temelia ce susține *realitatea* oricărei religii. Există câteva elemente care se regăsesc în toate religiile: o abandonare ciclică de tip infantil în seama unui îngrijitor sau a unor îngrijitori care acordă bunuri lumești, precum și sănătate spirituală; încercarea de a demonstra micimea omului prin accentuarea posturii și gesturilor umile; recunoașterea faptelor și gândurilor necurate și a intențiilor rele în cadrul rugăciunii și cântecelor; apelul insistent la călăuzire divină pe drumul unificării

interioare; și, în sfârșit, realizarea faptului că încrederea individuală trebuie să devină o credință comună, neîncrederea individuală, un rău formulat în comun, în timp ce reabilitarea individului trebuie să devină parte a practicii rituale a celor mulți, precum și un semn al acordării de încredere de către comunitate.⁴⁵ Am ilustrat modul în care triburile care au de-a face doar cu un segment al lumii naturale dezvoltă o magie colectivă care pare să trateze Furnizorii Supranaturali de hrană și noroc ca și cum ar fi supărați și ar trebui îmbunați prin rugăciune și autotorturare. Religiile primitive, stadiul primitiv al oricărei religii, precum și stadiul religios al individului abundă în eforturi de ispășire care încearcă să ofere o compensare pentru acte vagi împotriva unei matrici materne și să restaureze credința în caracterul bun al străduințelor individuale și în bunătatea puterilor din univers.

Fiecare societate și fiecare epocă trebuie să găsească acea formă instituționalizată de venerație care își extrage vitalitatea din imaginea pe care societatea sau epoca respectivă o are asupra lumii — de la predestinare la indeterminare. Clinicianul poate doar să observe că mulți dintre aceia care sunt mândri că sunt fără religie au copii care nu își pot permite să renunțe la ea. Pe de altă parte, mulți par să dobândească o credință vitală prin intermediul activității sociale sau al preocupărilor științifice. Și, în sfârșit, mulți se declară credincioși, dar în practică respiră o lipsă de încredere atât în viață, cât și în om.

2. Autonomie vs rușine și îndoială

Când înfățișăm dezvoltarea persoanei umane și crizele care îi corespund ca pe o serie de atitudini fundamentale alternative, cum ar fi încrederea și neîncrederea, recurgem la termenul de „senzație”, deși, precum „senzația de sănătate” sau „senzația de rău fizic”, asemenea „senzații” se regăsesc la suprafață și în adâncime, în conștiință și în inconștient. Acestea reprezintă în același timp moduri de a *experimenta* accesibile introspecției, moduri de *comportament* observabile de către ceilalți și *stări interioare* inconștiente ce pot fi determinate prin testare și analiză. Este important să avem în vedere aceste trei dimensiuni pe măsură ce avansăm.

Înțelegerea maturității musculare creează condițiile pentru a experimenta două tipuri de modalități sociale simultane: a ține strâns și a da drumul. Așa cum se întâmplă cu toate aceste modalități, conflictele fundamentale dintre ele pot duce în cele din urmă la așteptări și atitudini fie ostile, fie benigne. Astfel, tendința de a ține strâns poate duce la o păstrare și o obstrucționare crude și distructive, sau se poate transforma într-un model al grijii: a ține aproape și a prețui. Tendința de a da drumul se poate transforma, de asemenea, într-o descătușare ostilă de forțe distructive, sau poate deveni o atitudine relaxată de „a lăsa să treacă” sau „a lăsa să fie”.

În acest stadiu, controlul exterior trebuie, așadar, să confere, în mod constant, siguranță. Copilul mic trebuie să ajungă să simtă că încrederea fundamentală

în existență, care reprezintă lucrul cel mai de preț și mai durabil care a supraviețuit crizelor de furie din stadiul oral, nu va fi pusă în pericol de această schimbare radicală a sa, de această bruscă dorință violentă de a putea alege, de a apropria imperativ și de a elimina cu încăpățănare. El trebuie protejat cu fermitate împotriva potențialului anarhic ce ține de capacitatea sa de discriminare încă nedezvoltată, de inabilitatea sa de a reține și de a da drumul cu discreție. Pe măsură ce mediul îl încurajează să „stea pe picioarele sale”, acesta trebuie să-l ferească de experimentarea arbitrară și lipsită de noimă a rușinii și a îndoielilor timpurii.

Acest din urmă pericol este cel pe care îl cunoaștem cel mai bine. Căci atunci când copilul este privat de experimentarea treptată și bine călăuzită a caracterului autonom al libertății de alegere (sau când această autonomie este redusă printr-o pierdere inițială a încrederii), el va întoarce împotriva lui însuși orice impuls de a discerne și a manipula. Copilul se va automanipula și va dezvolta o conștiință morală precoce. În loc să ia în posesie lucruri pentru a le testa printr-o repetiție intenționată, el va deveni obsedat de propria sa repetitivitate. Printr-o astfel de obsesivitate el învață, desigur, să pună din nou stăpânire pe mediu și să obțină putere printr-un control minuțios și îndârjit atunci când nu există o reglare reciprocă extinsă. O asemenea victorie îndoielnică este modelul infantil pentru nevroza compulsivă. Este de asemenea și originea infantilă a încercărilor ulterioare din viața adultă de a se conduce după litera, mai degrabă decât după spiritul normelor.

Rușinea este o emoție insuficient studiată, deoarece în civilizația noastră este

atât de timpuriu și atât de ușor absorbită de vină. Rușinea presupune expunerea completă și conștiința faptului de a fi privit: pe scurt, starea de a fi mult prea conștient de sine⁴⁶. Cel în cauză este vizibil, dar nu este pregătit pentru a fi văzut. Acesta este și motivul pentru care rușinea este reprezentată în vise ca o situație în care suntem supuși privirii într-o stare de parțială goliciune, în haine de noapte, „cu pantalonii în vine”. Rușinea este exprimată de timpuriu prin impulsul de a ne ascunde fața sau de a intra, pe loc, în pământ. Cred că aici este vorba în esență despre o furie întoarsă împotriva sinelui. Celui căruia îi este rușine i-ar plăcea să forțeze lumea să nu se uite la el, să nu observe faptul că este expus. I-ar plăcea să distrugă ochii lumii. În schimb, el ajunge să-și dorească să fie invizibil. Această potențialitate este exploatată frecvent în cadrul metodei educative ce constă în provocarea rușinii, care pare să fie metoda unică folosită de anumite popoare primitive. Rușinea vizuală precede vina auditivă, care constă în sentimentul de a fi considerat rău pe care cineva îl poate experimenta atunci când este singur, când nimeni nu veghează și când este liniște

deplină — cu excepția „vocii” Supraeului. Încercarea de a provoca rușine exploatează sentimentul din ce în ce mai intens al copilului de a fi mic, sentiment care se poate dezvolta numai atunci când acesta începe să se ridice în picioare, ceea ce îi permite să observe comparativ valorile mărimii și puterii.

Insistența asupra metodei de a provoca rușine nu duce la o autentică bună-cuviință, ci la o hotărâre secretă de a eluda regulile dictate de aceasta oricând o permite lipsa supravegherii — asta dacă nu se ajunge la o nerușinare sfidătoare, pe

față. Există o baladă americană impresionantă în care un criminal ce urmează să fie spânzurat sub ochii comunității, în loc să simtă că este pedepsit după cum merită, începe să-i ocărască pe martorii oculari, încheindu-și fiecare izbucnire de sfidare cu cuvintele „Blestemați să fie ochii voștri”. Atunci când rușinea provocată depășește limita suportabilului, mulți copii mici pot fi într-o dispoziție cronică de a exprima sfidare în termeni similari (deși nu posedă curajul sau cuvintele necesare pentru a o face). Ce vreau să spun prin intermediul acestei trimiteri sinistre este că puterea de a îndura a copilului, ca și cea a adultului au o limită când vine vorba de cerința de a considera propria persoană, propriul corp și propriile dorințe ca având un caracter rău și murdar, iar credința în infailibilitatea celor care exprimă astfel de judecăți este de asemenea limitată. Copilul este uneori capabil să înțeleagă lucrurile invers și să considere că singurul lucru rău este existența acestor persoane: norocul i se va schimba când ele vor dispărea sau când el va pleca de lângă ele.

Îndoiala este soră cu rușinea. Experiența clinică mă face să cred că, în timp ce rușinea depinde de conștiința faptului de a fi în picioare și expus privirii, îndoiala are mult de-a face cu conștiința de a avea o față și un spate — și în special un „dos”. Căci această zonă din spatele corpului, cu centrul agresivității și al energiei libidinale în sfîinctere și în fese, nu poate fi văzută de copil, dar poate fi dominată de voința altora. „Dosul” este continentul întunecat al micuțului, o zonă a corpului care poate fi dominată în chip magic și efectiv invadată de către cei care pot pune în pericol capacitatea de autonomie a copilului și care pot eticheta drept rele acele

produse ale intestinelor care erau considerate în regulă în momentul evacuării. Acest sentiment fundamental de îndoială cu privire la ceea ce este lăsat în urmă este substratul pentru forme ulterioare, mai bine articulate verbal, de îndoială compulsivă. Aceasta își găsește expresia adultă în fricile paranoice de persecutori ascunși și de persecuții secrete ce amenință din spate (și dinăuntrul a ceea ce se află în spate).

Acest stadiu devine, așadar, decisiv pentru raportul dintre iubire și ură, cooperare și îndărătnicie, libertate a exprimării de sine și suprimare a acesteia. Din senzația sau sentimentul de autocontrol fără pierderea stimei de sine derivă un sentiment durabil de bunăvoință și mândrie; din sentimentul de pierdere a autocontrolului și al controlului exercitat din exterior derivă o înclinație statornică spre îndoială și rușine.

Dacă potențialitățile „negative” ale stadiilor noastre vor părea exagerate în toate privințele în ochii unor cititori, trebuie să le reamintim acestora că acesta nu este doar rezultatul unei preocupări pentru datele clinice. Adulții, chiar și cei aparent maturi și care nu sunt nevrotici, manifestă o sensibilitate față de o posibilă „cădere în dizgrație” rușinoasă și o frică de

atacări „pe la spată”, temeri care sunt nu numai profund iraționale și în contrast cu informațiile de care dispun, dar care pot avea consecințe nefaste atunci când sentimente înrudite influențează, de pildă, politicile interrasiiale și internaționale.

Încrederea de bază a fost pusă în legătură cu instituția religiei. Nevoia

permanentă a individului de a-și vedea voința confirmată și delimitată în cadrul unei ordini adulte a lucrurilor, care reafirmă și delimitează în același timp voința altora, își găsește protecția instituțională în *principiul legii și ordinii*. În viața de zi cu zi, precum și în înaltele curți de justiție — naționale și internaționale — acest principiu atribuie fiecăruia privilegii și limitări, obligații și drepturi. Sentimentul îndreptățit de demnitate și independență al adulților din jur îi creează copilului care posedă o voință bună o așteptare sigură conform căreia tipul de autonomie cultivat în copilărie nu duce mai târziu la îndoială sau rușine inadecvată. Astfel, sentimentul de autonomie cultivat în copilărie și modificat odată cu înaintarea în vârstă servește la (și este servit de) menținerea simțului dreptății în cadrul vieții economice și politice.

3. Inițiativă vs culpabilitate

În fiecare copil, indiferent de stadiul la care se află, există o nouă deschidere, miraculoasă și viguroasă, care constituie o nouă speranță și o nouă responsabilitate pentru toți. O astfel de deschidere este constituită de sentimentul și calitatea atotcuprinzătoare a inițiativei. Criteriile pentru aceste sentimente și calități sunt aceleași: o criză, care îl copleșește mai mult sau mai puțin cu ezitări și temeri, se rezolvă prin faptul că copilul pare să „crească” brusc, atât ca persoană, cât și fizic. Pare a fi mai vizibil „el însuși”, mai iubitor, mai relaxat și mai abil în judecată, mai activat și mai activator. Este în posesia deplină a unui surplus de energie care îi permite să uite repede eșecurile și să abordeze ceea ce pare dezirabil (chiar dacă pare de asemenea incert sau chiar periculos) cu o fermitate neabătută și precisă. Inițiativa adaugă autonomiei calitatea de asumare, planificare și „atacare” a unei sarcini de dragul de a fi activ și în mișcare, acolo unde caracterul voluntar fusese, cel mai adesea, exprimat prin acte de sfidare sau, în orice caz, de obținere a independenței prin protest.

Știu că acest cuvânt, „inițiativă”, are, pentru mulți, o conotație americană și industrială. Cu toate acestea, inițiativa este o parte necesară a oricărui act, iar omul are nevoie de un simț al inițiativei pentru orice învață și face, de la culesul fructelor până la un sistem antreprenorial.

Stadiul ambulatoriu și cel al genitalității infantile adaugă la inventarul

modalităților sociale de bază pe aceea de „a cuceri”, într-o primă instanță în sensul de „a agăța”. Nu există vreun cuvânt mai simplu ori mai puternic pentru a descrie acest fapt, căci el sugerează plăcerea atacului și a cuceririi. La băieți, accentul rămâne pe moduri falic-intruzive; la fete, această „agățare” se transformă fie în forme mai agresive de smulgere, fie în forma moderată de a încerca să se facă atrăgătoare și plăcute.

Pericolul ce caracterizează acest stadiu este un sentiment de vină legat de scopurile intenționate și actele inițiate în timpul exercitării exuberante a noilor puteri locomotorii și mentale: actele de manipulare agresivă și coerciție curând depășesc capacitățile de execuție ale organismului și minții, ceea ce va pune brusc capăt intenției inițiale. În timp ce

autonomia se concentrează asupra menținerii la distanță a potențialilor rivali și poate duce, din această cauză, la izbucniri violente îndreptate cel mai adesea împotriva intruziunilor fraților mai mici, inițiativa aduce cu sine rivalitatea anticipativă față de cei care au fost acolo primii și care pot, în consecință, fi mai bine echipați pentru a ocupa domeniul asupra căruia se îndreaptă inițiativa subiectului. Gelozia și rivalitatea infantile, acele încercări amare și esențialmente inutile de demarcare a unei sfere de privilegiu necontestat, ating acum apogeul într-o luptă finală pentru ocuparea poziției de favorit al mamei; eșecul duce de obicei la resemnare, vină și anxietate. Copilul se lasă în voia unor fantasmе în care este un uriaș sau un tigru, însă în vise fuge îngrozit pentru a-și salva pielea. Acesta este, așadar, stadiul „complexului castrării”, cel al temerii

intensificate de a-și avea organele genitale (care sunt, acum, intens erotizate) rănite drept pedeapsă pentru fantezmele care însoțesc excitarea lor.

Sexualitatea infantilă și tabuul incestului, complexul castrării și Supraeul, toate acestea se unesc acum pentru a genera acea criză specific umană în cadrul căreia copilul trebuie să se reorienteze de la atașamentul exclusiv, pregenital, față de părinții lui, către procesul lent de a deveni părinte și purtător al tradiției. Acum au loc scindarea și transformarea emoțională hotărâtoare, ruptura între potențiala glorie umană și potențiala distrugere totală. De acum, copilul devine permanent divizat în sine. Fragmentele instinctuale care mai înainte au potențat creșterea corpului și a minții sale de copil se împart acum într-un set infantil, care perpetuează exuberanța potențialelor de creștere, precum și un set parental, care sprijină și crește autoobservarea, autoghidarea și autopedepsirea.

Problema este, încă o dată, una de reglementare reciprocă. Atunci când copilul, care este acum atât de pregătit pentru a se manipula pe sine, își poate dezvolta gradual un simț al responsabilității morale, atunci când poate dobândi o anumită înțelegere a instituțiilor, funcțiilor și rolurilor care îi permit o participare responsabilă, va simți o împlinire plăcută folosind unelte și arme, jucându-se cu jucării semnificative — și având grijă de copii mai mici.

În mod firesc, setul parental este, la început, de natură infantilă: faptul că această conștiință morală umană rămâne parțial infantilă pe parcursul întregii vieți stă la baza tragediei umane. Supraeul copilului poate fi primitiv, crud și să nu

admită compromisuri, precum se poate observa în cazul copiilor care se supracontrolează și se supraconstrâng până la autoanihilare; al celor care dezvoltă o supunere exagerată, mai literală decât așteptările părintelui; sau al celor care dezvoltă regresii profunde și resentimente durabile deoarece părinții înșiși nu par să se ridice la înălțimea conștiinței nou-apărute. Unul din conflictele cele mai profunde în viață este ura pentru un părinte care a servit drept model și garant al Supraeului, dar care (într-un fel sau altul) a fost prins încercând să scape cu aceleași transgresiuni pe care copilul nu le mai poate accepta la el însuși. Suspiciunea și ambiguitatea care sunt puse laolaltă într-un astfel de caz cu caracterul de tip totul sau nimic al Supraeului, acest organ al tradiției morale, fac din omul moral (în sensul de moralist) un mare pericol potențial pentru propriul său Eu — precum și pentru al celorlalți.

În patologia adultului, prezența unui conflict rezidual legat de inițiativă se manifestă fie prin negare isterică, ce cauzează refularea dorinței sau abrogarea organului de execuție a acesteia prin paralizie, inhibiție sau impotență, fie prin acte ostentative cu rol de supracompensare, în cadrul cărora subiectul, de obicei speriat și tentat să „lase capul în pământ” ajunge totuși să-și „pună pielea la bătaie”. La acest stadiu, apariția unei boli psihosomatice este de asemenea ceva obișnuit. E ca și cum cultura îl împinge pe om să se autopromoveze atât de mult și să se identifice într-atât cu propria imagine promovată, încât doar o boală îl mai poate scăpa.

Și în acest caz însă, nu trebuie să ne gândim doar la psihopatologia

individuală, ci și la întreaga cantitate de furie interioară care trebuie scufundată în adâncuri în acest stadiu, pe măsură ce unele dintre cele mai dragi speranțe și cele mai sălbatice fantasme sunt refulate și inhibitate. Exagerata mulțumire de sine astfel rezultată — adesea principala răsplată a bunei purtări — poate fi mai târziu întoarsă împotriva celorlalți în forma cea mai intolerantă a unei persistente supravegheri moralizatoare, astfel încât încercarea de a inhiba inițiativa devine dominantă, mai degrabă decât aceea de a o ghida. Pe de altă parte, chiar și inițiativa omului moral este capabilă să încalce acele granițe autoimpuse, permițându-i acestuia să facă altora, pe tărâmul propriu sau pe al altuia, ceva ce nici nu ar face, nici nu ar tolera să se facă în propria sa casă.

Datorită potențialităților periculoase legate de copilăria îndelungată a omului, este bine să aruncăm o privire înapoi către schema care cuprinde stadiile vieții și către posibilele modalități de a-i ghida pe cei mai tineri membri ai speciei atunci când sunt tineri. Observăm, după cum ne dezvăluie această schemă, că nu există vreo altă perioadă în care copilul să fie mai dispus să învețe rapid și avid, să devină mare în sensul de a împărtăși obligații și acțiuni, decât în această perioadă a dezvoltării sale. Este nerăbdător și capabil să participe la acțiuni în mod cooperativ, să se asocieze cu alți copii cu scopul de a construi și a face planuri și este dornic să beneficieze de expertiza profesorilor și să emuleze prototipuri ideale. Copilul rămâne, desigur, identificat cu părintele de același sex, dar pentru moment el caută aceste oportunități în care identificarea prin muncă pare să promită un domeniu al

inițiativei fără prea mult conflict infantil sau cu o doză redusă de culpă oedipiană, precum și o identificare mai realistă, bazată pe spiritul de egalitate întâlnit prin înfăptuirea lucrurilor împreună cu alții. Stadiul „oedipian” nu duce, oricum, doar la stabilirea opresivă a unui simț moral care restrânge orizontul permisivității, ci și la stabilirea direcției către ceea ce este posibil și tangibil, ceea ce permite ca visele copilăriei timpurii să fie atașate scopurilor unei vieți adulte active. Astfel, instituțiile sociale oferă copiilor aflați la această vârstă un *etos economic*, sub forma unor adulți idealizați, recognoscibili prin uniforme și prin funcțiile lor, care sunt suficient de fascinante încât să înlocuiască eroii din cărțile cu poze sau din povești.

4. Competență practică vs inferioritate

Scena interioară pare să fie pregătită pentru „intrarea în viață”, numai că viața este inevitabil mai întâi școală, fie că aceasta este câmp, junglă sau sală de clasă. Copilul trebuie să uite speranțele și dorințele anterioare, în vreme ce imaginația sa exuberantă este înlănzită și adaptată legilor ce guvernează lucrurile impersonale — incluzând aici cititul, scrisul și aritmetica. Căci înainte de a putea deveni părinte biologic, copilul, care este deja din punct

de vedere psihologic un părinte rudimentar, trebuie să înceapă prin a fi un muncitor și un potențial îngrijitor. Atunci când se apropie perioada de latență, copilul dezvoltat normal uită, sau mai degrabă sublimează, nevoia de a ataca oamenii în mod direct sau de a deveni cât mai repede tată și mamă: el învață acum să câștige recunoaștere producând lucruri. Copilul a ajuns să stăpânească modul firesc de funcționare al membrilor și organelor. El trăiește un sentiment de certitudine cu privire la faptul că nu are un viitor realist în sânul propriei familii, devenind astfel pregătit să se concentreze asupra anumitor aptitudini și sarcini care depășesc cu mult simpla expresie ludică ce caracterizează modul de funcționare al propriilor organe și plăcerea ce derivă din funcționarea propriilor membre. Copilul dezvoltă un simț al competenței practice, adică se adaptează la legile ce guvernează lumea anorganică a uneltelor. El poate deveni un membru entuziast al unei situații productive, o parte integrantă a acesteia. A duce la bun sfârșit o sarcină productivă este un scop care înlocuiește treptat

capriciile și dorințele specifice jocului. Limitele Eului său includ uneltele și aptitudinile sale: principiul muncii (Ives Hendrick) îl învață plăcerea ce derivă din finalizarea muncii prin atenție constantă și hărnicie stăruitoare. Indiferent de cultura din care provin, copiii primesc în acest stadiu o *instrucție sistematică*, cu toate că, așa cum am văzut în capitoul despre amerindieni, aceasta nu se desfășoară întotdeauna în tipul de școală unde învățăceii se organizează în jurul unor profesori special pregătiți pentru a transmite știința de carte. În cazul populațiilor care nu cunosc scrierea și al îndeletnicirilor care nu au legătură cu aceasta, se învață mult de la adulții care devin îndrumători prin talent și înclinație mai degrabă decât prin numire în funcție. În plus, poate că cel mai mult, se învață de la copiii mai mari. Astfel se dezvoltă *bazele tehnologiei*, pe măsură ce copilul devine capabil să mânuiască ustensilele, uneltele și armele folosite de oamenii mari. Populațiile care cunosc scrierea, în cadrul cărora există cariere mai specializate, trebuie să-l pregătească pe copil înainte de toate prin alfabetizare, oferindu-i astfel cea mai largă educație de bază pentru cel mai mare număr de cariere posibile. Dar cu cât specializarea devine mai derutantă, cu atât eventualele țeluri ale inițiativei sunt mai nediferențiate; și cu cât realitatea socială este mai complicată, cu atât mai vagi sunt rolurile părinților. Școala pare să fie o cultură în ea însăși, cu propriile obiective și limitări, cu realizările și dezamăgirile ei.

La acest stadiu, pericolul pentru copil rezidă într-un sentiment de inadecvare și de inferioritate. Dacă acesta este cuprins de un sentiment de disperare legat de

uneltele și de aptitudinile sale sau de statutul său între partenerii din lumea uneltelor, el poate fi descurajat de la a se identifica cu aceștia și cu o parte a acestei lumi. Pierderea speranței în menținerea unei astfel de asocieri îl poate face să regreseze la o stare de rivalitate familială de tip oedipian, mai izolată și mai puțin conștientă de lumea uneltelor. Copilul simte disperare cu privire la dotarea sa în planul uneltelor și în plan anatomic și se consideră condamnat la mediocritate și inadecvare. Tocmai acesta este momentul în care societatea în sens mai larg joacă un rol important prin modul în care include copilul într-o concepție a rolurilor semnificative din domeniul tehnologiei și economiei. Dezvoltarea multor copii este perturbată atunci când viața de familie nu reușește să-i pregătească pentru școală sau atunci când școala nu reușește să împlinească promisiunile stadiilor anterioare.

Cu privire la perioada în care se dezvoltă simțul competenței practice, m-am referit la *obstacolele exterioare și interioare* în utilizarea noilor capacități, dar nu și la intensificarea impulsurilor umane nou-apărute sau la furia ascunsă care provine din frustrarea acestora.

Acest stadiu diferă de cele anterioare prin aceea că nu constituie o trecere de la o transformare interioară la o nouă cunoaștere. Freud îl numește stadiul latent, deoarece impulsurile violente sunt în mod normal inactive. Dar este doar un moment de acalmie înainte de furtuna adolescenței, când toate impulsurile anterioare reapar într-o nouă combinație, ce urmează să intre sub dominația genitalității.

Pe de altă parte, acesta este un stadiu decisiv din punct de vedere social: din

moment ce competența practică implică desfășurarea de activități împreună cu ceilalți, în această perioadă se dezvoltă un prim simț al diviziunii muncii și al oportunităților diferențiate, adică un simț al *etosului tehnologic* dintr-o anumită cultură. Am atras atenția în secțiunea precedentă asupra pericolului ce amenință individul și societatea atunci când școlarul începe să simtă că ceea ce determină valoarea sa ca elev și, prin urmare, sentimentul său de *identitate* — sentiment asupra căruia ne vom concentra în cele urmează — sunt culoarea pielii sale, mediul de proveniență al părinților sau maniera sa de a se îmbrăca mai degrabă decât dorința și hotărârea sa de a învăța. Dar există un pericol și mai mare, și anume limitarea omului de către el însuși și mărginirea orizonturilor sale în așa fel încât să includă doar munca la care, conform Bibliei, a fost condamnat după izgonirea din paradis. Dacă acceptă că munca este unica sa obligație, iar „faptul că funcționează” constituie unicul criteriu de apreciere, de evaluare, el poate deveni sclavul conformist și necugetat al tehnologiei sale și al celor care sunt în poziția de a o exploata.

5. Identitate vs confuzie de rol

Odată cu stabilirea unei bune relații inițiale cu lumea aptitudinilor și uneltelor și cu începutul pubertății, copilăria propriu-zisă ia sfârșit. Începe tinerețea. În timpul pubertății și al adolescenței, toate formele de identitate și continuitate anterior sigure sunt mai mult sau mai puțin puse din nou la îndoială, datorită atât rapidității cu care crește corpul, care o egalează pe cea din copilăria timpurie, cât și factorului nou reprezentat de maturitatea genitală. Tinerii în proces de creștere și dezvoltare, confrunțați cu schimbarea fiziologică radicală dinăuntru lor și cu sarcinile concrete de adult care se întrevăd, sunt acum preocupați mai presus de toate de imaginea pe care o au în ochii altora prin comparație cu propria imagine de sine, precum și de întrebări referitoare la modul în care rolurile și aptitudinile cultivate anterior pot fi corelate cu prototipurile ocupaționale curente. Aflați în căutarea unui nou sentiment de continuitate și identitate, adolescenții sunt nevoiți să reia multe dintre luptele din anii precedenți, chiar dacă, pentru a realiza acest lucru, ei atribuie în mod artificial rolul de adversari unor persoane pe deplin bine intenționate și sunt oricând pregătiți să adopte idoli și idealuri de lungă durată ca garanți ai unei identități definitive.

Integrarea care are loc în acest stadiu sub forma identității Eului este, așa cum am arătat, mai mult decât suma identificărilor din copilărie. Este experiența acumulată prin abilitatea Eului de a integra toate identificările cu vicisitudinile

libidoului, cu aptitudinile dezvoltate prin cultivarea însușirilor native și cu oportunitățile oferite sub forma rolurilor sociale. Sentimentul identității Eului este astfel încrederea dobândită în identitatea dintre instanțele personale de-a lungul timpului și în continuitatea a ceea ce propria persoană înseamnă pentru ceilalți, reliefată în promisiunea tangibilă a unei „carriere”.

Pericolul la acest stadiu este confuzia de rol.⁴⁷ Atunci când aceasta are loc pe baza unei îndoieli anterioare puternice cu privire la propria identitate sexuală, episoadele delinvente și cele incontestabil psihotice sunt obișnuite. Când sunt diagnosticate și tratate corect, aceste incidente nu au aceeași semnificație fatală pe care o au la alte vârste. Dar în cele mai multe cazuri, ceea ce îi perturbă pe tineri este inabilitatea de a găsi o identitate ocupațională. Pentru a păstra un oarecare echilibru interior, ei se supraidentifică temporar, până la o aparentă pierdere completă a identității, cu eroii găștilor sau ai mulțimilor. Acest fapt inițiază stadiul „îndrăgostirii” care, în mod cert, nu este în întregime, sau nu în primul rând, unul de natură sexuală — cu excepția cazurilor când *moravurile* o cer. Dragostea adolescentină este, într-o măsură considerabilă, o încercare de a ajunge la o definiție a propriei identități proiectând imaginea difuză despre propriul Eu asupra altcuiva și văzând-o astfel reflectată și clarificată treptat. Acesta este motivul pentru care conversația este o parte esențială a iubirii tinere.

Tinerii pot de asemenea să fie deosebit de sectari și de cruzi în excluderea tuturor celor care sunt „diferiți” prin culoarea pielii, originea culturală, gusturi sau

înzestrări și, nu arareori, prin aspecte derizorii legate de îmbrăcăminte și gesturi ce au fost selectate temporar ca însemne care îi delimitează pe cei care aparțin grupului de cei care nu aparțin. Este important să înțelegem această intoleranță (ceea ce nu înseamnă că o scuzăm sau că participăm la ea) ca pe o apărare împotriva unui sentiment de confuzie a identității. Adolescenții nu numai că se ajută unii pe alții să treacă peste momente de disconfort considerabil formând găști și stereotipizându-se; ei își testează de asemenea unul altuia într-un mod pervers capacitatea de a-și jura loialitate. Disponibilitatea pentru astfel de testări explică și atracția pe care doctrinele totalitare primitive și crude o exercită asupra minților tineretului din țări și clase care și-au pierdut sau își pierd identitatea de grup (feudală, agrară, tribală, națională) și sunt confruntate cu industrializarea globală, cu emanciparea, cu posibilități extinse de comunicare.

Mintea adolescentului este în esență o minte „în așteptare”, un stadiu psihologic între copilărie și vârsta adultă, între moralitatea învățată de copil și etica ce urmează a fi dezvoltată de adult. Este o minte ideologică — și, într-adevăr, tocmai perspectiva ideologică a societății se adresează cel mai clar adolescentului care este dornic să fie validat de către egalii săi și gata să obțină confirmări oferite de ritualuri, crezuri și programe care definesc, totodată, ce este rău, nefiresc și ostil. În procesul de căutare a valorilor sociale care călăuzesc identitatea, este inerentă o confruntare cu problemele *ideologiei și aristocrației*, ambele înțelese în cel mai larg sens posibil. În cadrul unei anumite imagini a lumii și a unui parcurs istoric

predeterminat, cei mai buni vor ajunge să conducă, iar exercițiul conducerii dezvoltă ceea ce este mai bun în om. Pentru a nu se pierde într-o stare de cinism sau de apatie, tinerii trebuie să găsească o cale de a se autoconvinge că aceia care vor reuși în lumea adultă pe care o întrevăd își vor asuma prin aceasta obligația de a fi cei mai buni. Vom discuta mai târziu despre pericolele care derivă din adoptarea unor idealuri umane asociate cu administrarea unor supermașini, fie că sunt ghidate de ideologii naționaliste sau internaționaliste, comuniste sau capitaliste. În ultima parte a cărții, vom discuta despre modul în care revoluțiile din zilele noastre încearcă să soluționeze și să exploateze în același timp nevoia adâncă a tineretului de a-și redefini identitatea într-o lume industrializată.

6. Intimitate vs izolare

Puterea dobândită în fiecare stadiu este testată atunci când apare nevoia de a-l transcende în așa fel încât individul să poată risca ceea ce a fost cel mai prețios și mai vulnerabil în stadiul anterior. Astfel, tânărul adult ieșit dintr-un proces de căutare a identității și de concentrare asupra acesteia manifestă o dorință arzătoare și o disponibilitate de a-și contopi identitatea cu aceea a altora. El este pregătit pentru intimitate, care este capacitatea de a se angaja în legături strânse și parteneriate concrete și de a dezvolta competența etică de a rămâne fidel unor astfel de angajamente, chiar și atunci când acestea implică sacrificii și compromisuri semnificative. Atât corpul, cât și Eul trebuie acum să stăpânească modul firesc de funcționare a organelor și conflictele fundamentale, pentru a putea face față fricii de pierdere a Eului în situații care necesită abandonarea de sine: în solidaritatea specifică legăturilor strânse, în orgasm și în uniunea sexuală, în prietenia strânsă și în lupta fizică, în trecerea prin momente de inspirație prilejuite de către profesori și de intuiție prilejuite de clipele de răgaz ale sinelui. Evitarea unor astfel de experiențe din cauza fricii de a-și pierde Eul poate duce la un profund sentiment de izolare și, în consecință, la o scufundare în propria persoană.

Contrapartea intimității este distanțarea: disponibilitatea de a se izola și, atunci când este necesar, de a distruge acele forțe și persoane a căror esență prezintă un pericol pentru esența proprie și al căror „teritoriu” pare să uzurpe propriile

relații intime. Prejudecățile astfel formate (utilizate și exploatate și în materie de politică și război) reprezintă o dezvoltare mai matură a repudiilor pripite care, în timpul luptei pentru identitate, diferențiază de o manieră strictă și crudă între familiar și străin. Pericolul la acest stadiu este ca relațiile intime, cele competitive și cele combative să fie experimentate alături de aceleași persoane. Dar pe măsură ce se delimitează domeniile ce corespund datoriei de tip adult, iar întâlnirea competitivă se diferențiază de îmbrățișarea sexuală, acestea devin în cele din urmă obiectul *simțului etic* care este marca vârstei adulte.

Strict vorbind, *adevărată genitalitate* se poate dezvolta complet numai la acest stadiu; căci mare parte din viața sexuală care precede aceste angajamente ține de o căutare a identității sau este dominată de demersuri falice sau vaginale care fac din viața sexuală un fel de luptă genitală. Pe de altă parte, genitalitatea este mult prea des descrisă ca o stare permanentă de extaz sexual reciproc. Prin urmare, acesta ar fi momentul potrivit pentru a completa discuția noastră despre genitalitate.

În scop pur orientativ, voi cita ceea ce mi-a parvenit drept cea mai scurtă dintre maximele lui Freud. S-a afirmat adesea, iar relele deprinderi ale conversației par să susțină această afirmație, că psihanaliza ca tratament încearcă să convingă pacientul că are o singură obligație înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor: aceea de a avea orgasme satisfăcătoare, cu un „obiect” adecvat și în mod regulat. Nu este adevărat, desigur. Freud a fost întrebat odată ce crede că ar trebui să poată face bine o persoană normală. Cel care a pus întrebarea se aștepta probabil la un răspuns

complicat. Se relatează însă că Freud ar fi răspuns în maniera concisă ce îl caracteriza în ultimii ani de viață: „*Lieben und arbeiten*” (să iubească și să lucreze). Merită să medităm asupra acestei formule simple; ea capătă greutate cu cât ne gândim mai mult la ea. Căci,

atunci când Freud a spus „iubire”, el s-a referit la iubirea *genitală*, dar și la *iubirea* genitală; iar când a spus iubire *și* muncă, s-a referit la o productivitate generală legată de muncă ce nu îl preocupă pe individ într-atât încât să-și piardă dreptul sau capacitatea de a fi o ființă genitală și iubitoare. Astfel, putem cugeta la formula „profesorului”, dar nu o putem îmbunătăți.

Genitalitatea constă, așadar, în capacitatea neobstrucționată de a dezvolta o capacitate orgasmică liberă de interferențe pregenitale într-o asemenea măsură încât libidoul genital (și nu doar aspectele sexuale ce sunt „canalizate” către orgasm, așa cum e studiat de Kinsey) se exprimă într-o reciprocitate heterosexuale, cu o sensibilitate deplină atât a penisului, cât și a vaginului și cu o descătușare de tip convulsiv a tensiunii din întregul corp. Acesta este un mod de a spune ceva cât de cât concret despre un proces pe care nu îl înțelegem cu adevărat. Pentru a pune lucrurile în context, putem spune că faptul total de a ajunge, prin intermediul climaxului tumultuos al orgasmului, la experiența supremă a reglării reciproce dintre două ființe diminuează ostilitățile și eventualele furii ce își au originea în opoziția dintre masculin și feminin, realitate și fantasmă, dragoste și ură. Relațiile sexuale satisfăcătoare fac astfel ca sexul să fie mai puțin obsesiv, supracompensarea, mai puțin necesară, iar controlul sadic, superfluu.

Fiind preocupată de aspectele curative, adesea psihanaliza nu a reușit să formuleze problema genitalității într-o manieră care să fie semnificativă pentru procesele sociale care pot apărea la diferite clase, națiuni și niveluri de cultură. După toate aparențele, tipul de reciprocitate a orgasmului pe care psihanaliza îl are în vedere este ușor obținut în clasele sau în culturile care se întâmplă să trateze instituția genitalității într-o manieră relaxată. Dat fiind că, în societățile mai complexe, această reciprocitate este amenințată de atât de mulți factori legați de sănătate, oportunități și temperament, o formulare adecvată a sănătății sexuale ar fi mai degrabă următoarea: o ființă umană ar trebui să fie capabilă să ajungă la un orgasm genital reciproc, dar ar trebui de asemenea să fie astfel constituită încât să facă față, fără a intra într-o regresie nejustificată, unui anumit nivel de frustrare atunci când preferințele emoționale sau considerații venite din datorie sau loialitate o cer.

În timp ce psihanaliza a mers uneori prea departe în punerea accentului pe genitalitate ca remediu universal pentru societate, furnizând astfel un nou obiect de dependență și o nouă marfă acelora — nu puțini — care au dorit să interpreteze astfel doctrina psihanalitică, aceasta nu a indicat întotdeauna toate scopurile pe care genitalitatea ar trebui de fapt să le implice. Pentru a avea o semnificație socială de durată, utopia genitalității ar trebui să includă:

1. caracterul reciproc al orgasmului
 2. cu un partener îndrăgit
 3. de sex opus
 4. cu care individul este capabil și dispus să împărtășească o relație de încredere reciprocă
 5. și cu care individul este capabil și dispus să regleze ciclurile
- a. muncii

b. procreării

c. recreării

6. astfel încât să asigure și urmașilor toate stadiile unei dezvoltări satisfăcătoare.

Este evident că realizarea pe scară largă a unei asemenea utopii nu poate constitui o sarcină individuală și nici măcar una terapeutică. În mod cert nu este vorba nici despre o chestiune pur sexuală, ci despre o parte integrantă a stilului de selecție, cooperare și competiție sexuală al unei anumite culturi.

Pericolul la acest stadiu este izolarea, adică evitarea contactelor care implică intimitatea. În psihopatologie, această tulburare poate duce la grave „probleme de caracter”. Pe de altă parte, există relații care se reduc la o izolare în doi, protejând ambii parteneri de necesitatea de a se confrunta cu următorul stadiu critic al dezvoltării — acela al generativității.

7. Generativitate vs stagnare

Dacă accentul în această carte nu ar fi pe stadiile din copilărie, secțiunea despre generativitate ar fi în mod necesar centrală, dat fiind că acest termen acoperă saltul evoluționist care a făcut din om animalul care instruieste și instituie, precum și animalul care învață. Insistența la modă asupra dependenței dramatice a copiilor de adulți ne face adesea să uităm de dependența generației mai în vârstă de cea tânără. Omul matur are nevoie să fie de folos, iar maturitatea are nevoie de îndrumare, precum și de încurajare pentru ceea ce a produs și are nevoie de îngrijire.

Generativitatea este în esență preocuparea pentru crearea și îndrumarea generației viitoare, cu toate că, uneori, datorită unor adversități sau unor talente deosebite și autentice în alte domenii, acest impuls nu se aplică în cazul propriilor urmași. Într-adevăr, conceptul de generativitate este menit să includă sinonime mai cunoscute cum ar fi acela de *productivitate* sau cel de *creativitate*, acestea neputând totuși să îl înlocuiască.

Psihanalizei i-a luat ceva vreme să realizeze că abilitatea individului de a se pierde pe sine în întâlnirea dintre corpuri și minți duce la o expansiune progresivă a intereselor legate de Eu și la o investire libidinală în ceea ce se generează. Generativitatea este astfel un stadiu esențial atât în dezvoltarea psihosexuală, cât și în cea psihosocială. Atunci când o astfel de creștere eșuează complet, are loc o regresie la o nevoie obsesivă pentru pseudointimitate, asociată adesea cu un sentiment

atotcuprinzător de stagnare și sărăcire personală. Astfel, deseori indivizii încep să devină permisivi cu ei înșiși ca și cum ar fi propriii copii — sau, în cazul cuplului, ca și cum fiecare ar fi copilul celuilalt, copil singur la părinți; iar atunci când există condiții favorizante, o stare de invaliditate timpurie, de natură fizică sau psihologică, devine vehiculul unei griji excesive față de sine. Cu toate acestea, simplul fapt de a avea sau chiar de a dori copii nu echivalează cu o „realizare” a generativității. În realitate, anumiți părinți tineri par să sufere de o întârziere a abilității de a se dezvolta la acest stadiu. Putem găsi adesea o explicație pentru acest fapt în impresii din copilăria timpurie, în dragostea de sine excesivă bazată pe o personalitate care a investit mult în propriu-i parcurs și, în sfârșit (iar aici ne întoarcem la

origini), în lipsa unei anumite credințe, a unei „încrederi în specie”, care ar face din apariția unui copil un semn al încrederii în comunitate.

În ceea ce privește instituțiile care protejează și întăresc generativitatea, putem spune doar că toate acestea codifică etica succesiunii generative. Chiar și atunci când tradiția filosofică și spirituală sugerează o renunțare la dreptul de a procrea sau de a produce, o asemenea întoarcere timpurie către „preocupări ultime”, ori de câte ori este instituită în cadrul unor mișcări monastice, încearcă să reglementeze în același timp atât raportul dintre renunțarea la acest drept și Grija pentru creaturile lumești, cât și pe acela dintre această renunțare și Mila care ar trebui să transceadă lumea.

Dacă aceasta ar fi o carte despre vârsta adultă, în acest moment ar fi

indispensabil și benefic să comparăm teorii economice și psihologice (începând cu straniile convergente și divergente dintre Marx și Freud) și să trecem la o discuție a relației dintre om și ceea ce produce, precum și a relației dintre acesta și urmașii săi.

8. Integritatea Eului vs disperare

Numai în acela care, într-un fel sau altul, s-a interesat de lucruri și de oameni și s-a adaptat la reușitele și dezamăgirile inerente existenței, care a constituit punctul de obârșie al altora sau a produs bunuri materiale și idei — numai în acela rodul celor șapte stadii va putea să se coacă treptat. Nu cunosc un termen mai potrivit pentru acesta decât cel de integritate a Eului. În absența unei definiții clare, o să indic câteva elemente constitutive ale acestei stări de spirit. Este vorba despre siguranța dobândită a Eului privind aplecarea sa către ordine și sens. Este vorba despre dragostea postnarcisică a Eului uman — nu a sinelui — ca o experiență ce exprimă un sentiment de armonie universală și de spiritualitate, indiferent cât de scump plătim pentru aceasta. Este vorba despre acceptarea unicului ciclu de viață care ne este dat ca fiind ceva necesar și, în consecință, nepretabil la substituiri: această acceptare semnifică astfel o dragoste nouă și diferită față de părinți. Este vorba despre o afinitate cu ordinea ce caracterizează timpuri îndepărtate sau diverse îndeletniciri, așa cum este ea exprimată în artefacte sau cugetări simple specifice acestor timpuri sau îndeletniciri. Chiar dacă este conștient de relativitatea tuturor stilurilor de viață care au dat sens strădaniilor umane, posesorul integrității este pregătit să apere demnitatea propriului stil de viață împotriva tuturor amenințărilor de tip fizic și economic. Căci el știe că viața individului este rezultatul unui accident care face ca un anumit ciclu de viață să coincidă cu un anumit segment al

istoriei și că, pentru el, menținerea integrității umane este indestructibil legată de menținerea tipului de integritate la care participă. Tipul de integritate care se dezvoltă în cadrul culturii sau civilizației din care provine devine astfel „moștenirea sufletului său”, pecetea paternității sale morale („... *pero el honor/Es patrimonio del alma*”: Calderón). În fața unei asemenea consolidări ultime, teroarea morții dispere.

Absența sau pierderea integrității Eului dobândite anterior sunt reprezentate de frica de moarte: unicul ciclu de viață care ne este dat nu este acceptat ca fiind ultima treaptă a vieții. Disperarea exprimă sentimentul că timpul este acum scurt, prea scurt pentru încercarea de a începe o viață nouă și pentru a încerca și căi alternative către integritate. Dezgustul ascunde

disperare, chiar dacă neori numai sub forma a „o mie de mici dezgusturi” care nu se traduc printr-un mare regret: „... *mille petits dégoûts de soi, dont le total ne fait pas un remords, mais un gêne obscur*” (Rostand).

Pentru a ajunge în faza de maturitate deplină, fiecare individ trebuie să dezvolte într-o măsură suficientă toate caracteristicile Eului menționate, astfel încât un înțelept indian, un gentleman autentic și un țăran ajuns la maturitate ajung să aibă în comun și să recunoască unul într-altul stadiul ultim al integrității. Dar pentru a dezvolta tipul de integritate care este în acord cu circumstanțele istorice, fiecare entitate culturală utilizează o anumită combinație a acestor conflicte, alături de anumite provocări și prohibiții ce țin de sexualitatea infantilă. Conflictele infantile

devin o sursă a creativității numai prin susținerea fermă a instituțiilor culturale și a claselor tipice de lideri care le reprezintă. Pentru a se apropia de integritate sau pentru a o experimenta, individul trebuie să știe cum să urmeze purtătorii de stindard în religie și în politică, în cadrul ordinii economice și în tehnologie, în viața aristocratică și în cadrul artelor și științelor. Integritatea Eului implică astfel o integrare emoțională care permite atât participarea în calitate de simplu susținător al unei cauze, cât și acceptarea responsabilității de conducere.

Dicționarul Webster ne ajută să completăm schema pe care am conturat-o într-o manieră circulară. Încrederea (prima dintre valorile Eului pe care le-am menționat) este definită de către acesta ca „bizuirea fermă pe integritatea altuia”, ultima dintre valorile noastre. Presupun că textul din Webster are în vedere domeniul afacerilor mai degrabă decât copiii, credibilitatea mai degrabă decât credința. Dar formularea poate fi păstrată. Este posibil să parafrăzăm relația dintre integritatea adultului și încrederea infantilă spunând că, atâta vreme cât vârstnicii vor avea destulă integritate pentru a nu le fi frică de moarte, copiii vor sănătoși și nu le va fi frică de viață.

9. Un tabel epigenetic

În această carte accentul este pus pe stadiile copilăriei. Concepția despre stadiile vieții menționată mai sus se află însă în așteptarea unei abordări sistematice. Pentru a pregăti o astfel de abordare, voi sfârși acest capitol cu o diagramă. În cadrul ei, ca și în cazul diagramei zonelor și modurilor pregenitale, diagonala reprezintă secvența normativă a progreselor psihosociale făcute la fiecare stadiu, pe măsură ce un nou conflict fundamental adaugă o nouă calitate Eului, un nou criteriu de sporire a puterii umane. Dedesubtul diagonalei este spațiul unde se vor afla precursorii fiecăreia dintre aceste soluții, fiecare dintre ei începând de la debut; deasupra diagonalei este spațiul unde se vor afla cele ce derivă din aceste progrese, precum și transformările lor în cadrul personalității care se maturizează și în cadrul celei adulte.

Premisele care stau la baza creării unui astfel de tabel sunt: (1) că personalitatea umană se dezvoltă, în principiu, prin pași predeterminați de către disponibilitatea persoanei care crește de a fi purtată către, de a fi conștientă de și de a interacționa cu un cerc social aflat în expansiune; și (2) că societatea tinde, în principiu, să fie constituită astfel încât să invite și să poată face față acestei succesiuni de potențialități de a interacționa, încercând, totodată, să le

protejeze și să încurajeze o rată și o secvențialitate normale ale desfășurării acestora. Aceasta este „conservarea lumii umane”.

Însă un tabel este doar un instrument cu ajutorul căruia putem gândi mai clar și nu poate aspira la statutul de prescripție care să trebuiască respectată, indiferent dacă vorbim despre practica educării copilului, despre psihoterapie sau despre metodologia studiului copilului. În prezentarea stadiilor psihosociale printr-un *tabel epigenetic* similar celui folosit în capitolul 2 pentru a analiza stadiile psihosexuale ale lui Freud, avem în vedere pași metodologici bine definiți și delimitați. Însă orice tabel poate delimita o singură desfășurare în timp și nu trebuie să ni se impute faptul că schița de calendar psihosocial pe care o oferim indică în mod implicit generalități obscure referitoare la alte aspecte ale dezvoltării — sau chiar ale existenței. Dacă, de exemplu, lista din tabel include o serie de conflicte sau de crize, nu înseamnă că noi considerăm întreaga dezvoltare drept o serie de crize: tot ceea ce susținem este că dezvoltarea psihosocială se desfășoară într-o serie de etape critice — „critic” fiind o caracteristică a momentelor de răscruce, de decizie între progres și regresie, între integrare și frânare.

Ar fi util acum să clarificăm implicațiile metodologice ale matricei epigenetice. Pătratele cu contururi accentuate de pe diagonală semnifică atât succesiunea stadiilor, cât și dezvoltarea graduală a părților componente: altfel spus, tabelul formalizează progresia în timp a unei diferențieri a părților. Acest fapt arată: (1) că fiecare element important al consolidării psihosociale pe care îl discutăm aici se află într-o relație sistemică cu toate celelalte și că toate depind de dezvoltarea adecvată, produsă într-o succesiune firească, a fiecărui element în parte; și (2) că

fiecare dintre aceste elemente există, într-o formă sau alta, încă dinaintea perioadei sale critice de manifestare.

Dacă afirm, de exemplu, că un raport favorabil între încrederea fundamentală și neîncrederea fundamentală constituie primul pas în adaptarea psihosocială, iar un raport favorabil între voința autonomă și rușine/îndoială un al doilea pas, diagrama corespunzătoare acestei teze va exprima un număr de relații fundamentale care există între cei doi pași, precum și anumite caracteristici fundamentale ale fiecăruia dintre aceștia. Fiecare dintre pași este făcut, este urmat de propria criză și își găsește propria soluție permanentă în cadrul stadiului indicat. Însă toate elementele componente ale acestor pași trebuie să existe încă de la început într-o anumită formă, căci fiecare acțiune cere o integrare a tuturor. Un sugar poate avea manifestări de tip „autonomie” încă de la început, de exemplu modul nervos în care încearcă să se elibereze când este ținut strâns în brațe.

Cu toate acestea, în condiții normale copilul nu începe să experimenteze întreaga *opoziție esențială dintre a fi o creatură autonomă și a fi una dependentă* până la vârsta de doi ani; doar atunci este pregătit pentru o întâlnire decisivă cu mediul înconjurător, mediu care, la rândul său, se simte chemat să-i transmită copilului propriile idei și concepții despre autonomie și coerciție în feluri care să contribuie în mod decisiv la caracterul și sănătatea personalității acestuia în cadrul propriei culturi. Această întâlnire, împreună cu criza care o acompaniază, am încercat să o descriem pentru fiecare dintre stadii. În ceea ce privește progresul de la un stadiu

la altul, diagonală ne indică succesiunea care trebuie urmată. Aceasta permite însă variații de ritm și intensitate. Un individ ori o anumită cultură pot întârzia în mod excesiv la treapta încrederii și pot trece de la A1 prin A2 către B2 sau pot urma o progresie accelerată, trecând de la A1 prin B1 către B2. Se presupune însă că orice astfel de accelerare sau (relativă) întârziere influențează și modifică toate stadiile următoare.

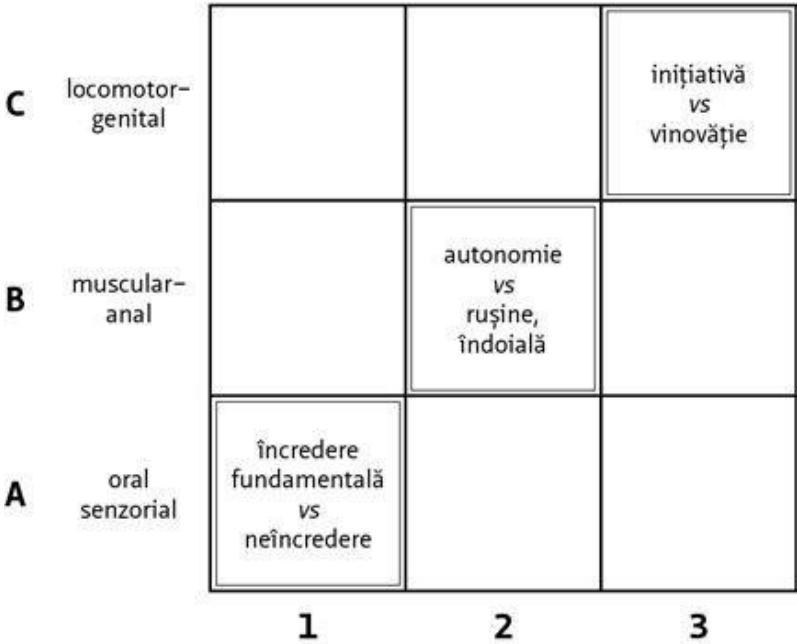

FIGURA11

O diagramă epigenetică înfățișează, astfel, un sistem de stadii care depind unul de celălalt. Și, deși este posibil ca vreunul dintre stadii să fi fost explorat mai temeinic sau să fi primit un nume mai potrivit decât celelalte, diagrama ne sugerează că studierea acestora trebuie făcută în așa fel încât să se aibă în vedere

permanent configurația totală a stadiilor. Diagrama invită, așadar, la o aprofundare a căsuțelor goale pe care le conține: introducând Încrederea fundamentală în A1 și Integritatea în H8, lăsăm deschis răspunsul la întrebarea ce ar fi devenit încrederea într-un stadiu dominat de nevoia de integritate, după cum am lăsat deschisă problema referitoare la cum ar fi arătat și cum ar fi trebuit să fie, de fapt, numită încrederea în cadrul unui stadiu dominat de lupta pentru autonomie. Tot ce dorim să subliniem în acest caz este că încrederea trebuie să fie ea însăși suficient dezvoltată, înainte de a se transforma în ceva mai mult, în întâlnirea esențială în cadrul căreia se dezvoltă autonomia — și așa mai departe, pe verticală. Și dacă în cadrul ultimului stadiu (H1) ne putem aștepta ca încrederea să se fi transformat în cea mai matură *credință* pe care o persoană care înaintează în vârstă o poate dovedi în cadrul mediului cultural și al perioadei istorice în care se găsește, aceasta se întâmplă și pentru că tabelul nu ne permite să evaluăm doar în ce constă vârsta înaintată, ci și în ce este probabil că au constat stadiile pregătitoare ale acesteia. Toate aceste considerente trebuie să clarifice

faptul că un astfel de tabel epigenetic sugerează o formă globală de gândire care lasă studiarea detaliilor metodologice și terminologice pentru o ocazie viitoare.^[48]

	1	2	3	4	5	6	7	8
stadiul de maturitate								integritatea eului vs disperare
stadiul de copil							generativitate vs stagnare	
stadiul de tânăr adult						intimitate vs izolare		
stadiul de maturitate și conștientă					identitate vs confuzie de rol			
stadiul de maturitate				competență vs inferioritate				
stadiul de maturitate motor- fiziologic			inițiativă vs vinovăție					
stadiul de maturitate cultural-		autonomie vs rușine, îndoială						
stadiul de maturitate oral	încredere fundamentală vs neîncredere							

FIGURA 12

⁴⁵ Aceasta este latura socială și psihologică a religiei. Relația paradoxală pe care aceasta o are adesea cu spiritualitatea individului este o chestiune care nu trebuie tratată sumar și în treacăt (vezi cartea mea *Psihanaliză și istorie. Tânărul Luther.*) (E.H.E.).

⁴⁶ Aici Erikson mizează pe dublul sens pe care termenul „*self-conscious*” îl are în limba engleză: „conștient de sine”, dar și „sfios, timid, stânjenit, complexat”. (*N.t.*)

⁴⁷ Vezi articolul meu „The Problem of Ego-Identity”, *Journal of American Psychoanalytic Association*, Vol. 4: 56–121 (E.H.E.).

⁴⁸ Pentru a păstra acest model cu adevărat deschis, trebuie să evităm câteva modalități greșite de a folosi întreaga concepție expusă aici. O astfel de folosire greșită constă în a porni de la premisa că simțul încrederii (precum și toate celelalte simțuri „pozitive” menționate aici) este o *realizare* care are loc o dată pentru totdeauna în cadrul vreunuia dintre stadii. Anumiți autori au fost atât de dornici să creeze o *scară a realizărilor* pornind de la stadiile descrise aici, încât au omis în mod simplist toate simțurile „negative” (neîncrederea fundamentală etc.), care constituie o contraparte dinamică a celor „pozitive” și rămân astfel pentru întreaga viață. Premisa că în cadrul fiecărui stadiu se obține un bun care este invulnerabil la apariția unor noi conflicte și condiții interioare este o proiectare asupra dezvoltării copilului a acelei ideologii a succesului care poate străbate în mod atât de periculos visele noastre private și publice și care ne poate face inapți în lupta

noastră îndârjită pentru a oferi un sens existenței în această eră nouă, industrială a istoriei. Personalitatea se luptă cu hazardurile existenței în mod continuu, în timp ce metabolismul corpului face față propriei decăderi. Când ajungem să diagnosticăm o stare de relativă consolidare, ca și simptomele uneia de relativă slăbiciune, ne regăsim și mai clar față în față cu paradoxurile și posibilitățile tragice ale vieții umane.

Golirea stadiilor de orice altă substanță în afară de „realizările” specifice acelei etape are drept contraparte încercarea de a le descrie sau a le testa drept „trăsături” sau „aspirații”, fără a construi mai întâi o punte sistematică între concepția avansată în această carte și conceptele favorite ale celorlalți cercetători. Iar dacă cele de mai sus par a fi reproșuri, ele nu sunt menite să ascundă faptul că, prin denumirea acestor aspecte pozitive cu termeni care au dobândit în trecut nenumărate conotații de bunătate superficială, de amabilitate afectată și de virtute extenuantă, am provocat neînțelegeri și folosiri greșite. Cred totuși că există o relație intrinsecă între Eu și limbaj și că, în ciuda unor dificultăți trecătoare, anumite cuvinte de bază își păstrează înțelesurile esențiale.

Am încercat între timp să formulez, în cadrul lucrării lui Julian Huxley *Humanist Frame* (Allen and Unwin, 1961; Harper and Brothers, 1962), o schiță a aspectelor pozitive esențiale pe care evoluția le-a inclus în planul de bază al stadiilor vieții și în cel al instituțiilor omenești (o discuție detaliată este oferită în Capitolul IV „Human Strength and the Cycle of Generations”, din lucrarea mea *Insight and*

Responsibility [W.W. Norton, 1964]). Deși nu pot discuta aici problemele metodologice apărute (și agravate de faptul că am folosit termenul „virtuți de bază”), aș dori să adaug o listă a acestor aspecte pozitive, deoarece ele constituie într-adevăr efectul de durată al „raporturilor favorabile” menționate la fiecare pas în capitolul dedicat stadiilor psihosociale. Iată-le:

Încredere fundamentală vs Neîncredere fundamentală: Perseverență și *Speranță*

Autonomie vs Rușine și îndoială: Autocontrol și *Putere a voinței*

Inițiativă vs Culpabilitate: Direcție și *Scop*

Competență practică vs Inferioritate: Metodă și *Competență*

Identitate vs Confuzie de rol: Devotament și *Fidelitate*

Intimitate vs Izolare: Afiliere și *Dragoste*

Generativitate vs Stagnare: Producție și *Grijă*

Integritate a Eului vs Disperare: Renunțare și *Înțelepciune*

Cuvintele scrise cu italice sunt numite virtuți *de bază* fiindcă, fără ele și fără emergența lor de la o generație la alta, toate celelalte sisteme de valori umane își pierd spiritul și relevanța. Din această listă, am reușit să abordez detaliat Fidelitatea (vezi *Youth, Change and Challenge*, E.H. Erikson, coord., Basic Books, 1963). Și în acest caz lista reprezintă o întreagă concepție, în cadrul căreia există un spațiu larg pentru o discuție despre terminologie și metodologie. E.H.E.

Partea a patra

Tinerete și evoluția identității

Introducere la partea a patra

Odată cu încercarea de a formula integritatea drept calitatea matură provenită din toate stările Eului și fazele libidinale, orizontul unei cărți despre copilărie și societate pare să fi fost depășit și, odată cu el, orizontul psihologiei psihanalitice a copilului în forma ei de acum, deoarece psihanaliza a descris în mod coerent vicisitudinile instinctelor și ale Eului doar până în adolescență, etapă în care se așteaptă ca genitalitatea rațională să absoarbă fixațiile infantile și conflictele iraționale sau să permită repetarea manifestărilor lor sub deghizări multiple. Tema recurentă principală se interesa, așadar, de frustrarea care-și aruncă umbra din copilărie asupra vieții ulterioare a adultului și asupra societății în care el trăiește. În această carte am sugerat că pentru a înțelege fie copilăria, fie societatea, trebuie să ne extindem orizontul pentru a include studiul modului în care societățile ușurează povara conflictelor inevitabile ale copilăriei prin promisiunea unei oarecare siguranțe, identități și

integrități. Consolidând astfel valorile prin care Eul există, societățile creează singura condiție în care este posibilă dezvoltarea umană.

Chiar dacă au exploatat unele sindroame adecvate ale fricilor infantile, putem arăta și că societățile care s-au succedat de-a lungul istoriei au ridicat valoarea Eului infantil corespondent la cea mai înaltă străduință colectivă. De exemplu, o religie ar putea organiza conflictul esențial al sentimentului de încredere versus sentimentul răului cultivând în mod colectiv încrederea în forma credinței și

exploatând sentimentul răului în forma păcatului. O asemenea organizație ar putea avea de-a lungul istoriei epoca ei când consolidează această valoare specifică a Eului printr-o putere rituală capabilă de a inspira civilizațiile și a răspândi în comuniunea credincioșilor o formă de integritate umană. Faptul că organizațiile au un talent special de a se menține mai mult decât influența lor istorică este o altă chestiune. Pe măsură ce alte valori ale Eului (adică autonomia) devin nucleele eforturilor colective, organizațiile mai vechi ar putea să depindă din ce în ce mai mult de o exploatare brutală a fricilor infantile. O biserică ar putea fi nevoită să se refugieze într-un sistem de îndoctrinare menit să convingă oamenii de realitatea inevitabilă a unui anumit tip de rău pentru a putea afirma că este singura care deține cheia de la poarta salvării.

Istoria societăților înregistrează ascensiunea și decăderea claselor superioare, ale elitelor și preoțimii care, în aspirațiile lor aristocratice, au cultivat una sau alta din valorile Eului, oferind o siguranță autentică și furnizând un progres autentic, dar apoi, de dragul supraviețuirii propriilor lor ierarhii meschine, au învățat să exploateze anxietățile infantile pe care inițial le atenuaseră. Regi care, pe vremea măreției lor, erau eroi în piesa patriarhatului s-au protejat pe ei înșiși și conducerea lor sprijinindu-se de tabuul împotriva paricidului. Sistemele feudale, care în alcătuirea lor cea mai bună sunt modele pentru împărțirea responsabilității între conducător și conduși, s-au menținut anticipând anarhia și amenințându-i pe disidenți cu pierderea prestigiului. Sistemele politice au înflorit prin provocarea unei

îndoieli morbide și diverse; sistemele economice au crescut plecând de la ezitarea vinovată în a iniția schimbări. Cu toate acestea, elitele politice, economice și tehnice, ori de câte ori au acceptat obligația de a perfecționa un nou stil de viață într-un moment adecvat al istoriei, i-au oferit omului un sentiment al identității și l-au inspirat să atingă noi culmi de civilizație. Una peste alta, s-ar putea conchide că prețul suferinței asociate a fost prea mare, dar aceasta este o chestiune menită unei dezbateri pur filosofice.

Acestea sunt doar impresiile mele. Nu am cunoașterea necesară să abordez în vreo manieră sistematică relația între calitățile Eului, instituțiile sociale și epocile istorice. Dar, pentru a o repeta într-o formă mai dogmatică, așa cum există o afinitate fundamentală între problema încrederii fundamentale și instituția religiei, problema autonomiei se reflectă în organizațiile politice și juridice principale, iar problema inițiativei se reflectă în ordinea economică. În mod similar, competența practică se leagă de tehnologie, identitatea, de stratificarea socială, intimitatea, de tiparele relaționale, generativitatea, de educație, artă și știință și, în final, integritatea, de filosofie. Studiul societății trebuie să se ocupe de raportul dintre aceste instituții și de ascensiunea și declinul instituțiilor ca organizații. Dar cred că, pe termen lung, un asemenea studiu ar pierde una din cele mai fructuoase idei dacă ar trece cu vederea

modul în care fiecare generație poate și trebuie să revitalizeze fiecare din aceste instituții chiar pe măsură ce se dezvoltă în cadrul ei. Pot urmări aici doar o singură direcție specifică sugerată și confirmată de propriile mele observații.

M-am concentrat asupra problemei identității Eului și pe ancorarea ei într-o identitate culturală deoarece cred că aceasta este acea parte a Eului care, la sfârșitul adolescenței, integrează stadiile infantile ale Eului și neutralizează autocrația Supraeului infantil. Este singura alcătuire interioară care împiedică alianța permanentă a Supraeului cu rămășițele neasimilate ale furiei infantile latente.

Știu foarte bine că această deplasare conceptuală a accentului este dictată de accidentul istoric, adică de revoluțiile ce au loc în zilele noastre, afectându-ne destinele individuale ca și simptomele prezentate și cerințele inconștiente ce vin din partea pacienților noștri. Pentru a formula succint, pacientul de astăzi suferă cel mai mult din cauza problemei legate de ce anume să creadă și cine ar trebui (sau chiar ar putea) să fie sau să devină, în timp ce pacientul începuturilor psihanalizei suferă cel mai mult din cauza inhibițiilor care-l împiedicau să fie ce și cine credea că știe că este. În special în SUA, pacienții adulți și părinții unor posibili pacienți copii speră deseori să găsească în sistemul psihanalitic un refugiu în fața discontinuităților existenței, o regresie și o revenire la o relație unu-la-unu mai patriarhală.

Deja în 1908⁴⁹, Freud a indicat originea nevrozelor timpului său ca fiind dublul standard pentru cele două sexe și cerințele excesive ale ipocriziilor clasei superioare față de soțiile și mamele din mediul urban. El a recunoscut ca fiind parțial relevantă influența vătămătoare a schimbărilor rapide la nivel de rol social suferită de indivizii care s-au mutat de la țară la oraș sau care au urcat pe scara socială din clasa de mijloc în clasa superioară. Totuși, în toate acestea el a identificat ca

sursă principală a psihopatologiei o tulburare profundă în economia sexuală a individului cauzată de multiplele ipocrizii și refuzuri sexuale impuse asupra lui.

Freud le-a oferit meritușilor suferinzi din cauza acestor standarde arbitrare metoda psihanalitică, o formă de autocunoaștere radicală ce urma să spargă repede barierele neuropsihiatriei. Prin intermediul acestei metode, el a găsit, adânc îngropate în psihicul persoanelor inhibitate ale epocii lui, reziduuri și analogii ale tabuurilor și convențiilor din toate timpurile. Dincolo de explicația simptomelor caracteristice perioadei lui, psihanaliza a descoperit o elită nemuritoare de nevrotici depresivi, versiuni succesive ale regelui Oedip, prințului Hamlet și fraților Karamazov, și s-a angajat în gestionarea spectacolului conflictelor lor tragice în cadrul unei metode intime de autocunoaștere. Împăcându-se cu complexe generate de demonul „Se”, ei vor dobândi astfel nu numai sănătatea, ci și o victorie în numele rațiunii și individuării.

Istoria civilizației va înregistra că Freud, încercând să se conformeze standardelor practicii sale neurologice, a susținut neconștient acea revoluție a conștiinței umane care în Antichitate ridicase individul tragic din corul anonim al lumii arhaice și care făcuse din omul conștient de sine „măsura tuturor lucrurilor”. Investigația științifică ce fusese îndreptată spre „toate lucrurile” a fost redirecționată de Freud pentru a include însăși conștiința umană: vom reveni, în paginile concluziei, la dilema cauzată de această reaplicare a spiritului interogativ

asupra propriului organ și asupra propriilor origini. Între timp, afinitatea tematică a conflictelor freudiene

fundamentale cu temele tragediei grecești este evidentă, atât în terminologie, cât și în spirit.

Așadar, spiritul operei lui Freud (în ciuda termenilor și tehnicilor ce implică laboratorul fiziologic și fizic de secol XIX) antedatează masiv războaiele mondiale, revoluțiile mondiale și ascensiunea primei culturi industriale din SUA. Freud a rămas distant față de toate aceste dezvoltări. Membrii „Cămășilor Brune” care i-au percheziționat casa (unde se înconjura cu multe statuete din epoca pretragică, preconștientă de sine a antichității arhaice) nu făceau altceva decât să confirme abordarea lui originară a psihologiei grupului, care l-a condus spre concluzia că orice grup organizat era o potențială gloată și un potențial inamic al spiritului individualismului și rațiunii.

Valoarea supremă a ceea ce Freud a numit „primatul intelectului” era piatra unghiulară a identității psihanalistului timpuriu, oferindu-i un solid punct de sprijin în era Iluminismului, ca și în mediul intelectualității mature a propriei sale rase. O singură dată, într-o cuvântare adresată unei loji evreiești, și-a recunoscut Freud această *Heimlichkeit der gleichen inneren Konstruktion*⁵⁰ (o sintagmă intraductibilă care cred că include ceea ce încercăm noi să formulăm prin termenul „identitate”) și Freud chiar a folosit termenul în acest context.

Sprijinindu-se astfel pe premisa fundamentală a integrității intelectuale, Freud putea lua de bune anumite fundamente ale moralității și, odată cu moralitatea, putea asuma o anumită identitate culturală. Pentru el, Eul stătea ca un patrician

prudent și uneori dibaci nu numai între anarhia instinctelor primare și furia conștiinței morale arhaice, ci și între presiunea convențiilor clasei superioare și anarhia spiritului de turmă. Purtătorul unei asemenea identități își putea întoarce privirea dezgustată de la evoluțiile de masă care amenințau să arunce o umbră de îndoială asupra autodeterminării Eului său. Așadar, absorbit de simptome care caracterizează defensele Eului conturat, psihanaliza a avut, la început, puține de spus despre modul în care se dezvoltă (sau nu reușește să se dezvolte) sinteza Eului din solul organizării sociale.

Fondatorii și primii practicieni ai psihanalizei s-au concentrat pe un singur demers: onestitatea introspectivă în serviciul autocunoașterii. De când aceasta a devenit principiul conducător al metodei psihanalitice și proba de foc pentru discipoli și pacienți de pretutindeni, au devenit remarcabil de puțin cunoscute virtuțile particulare ale vieții care au oferit micilor Oedip și Electra din alte medii culturale o participare entuziastă la un stil de viață. Alianța Supraeului cu un sentiment înalt al identității culturale a rămas neglijată: e vorba despre modurile prin care un mediu dat permite și cultivă autoabandonul în formele pasiunii sau rațiunii, ale ferocității sau rezervei, pietății sau scepticismului, obscenității sau decenței, blândității sau durității, carității sau mândriei, vicleniei sau corectitudinii. De fapt, toate varietățile accentuate de manifestare culturală cu excepția celor care țin de un *Bildung* intelectual din care psihanaliza a fost o parte constitutivă devin suspecte ca transparente deghizări ipocrite sau defense, toate fiind bastioane costisitoare împotriva

Se-ului și (la fel ca Supraeul) înrudite cu Eul și periculos de aproape de acesta. Deși este adevărat, desigur, că aceste valori directe s-au aliat întotdeauna cu brutalitatea și

mărginirea spiritului, ele au inspirat, cu toate acestea, dezvoltările culturale ale omului și nu pot fi omise din balanța psihologică a trecutului, prezentului și viitorului.

Așa se face că începem să conceptualizăm problema identității chiar în momentul istoric când ea devine o problemă. Întreprindem acest demers într-o țară (SUA) care încearcă să făurească o superidentitate din toate identitățile importate prin imigranții ei și facem acest lucru într-un moment când mecanizarea care crește rapid amenință aceste identități fundamental agrare și patriciene și în țara lor de origine.

Așadar, studiul identității devine la fel de strategic în vremurile noastre așa cum era studiul sexualității pe vremea lui Freud. Totuși, o asemenea relativitate istorică în dezvoltarea unui domeniu nu pare să excludă consistența unui plan de fundal și o priză continuă la faptul observabil. Descoperirile lui Freud privind etiologia sexuală a părții nevrotice a afecțiunii mentale sunt la fel de adevărate pentru pacienții noștri așa cum au fost pentru ai lui; în timp ce povara pierderii identității care iese în evidență în considerațiile noastre a marcat probabil pacienții lui Freud ca și pe ai noștri, așa cum ar arăta reinterpretările⁴⁹. Așadar, perioade diferite ne permit să observăm, într-o formă temporar exagerată, aspecte diferite ale unor părți esențial inseparabile ale personalității.

În această a patra și ultimă parte, voi explora problemele identității legate de intrarea în revoluția industrială a trei mari țări: America, Germania și Rusia. Interesul nostru special va fi nevoia, existență la tinerii din toate aceste țări, de o conștiință nouă, fraternă, și de o identitate mai incluzivă și necesarmente industrială.

Voi începe cu SUA, deși procedez astfel cu o ezitare profundă. În ultimii ani, foarte multe cărți și articole despre structura caracterială a națiunilor au arătat destul de clar că acest subiect este încă foarte dificil în general și, în această țară, unul aproape interzis.

Ideea este că e aproape imposibil (cu excepția ficțiunii) să scrii *în America despre America pentru americani*. Poți, ca american, să mergi în insulele South Sea și să scrii la întoarcere; poți, ca străin, să călătorești în America și să scrii la plecare; poți, ca imigrant, să scrii în timp ce te statornești în noua țară; te poți muta dintr-o parte a țării în alta sau dintr-o „clasă” a țării în alta și să scrii în timp ce ești cu un picior în fiecare din aceste locuri. Dar, în final, întotdeauna scrii despre cum e să vii și să pleci, despre schimbare sau stabilizare. Scrii despre un proces de care ești mai mult sau mai puțin atașat, dar de care ești întotdeauna impulsionat, iar stilul tău devine nestăpânit în viteza exprimărilor ditirambice sau indignate.

Singurul fel american sănătos de a scrie despre America este să dai frâu liber unei nemulțumiri și să exagerezi. Totuși, acest lucru necesită o înzestrare specială și o anumită tradiție intelectuală, niciuna din ele nefiind ușor la îndemână.

Mă voi limita, așadar, la a afirma, din punctul de vedere al cuiva care a

practicat și predat psihanaliza în această țară, ce tip de sentiment al identității și ce tip de pierdere a identității par să se dezvăluie la pacienții americani, mari și mici.

⁴⁹ Sigmund Freud, „Morala sexuală «culturală» și nevrozitatea modernă” (1908), în *Opere esențiale*, vol. 9, Ed. Trei, 2010.

⁵⁰ Traducerea literală ar fi „familiaritatea secretă internă a unei constituții psihice identice”. Sigmund Freud, „Ansprache an die Mitglieder des Vereins B'nai B'rith" (1926), *Gesammelte Werke*, Vol. XVI, Imago Publishing Co., Ltd. Londra, 1941. În acest discurs, Freud a vorbit despre relația lui cu evreitatea și a respins credința religioasă și mândria națională ca fiind „legături primare”. Apoi, el a indicat în termeni poetici mai degrabă decât științifici, o atracție deopotrivă inconștientă și conștientă față de evreitate: emoții puternice, neverbalizate („viele dunkle Gefühlsmächte”) și conștiința limpede a unei identități interioare („die klare Bewusstheit der inneren Identität”). În final, el menționează două trăsături pe care crede că le datorează moștenirii sale evreiești: libertatea față de prejudecăți care îngustează intelectul și disponibilitatea de a trăi contra curentului.

⁵¹ Vezi articolul meu „Reality and Actuality”, *J. Amer. Psch. Assoc.*, 1962, 10:451–473. (E.H.E.)

CAPITOLUL 8

Reflecții asupra identității americane

1. Polarități

Este o banalitate să spui că orice am putea considera a fi o calitate cu adevărat americană se poate arăta că își are opusul la fel de caracteristic. Se poate bănuî că acest lucru este adevărat despre toate „caracterele naționale” sau (așa cum prefer să le numesc) identitățile naționale, atât de adevărat încât s-ar putea mai degrabă începe decât încheia cu afirmația că identitatea unei națiuni decurge din felurile în care istoria, să zicem așa, a contrapus anumite potențialități opuse, modurile în care ridică această contrapondere la un stil de civilizație unic sau o lasă să se dezintegreze într-o simplă contradicție.

Această țară dinamică își supune locuitorii la contraste mai extreme și la schimbări mai abrupte în timpul unei vieți sau generații decât este în mod normal cazul cu alte națiuni. Cei mai mulți dintre locuitorii ei se confruntă, în propriile vieți sau în viețile celor mai apropiate rude, cu alternative marcate de polarități, cum ar fi: drumuri deschise pentru imigrație și insule tradiționale suspicioase; internaționalism deschis și izolaționism sfidător; competiție excesivă și cooperare slabă și multe altele. Influența sloganurilor contradictorii asupra dezvoltării Eului individual depinde probabil de coincidența stadiilor nucleare ale Eului cu schimbări majore din aventurile geografice și economice ale familiei.

Procesul formării identității americane pare să susțină identitatea unui Eu individual atâta timp cât poate păstra tendința către o libertate a alegerii. Individul

trebuie să poată să se convingă că următorul pas depinde de el și că, indiferent unde stă sau unde merge, el are întotdeauna opțiunea de a pleca sau de a se întoarce în direcția opusă dacă așa alege să facă. În această țară, emigrantul nu vrea să i se spună să plece, nici omul sedentar nu vrea să i se zică să stea unde este; deoarece stilul de viață (și istoricul familial) al fiecăruia conține elementul opus ca alternativă potențială pe care el dorește s-o considere ca fiind cea mai personală și individuală decizie.

Așadar, americanul funcțional, ca moștenitor al unei istorii a contrastelor extreme și schimbărilor bruște, își fundamentează identitatea finală a Eului pe o combinație ezitantă de polarități dinamice cum ar fi migrația și sedentarismul, individualismul și uniformizarea, competiția și cooperarea, evlavie și gândirea liberă, responsabilitatea și cinismul etc.

În timp ce observăm elaborări extreme ale uneia sau alteia din aceste polarități în tipurile regionale, ocupaționale și caracteriologice, analiza dezvăluie că extremele (de rigiditate și ezitare) conțin o defensă interioară împotriva celeilalte extreme opuse, care este întotdeauna implicată, profund temută sau sperată în secret.

În general, pentru a-și păstra deschise opțiunile, americanul trăiește cu două seturi de „adevăruri”: un set de principii religioase sau principii politice rostite cu religiozitate și pronunțat puritane și un set de sloganuri schimbătoare care arată cu ce anume, la un moment dat, poate scăpa cineva basma curată pe baza a nimic

mai mult decât o bănuială, o toană sau o idee. Astfel, e posibil ca același copil să fi fost expus succesiv sau alternativ la decizii bruște care exprimă sloganurile: „Hai s-o tăiem de-aici”, respectiv „Să rămânem și să nu le permitem nemernicilor să intre”, ca să nu le amintim decât pe cele mai larg răspândite. Fără nicio pretenție de logică sau de a fi un principiu, sloganurile sunt suficient de convingătoare pentru cei implicați pentru a justifica acțiunea fie în cadrul, fie chiar în afara legii (în măsura în care se întâmplă să fie aplicată sau uitată, în funcție de climatul local schimbător). Sloganuri aparent ineficiente conțin perspective temporale și spațiale la fel de profund înrădăcinate cum sunt cele elaborate în sistemele sioux sau yurok; ele sunt experimente în spațiul-timp colectiv cu care sunt coordonate apărările individuale ale Eului. Dar ele se schimbă, deseori radical, în timpul uneia și aceleiași copilării.

O istorie adevărată a identității americane ar trebui să coreleze observațiile lui Parrington asupra continuității gândirii explicitate cu istoria bogată a sloganurilor americane discontinue care domină opinia publică în chioșcuri și birouri, în tribunale și presa cotidiană. Deoarece pare să existe, în principii și în concepte, o polaritate înviorătoare între pe de o parte aristocrația intelectuală și politică ce, atentă la precedente, străjuiește o măsură de gândire coerentă și, pe de altă parte, puternica dominație a maselor ce par să prefere sloganurile schimbătoare principiilor durabile. Această polarizare nativă a aristocrației și ochlocrației (admirabil sintetizată de Franklin D. Roosevelt) domină democrația americană mai eficient decât par să

realizeze susținătorii și criticii marii clase de mijloc americane. Această clasă de mijloc americană, condamnată de unii ca personificând osificarea a tot ceea ce este mercenar și filistin în această țară, ar putea reprezenta doar o serie tranzitorie de încercări supracompensatoare de a se statornici, ezitant, într-un cadru de viață definit de locuința bine plasată, de șemineu, cont bancar și mașină; ceea ce nu exclude, așa cum ar trebui s-o facă o clasă socială, o mare mobilitate și un potențial cultural nesigur de identitatea lui finală. Statutul are o astfel de relativitate într-o societate mai mobilă: el seamănă mai mult cu un lift decât cu o platformă; este un vehicul, mai degrabă decât un țel.

Toate țările, și în special cele mari, își complică în felul lor propriul progres prin înșeși premisele istoriei lor de început. Trebuie să încercăm să formulăm modul în care

contradicțiile istoriei americane ar putea expună tineretul la un scurtcircuit emoțional și politic și să-i pericliteze astfel potențialul dinamic.

2. Mama dominatoare

În ultimii ani, observațiile și avertismentele profesioniștilor din psihiatrie ai acestei țări au convers din ce în ce mai mult spre două concepte: „personalitatea schizoidă” și „respingerea maternă”. În mod esențial, acest lucru înseamnă nu numai că mulți oameni nu mai sunt activi ca urmare a dezangajării psihotice față de realitate, ci și că la mult prea mulți, deși nu sunt bolnavi în mod manifest, pare totuși să le lipsească un anumit tonus al Eului și o anumită reciprocitate în relațiile sociale. Cineva ar putea râde de această sugestie, indicând spiritul individualismului și gesturile de animație și prietenie jovială ce caracterizează marea parte a vieții sociale din această țară, dar psihiatrii (în special după experiența șocantă din timpul ultimului război de a fi forțați să respingă sau să trimită acasă sute de mii de „psihonevrotici”) văd altfel acest lucru. Zâmbetul fals ce însoțește o mină a unei adaptări perfecte, încadrat în modurile standardizate de manifestare a autocontrolului, nu adăpostește întotdeauna o spontaneitate autentică ce ar menține de una singură personalitatea suficient de intactă și flexibilă pentru a o face suficient de funcțională.

Pentru toate acestea, psihiatrii tind să dea vina pe mama dominatoare „Mom”. Anamneză după anamneză afirmă că pacientul a avut o mamă rece, o mamă dură, o mamă care respinge sau o mamă hiperposesivă, hiperprotectoare. Anamnezele sugerează faptul că pacientul, când era sugar, nu a fost făcut să se

simtă confortabil în lume, cu excepția cazurilor în care se purta în anumite feluri, incompatibile cu orarul nevoilor și potențialităților unui copil mic și în sine contradictorii. Ele sugerează că mama domina tatăl și, deși el le-a oferit copiilor mai multă tandrețe și înțelegere, într-un final i-a dezamăgit din cauza a ceea ce „împrumută” de la mamă. Treptat, ceea ce începuse ca mișcare spontană în mii de fișe clinice a devenit un vădit sport literar în cărți ce condamnau mamele din această țară ca fiind „sufocante” și „generații de vipere”.

Cine e această „mamă dominatoare”? Cum și-a pierdut ea bunul renume? Cum de a putut deveni o scuză pentru tot ceea ce este putred în națiune și subiect al isteriilor literare? E această mamă sufocantă cu adevărat de vină?

Desigur, într-un sens clinic, a „da vina pe” înseamnă doar ceea ce profesionistul informat consideră cu sinceritate a fi cauza fundamentală a nenorocirii. Dar în mare parte a muncii noastre psihiatrice există un subtext de triumf răzbunător, ca și cum un personaj negativ a fost reperat și încolțit. Culpă atașată mamelor acestei țări (și anume că sunt frigide, își resping copiii și își domină familiile cu o autoritate excesivă) conține ea însăși un subtext de pedeapsă moralistă specifică. Fără îndoială, atât pacienții, cât și profesioniștii din psihiatrie au fost învinovați prea mult când erau copii; acum, ei își învinovătesc mamele deoarece cauzalitatea a devenit strâns legată de vinovăție.

A fost, desigur, o nedreptate răzbunătoare să dăm numele de „mamă dominatoare” („Mom”) unui tip periculos de mamă, un tip caracterizat aparent de o serie

de contradicții fatale în calitatea ei de mamă. O asemenea nedreptate poate fi explicată și justificată numai prin obiceiul jurnalistic al antitezei senzaționaliste — o dimensiune a obiceiurilor publicistice din ziua de astăzi. Este adevărat că, atunci când soldatul american „psihonevrotic” s-a simțit nepregătit pentru viață, el și-a învinovățit (tacit și adesea inconștient) mama, și că expertul s-a simțit obligat să fie de acord cu el. Dar este adevărat și că drumul de la orașul civilizat la tranșee a fost mai lung (din punct de vedere geografic, cultural și psihologic) decât drumul spre liniile frontului din orașele natale ale națiunilor care puteau fi atacate și fuseseră atacate sau care se pregătiseră ele însele să atace patria altor popoare și acum se temeau pentru țara lor. Pare absurd să învinovățim familia americană pentru eșecuri, dar să-i negăm meritul pentru uriașa realizare umană a depășirii acestei distanțe.

Așadar, „mama dominatoare”, ca alte prototipuri similare din alte țări (vezi „tatăl neamț” care va fi discutat în capitoul următor), este un mozaic de trăsături ce nu poate aparține integral vreunei femei. Nicio femeie nu aspiră conștient să fie o asemenea mamă sufocantă, și totuși ea ar putea descoperi că experiența ei converge spre acest *Gestalt*, ca și cum a fost forțată să-și asume un rol. Pentru profesionistul din domeniul clinic, eticheta de „mamă dominatoare” e ceva comparabil cu un sindrom psihiatric „clasic” pe care ajungi să-l folosești ca instrument de evaluare, deși nu l-ai întâlnit niciodată în stare pură. În benzile desenate ea devine o caricatură, imediat convingătoare pentru toți. Așadar, înainte de a o analiza pe

„mama dominatoare” ca fenomen istoric, haideți să ne concentrăm asupra ei din punctul de vedere al imperativelor patogene pe care le impune copiilor ei și prin care îi recunoaștem prezența în activitatea noastră clinică:

1. „Mama dominatoare” este autoritatea incontestabilă în chestiuni de *moravuri* și morală în căminul și (prin intermediul cluburilor) în comunitatea ei; cu toate acestea, ea își permite să rămână, în felul ei, vanitoasă în privința înfățișării, egoistă în cerințele ei și infantilă în emoțiile sale.
2. În orice situație în care această discrepanță intră în conflict cu respectul pe care-l cere copiilor ei, ea dă vina pe copii, niciodată pe ea însăși.
3. Ea menține astfel artificial ceea ce Ruth Benedict ar numi discontinuitatea dintre statutul copilului și cel al adultului fără să înzestreze această diferență cu o semnificație superioară provenită dintr-un exemplu superior.
4. Ea manifestă o ostilitate neobosită față de orice expresie liberă a celor mai naive forme de plăcere senzuală sau sexuală din partea copiilor ei și transmite suficient de clar mesajul că tatăl o obosește în dorințele lui sexuale. Cu toate acestea, pe măsură ce îmbătrânește, ea nu mai pare dispusă să sacrifice acele semnale externe ale competiției sexuale, cum ar fi rochiile prea tinerești, puseurile de exhibiționism și „machiajul”. În plus, devorează manifestările sexuale din cărți, filme și bârfe.
5. Ea le predică copiilor autocenzura și autocontrolul, dar este incapabilă să se abțină de la mâncare pentru a mai încăpea în rochia preferată.

6. Se așteaptă ca și copiii ei să fie duri cu ei înșiși, dar este preocupată până la ipohondrie de propria persoană.

7. Susține valorile superioare ale tradiției, deși ea însăși nu vrea să devină „bătrână”. De fapt, îi este extrem de frică de acest statut care, în trecut, reprezenta rodul unei vieți împlinite, și anume statutul de bunică.

Toate acestea vor fi suficiente ca să indice că „mama dominatoare” e o femeie ale cărei rămășițe de infantilism se combină cu o senilitate avansată pentru a înghesui intervalul mediu al feminității mature, devenind astfel absorbită de sine și inertă. De fapt, ea nu are încredere în propriile sentimente de femeie și mamă. Chiar îngrijorările ei exagerate nu oferă încredere, ci neîncredere. Dar mai trebuie spus că această „mamă dominatoare” (sau, mai bine, orice femeie care pare în ochii ei și ai celorlalți că seamănă cu o „mamă dominatoare” stereotipă) nu este fericită, nu se simte bine în pielea ei și este dominată de anxietatea că viața ei n-a avut niciun rost. Știe că copiii ei nu o iubesc cu adevărat, în ciuda cadourilor de Ziua Mamei. „Mama dominatoare” e o învinsă, nu o învingătoare.

Presupunând, așadar, că acesta este un „tip”, o imagine compozită de o suficientă relevanță pentru epidemiologia conflictului nevrotic în această țară, a-l explica necesită evident o colaborare dintre istoric, sociolog și psiholog și un tip nou de istorie, care în acest moment se presupune că se află într-un stadiu impresionist

și senzaționalist. Desigur, „mama dominatoare” este o caricatură stereotipă de contradicții existente, apărute din schimbările intense, rapide și încă neintegrate ale istoriei americane. Pentru a-i afla începutul, ar trebui probabil să refacem pașii acestei istorii spre vremurile când depindea de femeia americană să adopte, pe baza multor tradiții importate, o tradiție comună și să întemeieze pe ea educația copiilor și stilul vieții ei casnice, când a depins de ea să stabilească noi obiceiuri ale vieții sedentare pe un continent populat inițial de bărbați care în țările lor de origine, dintr-un motiv sau altul, nu voiseră să fie „îngrădiți”. Acum, în frica de a se mai supune vreunei autocrații externe sau interne, acești bărbați au insistat să-și păstreze ca provizorie noua lor identitate culturală până în punctul în care femeile au trebuit să devină autocratice în cerințele lor pentru o minimă ordine.

Femeia americană din comunitățile de frontieră era obiectul unor rivalități intense ale bărbaților duri și deseori disperați. În același timp, ea a trebuit să devină cenzorul cultural, conștiința religioasă, arbitrul estetic și profesorul. În acea economie dură a începuturilor, cioplită din natura aspră, ea a fost figura care a contribuit la aspectele mai delicate ale traiului și la acea spiritualitate fără de care comunitatea se destramă. În copiii ei, ea a văzut bărbații și femeile viitorului care se vor confrunta cu dihotomia dintre un sedentarism rigid și schimbătoarea viață migratoare. Ei trebuie să fie pregătiți pentru orice extreme din mediul social și întotdeauna pregătiți să caute noi țeluri și să lupte pentru ele în contextul unei competiții nemiloase. Deoarece, la urma urmei, e mai bine să fii păcătos decât

fraier.

Am sugerat că mamele sioux și yurok au fost înzestrate cu o putere instinctivă de adaptare care le-a permis să dezvolte metode de educare a copilului adecvate pentru ca aceștia să devină vânători și soții de vânători într-o societate nomadă sau pescari și culegători de

ghinde într-o societate sedentară. Cred că mama americană a reacționat la situația istorică pe acest continent prin ajustări inconștiente similare când a dus mai departe tiparele de educație anglo-saxone ce urmau să evite îmblânzirea unor potențiali grăniceri printr-o mămoșeală protectoare. Cu alte cuvinte, consider că ceea ce se numește acum atitudinea „de respingere” a femeii americane este o eroare modernă bazată pe o virtute istorică proiectată pentru o țară mare, în care realitatea dominantă era frontiera pe care o evitai, o căutai sau încercai să o ignori.

De la frontieră, eu și cu prietenul meu sociolog ar trebui să ne îndreptăm spre puritanism ca forță decisivă în crearea maternității americane și a caricaturii ei moderne, „mama dominantă”. Ar trebui să ne amintim că acest puritanism îndelung hulit a fost odată un sistem de valori menit să diminueze în bărbați și femei vitalitatea exuberantă, poftele puternice și individualitatea puternică. În legătură cu culturile primitive, am discutat faptul că o cultură vie își are echilibrele care o fac durabilă și suportabilă pentru majoritatea membrilor ei. Dar schimbările istoriei periclitează acest echilibru. În timpul scurtei istorii americane, evoluții rapide s-au unit cu puritanismul într-un asemenea fel, încât au contribuit la tensiunea afectivă

dintre mamă și copil. Printre acestea, menționăm migrația continuă a populației native, imigrația necontrolată, industrializarea, urbanizarea, stratificarea socială și emanciparea femeii. Acestea sunt unele din influențele care pun puritanismul într-o postură defensivă, iar un sistem poate ajunge rigid atunci când devine defensiv. Puritanismul, dincolo de a defini păcatul sexualității pentru oamenii viguroși și voluntari, s-a extins treptat spre întreaga sferă a trăirii corporale, compromițând întreaga senzualitate (inclusiv relațiile matrimoniale) și răspândindu-și frigiditatea în ariile sarcinii, nașterii, creșterii sugarului și educației. Rezultatul a fost nașterea unor bărbați incapabili să învețe de la mamele lor să iubească binele senzualității înainte să învețe să-i urască utilizările păcătoase. În loc de a urî păcatul, ei au învățat să nu aibă încredere în viață. Mulți au devenit puritani fără credință sau zel.

Desigur, frontiera a rămas influența decisivă, care a servit la stabilirea în identitatea americană a polarizării extreme care o caracterizează. Polaritatea inițială consta în cultivarea polilor sedentarismului și migrației deoarece aceleași familii, aceleași mame au fost forțate să pregătească bărbați și femei care să prindă rădăcini în viața comunității și în stratificarea socială treptată a noilor sate și orașe și, în același timp, să pregătească acești copii pentru posibilele greutăți fizice ale traiului la frontieră. Și orașele au dezvoltat existența lor sedentară și și-au orientat viața interioară spre băncile de lucru și pupitre, cămin și altar, în timp ce prin ele, pe drumuri și căi ferate, treceau străini care laudau Dumnezeu știe ce raiuri pământești. Trebuia fie să-i urmezi, fie să rămâi și să te lauzi și mai tare. Ideea este că ispita

frontierei, tentația de a pleca, i-a forțat pe cei care au rămas să devină defensivi în sedentarismul și mândria lor. Într-o lume care a dezvoltat sloganul „Dacă poți vedea coșul de fum al casei vecinului, e timpul să pleci”, mamele au trebuit să crească fii și fiice care vor fi hotărâți să ignore chemarea frontierei, dar care ar pleca cu o hotărâre egală dacă ar fi forțați să plece sau ar alege s-o facă. Cu toate acestea, când au devenit prea bătrâni, n-au mai avut de ales și au rămas să susțină cea mai sectară, cea mai uniformizată aderență. Cred că frica de a deveni prea bătrân pentru a alege este cea care a dat senectuții și morții un renume prost în această țară. Doar de puțin timp au găsit cuplurile vârstnicilor o soluție, sistemul național de rulote, care le permite să călătorească perpetuu și să moară „pe drum”.

Știm cum problemele migrantului și migrantului, ale emigrantului și refugiatului s-au suprapus unele peste altele pe măsură ce arii mari au devenit locuite permanent și au început să aibă o istorie. Pentru americanul nou, care avea tradiția regională a stratificării sociale, nou-veniții au ajuns din ce în ce mai mult să fie caracterizați de faptul că fug de un lucru sau altul mai degrabă decât de valorile comune pe care le căutau; mai existau și masele de sclavi ignoranți sau amăgiți ai pieței industriale a muncii aflate în expansiune. Pentru și împotriva tuturor acestor noi americani, mamele americane au trebuit să întemeieze noi standarde morale și teste rigide de superioritate socială.

Pe măsură ce America a devenit proverbialul creuzet, atitudinea hotărâtă a femeii anglo-saxone a fost cea care a asigurat că, din toate ingredientele amestecului,

puritanismul (așa cum era atunci) va fi cea mai răspândită aromă. Tipul anglo-saxon mai vechi a devenit tot mai rigid, deși cumsecade și blând în felul său. Dar și ficele imigranților au încercat frenetic să imite standardele de conduită pe care nu le învățaseră în copilărie. Cred că în acest punct își are originea personalitatea înălțată prin propriile puteri ca pandant feminin al bărbatului înălțat prin propriile puteri; aici găsim originea popularului concept american al unui „eu” orgolios și superficial care își este sursă și arbitru. De fapt, psihanaliza copiilor imigranților dezvăluie în ce măsură, ca primii americani adevărați din familie, ei au devenit părinți culturali ai părinților lor.

Această idee a unui Eu ce s-a „realizat” prin propriile puteri a fost la rândul ei consolidată și totuși modificată de industrializare și stratificarea socială. De exemplu, industrializarea a adus cu sine educația mecanizată a copilului. Era ca și cum această nouă lume a mașinilor, făurită de om, care urma să înlocuiască „bucăți din natură” și „vânatul”, își oferea puterea de stăpânire numai celor care deveneau ca ea, așa cum populația sioux „devenea” bizonul și populația yurok, somonul. Așadar, a început o mișcare în educația copilului care tindea să ajusteze organismul uman de la bun început printr-o punctualitate maximă pentru a-l transforma într-o anexă standardizată a lumii industriale. Această mișcare n-a ajuns deloc la final nici aici, nici în țările unde producția industrială și-a propus să devină ca a noastră. În urmărirea adaptării la mașină și a stăpânirii ei, mamele americane (în special cele din clasa de mijloc) s-au trezit că uniformizează și hiperadaptează copiii, de la care

se aștepta ca mai târziu să personifice însăși individualitatea virilă care, în trecut, fusese una din caracteristicile americane remarcabile. Pericolul rezultat a fost cel de a crea, în loc de individualism, o uniformă aparență de individualitate.

Ca și cum toate acestea n-ar fi fost de ajuns, decalajul social dintre unele clase și regiuni, nu mari, dar influente, s-a combinat cu rămășițele modelelor aristocrației europene pentru a crea idealul de lady, al femeii care nu numai că nu are nevoie să muncească, dar care, de fapt, este mult prea copilăroasă și prea intenționat neinformată ca să poată înțelege măcar ideea de muncă. Această imagine, în cele mai multe părți ale țării cu excepția Sudului, a fost curând contestată de idealul femeii emancipate. Acest nou ideal părea să solicite egalitatea de oportunități, dar este bine cunoscut cum a ajuns, în schimb, să reprezinte destul de des un simulacru al identității în privința înzestrărilor fizice, un drept de a se purta masculin.

Așadar, în atribuțiile ei inițiale, femeia americană era o companioană potrivită și eroică a bărbatului postrevoluționar, posedat de ideea libertății față de autocrația oricărui om și

bântuit de teama că nostalgia față de patrie îi supunerea față de un regelă îl pot face să cedeze în fața unei sclavii politice. Mama a devenit „dominatoare” când tatăl a devenit doar un „tati”, sub impactul acelorași discontinuități istorice. Deoarece, la urma urmei, „mămoșirea” sufocantă este doar un paternalism dislocat. Mamele americane au intrat în rolul de bunic, de „taică”, pe măsură ce tații au renunțat la rolurile lor dominante din cadrul familiei, educației și vieții culturale. Descendenții postrevoluționari ai Părinților Fondatori ai Națiunii

și-au forțat femeile să fie mame și tați, în timp ce ei au continuat să cultive rolul fiilor liberi.

Nu pot încerca să evaluez ponderea tulburărilor emoționale a acestei țări. Simplele statistici despre tulburările mentale severe nu sunt de ajutor. Metodele noastre îmbunătățite de detecție și zelul nostru misionar se extind împreună pe măsură ce devenim conștienți de problemă, astfel încât ar fi greu de spus dacă astăzi țara are nevroze mai mari și mai mult sau metode mai adecvate și mai bune de a le depista, sau amândouă. Dar aș îndrăzni, din experiența mea clinică, să formulez o *trăsătură* specifică a celor care sunt tulburați. Aș spune că, în spatele mândrului său sentiment de autonomie și sentimentului exuberant de inițiativă, americanul suferind (care, desori, arată ca și cum ar fi cel mai sănătos) își învinovățește mama pentru că l-a dezamăgit. Tatăl său, cel puțin după spusele lui, n-are mare legătură cu aceste lucruri, cu excepția cazului când a fost un om extrem de dur, un individualist de modă veche, un imigrant paternalist sau un „șef” din populația indigenă. În psihanaliza bărbatului american, durează de obicei foarte mult până să ajungi la înțelegerea că a existat o perioadă timpurie în viața lui când tatăl chiar părea mai mare și mai amenințător. Chiar și atunci, există la început un sentiment slab al acestei rivalități specifice pentru cucerirea mamei, așa cum este standardizată această competiție în complexul Oedip. Este ca și cum mama încetase să mai fie un obiect al nostalgiei și al atașamentului senzual înainte ca dezvoltarea generală a inițiativei să conducă la o rivalitate cu „babacul”. Așadar, în spatele unui

„complex oedipian” fragmentar pare că există un sentiment adânc încrustat de a fi fost abandonat și dezamăgit de mamă, reproșul mut din spatele retragerii schizoide. Copilul mic a simțit, se pare, că regresia era inutilă deoarece nu există nimic spre care să regresezi, niciun motiv de a investi afectiv deoarece răspunsul este extrem de nesigur. Ce rămânea erau acțiunea și mișcarea până în momentul rupturii. Acolo unde și acțiunea eșua, existau numai retragerea și zâmbetul standardizat și, mai târziu, tulburarea psihosomatică. Dar oriunde metodele noastre ne permit să privim mai în profunzime, găsim în cel mai profund strat convingerea, autoînvinovățirea cumplită *că copilul a fost cel care și-a abandonat mama* deoarece s-a grăbit atât de mult să devină independent.

Folclorul american subliniază acest complex în forța lui inițială în povestea nașterii lui John Henry, un muncitor negru care, conform bine cunoscutei balade, a murit încercând să arate că un bărbat adevărat este egal oricărei mașini. Saga, nu la fel de bine cunoscută, este următoarea⁵²:

A trăit odată un om numit Johny Henry.

În noaptea în care s-a născut, luna era arămie și cerul negru. Stelele nu străluceau și turna cu găleata. Fulgerele străpungeau aerul și pământul tremura ca o frunză-n vânt. Panterele urlau

în desișuri și fluviul Mississippi năvălea în amonte pe o mie de mile. Copilul John Henry avea deja 20 de kilograme.

Cei din jurul lui nu știau ce să creadă despre el. S-au uitat la el, apoi au plecat să privească fluviul.

— Vocea lui e groasă ca cea a predicatorului, spuse maică-sa.

— Umerii lui sunt ca ai unui salahor de la fabrica de bumbac, spuse taică-său.

— Are gingiile vinete ca ale vraciului, spuse doica.

— Poate voi predica, spuse John Henry, da' n-o să fiu predicator. S-ar putea să învârt bumbacul, dar n-o să fiu salahor la fabrica de bumbac. Poate am gingiile vinete ca un vraci, dar n-o să fiu prieten cu spiritele. Fiin'că numele meu e John Henry și, când oamenii o să-mi rostească numele, vor ști că sunt un bărbat adevărat.

— Numele lui e John Henry, zise maică-sa. E clar ca bună ziua.

— Și când îi spui pe nume, zise taică-su, știi că e un bărbat adevărat.

Cam pe-atunci, John Henry s-a ridicat din pat și și-a întins oasele.

— Nu-i ora cinei? întrebă el.

— Sigur că e, spuse maică-sa.

— Și poți mânca și dup-aia, spuse taică-su.

— Și mult dup-aia, spuse doica.

— Căinii au mâncat? întrebă John Henry.

— Da, spuse maică-sa.

— Toți câinii au mâncat, spuse taică-su.

— De mult, spuse doica.

— Păi și-atunci, eu-s mai prejos decât ei? spuse John Henry.

Spunând astea, John Henry se înfurie. S-a lăsat pe spate în pat și i-a rupt traversele. Și-a deschis gura și a urlat, stingând lampa. A scuipat și a stins focul. „Nu mă mâniați”, spuse John Henry, iar tunetul bubui în cer. „Nu mă mâniați în ziua nașterii mele, că mă sperii până și eu de mine când mă înfurii.”

Și John Henry s-a ridicat în mijlocul camerei și le-a spus ce voia să mănânce. „Aduceți-mi patru oase cu șuncă și o oală cu varză”, spuse el. „Aduceți-mi napi înalți cât pomii și puneți pe ei... Aduceți-mi pâine de porumb rece și supă caldă să alunece pe gât. Aduceți-mi două

―fălcii de porc și un ceain cu fasole pestriță. Aduceți-mi o tigaie cu biscuiți iuți și o carafă de melasă. Că numele meu e John Henry și acum vă zic „Pe curând”.

Așa că John Henry a plecat din casă și departe de ținutul Black River, acolo unde se nasc toți salahorii buni.

Există, desigur, povești analoge în alte țări, de la Hercule la Buslaev. Există însă momente anume în această poveste pe care le simt ca fiind specific americane. A caracteriza tipul de umor folosit aici ar necesita o abordare obiectivă dincolo de mijloacele mele prezente. Dar trebuie să reținem, ca punct de reper, faptul că John Henry începe cu o apăsare imensă: enormul lui apetit e zădărnicit; imploră: „Nu mă mâniați în ziua când m-am născut”; rezolvă dilema sărind în picioare și laudându-se cu dimensiunile stomacului său nu se va dedica niciunei identități așa

cum ar putea fi anticipată de semnele nașterii; și pleacă să devină un bărbat adevărat înainte de orice încercare de a i se oferi ceea ce a cerut.

3. John Henry

Același John Henry este eroul unei legende care povestește cum, chiar în clipa morții lui, a demonstrat triumful trupului uman asupra mașinii:

De-un șfredel cu aburi de fac rost,

Zise căpitanul,

Am să-l pun la treabă,

Piatra praf o fac, Doamne, praf o fac.

Zise și John Henry:

Omu-i om, nimic mai mult, da' nu pot să tac,

Căpitane, cum mă vezi,

Cu ciocanul ăsta-n mână, mult mai bine mă ia gaia,

Decât să mă las bătut de mașina aia,

*Doamne, de mașina aia.*⁵³

Melodia acestei balade, conform fraților Lomax, „își are sursa într-o melodie scoțiană, asemănătoare baladelor medievale, dar conținutul ei este curajul bărbatului obișnuit” care crede până la sfârșit că valoarea unui om constă doar în bărbăția sa.

Așadar, John Henry este unul din modelele ocupaționale ale oamenilor rătăcitori de la granița în extindere și care se confruntau cu noi lumi geografice și

etnologică ca oameni fără niciun trecut. Ultimul model rămas pare să fie cowboy-ul, care le-a moștenit lăudăroșenia, apăsările, dependența de călătorie, neîncrederea în legăturile personale, concentrarea lor libidinală și religioasă pe limitele anduranței și îndrăzelii, dependența lor de „jivine” și climate.

Acești muncitori au dezvoltat până la înseși limitele emoționale și societale imaginea bărbatului fără rădăcini, bărbatul fără mamă și fără femeie. Mai târziu în această carte vom susține că această imagine este doar una dintr-o varietate particulară de noi imagini existente în jurul lumii; numitorul lor comun este copilul născut liber care devine un adolescent emancipat și un bărbat care respinge conștiința morală a tatălui său și nostalgia pentru mamă, supunându-se numai faptelor crude și disciplinei fraterne. Acești muncitori se laudau ca și cum s-ar fi făurit singuri mai aprigi decât cele mai sălbatice jivine și mai duri decât orice metal forjat:

Sunt crescut în desișuri, alăptat de o ursoaică polară cu nouă rânduri de dinți, cu o blană dublă, coaste de oțel, intestine de sârmă și o coadă de sârmă ghimpată și nu-mi pasă pe unde-mi vâjâi coada. Iuhuhu⁵⁴!

Ei au preferat să rămână anonimi astfel încât să poată fi produsul condensat al inferiorului și superiorului din univers.

Sunt mișos ca un urs, capul mi-e ca al unui lup, sunt alert ca o pumă și pot rânji ca o hienă până când scoarța se va desprinde de un buștean cu rășină. Am

câte o scânteie din fiecare, de la leu până la sconcs; și, înainte de încetarea războiului, mă vei numi cu toate poreclele de la Zoo; eu așa cred că sunt⁵⁵.

Dacă există un totemism preluat de la indieni în toate acestea, există și un angajament de o inadecvare tragică, deoarece poți întâmpina un „segment al naturii” identificându-te cu el, dar dacă încerci să fii mai rece și mai dur decât mașinile, dacă aspiți la intestine de sârmă, intestinale tale te-ar putea trăda.

Când am discutat despre cele două triburi amerindiene, am concluzionat că formele lor particulare de educație timpurie erau foarte bine sincronizate cu imaginile lor asupra lumii și rolurile economice din ele. Numai în miturile, ritualurile și rugăciunile lor am găsit referiri la ceea ce-i costase forma lor particulară de izgonire din raiul infantil. Într-o națiune măreață și diversă ca America, există vreo formă de viață populară care să poată reflecta tendințele tipice din relația timpurie cu mama?

Cred că, în esență, cântecul popular este pandantul psihologic din ținuturile agricole al incantațiilor primitivilor. Așa cum am văzut, cântecele primitivilor sunt adresate Îngrijitorilor Supranaturali: acești oameni își pun toată nostalgia pentru paradisul pierdut al prunciei în cântecele lor pentru a le face convingătoare prin magia lacrimilor. Totuși, cântecele populare exprimă nostalgia truditorilor care au învățat să supună solul cu instrumente dure, mânuite cu sudoarea frunții lor. Dorul lor pentru o casă reîntregită este cântat ca recreație după muncă și, deseori, ca acompaniament al ei, dacă nu ca instrument auxiliar, în cântecele lor de muncă.

În „melodiile sale de dragoste de odinioară”, cântecul american a moștenit o mare parte din profunzimea discretă a cântecului popular european: „Negru, negru, negru e părul iubitei mele”. Dar supraviețuiește în principal în melodiile sale amintirea văilor adânci, a morilor liniștite și a fetișcanelor dulci din „lumea veche”. În cuvintele lui schimbătoare, cântecul popular din SUA cultivă intenționat „personalitatea clivată” care, mult mai târziu, va pătrunde în melodia epocii jazzului. Discrepanța dintre melodie și vers este atestată deja în, pare-se, cel mai vechi cântec american, „Muntele Springfield”. Cele mai duioase melodii ar putea însoți atât cele mai sângeroase, cât și cele mai nerușinate versuri; chiar și cântecele de dragoste au tendința de a disipa sentimentul profund. „Dacă citești printre rânduri”, spun frații Lomax, „nu poți să nu fii uluit de două atitudini față de dragoste exprimate în mod repetat... Dragostea e periculoasă: «Nu-i nimic altceva decât un cuvânt dus de vânt»... Dragostea e comică și a face curte e o comedie. Se pare că acești oameni care nu se temeau de indieni, de singurătate, de vulpi, de păduri, de libertate, de cai sălbatici, de incendiile din prerie, de secetă sau revolvare, aceștia se temeau totuși de dragoste⁵⁶.”

Așadar, în înseși aceste cântece de dragoste găsim nu numai suferința de a fi fost abandonat (o temă universală), dar și teama de a te lăsa în voia emoțiilor profunde, ca nu cumva să fi prins de ele și rănit de „iubirea eternă”.

În loc de romantism, există în multe cântece americane o cramponare îndârjită de urâtenia sărăciei, singurătății și trudei pe un continent pe cât de nemilos, pe

atât de solicitant. Există un accent special pe animalele care sunt o sursă imediată și constantă de bătaie de cap: „cărăbuși, oposumi, ratoni, cocoși, găște, câini de vânătoare, sturzi-zeflemitori, crotali, iezi, mistreți, măgari”. Utilizarea animalelor servește în special clasa cântecelor absurde și a jocurilor de cuvinte care pe jumătate trebuie să se ascundă de vigilența vârstnicilor severi și pe jumătate trebuie să dezvăluie tinerilor un soi de aluzii erotice, atunci când la petrecerile „inocente” pașii de dans trebuiau să fie evitați și, totuși, aproximați în „pași curtenitori”:

Doamnele la mijloc, domnii se rotesc,

Noi pândim la stufăriș să-mpușcăm bizonul.

Fetele-s la școală, băieții se prostesc,

Pe tăpșan zărghiții-aleargă un catâr bătrân.

Șoimu-a căpăcit zăganul,

Și zăganul, cioara,

Noi pândim la stufăriș să-mpușcăm bizonul⁵⁷.

Absurdul devine cel mai ireverențios când are de-a face cu declinul și sfârșitul vechiturilor lesne de înlocuit. Acestea sunt în mare parte animale: „bătrâna iapă sură”, care „nu mai e ce-a fost” sau „bătrânul cocoș roșu” care „nu mai poate croncăni” ori găscă cenușie a mătușii Nancy:

Zi-i lu' Nancy că-i muri

Gâsca,

A bătrână.

Aia de-o păstra

Ca să umple o saltea.

Boboceii-o cam jelesc,

Și ăi poartă dorul,

Dar săraca, vai de ea,

Doar o pană mai avea⁵⁸.

Ironia amară și totuși veselă din ultimul vers se referă la vremurile când, după frații Lomax, „o saltea din puf de gâscă era foarte bună pentru somn, deoarece te legăna și îmbrățișa și aproape te acoperea în același timp". Totuși, uneori, despărțirea veselă se aplică nedeghizat și oamenilor:

Nevastă-mea o mierli,

O, Doamne, o mierli.

Și-atunci râsei cu lacrimi,

Că singur iar voi fi.⁵⁹

Exprimarea liberă a acestor sentimente de tipul „la naiba cu vechiturile" și „nu te lua prea tare în serios" se potrivește cu multe din cântecele americane care trebuie acompaniate de dans, pași sau fugă pentru a-și dezvălui adevăratul spirit. Aici, acțiunea neîntreruptă se unește cu referințe vesele la tehnici de lucru cotidiene ce

exprimă crezul american, credința în eliberarea magică prin călătorie și activitate.

Cântecele cowboy-lor, reflectând una din ultimele forme ale căilor specifice și deviate ale muncitorilor foarte specializați de la frontieră, arată o sinteză rafinată a tiparelor de muncă și a expresiei emoționale. În timp ce încerca să obosească un cal sălbatic năvălaș, având grijă ca nu cumva să-și lase mușchii sabotăți de frică sau furie, ori în timp ce-și mâna animalele de-a lungul unei poteci fierbinți și prăfuite având grijă ca nu cumva să-și zorească sau înfurie vitele care trebuie să fie înmânate stăpânului în stare bună, cowboy-ul fredona melodii din care s-au născut versiunile purificate al cântecului popular. De la un capăt la altul, rațiunea „bocetului cowboy-ului" rămâne pentru el faptul că nu există cale de întoarcere. Există bine cunoscutele cântece lacrimogene ale cowboy-ului care nu-și va mai vedea vreodată mama, nici „sora dragă", sau care se va întoarce la iubită doar ca să afle că a fost înșelat încă o dată. Dar și mai răspândit este faptul ciudat că acest bărbat veritabil

devine cumva un fel de mamă, învățător și doică vițelilor orfani sau rătăciți pe care-i mână spre o moarte prematură:

Maică-ta crescut-a-n Texas,

Păscând ciunăfaie și scaieți.

Acu' te hrănești cu cactuși țepoși și cățărători,

*Când spre Idaho te îndrepti.*⁶⁰

El le cântă cântece de leagăn în timp ce vițelii merg prin amurgul preriei, în sunetul a mii de mici copite:

Ușurel, voi, vițeluși,

Ce tot vă-nvârtiți în jur,

Mă cam obosiți.

Pe sub voi e iarbă, rumegați-o blând,

*Luați-o încet, ca să vă ajung.*⁶¹

Și, deși declară că „e necazul vostru, ce-mi pasă mie”, el se identifică cu acești vițeluși pe care i-a ars cu fierul roșu, i-a castrat și îngrijit până când a sosit momentul să fie trimiși la abator:

Tu, de-acu' n-ai tată și nici mamă nu mai ai,

Că plecași de-acasă — și-ai lăsat în urmă tot al tău.

Tu, de-acu' n-ai soră și nici frate nu mai ai,

*Veșnic departe de-ai tăi, ca un cowboy, zău.*⁶²

Așadar, cântecul american afirmă în melodiile lui nostalgia pentru cele vechi, în timp ce în versurile lui exprimă deseori un paradox intenționat și persistent, o negare a credinței în iubire, o negare a nevoii de a avea încredere. El devine astfel o subtilă declarație de independență.

În această țară, imaginea omului liber este fundamentată pe aceea a europeanului nordic care, scăpând de legile feudale și religioase, și-a dezavuat patria și a

întemeiat o țară și o constituție pe principiul fundamental al prevenirii reapariției autocrației. Desigur, această imagine s-a dezvoltat apoi în linii destul de greu de prevăzut pentru acei primi coloniști care doreau numai reinstituirea pe noul continent a unei noi Anglii, o Anglie cu sate la fel de pitorești, dar cu mai mare spațiu de manevră pentru gândirea liberă. Ei n-au putut prevedea stăruitoarea chemare sălbatică a unui continent ce nu fusese niciodată patria

cuiva și care, cu toate rigorile sale excesive, a devenit un seducător autocratic. În America, natura este tiranică, spunând: „Nu stau la povești cu tine. Fă cum îți spun”. Mărimea și asprimea țării și importanța mijloacelor migrației și transporturilor au ajutat la crearea și dezvoltarea identității bazate pe autonomie și inițiativă, identitatea celui care „călătorește și face”. Istoric, trecutul supradefinit putea fi dat la o parte pentru un viitor nedefinit; geografic, migrația era un fapt omniprezent; social, șansele și oportunitățile constau în îndrăzneală și noroc, în a profita la maximum de canalele mobilității sociale.

Așadar, nu este o coincidență că analizele psihologice ar trebui să găsească la baza multor tulburări mentale specifice complexul de a-și fi abandonat mama și de a fi fost abandonat de mamă. În general, americanii nu simt „această țară” ca fiind „patria-mamă” în sensul duios, nostalgic al „patriei de altădată”. „Această țară” este iubită aproape cu amărăciune și într-un fel remarcabil de neromantic și realist. Oratoria ar putea accentua aspectele localului, dar loialitățile mai profunde sunt atașate asociațiilor și oportunităților voluntare, semnificând un nivel al realizării

sociale mai degrabă decât apartenența locală. Astăzi, când există o cerere atât de mare pentru case în cartiere structurate în mod defensiv, suprastandardizate și suprarestrictive, mulți oameni se bucură de cele mai relaxate momente în magazinele din intersecții, în baruri și în sau lângă automobile, în tabere și cabane, jucându-se de-a libertatea de a rămâne sau de a pleca. Nicio populație a vreunei țări nu călătorește atât de departe și de repede. După război, mai mulți veterani decât ai oricărei alte țări au ales să înceapă o nouă viață în alte locuri decât orașele natale la care visaseră când erau în linia frontului. Așadar, pentru mulți americani, deși „nicăieri nu-i ca acasă”, este important să poți s-o iei cu tine sau să-i găsești copia la o mie de mile depărtare. Cei cu cele mai bune locuințe sunt probabil cei care călătoresc cel mai mult.

Dar stăpânind astfel cu violență întinderea unui vast continent, americanii au învățat să controleze și cel de-al doilea autocrat întâlnit de fiii liberi: mașinăria.

Tirania continentului și dictatura mașinii trebuie înțelese atunci când întreprindem studiul sau critica metodelor americane de creștere a copilului, metode care tind să-l facă pe copil ușor nostalgic, dar optimist, autonom, dar de încredere, individualist și totuși previzibil. Ideea că asemenea metode încep cu o „respingere” maternală sistematică este în ea însăși folclor, al cărei traseu trebuie refăcut dinspre faptele izvorâte din necesitate și dinspre fantasmarea izvorâtă din nevoie, deoarece bărbatul și femeia care s-ar potrivi cu imaginea omului ce reușește prin forțele proprii și a personalității autoconstruite și care ar crea și „adapta”

identitatea Eului lor din mers nu ar mai avea mare nevoie de iubirea maternă protectoare. Într-adevăr, dacă au primit-o când erau copii, au trebuit s-o repudieze ulterior. Acolo unde „mama dominatoare” nu a existat, ea a trebuit inventată, deoarece importanța istorică a independenței în această țară este atât de mare, încât un bărbat, pentru a rămâne pe propriile picioare într-o lume profund schimbătoare, trebuie să se poată scoate din mlaștină trăgându-se singur de păr.

Deoarece John Henry s-a născut după ce câinii au fost hrăniți, el a sărit în picioare înainte de a fi mâncat prima masă. Din perspectiva continentului așternut în fața sa și a sarcinii care i

se cere, primele lui ore din lume au fost semnificative, deși extreme. Ce se va întâmpla cu individul hrănit de ursoaica cu „intestine de sârmă” când el va trebui să servească mașini și se va trezi captiv în mașinăria impersonală a vieții moderne?

4. Adolescentul, șeful, mașina

Adolescența este vârsta stabilirii finale a unei identități dominante pozitive a Eului, perioada când un viitor posibil de atins devine parte a unui plan existențial conștient. În aceste momente apare problema dacă viitorul a fost anticipat sau nu în așteptările anterioare.

Problema pusă de maturizarea fiziologică a fost afirmată viguros de Anna Freud⁶³.

Procesul fiziologic care marchează atingerea maturității sexuale este însoțit de o stimulare a proceselor instinctuale... Pulsunile agresive intensifică până în punctul în care nu pot fi stăpânite, foamea devine voracitate iar răutatea din perioada de latență se transformă în comportamentul antisocial al adolescentului. Interesele orale și anale de mult uitate ies din nou la suprafață. Deprinderile de igienă, acumulate în mod laborios în perioada de latență, lasă locul plăcerii de a trăi în mizerie și dezordine și, în locul modestiei și al compasiunii, apar tendințele exhibiționiste, brutalitatea și cruzimea față de animale. Formațiunile reacționale, care păreau a avea un loc stabil în structura Eului, amenință să se destrame. În același timp, vechile tendințe dispărute apar din nou în conștiință. Dorințele oedipiene se împlinesc în forma fantasmelor și reveriilor, în care apar cu foarte puține distorsionări; angoasa de castrare la băieți și invidia de penis la fete redevin centrul interesului. Apar foarte puține elemente noi în forțele invadatoare. Atacul acestora

aduce din nou la suprafață conținuturile familiare sexualității infantile timpurii a copiilor mici.

Acesta este tabloul în termenii Eului individual, care pare să fie invadat de un „Se” nou mobilizat și amplu extins ca și cum ar proveni dintr-o lume interioară ostilă, o lume exterioară lăuntrică. Interesul nostru este direcționat spre cantitatea și calitatea suportului la care Eul adolescent asaltat astfel ar trebui să se aștepte că va fi oferit de lumea exterioară propriu-zisă și spre problema dacă apărările Eului, ca și fragmentele de identitate dezvoltate în etapele anterioare primesc hrana adițională necesară. Ceea ce îl interesează acum pe tânărul aflat în regresie și în creștere, rebel și în proces de maturizare este cine și ce este în ochii unui cerc mai larg de indivizi semnificativi, și aceasta în comparație cu ceea ce ei înșiși au ajuns să simtă că sunt; și cum leagă visele, idiosincraziile, rolurile și abilitățile cultivate mai devreme cu prototipurile ocupaționale și sexuale ale epocii.

Pericolul acestui stadiu este confuzia de rol, așa cum spune Biff în *Moartea unui comis-voiajor*: „Nu-mi găsesc nicăieri locul, mamă, nu pot să-mi fac o viață a mea”. Acolo unde o asemenea dilemă se bazează pe o îndoială anterioară serioasă legată de identitatea etnică și sexuală, incidentele infracționale și de-a dreptul psihotice nu sunt neobișnuite. Unul după altul, tinerii, confuzați în privința rolului asumat, un rol impus lor de inexorabila standardizare a adolescenței americane, fug într-o formă sau alta: se lasă de școală sau de slujbă, pierd nopțile sau se retrag

în toane bizare și inaccesibile. Odată ce adolescentul este „delincvent”, nevoia lui cea mai mare și deseori singura lui salvare este refuzul din partea tovarășilor mai mari, a sfătuitoarelor și a personalului judiciar să-l încadreze mai departe prin diagnostice prompte și judecăți sociale care ignoră condițiile dinamice speciale ale adolescenței. Cel mai mare serviciu pe care i-l fac ar putea fi refuzul de a-l „confirma” ca delincvent⁶⁴.

Printre tinerii americani cu identități definite de timpuriu există un tip de băiat adolescent pe care voi încerca să-l schițez în cadrul mediului său social. Metoda mea este descrierea clinică a unui „tip”, dar băiatul nu este pacient, nici pe departe. De fapt, n-are nevoie de „doctori de cap”. Poate chiar din acest motiv se poate găsi o modalitate de a-l studia cu atenție, deoarece a ne restrânge înțelegerea asupra celor care au o nevoie disperată de noi ar însemna să ne limităm în mod nedrept perspectiva.

Familia lui este anglo-saxonă, moderat protestantă, intelectuală. Băiatul este înalt, suplu și musculos. Este timid, în special cu femeile, și reținut emoțional, ca și cum s-ar păstra pentru ceva anume. Totuși, surâsul lui ocazional indică o satisfacție fundamentală față de propria persoană. În cercul prietenilor lui, poate fi zgomotos și turbulent; cu copiii mai mici este blând și precaut. Telurile lui sunt definite vag; ele au de-a face cu acțiunea și mișcarea. Prototipurile lui ideale din lumea sportului par să împlinescă nevoi cum ar fi locomoția disciplinată, onestitatea în agresivitate, exhibiționismul calm și sexualitatea masculină în stare latentă.

Anxietatea nevrotică e evitată prin concentrarea asupra obiectivelor limitate în cadrul legilor circumscrise. Psihanalitic vorbind, mecanismul defensiv dominant e autocenzura.

Mama lui este într-o câțiva o „dominatoare”. Poate fi aspră, răstită și primitivă. E foarte probabil să fie frigidă. Tatăl lui, deși manifestă o duritate necesară în afaceri, e timid în relațiile intime și nu se așteaptă să fie tratat acasă cu o prea mare considerație. Asemenea părinți în istoriile noastre de caz sunt încă descriși ca patogeni, deși e destul de limpede că reprezintă un tipar cultural. Ceea ce vor face cu un copil depinde de variabile neacoperite de noțiunile clinice existente. În ceea ce-o privește pe mamă, care manifestă un anumit dispreț față de slăbiciunea masculină, ea „mai mult latră decât mușcă”. Ea are un ideal masculin, derivat din istoricul familiei sale; acesta provine de obicei din partea tatălui ei și ea îi transmite fiului ei că are o șansă să se apropie de acest ideal. E suficient de înțeleaptă (uneori suficient de leneșă sau indiferentă) să lase la latitudinea lui dacă vrea sau nu să se ridice la înălțimea acestui ideal. Mai important, nu e hiperprotectoare. Spre deosebire de mamele care nu pot renunța la copil (acestea sunt cele patologice, „hiperprotectoarele”), ea nu-și leagă băiatul de ea în mod deschis. Ea le dă copiilor ei adolescenței libertatea străzii, a terenului de joacă și a petrecerilor, chiar în toiul nopții. Tatăl este înduplecat să-i împrumute mașina lui, sau mai degrabă „mașina”. Trebuie admis că această mamă știe bine cât de departe va merge băiatul în chestiunile sexuale, deoarece ea știe inconștient că i-a înfometat într-o câțiva acest

demon când era mic. În copilăria lui mică, ea l-a substimulat sexual și emoțional în mod intenționat.

Am indicat în ce fel o anumită lipsă de mămolire din partea unor asemenea mame ar putea fi întemeiată istoric nu numai în puritanismul religios, ci și în continuarea inconștientă a

condițiilor istorice care au făcut periculos pentru un fiu să creadă mai mult în trecut decât în viitor, periculos să-și bazeze identitatea pe atașamentul față de casa părintească și pe excluderea unei posibile migrații în urmărirea unei șanse mai bune și periculos să pară un „bleg” în loc să fie un om care a învățat să tolereze o anumită cantitate de privațiuni și singurătate.

Am discutat dezvoltarea sentimentului corporal fundamental din reglarea mutuală a mamei și sugarului. Părți ale corpului sunt resimțite ca fiind „ale mele” și „bune” în măsura în care mediul înconjurător timpuriu le-a îngrijit și apoi, cu conotații adecvate, le-a încredințat treptat în grija copilului. Ariile cu cea mai mare încărcătură conflictuală rămân regiunile deconectate abrupt de sentimentul propriului corp și mai târziu de identitatea lui. Ele rămân arii răscolitoare în corpul care se dezvoltă rapid al adolescentului, adolescent care va fi peste măsură de preocupat și conștient de ele și suferă perioade de pierdere a contactului cu propriile părți corporale. Nu există nicio îndoială că acest adolescent, în cele mai intime sentimente ale lui, este detașat de organele lui genitale; ele au fost numite tot timpul „private” și nu în sensul că sunt proprietatea lui privată, ci că erau prea private chiar și pentru atingerea lui. El a fost amenințat (timpuriu și aproape accidental) cu

pierderea organelor lui genitale și, în acord cu autocenzura generală care este mecanismul lui defensiv preferat, s-a detașat de ele. Desigur, el nu este conștient de toate acestea. Exercițiile fizice viguroase îl ajută să-și păstreze intactă imaginea corporală și-i permit să-și exprime intruzivitatea prin intermediul obiectivelor sportive.

Autonomia Eului, așa cum am spus, depinde de definirea substanțială a privilegiilor și obligațiilor din timpul vârstei mersului la creșă. În lumina evoluțiilor recente, care implică adolescentul nostru, tot felul de influențe au slăbit legăturile afective bazate pe privilegii și obligații, în raport cu care copilul își poate dezvolta autonomia. Printre aceste influențe sunt descreșterea dimensiunilor familiei noastre și educația la oliță. Un mare grup de frați și surori se pot îngriji de acest lucru și există o egalitate fezabilă în împărțirea privilegiilor și obligațiilor între cel „prea mic” și cel „deja suficient de mare”. O familie mare, dacă este utilizată pentru acest scop, este o școală bună a democrației, în special dacă părinții învață treptat să se limiteze strict la rolul de îndrumători. Familiile mici accentuează diferențele cum ar fi sexul și vârsta. În urma exigențelor legate de educația timpurie privind curățenia, ordinea și punctualitatea, mamele din familiile mici se confruntă deseori cu câte un copil pe rând, într-un război de gherilă al nervilor și răbdării. Astfel, acest tip de mamă a adoptat fără ezitare sloganul științific că este mai bine să „condiționeze” copilul cât mai devreme posibil, *înainte* ca problema să devină o problemă legată de ambivalența lui musculară. Are sens pentru ea să se aștepte ca educația foarte

timpurie să conducă la o supunere automată și o eficiență maximă, cu minim de conflict. La urma urmei, la câini metoda funcționează. Împreună cu psihologia behavioristă a zilelor ei, ea n-a luat în considerare că, de fapt, câinii sunt antrenați să slujească omul și să moară, că ei nu vor fi forțați să reprezinte pentru puii lor ceea ce stăpânii lor au reprezentat pentru ei. Copiii trebuie în cele din urmă să-și educe propriii copii și orice sărăcire a vieții lor pulsionale de dragul evitării conflictelor trebuie considerată un potențial obstacol ce afectează mai mult decât o singură viață. Generațiile vor depinde de abilitatea fiecărui individ procreator de a-și întâmpina copiii cu sentimentul că a putut să salveze ceva din entuziasmul vital din conflictele proprii copilării. De fapt, asemenea principii ale educației

timpii nu funcționează lin de la început deoarece necesită un efort prea constant din partea părintelui: ele devin educația părintelui mai degrabă decât educația copilului.

Băiatul nostru a devenit, așadar, „normal”, dar a învățat, de asemenea, să asocieze atât mesele, cât și funcționarea intestinelor cu grija și graba. Campania lui întârziată pentru autonomie somatică a început, prin urmare, în împrejurări năucitoare, și aceasta cu un deficit inițial limpede al abilității băiatului de a face alegeri, deoarece aria lui de control fusese invadată înainte de a putea fie să protesteze, fie să se supună printr-o rezonabilă voință liberă. Aș dori să sugerez cu toată seriozitatea că educația controlului sfincterial și alte aranjamente inventate pentru a condiționa copilul înaintea abilității lui de autoreglare ar putea fi o practică foarte discutabilă în creșterea copiilor care, mai târziu, sunt așteptați să exercite o voință

puternică și liberă în calitate de cetățeni. Această arie a mediului social democratic a fost invadată de idealul mașinii care „funcționează fără conflicte”. Mare parte din apatia politică și-ar putea avea sursa într-un sentiment general că, la urma urmei, chestiunile care țin aparent de alegerea individului au fost probabil hotărâte dinainte — o stare de lucruri care devine chiar stare de fapt dacă părți influente ale electoratului o acceptă deoarece au învățat să privească lumea ca pe un loc unde adulții vorbesc despre alegeri, dar „aranjează” lucrurile astfel încât să evite conflictele deschise.

Cât despre așa-numita etapă oedipiană în care „copilul se identifică cu Supraeul părinților”, este extrem de important ca acest Supraeu să aibă un maximum de semnificație colectivă în termenii idealurilor epocii. Supraeul este suficient de sever doar în calitate de instituție, deoarece perpetuează intern relația adultului mare-și-furios cu copilul mic-dar-rău. Era patriarhală a exploatat adevărul evoluționist universal al unui „guvernator” moral internalizat și inconștient în anumite modalități, în timp ce alte epoci l-au exploatat în alte feluri. Constrângerea paternală conduce aparent la sentimente de vinovăție reprimite și la frică de castrare, ca rezultat al revoltei față de tată; cea maternală se concentrează pe sentimente reciproce de distrugere și abandon între mamă și copil. Așadar, fiecare epocă trebuie să-și găsească propria cale de a se ocupa de Supraeu ca potențialitate universală pentru supraviețuirea interioară, automată, a unei prăpăstii exterioare universale dintre adult și copil. Cu cât mai nespecifică este relația și cu cât mai neadecvat este

părintele în reflectarea prototipurilor și instituțiilor culturale în schimbare, cu atât va fi mai profund conflictul dintre identitatea Eului și Supraeu.

Autocenzura, totuși, îl salvează pe băiatul nostru de uzura morală. El pare să fie într-o relație rezonabil de bună cu Supraeul lui și rămâne astfel în pubertate și adolescență datorită unui aranjament ingenios în viața americană care diluează idealul tatălui. Idealul masculin al băiatului este rareori atașat tatălui așa cum este el receptat în viața de zi cu zi, idealul legându-se de obicei de un unchi sau un prieten de familie, dacă nu de bunic, așa cum îi este prezentat (deseori inconștient) de către mamă.

Bunicul, un bărbat puternic cu ambiții puternice (conform unui tipar american odată dominant, un alt amestec între mit și realitate), a căutat sarcini ingineresti noi și dificile în regiuni foarte îndepărtate una de alta. Cum rezolva prima dificultate, el le plasa altora sarcina și pleca mai departe. Soția lui îl vedea doar pentru a o lăsa iar însărcinată. Fiii lui n-

au putut ține pasul cu el și au rămas sedentari respectabili, uitați cu desăvârșire; numai fiica lui îi semăna și fizic, și caracterial. Totuși, identificarea ei foarte masculină nu i-a permis să-și ia un soț la fel de puternic ca influența ei tată. Ea s-a căsătorit cu un bărbat care, prin comparație, părea un bărbat moale, dar stabil, și s-a așezat la casa ei. Totuși, în multe privințe, ea vorbește ca bunicul. Nici nu știe cât de mult îl depreciază ea pe soțul sedentar și critică lipsa de mobilitate geografică și socială a familiei. Astfel, ea instaurează în băiat un conflict între obiceiurile sedentare asupra cărora insistă și obiceiurile

riscante pe care-l provoacă să le dezvolte. În orice caz, imaginea timpurie „oedipiană”, imaginea unui tată copleșitor de mare și grandios și stăpân al mamei, care trebuie să fie imitat sau înfrânt, devine asociată cu mitul bunicului. Ambele devin profund inconștiente și sunt ignorate prin preocuparea dominantă a învățării copilului cum să fie un frate corect, reținut și strict și, cu toate acestea, sănătos și încurajator. Tatăl scapă relativ de resentimentul băiatului doar dacă, desigur, nu se întâmplă să fie „demodat”, alienat sau un bărbat de tipul „șefului”. Altminteri, și el devine mai mult un frate mai mare. Mare parte din rivalitatea sexuală, ca și sexualitatea în general, a fost exclusă din conștient.

Băieții la care mă gândesc, aflați deja la începutul adolescenței, sunt înalți, deseori mai înalți decât tații lor, fapt la care fac referire prin glume condescendente. De fapt, se pare că ceva înrudit cu „relația glumeață” a indienilor se dezvoltă în această țară între tată și fiu. Aceste glume se aplică deseori acelei arii marginale unde pot spera „să scape basma curată”, adică să nu audă mama. Acest lucru stabilește o identificare mutuală ce ajută la evitarea oricărei opoziții directe și a oricărei înțeleștări clare a voințelor. Visele băieților indică faptul că abilitățile lor fizice și identitatea lor independentă le provoacă anxietate: deoarece odată, când erau mici, se temeau de aceiași tați care păreau atunci atât de înțelepți și puternici. Este ca și cum acești băieți ar merge pe sârmă. Numai dacă sunt mai puternici sau mai diferiți de tatăl lor real vor reuși să se ridice la înălțimea idealurilor lor secrete sau chiar la înălțimea așteptărilor mamelor lor; dar în același timp trebuie să

demonstreze că sunt mai slabi decât imaginea tatălui (sau bunicului) omnipotent din copilărie pentru a se elibera de anxietate. Astfel, în timp ce ei au devenit lăudaroși și lipsiți de scrupule în multe privințe, pot fi uimitor de blânzi și concilianți în altele.

Acolo unde este vorba despre inițiativa fiului, convenția îndeamnă tatăl, de asemenea, să-și limiteze orice tendință de a se lua la întrecere cu fiul lui. În acest scop, viitorul este accentuat în opoziție cu trecutul. Dacă fiii, în comportamentul lor de grup, par să fie organizați în urmărirea unui grad suplimentar de americanizare, este o obligație paternă să-și lase fiii să procedeze în felul lor propriu. De fapt, din cauza afinității lor mai mari cu tempoul și cu problemele tehnice ale viitorului imediat, copiii sunt într-un sens „mai înțelepți” decât părinții lor și chiar mulți copii sunt mai maturi în perspectiva lor asupra problemelor vieții cotidiene. Tatăl unor asemenea băieți nu-și ascunde relativa slăbiciune în spatele unei măști de patriarh. Dacă împărtășește cu fiul o admirație pentru un ideal, fie un jucător de baseball sau industriaș, comic, savant sau artist de rodeo, nevoia de a deveni asemenea idealului este subliniată fără a o împovăra cu problema înfrângerii tatălui. Dacă tatăl joacă baseball cu fiul lui, n-o face ca să-l impresioneze cu faptul că este aproape de perfecțiunea unui tip ideal comun (deoarece probabil nu este), ci, mai degrabă, se joacă împreună de-a identificarea cu acel tip ideal și există întotdeauna șansa, sperată de amândoi, că băiatul s-ar apropia mai mult de ideal decât a făcut-o tatăl lui.

Toate acestea nu exclud deloc faptul că tatăl este, potențial, un bărbat adevărat, dar el arată acest lucru mai mult în afara casei: în afaceri, în excursii și în club. Pe măsură ce fiul lui devine conștient de acest lucru, un nou respect, aproape surprinzător, se adaugă afecțiunii pe care i-o poartă. Există prietenii reale între tați și fiii lor.

Imaginile fraterne pășesc astfel apăsător sau delicat în golurile lăsate de paternalismul în declin; tații și fiii lucrează inconștient asupra dezvoltării unui tipar fratern care va împiedica revenirea reacționară a unor tipare oedipiene mai patriarhale fără ca, pe de altă parte, să conducă la o sărăcire generală a relației tată-fiu⁶⁵.

Cum îl crește pe acest băiat familia lui pentru democrație? Dacă e s-o luăm prea literal, abia am mai putea îndrăzni să punem această întrebare. Băiatul n-are habar de politică. „Demnitatea omului” nu i-a trecut niciodată prin cap. De fapt, nu resimte nici măcar vreun tip de indignare în sensul pozitiv de a deveni dureros de conștient de violarea unui principiu, cu excepția *incorectitudinii*. La începutul vieții, ea ia forma sentimentului de a fi deposedat de un drept din naștere, când frații mai mari și mai mici, pe baza superiorității sau inferiorității lor, cer privilegii speciale. Învățând pe propria-i piele despre obligație și privilegiu, ca fiind legate de putere și slăbiciune, el devine un susținător al corectitudinii (incorectitudinea, în principal în sporturi, este probabil singurul subiect care ar cauza ceva asemănător indignării) și, apoi, a autoritarismului de orice fel. „Mie nu-mi face nimeni una ca asta” este sloganul unei asemenea indignări. Este pandantul idealurilor mai eroice ale altor

națiuni de onoare, *honneur, droit* sau *fair play*. În timp ce acest băiat ar putea zâmbi complice la remarci denigratoare față de o rasă sau clasă socială inferioară, el nu este cu adevărat intolerant, deoarece o bună parte din viața lui este prea protejată și „restricționată” pentru ca el să fie în stare să ia o decizie individuală în această privință. Când este împotriva, el decide pe baza prieteniei, nu a civismului. Este privilegiul, și nu datoria lui să accepte un amic de orice fel. În ceea ce privește „civismul”, el pricepe în școală conceptul de comportament asociat acestei idei, dar nu-l leagă de politică. Altminteri, el se deplasează mai mult sau mai puțin conștient într-un labirint de privilegii, dispense, angajamente și responsabilități nedefinite. El vrea un succes general, vag, și este bucuros dacă îl poate obține pe drept ori dacă nu-i conștientizează nedreptatea. Referitor la acest lucru, trebuie spus că, în mare parte în mod implicit și din cauza unei perspective limitate și deseori din neglijență, băiatul nostru face mari necazuri colegilor săi cu pielea mai întunecată, pe care-i exclude din casa lui, gașca lui și din el însuși, deoarece a-i privi ca pe niște ființe umane reale i-ar putea cauza un vag disconfort. El îi ignoră, deși ar fi putut să le încurajeze participarea la identitatea americană luând mai în serios simplul principiu social că ceea ce nimeni n-are voie să-mi facă n-are voie să le facă nici altora.

Dar eu susțin că familia acestui băiat nutrește mai multă democrație decât la prima vedere. S-ar putea să nu reflecte democrația cărților de istorie și a editorialelor jurnalistice, dar reflectă o serie de tendințe care caracterizează, de bine, de rău, procesul democratic așa cum este și așa cum trebuie să se dezvolte. Trebuie

să indic aici una din acele analogii configuraționale între viața de familie și moravurile naționale care sunt greu de inclus într-un tipar teoretic, dar par a fi de cea mai mare însemnătate:

„Este o regulă nescrisă, dar fermă a Congresului că niciun grup nu va fi vreodată înfrânt printr-un vot (în împrejurări normale) referitor la orice chestiune care atinge interesele sale vitale.”⁶⁶ Această declarație se referă, desigur, la grupurile de interese politice (blocul fermierilor, argintarilor, prietenilor muncii etc.) care utilizează într-o manieră de forță, deși neoficială, polarizarea bipartită oficială și sunt folosite de ea. Uneori, ei contribuie cu o legislație pozitivă, dar deseori (ceea ce este uneori mai important) ei împiedică legislația neaevenită. Ceea ce rezultă din legislația pozitivă ar putea fi o legislație bună, dar ea trebuie, mai întâi de toate, să nu fie indezirabilă pentru niciun bloc major (la fel cum un candidat la președinție ar putea fi un om extraordinar, dar *trebuie* să fie un om acceptabil pentru oricare din grupurile de votanți). Acest principiu nu numai că previne dominația completă a vreunui grup, ci și le salvează pe fiecare de o dominație completă.

În mod asemănător, familia americană are tendința de a apăra dreptul membrului individual (inclusiv al părinților) de a nu fi dominați. De fapt, fiecare membru, pe măsură ce crește și se schimbă, reflectă o varietate de grupuri exterioare familiei, cu interesele și nevoile lor în schimbare: grupul ocupațional al tatălui, clubul mamei, gașca adolescentului și primii prieteni ai copilului. Aceste grupuri de interese determină privilegiile individului în familia lui; ele sunt cele care judecă

familia. Receptorul sensibil al stilurilor schimbătoare din comunitate și arbitru sensibil al luptei lor dinăuntru al căminului este, desigur, mama; și cred că această necesitate de a funcționa ca arbitru este încă un motiv pentru care mama americană ezită să-și reverse asupra copiilor tipul de iubire animalică naivă care, în toată ingenuitatea ei, poate fi atât de selectivă și nedreaptă și care, mai presus de orice, ar putea slăbi hotărârea copilului de a căuta la cei de-o vârstă cu el ceea ce familia nu poate și nu ar trebui să-i dea. Mama rămâne, într-un anumit sens, deasupra „partidelor” și intereselor; este ca și cum a trebuit să se asigure că fiecare partid și interes se dezvoltă cât mai viguros posibil, până în punctul în care ea trebuie să-și exercite dreptul de veto în interesul unui individ sau al familiei ca întreg. Aici, așadar, trebuie să ne așteptăm să găsim justificarea internă pentru o varietate de activități și inactivități; ele reprezintă nu atât ceea ce toți vor să facă, ci, mai degrabă, ceea ce, din toate informațiile disponibile, este cel mai puțin inacceptabil pentru toată lumea. Un asemenea aranjament interior este, desigur, ușor de deranjat de orice manifestare a unui interes personal, special, minoritar; și din acest motiv există multe ciondăneli aparent meschine oricând interesele intră în conflict. Familia are succes dacă problema este rezolvată până în punctul „acordului majorității”, chiar dacă acesta este dat cu ezitare; acest echilibru este subminat treptat de decizii frecvente în favoarea unui grup de interese, fie ei părinți sau copii. Acest compromis reduce într-un grad extraordinar diviziunea familiei în parteneri inegali care pot cere privilegiile pe baza vârstei, puterii, slăbiciunii sau bunătății. În schimb,

familia devine un teren de antrenament al toleranței diferitelor *interese*, nu a diferitelor *ființe*; a plăcea și a iubi au puțină legătură. De fapt, atât iubirea, cât și ura fățișe sunt menținute la minimum, deoarece ar putea slăbi fie echilibrul familiei, fie șansele membrului individual, fiindcă lucrul cel mai important este extinderea cerințelor pentru viitor, justificabile pe baza concesiilor făcute în trecut.

Semnificația tuturor acestora este, desigur, o profilaxie automată a autocrației și inegalității. Ea dă naștere, în general, unor oameni nedogmatici, gata să ajungă la înțelegeri și compromisuri. Face imposibilă iresponsabilitatea completă și face ca ura și războiul

familiale deschise să fie fenomen rare. Face, de asemenea, destul de imposibil pentru adolescentul american să devină ceea ce frații și surorile lui din alte țări mari au devenit atât de ușor: ideologi inflexibili. Nimeni nu poate fi sigur că are dreptate, dar toți trebuie să facă compromisuri, de dragul șanselor lor viitoare.

Aici, analogia cu un sistem bipartit este clară: politica americană nu este, ca în Europa, „un preludiu al unui război civil”; ea nu poate deveni nici complet iresponsabilă, nici complet dogmatică; și nu trebuie să încerce să devină logică. Este o mare mișcătoare a echilibrului instituțional în care trebuie să se înece absolutismele inflexibile. Pericolul este că asemenea absolutisme ar putea fi înecate într-un ocean de banalități acceptabile mai degrabă decât într-un compromis productiv.

În familie, pericolul corespondent este că interesele care sunt acceptabile pentru întreaga familie sunt arii atât de golițe de probleme reale încât viața de

familie devine o instituție de reverii paralele, unde fiecare membru este absorbit de programul său preferat la radio sau retras în spatele revistei preferate. Un tonus general slab de responsabilitate mutuală ar putea goli tiparul „majorității decidente” de indignarea ei inițială, și astfel de demnitatea ei.

Așadar, acolo unde în Europa adolescența ar conduce la un conflict cu tatăl și la necesitatea fie de a se revolta, fie de a se supune (sau, așa cum vom vedea în capitolul despre Germania, mai întâi se revoltă, apoi se supune), nu există, în general, nevoia unui asemenea efort în familia americană. Pendulările adolescenței tineretului american nu au de-a face în mod deschis cu tatăl, ci se concentrează mai degrabă pe grupul de colegi. Băiatul are o tendință delincventă, așa cum a avut și bunicul lui în vremurile când legile nu existau sau nu erau impuse. Acest lucru s-ar putea manifesta în acțiuni surprinzătoare de șofat periculos sau distrugeri ori risipe nepăsătoare, un pandant individual al jefuirii în masă a continentului. Acest lucru contrastează surprinzător cu mecanismele defensive ale autocenzurii ascetice — până când apare înțelegerea că pura nepăsare ocazională este replica necesară și supapa de siguranță a autocenzurii. Atât nepăsarea, cât și autocenzura sunt „resimțite” ca venind din interior; ele subliniază faptul că nu există niciun șef și că nu trebuie să se gândească prea mult.

Băiatul nostru este antiintelectual. Oricine gândește sau simte prea mult i se pare „un ciudat”. Această obiecție față de sentimente și gândire provine, într-o anumită măsură, dintr-o neîncredere timpurie în senzualitate. Ea semnifică o anumită

atrofiere în această arie, este reprezentativă pentru o anumită atitudine experimentală generală, a unei dorințe de nu a medita și a nu se hotărî până când explorarea neîngrădită prin acțiune a unui număr de șanse l-ar putea forța să gândească.

Dacă băiatul merge la biserică, și am sugerat că este protestant, el găsește un mediu social care nu-i solicită mult capacitatea de a se lăsa în voia emoțiilor legate de damnare sau mântuire sau chiar a simplei pietăți. În viața religioasă, el trebuie să-și dovedească valoarea printr-un comportament deschis care demonstrează disciplină prin autocenzură, câștigându-și astfel tovarășia tuturor acelorale căror destine bune și drepte sunt evident legitimate de Dumnezeu. Așadar, calitatea de membru al Bisericii face mereu lucrurile mai ușoare,

deoarece oferă în același timp o definiție lîmpede a statutului social și a încrederii cu care e investit în cadrul comunității. Încă o dată, sociologii, în critica lor întru câtva naivă și literală a „sistemului american al claselor sociale”, par uneori să treacă cu vederea necesitatea istorică a Americii de a găsi în comunitate și viața religioasă o plajă de activități acceptabile pentru toți cei implicați. Acest lucru necesită un principiu inițial de selecție și o oarecare uniformitate. Fără el, democrația nu ar fi început să funcționeze în această țară. Dar sociologii au dreptate când indică faptul că, mult prea des, calitatea de membru mai mult sau mai puțin exclusiv, sectarismul și necesitatea de a fi „în trend” conduce la o simplă aparență de congregație fraternă, unde obiceiurile vieții de familie sunt mai degrabă duse mai departe decât aduse la o concretizare politică sau spirituală.

Comunitatea religioasă devine o „mamă dominatoare” frigidă și pedepsitoare; Dumnezeu, un „tati” care în fața presiunii publice nu poate evita să nu aibă grijă de copii lui care se dovedesc demni de aceasta printr-o conduită de autocenzură și o înfățișare adecvată; în acest timp, confrății au obligația primară de a se dovedi demni de încredere printr-un comportament moderat în relațiile unii cu alții și prin abaterea tacticilor mai energice spre „străini”.

Tipul de adolescent despre care vorbesc aici nu este și nu va fi niciodată un individualist autentic. Dar ar fi greu să indic vreun individualist autentic în orbita experienței lui — cu excepția miticului bunic matern. Dar această imagine devine îngropată în autorestricționare sau este, în cel mai bun caz, ținută în suspensie pentru ziua în care, ca adult, el ar putea deveni „șef” al cuiva sau peste ceva.

Având acest nucleu de individualism, așa complicat cum este prin transmiterea maternă, adolescentul nostru este alergic la tipurile profesionale de individualism manifestate de scriitori și politicieni. N-are încredere nici în unii, nici în ceilalți — ei îl fac să se simtă inconfortabil, ca și cum i-ar reaminti că există ceva ce el ar trebui să fie sau ar trebui să facă, dar nu-și mai amintește ce. El nu a trăit, sau mai degrabă nu s-a confruntat decât cu autocrația mamei lui, care acum a devenit „mămoasă” în sensul inițial și cald pentru el. Dacă îi poartă pică, el încearcă să uite acest sentiment.

El este conștient că sora lui mai mare, suplă, îngrijită și impozantă, uneori pare să se supere aproape fizic în prezența mamei. Băiatul nu poate spune de ce;

dar acest lucru aparține ariei generale a capriciilor feminine pe care le ocolește prudent. El nu știe, nu vrea să știe povara pe care trebuie s-o poarte sora lui pentru a deveni femeie și mamă fără a deveni ca femeia care este mama ei. Deoarece ea trebuie să fie produsul autoconstruit al timpurilor *ei*; ea trebuie să lucreze asupra sieși într-o camaraderie competitivă cu toate celelalte fete care urmează și sunt modelate de noi standarde. Margaret Mead a descris impresionant sarcina dificilă pe care o împărtășesc aceste fete, și anume necesitatea de a menține o anumită doză de căldură și responsivitate sexuală de-a lungul anilor aparențelor calculate, când uneori până și naturalețea trebuie să fie o prefăcătorie⁶⁷. Criza surorii lui va veni când va deveni mamă și când vicisitudinile educației copilului vor aduce vrând-nevrând în prim-plan identificarea infantilă cu mama ei; dacă această rămășiță va fi decisivă depinde de regiune, clasă și tipul ei de soț.

Așadar, acest adolescent american, la fel ca toți adolescenții din toate țările care au intrat în era mașinilor, este pus în fața întrebării: libertate pentru ce și cu ce preț? Americanul se simte atât de bogat în oportunități pentru libera exprimare, încât deseori nu mai știe de ce anume este eliberat. Nici nu mai știe unde nu este liber; nu recunoaște autocrației săi nativi când îi vede. Ocupația lui imediată constă în a fi eficient și cuviincios.

Acest adolescent va deveni un lider eficient și destul de bun într-un anumit serviciu, un bun manager, un muncitor calificat sau un bun ofițer și-i vor plăcea cel mai mult perioadele de recreere cu „băieții” din organizațiile de care aparține. Ca

„specimen”, el ilustrează faptul că, în vreme de război sau pace, roadele educației americane sunt de găsit într-o combinație de abilitate mecanică nativă, autonomie managerială, *leadership* personalizat și toleranță discretă. Acești tineri sunt cu adevărat coloana vertebrală a națiunii.

Dar nu sunt cumva ei, ca bărbați, ciudat de dezinteresați de conducerea națiunii? Acești fii ai libertății nu pot fi altfel decât remarcabil de naivi, exagerat de optimiști și autocenzurați morbid în relațiile cu oamenii care îi conduc? Ei știu cum să accepte o însărcinare anume; pot fi zgomotoși la petreceri, dar, în general, ei se feresc de exagerări, fie că e vorba de bani sau cuvinte răsunătoare. Ei (teoretic) urăsc autocrații, dar tolerează șefia autoritară deoarece ei nu pot diferenția de obicei între un șef și un „șef”. Am menționat repetat această categorie a „șefului” și este momentul să afirmăm explicit că există șefi și „șefi”, așa cum există mămici și „mume” sau „mame dominatoare”. Folosim ambele cuvinte fără ghilimele în sensul mai colocvial și afectuos, în sensul de mămica mea, șeful meu, și vom desemna cu ghilimele „mămicile” care alcătuiesc „mamele (dominatoare)” care susțin mămoșirea discutată mai sus și „șefii” care fac pe zbirii, la care trebuie să ne referim acum.

Deoarece vechii autocrați au dispărut, și cei noi știu cum să se ascundă în spatele ambiguității limbajului care umple legislaturile și presa cotidiană, lupta industrială și divertismentul. „Șefii” (zbirii) sunt autocrați autoconstruiți și, așadar, se consideră pe sine și între ei ca fiind încununarea democrației. În măsura în care

este necesar, un „șef” rămâne în cadrul legii și pe cât posibil pătrunde cu îndrăzneală în vidul lăsat de fiii emancipați care au vrut să impună corectitudinea față de ceilalți. El caută arii unde legea a lăsat în mod intenționat teritoriul neacoperit (în scopul de a lăsa loc liber echilibrului instituțional și amendamentelor) și încearcă să-l folosească și să-l abuzeze în folosul propriu. El este cel care (ca să vorbim în termeni automobilistici) depășește și ia fața acolo unde alții lasă un mic spațiu în numele bunei-cuviințe și siguranței.

Aici nu este o chestiune de gust sau de principiu care mă face să mă alătur celor care critică pericolul șefiei tiranice. Abordez chestiunea din punctul de vedere al economiei psihologice. Am înțeles că „șefii” și „mașinile” sunt un pericol la adresa identității americane și, astfel, la adresa sănătății mentale a națiunii. Aceasta, deoarece ei prezintă generațiilor emancipate, generațiilor cu identități fluide, idealul unei autocrații a iresponsabilității. În ei se vede modelul aparent de succes, „al celui care se evaluează pe sine numai prin ceea ce «funcționează», prin acțiunile cu care poate scăpa basma curată și prin ceea ce pare să fie”. Ei fac din „funcționarea” însăși o valoare supremă. În pozițiile lor de putere autocratică în legislație, în industrie, în presă și în lumea divertismentului, ei operează cu știință sau cu

neștiință mașinăriile superioare pentru a amăgi fiii naivi ai democrației. Ei prosperă prin complicația „mașinăriei”, o mașinărie ținută intenționat complicată în scopul de a rămâne dependentă de profesionistul neînduplecat, expert al culiselor. Că acești bărbați funcționează ei înșiși ca niște mașinării este o chestiune pentru medicul

lor, psihiatrul lor sau antreprenorul lor de pompe funebre. Faptul că ei privesc lumea și conduc oamenii ca pe niște mașinării devine un pericol la adresa omului.

Gândiți-vă la adolescentul nostru. În copilăria sa timpurie, a fost pus în fața unei educații care a tins să-l transforme într-o mașină, într-un metronom. Astfel standardizat, el găsește ocazii, în copilăria mare, să dezvolte autonomie, inițiativă și competență practică cu promisiunea implicită că decența în relațiile umane, priceperea în detaliile tehnice și cunoașterea faptelor îi vor permite libertate de alegere în obiectivele lui, că identitatea liberei alegeri îi va echilibra autocenzura. Totuși, ca adolescent și bărbat, el se vede confruntat cu mașini superioare, complicate, de neînțeles și impersonal dictatoriale în forța lor de a uniformiza căutările și gusturile lui. Aceste mașinării își dau toată silința lor impresionantă de a-l transforma într-un idiot consumerist, un egocentric în căutare de divertisment și un sclav al eficienței, și asta prin a-i oferi ceea ce pare să ceară. Deseori, el rămâne imun și se ține de drumul lui: acest lucru va depinde masiv de soția lui pe care și-o alege, după cum se spune. Altminteri, ce poate deveni mai mult decât un adept copilăros sau un mic șef cinic, încercând să ajungă în culisele șefului mai mare sau un caracter nevrotic, un caz psihosomatic?

Așadar, de dragul sănătății sale emoționale, o democrație nu poate să-și permită să lase chestiunile să se dezvolte până în punctul în care tineretul inteligent, mândru în independența lui și cu o inițiativă arzătoare, trebuie să lase chestiunile legislative, legale și afacerile internaționale, ca să nu mai vorbim de probleme

legate de război și pace, în seama „cunoscătorilor din culise” și a „șefilor”. Tineretul american poate câștiga întreaga măsură a identității și vitalității lui numai fiind deplin conștient de tendințele autocratice din această țară și în oricare altă pe măsură ce apar aceste tendințe în mod repetat prilejuite de schimbările istoriei. Și aceasta nu numai deoarece conștiința politică nu poate regresa fără consecințe catastrofale, ci și pentru că idealurile politice sunt parte integrantă a unei evoluții în structura conștiinței morale care, dacă este ignorată, trebuie să conducă la boală.

Pe măsură ce analizăm ce consecințe trebuie să apară din pericolele specifice care amenință starea emoțională a națiunii, atenția noastră e captată de „mămoșenie” și „șefism”, cele două tendințe care au uzurpat locul paternalismului: stilul „mamei dominante” în alianță cu rigoarea autocratică a unui nou continent și zbirul „șefului” combinat cu autocrația mașinii și „mașinărilor”.

Revelațiile psihiatriei au început să demitizeze superstiția că pentru a stăpâni o mașină trebuie să devii o mașină și că pentru a crește niște stăpâni ai mașinii trebuie să mecanizezi impulsurile copilăriei. Dar să fie limpede că umanizarea copilăriei timpurii — așa cum a fost croit acest drum de către obstetricieni și pediatri luminați — trebuie să-și aibă echivalentul într-o reîntinerire politică. Bărbații și femeile din poziții de putere trebuie să facă un efort conjugat pentru a depăși concepția înrădăcinată că omul, spre binele lui, trebuie să fie supus

„mașinărilor" fie în politică, afaceri, educație sau divertisment. Adolescenții americani au o încredere profundă în inițiativa cu adevărat liberă: ei preferă o singură mare șansă unor sute

de certitudini mici sau medii. Însuși faptul că din același motiv nu se gândesc la revoltă (ca cei care par să se teamă că cineva le va limita sursele de informație) ne obligă să protejăm tineretul de o stare de lucruri care ar putea face ca gesturile lor de oameni liberi să pară goale și credința lor în om iluzorie și inefficientă.

Întrebarea timpurilor noastre este cum își pot păstra fiii noștri libertatea și cum și-o pot împărtăși cu cei pe care, pe baza unei noi tehnologii și a unei identități mai generale, trebuie să-i considere egali lor? Acest lucru face necesar pentru bărbații și femeile din poziții de putere să dea prioritate absolută, dincolo de rang, de convenție și de privilegiu, unicului efort care poate menține sănătoasă o țară democratică: efortul de a „aduce în față inteligența potențială a tinerei generații" (Parrington).

Am schițat câte ceva din dilema nepoților bărbaților realizați prin propriile puteri, ei înșiși nepoți ai rebelilor. În alte țări, tineretul încă este implicat în primele etape ale revoluției împotriva autocrației. Să revenim la unele din problemele lor istorice⁶⁸.

⁵² Roark Bradford, *John Henry*, Harper Bros, New York, 1931.

⁵³ A. Lomax și A Lomax (coord.), *Folksongs USA*, Duell, Sloan and Pearce, New York, 1974.

⁵⁴ Alfred Henry Lewis, *Wolfville Days*, Frederic A. Stokes Co., New York, 1902. Citat în B.A. Botkin, *A Treasury of American Folklore*, Crown Publishers, New York, 1944.

⁵⁵ *Colonel Crockett's Exploits and Adventures in Texas*, scrisă de el însuși, 1836.

⁵⁶ Lomax și Lomax, *op. cit.*

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ M. și T. Johnson, *Early American Songs*, Associated Music Publishers, Inc., New York, 1943.

⁶¹ Din *Singing America*, cu permisiunea National Recreation Association care deține drepturile de autor și a Editurii C.C. Birchard and Co.

⁶² Johnson, *op. cit.*

⁶³ Anna Freud, *Eul și mecanismele de apărare*, Editura Fundației Generația, București, 2002.

⁶⁴ See E.H. și K.T. Erikson, „The Confirmation of the Delinquent”, *Chicago Review*, iarna 1957.

⁶⁵ La pacienții psihanalitici importanța covârșitoare a bunicului este deseori vădită. El poate să fi fost fierar în lumea veche sau constructor de căi ferate în lumea nouă, un evreu încă mândru sau un sudist de modă veche. Ceea ce au în comun acești bunici este faptul că au fost ultimii reprezentanți ai unei lumi mai omogene, pricepuți și cruți cu bună intenție, disciplinați și pioși fără să-și piardă stima de sine. Lumea lor a inventat mașinării mai mari și mai bune ca jucăriile gigantice de la care nu se așteptau să conteste valorile sociale ale bărbaților care

le-au făurit. Meșteșugul lor persistă în nepoții lor sub forma unui sentiment de superioritate îndărătnic și furios. Fățuș inhibați, ei îi pot accepta pe ceilalți doar în termenii unui privilegiu dinainte stabilit. (E.H.E.)

⁶⁶ John Fischer, „Unwritten Rules of American Politics”, *Harper's Magazine*, 197: 27–36, noiembrie, 1948.

⁶⁷ Margaret Mead, *Male and Female*, William Morrow and Co., New York, 1949.

⁶⁸ De ce anume mi-a fost teamă în unele din pasajele acestui capitol? Cred că de clivajul interior dintre moralitatea existenței cotidiene, ideologiile vieții politice și dictatele neutre ale superorganizației moderne. Șefii sunt, cel puțin în această țară, pe cale să fie absorbiți de echipele mai blânde ale puterii manageriale. În alte statele naționale mai noi (care repetă un secol al istoriei noastre în câteva decenii, o varietate de ideologii revoluționare aduc la putere șefi ai mașinării de partid, ai mașinăriilor militare și industriale, ai organizațiilor muncitorești etc. Manifestarea frecventă a dezorientării etice a vârstei de mijloc, încărcată de gestionarea schimbărilor neprevăzute, forțează mare parte a tineretului fie la un conformism apatic, fie la detașare cinică. Morala este că beneficiul de identitate câștigat prin revoltele de succes împotriva sistemelor îmbătrânite nu garantează în sine valorile necesare pentru o etică a puterii mature. Dacă omul permite eticii sale să depindă de mașinăriile pe care le poate pune în funcțiune, uitând să integreze copilăria și societatea, el s-ar putea trezi legat fără scăpare de proiectele unei distrugerii totale, împreună cu cele ale producției totale. (Pentru o discuție a sentimentului moral,

ideologic și etic în dezvoltarea umană, vezi articolul meu „The Golden Rule and the Cycle of Life”, *Harvard Medical Alumni Bulletin*, decembrie 1962.) (E.H.E.)

CAPITOLUL 9

Legenda copilăriei lui Hitler

Adolf Hitler și acoliții săi au fost cel mai feroce grup de exploatare ai luptei pentru propria identitate a unei națiuni. Timp de mai mult de o decadă, ei au fost stăpânii incontestabili, în plan politic și militar, al unui mare popor întreprinzător și cultivat. Pentru oprirea acestor demagogi, specialiști în vorbe goale, deveniți un pericol pentru întreaga civilizație occidentală, a fost nevoie de mobilizarea tuturor resurselor celor mai dezvoltate națiuni industriale ale lumii.

Azi, Occidentul preferă să ignore semnul de întrebare care se ridică astfel asupra conceptului de progres liniar. El speră că, bineînțeles, după ce vor fi hrăniți și înșcriși într-un cadru reglementat de armatele de ocupație, aceiași germani vor deveni din nou buni consumatori, ușor de controlat; se vor întoarce la *Kultur* și vor uita pentru totdeauna nebuneasca experiență militară în care s-au lăsat târâți.

Oamenii de bună-credință trebuie să creadă în miracolul psihologic la fel ca și în cel economic. Totuși, eu nu cred că vom îmbunătăți șansele de dezvoltare umană în Germania, și nici altundeva, dacă vom uita prea repede ceea ce s-a întâmplat acolo. Mai degrabă, este datoria noastră să recunoaștem că miracolul întunecat al nazismului a fost doar versiunea germană (superb planificată și perfect executată) a unui potențial contemporan universal. Tendința rămâne și spiritul lui Hitler se bazează pe asta.

Căci națiunile, la fel ca indivizii, nu se definesc doar prin vârfuri de împlinire civică, ci și prin punctele cele mai slabe ale identității lor colective: sunt, de fapt, definite prin distanța, (și calitatea distanței), dintre aceste două extreme. Germania național-socialistă a oferit o ilustrare exemplară a faptului că o societate în expansiune este pusă în pericol de propriul progres, prin aceea că acesta divide vechea conștiință, periclitează identitățile incomplete și eliberează forțe distructive care, de acum, se pot materializa cu eficiența rece a noilor supermecanisme administrative. Voi face, prin urmare, un pas înapoi, reluând câteva din recomandările scrise pentru o agenție guvernamentală din Statele Unite la începutul celui de-al Doilea Război Mondial, în așteptarea — o, cu câtă aroganță — a primilor prizonieri naziști. O parte din aceste recomandări par deja învechite. Dar problemele psihologice prezentate aici nu au dispărut peste noapte nici din Germania, nici din continentul căruia Germania îi este centru. În orice caz, istoria îi învață doar pe aceia care nu sunt mult prea dornici să o uite.

Am să iau ca referință cel mai mieros și ademenitor cântec pornit din fluierul fermecat al propagandei: povestea copilăriei lui Hitler, relatată în *Mein Kampf*.

*În acest orășel de pe Inn, aureolat de acel martiriu german, orășel bavarez de sânge, dar politicește austriac, locuiau părinții mei către anul 1890. Tatăl meu era un funcționar conștiincios, mama vedea de casă, plină de grijă și de dragoste față de copiii ei.*⁶⁹

Structura frazei, tonul, indică faptul că ceea ce va urma va fi un basm; și, într-adevăr, îl vom analiza ca pe una din părțile unei încercări moderne de a crea un mit. Dar un mit, vechi sau nou, nu este o minciună. Nu are rost să încercăm să demonstrăm lipsa de bază reală și nici că povestea este un fals sau e lipsită de sens. Cei care cred în basm nu-i vor pune niciodată la îndoială adevărul sau logica; iar puținii care s-ar îndoi vor găsi că rațiunea este blocată în această situație. Prin urmare, pentru a studia critic un mit trebuie analizate imaginile și temele pe care le propune, precum și relația acestora cu spațiul cultural în care se desfășoară.

1. Germania

Acest orășel... cu sânge bavarez, dar politicește austriac... aureolat de acel martiriu german...

Hitler s-a născut în orașul austriac Braunau, lângă frontiera germană. Aparținea, deci, minorității germane din Imperiul Austro-Ungar.

În Braunau, după cum își amintește, a existat un anume Palm care a fost executat de soldații lui Napoleon pentru tipărirea unui pamflet intitulat *La ceasul celei mai mari umilințe a Germaniei*. În centrul orașului se află un monument dedicat acestuia.

Pe vremea lui Palm nu exista, desigur, un *Reich* german. De fapt, unele din statele germane aveau chiar alianțe militare cu armata lui Napoleon. Dar, folosind termenul atotcuprinzător „Germania”, Palm, care a fost predat autorităților franceze de către poliția austriacă, a devenit un idol al mișcării naționaliste pentru Germania Mare.

Apelând la martiriul lui Palm și la rezistența acestuia în fața sinistrului *Bonaparte*, povestea începe prin a descrie opoziția eroică a tânărului Adolf în fața tatălui său și vorbește despre ura minorității germane față de împăratul Austriei. Micul Adolf aparține, după cum ne spune, „acelora care așteaptă cu o feroare dureroasă ceasul care le va îngădui să se întoarcă la sânul mult iubitei lor mame” — Germania.

Aici începe imageria lui să evoce relații de familie care identifică limpede situația lui „oedipiană” în relație cu problemele naționale ale țării sale. El se plânge că această „mult iubită mamă... tânărul Reich”, prin „nefericita alianță cu *iluzoriul stat austriac*... a susținut ea însăși exterminarea lentă a germanismului din vechea monarhie”.

Mama lui Hitler era cu douăzeci și trei de ani mai tânără decât soțul ei; și, după cum vom vedea, mama, ca o bună soție din vremea aceea, își susținea necondiționat bărbatul care o bătea. Tatăl era un bețiv și un tiran. Această formulă în sine sugerează imagistica națională și domestică a lui Hitler: tânăra mamă ce își trădează fiul care tânjește după dragostea ei pentru tiranul senil. Astfel, experiența micului Adolf se contopește cu cea a minorității germane care refuză să cânte imnul austriac „Gott erhalte Franz den Kaiser”, înlocuindu-l cu „Deutschland über alles”. Hitler continuă: „Rezultatele directe ale acestei perioade au fost acestea: în primul rând, am devenit naționalist; în al doilea rând, am învățat să înțeleg și să pătrund adevăratul sens al istoriei... astfel încât, la cincisprezece ani, înțelegeam deja diferența între patriotismul dinastic și naționalismul popular”.

O asemenea coincidență tematică, aparent naivă, poate duce ușor — mult prea ușor — la o interpretare psihanalitică a primului capitol din *Mein Kampf* drept o confesiune involuntară a unui complex oedipian. Această interpretare ar sugera că dragostea lui Hitler pentru tânăra sa mamă și ura față de tatăl său vor fi luat proporții morbide și că acest conflict i-a format iubirea și ura și l-a împins să salveze

sau să distrugă oameni și popoare care ar „reprezenta” mama și tatăl său. S-au scris în literatura psihanalitică articole care susțin o asemenea cauzalitate simplă. Dar este evident că un simplu complex individual nu este suficient pentru a transforma un individ într-un revoluționar de succes — este nevoie de mult mai mult. Complexul creează pasiunea inițială, dar, dacă este prea puternic, va paraliza elanul revoluționar în loc să-l stimuleze. Utilizarea izbitoare a imageriei parentale și familiale în discursul public este un amestec bizar de confesiune naivă și propagandă subtilă caracteristică histrionicului de geniu. Goebbels a știut asta și și-a sfătuit bine stăpânul — până aproape de final.

Nu voi reveni acum asupra literaturii psihiatrice care l-a prezentat pe Hitler ca fiind „un psihopat paranoic”, „un amoral infantil și sadic”, „un efeminat supracompensat” sau „un nevrotic măcinat de compulsia de a ucide”. În anumite momente a fost, fără îndoială, toate la un loc. Dar, din nefericire, a fost ceva mai mult și ceva peste toate acestea. Capacitatea sa de a acționa și de a genera acțiune a fost așa de rară, încât pare inadecvat să aplicăm discursului său metodele obișnuite de diagnostic. Hitler a fost, înainte de toate, un aventurier la o scară imensă. Personalitatea unui aventurier seamănă cu cea a unui actor, pentru că aventurierul trebuie să fie gata tot timpul să joace, ca și cum și le-ar fi ales singur, rolurile schimbătoare impuse de capriciile destinului. Comportamentul insuportabil și bizar al lui Hitler „din culise” este foarte des întâlnit la actori, nemaivorbind despre comportamentul lui în relațiile sexuale. Fără îndoială că avea trăsături periculoase de tip borderline.

Totuși, a știut cum să joace la limită, cum să pară că ar merge prea departe, după care să revină brusc la auditoriul lui încremenit. Hitler știa, de asemenea, cum să-și exploateze propria isterie. Vracii au, la rândul lor, asemenea calități. Pe scena istoriei Germaniei, Hitler a intuit până la ce limită poate personalitatea sa să reprezinte, într-un abandon isteric, tot ce trăia în fiecare german care îl citea sau asculta. Astfel, rolul pe care l-a ales spune multe despre auditoriul său, ca și despre el; exact acest lucru, care pare morbid și bizar pentru un nongerman, va deveni cea mai convingătoare arie a „cântărețului vrăjitor” pentru publicul german.

2. Tatăl

Tatăl meu era un funcționar conștiincios...

În ciuda acestei caracterizări sentimentale a tatălui, Hitler alocă o parte importantă din primul capitol reiterării afirmației conform căreia nici tatăl, nici „altă putere pământească nu va face din el un funcționar”. Știa deja din adolescența timpurie că viața de funcționar nu-i poate aduce nimic bun. Cât de diferit era de tatăl său! Chiar dacă tatăl său, de asemenea, se răzvrătise în adolescență și la vârsta de treisprezece ani fugise de acasă pentru a deveni „ceva «mai bun»”, se întorsese totuși după douăzeci și trei de ani ca să devină un mic funcționar. Și „nimeni nu-și mai amintea de băiețelul de atunci”. Această rebeliune zadarnică, scrie Hitler, l-a îmbătrânit pe tatăl său înainte de vreme. După care Hitler demonstrează, punct cu punct, o tehnică de rebeliune mai bună decât cea a tatălui său.

Este, oare, aceasta o dezvoltare naivă a urii patologice împotriva tatălui său? Sau este o propagandă subtilă care îi dă acestui german austriac dreptul să creadă că povestea copilăriei sale va avea o influență decisivă asupra masei germanilor din Reich?

Bineînțeles, nu toți germanii au avut tați ca al lui Hitler, dar mulți dintre ei au avut, fără îndoială asemenea părinți. Dar, după cum se știe, o temă literară nu trebuie să fie adevărată ca să fie convingătoare: doar trebuie să pară adevărată, să pară că se referă la ceva personal, profund și vechi. Problema se pune, atunci, dacă

poziția tatălui german în familie l-a făcut să acționeze — ori în permanență, ori suficient de mult timp, ori în anumite momente — în așa fel încât să creeze în propriul fiu o imagine *interioară* care să aibă o oarecare corespondență cu prezentarea publică a bătrânului Hitler.

La prima vedere, poziția tatălui în familia germană de clasă mijlocie de la sfârșitul secolului XIX—începutul secolului XX ar fi putut fi similară cu versiunile victoriene ale „vieții cu tata”. Dar modelele de educație sunt evazive. Ele variază odată cu familiile și indivizii; pot rămâne în umbră ca să reapară în perioade de criză serioasă; pot fi contraccarate de încercări hotărâte ale indivizilor de a-și afirma diferența.

Voi prezenta aici o versiune impresionistă a ceea ce eu consider un model de tată german. Este reprezentativ felul în care compozițiile fotografice ale lui Galton sunt reprezentative pentru subiectul fotografiilor lui.

Când tatăl vine acasă de la muncă, toți stau smirnă în fața sa. Mama — deși adesea este stăpânul neoficial al casei — se comportă suficient de diferit încât copilul să observe. Ea se grăbește să îndeplinească capriciile tatălui și să nu-l înfurie. Copiii își țin respirația, pentru că tatăl nu este de acord cu „prostiile” — altfel spus, cu starea de spirit feminină a mamei sau joaca copiilor. Mama trebuie să fie la dispoziția lui cât timp este acasă; comportamentul lui sugerează că privește cu dezaprobare asocierea dintre mamă și copiii, în care s-au complăcut în absența sa. El vorbește adesea cu mama precum vorbește cu copiii, așteaptă respect și obediență și îi taie vorba de fiecare dată. Băiețelul simte că toate legăturile plăcute cu

mama sunt ca un ghimpe în coasta tatălui și că dragostea și admirația ei — modelul multor împliniri și realizări de mai târziu — pot fi posibile numai fără știrea tatălui sau împotriva voinței lui explicite.

Mama amplifică acest sentiment nespunându-i tatălui despre unele „prostii” sau răutăți ale copilului (dacă și când dorește); în același timp, își poate exprima dezaprobarea pârându-l tatălui, făcându-l pe acesta de multe ori să aplice pedepse corporale pentru fapte de ale căror detalii nu este interesat. Băieții sunt răi și pedepsele nu sunt niciodată nejustificate. Mai târziu, când băiatul își va observa tatăl în societate, când va observa supunerea tatălui său în fața superiorilor și când va vedea sentimentalismul său excesiv atunci când bea sau cântă cu tovarășii săi, băiatul dobândește primul ingredient pentru *Weltschmerz*: o îndoială profundă față de demnitatea umană — sau, în orice caz, față de babac. Toate acestea, desigur, există concomitent cu respectul și dragostea. Totuși, în timpul furtunilor adolescenței, atunci când identitatea băiatului trebuie să elucideze relația cu imaginea tatălui, acest lucru va duce la severa pubertate germană, care este un amestec ciudat de răzvrătire și „păcat secret”, delincvență cinică și ascultare supusă, romantism și deznădejde, și care poate distruge spiritul băiatului pentru totdeauna.

În Germania, acest model are antecedente tradiționale. El s-a întâmplat mereu pur și simplu, deși nu a fost, bineînțeles, „planificat”. Într-adevăr, unii tați care au urât profund modelul în propria lor copilărie au dorit cu disperare să nu-l aplice copiilor lor. Dar această dorință a eșuat mereu traumatic în perioadele de criză.

Alții au încercat să reprime modelul, dar au sfârșit prin a-și spori nevrozele atât ale lor, cât și ale copiilor lor. Adesea, băiatul a simțit că tatăl însuși a fost nefericit în neputința sa de a rupe cercul vicios, iar față de această impotență emoțională, băiatul nu putea simți decât milă și dezgust.

Ce a făcut atunci ca acest conflict să capete o dimensiune atât de fatidică la scară largă? Ce diferențiază — într-un mod inconștient, dar decisiv — răceala și asprimea trășăturilor tatălui neamț față de trășăturile altor tați din Europa Apuseană? Cred că diferența constă în lipsa esențială de autoritate interioară reală a tatălui german — autoritatea care să rezulte dintr-o integrare a idealului cultural și a metodei educaționale. Accentul cade aici pe „neamț” în sensul de *neamț al Reichului*. Adesea când vorbim de specificități germane ne referim la regiunile germane, la cazuri „tipice”, chiar dacă izolate, unde autoritatea interioară a tatălui german pare profund întemeiată, bazată pe vechea *Gemütlichkeit*⁷⁰ din zonele rurale sau din orașele mici; sau pe urbanul *Kultur*⁷¹, pe creștinul *Demut*⁷², pe profesionalul *Bildung*⁷³ sau pe spiritul de reformă (*Reform*). Important este că toate acestea nu presupun o semnificație integrată la nivel național la fel ca imagistica Reichului devenită dominantă sau ca industrializarea care a subminat stratificarea socială anterioară.

Duritatea este productivă doar în cazul în care domnește un sentiment de obligație, un sentiment al demnității în supunerea voluntară. Aceasta totuși poate fi oferită doar de o cauză integratoare: o cauză care unește trecutul și prezentul, în

acord cu schimbările instituțiilor economice, politice și spirituale.

Celelalte națiuni occidentale au avut parte de revoluții democratice. Acestea, așa cum a demonstrat Max Weber, s-au identificat, în timp, cu idealurile aristocrației preluând treptat privilegiile ei. Astfel, există câte un cavaler în fiecare francez, câte un gentleman anglo-saxon în fiecare englez și câte un aristocrat rebel în fiecare american. Aceste idealuri, combinate cu cele revoluționare, au creat conceptul de „om liber” — un concept care presupune drepturi inalienabile, spirit de sacrificiu și vigilență revoluționară neîncetată. Din motive pe care le vom discuta în cartea de față în legătură cu conceptul de *Lebensraum*⁷⁴, identitatea germană nu a integrat niciodată pe de-a întregul o asemenea imagistică la o scară suficient de largă cât să influențeze modurile educaționale inconștiente. Autoritatea și asprimea părintelui mediu din Germania nu s-au suprapus peste sensibilitatea și demnitatea care provin din participarea la o cauză integratoare. Mai degrabă, părintele mediu, în mod obișnuit sau în momente decisive, a ajuns să reprezinte obiceiurile și etica sergentului-major german sau a micului funcționar care, „îmbrăcat cu uniforma autorității”, nu era niciodată mai bun, ci doar în pericolul permanent de a fi mai rău, și care și-a vândut dreptul natural de a fi un om liber pentru un titlu oficial sau o pensie pe viață.

În plus, a existat degradarea unei instituții culturale care se îngrijea de rezolvarea conflictului adolescentului în formele tradiționale (și regionale). Pe vremuri, de exemplu, exista *Wanderschaft*-ul: băiatul pleca de acasă pentru a deveni ucenic

în țări străine cam la vârsta (sau puțin mai târziu) la care Hitler și-a anunțat opoziția și la care tatăl lui a fugit de acasă. În perioada imediat prenazistă, o eventuală ruptură fie mai avea încă loc, cu tunete paterne și lacrimi materne, fie se producea în conflicte mai puțin dure și mai puțin eficace, deoarece erau mai individualizate și, adesea, nevrotice, fie conflictul era reprimat, caz în care era distrusă nu relația tată-fiu, ci relația fiului cu el însuși. De multe ori, profesorii (exclusiv bărbați) au fost nevoiți să suporte greul acestui conflict, în timp ce băiatul își extindea ostilitatea lui idealistă sau cinică asupra întregului *Bürgerlichkeit* — băiatul german disprețuia acum toată această lume a „umililor cetățeni”. Conotația cuvântului „Bürger” este greu de transmis. Nu este echivalent cu termenul robust

de „burghez”; nici cu acel „bourgeois” al tinerilor revoluționari cu conștiință de clasă; și cel mai puțin se poate identifica cu „citoyen”, cetățeanul mândru și responsabil, care, acceptând obligații egale, își afirmă dreptul la individualitate. Mai degrabă înseamnă un tip de adult care și-a trădat tinerețea și idealurile, găsind refugiu într-un conservatorism servil și meschin. Această imagine a fost adesea folosită pentru a indica faptul că tot ceea ce este „normal” a fost corupt, și ceea ce e „decent” este slab. La fel ca *Wanderbirds*⁷⁵, adolescenții se complăceau într-o viziune romantică a uniunii cu natura, împreună cu mulți alți răzvrătiți, legați prin profesie sau convingere, conduși de către un anumit tip de lideri ai tineretului. Un alt tip de adolescent, „geniul singuratic”, ține un jurnal, scrie poezii și tratate; la cincisprezece ani se va plânge, precum Don Carlos, cu cea mai autentic germană lamentație

adolescentină: „Am douăzeci de ani și până acum n-am făcut nimic nemuritor”. Alții formează mici grupuri de intelectuali cinici, de delincvenți, de homosexuali sau de șoviniști-rasiști. Trăsătura comună a tuturor acestor activități o reprezintă, însă, excluderea influenței tatălui fiecăruia și adeziunea la o oarecare entitate de factură mistico-romantică: Natura, Patria, Arta, Ființa etc., care vor fi superimagini ale mamei neprihănite, cea care nu îl va trăda pe băiatul rebel aceluia căpcăun, tatălui adică. Dacă se presupunea de obicei că mama va susține deschis sau tacit, sau chiar invidia o asemenea libertate, atunci tatăl era dușmanul său de moarte. Dacă el nu va reuși să manifeste suficientă ostilitate, atunci va fi provocat intenționat, deoarece opoziția lui este sufletul acestei experiențe.

În acest stadiu, băiatul german ar fi preferat să moară decât să recunoască faptul că este pe un drum greșit, iar această pornire excesivă spre utopismul total îi va stârni un sentiment de vină bine înrădăcinat și îl va duce la epuizare totală. Identificarea cu tatăl, care oricum a fost bine stabilită în copilăria timpurie, va ieși în prim-plan. Într-un fel complicat, înșelătoarea Soartă (adică realitate) îl va face un *Bürger* — un „umil cetățean” purtând povara păcatului de a-și fi sacrificat geniul diavolului și unei simple familii, unei simple soții și unor copii pe care-i poate avea oricine.

Bineînțeles, această descriere este atât de stereotipă, încât frizează caricaturalul. Totuși, cred că au existat atât tipul nedisimulat, cât și tipul ascuns și că această ruptură între rebeliunea individualistă precoce și cetățenia obedientă și

deziluzionată a contribuit în mod determinant la imaturitatea politică a germanului: rebeliunea adolescentină a fost forma eșecului individualismului și spiritului revoluționar. În opinia mea, tații germani nu numai că nu s-au opus rebeliunii, dar au și încurajat-o inconștient, ca pe o modalitate eficientă de a păstra controlul patriarhal asupra tinerilor. Pentru că, odată ce Supraeul părintelui este ferm înrădăcinat încă din copilărie, tinerii pot fi lăsați un pic din mână: nu-și vor îngădui ei înșiși să meargă prea departe.

În caracterul neamului din Reich, această stranie combinație de rebeliune idealistă și supunere obedientă a condus la un paradox. Firea germană este autorestrictivă și înclinată spre cruzime, dar idealurile ei sunt schimbătoare și, cum s-ar spune, fără adăpost. Germanul este aspru cu sine și cu ceilalți, dar asprimea excesivă fără o autoritate interioară generează amărăciune, teamă și răzbunare. În lipsa unui sistem de idealuri, germanul va aborda obiective contradictorii și chiar evident distructive cu o convingere oarbă, cu dezinteres inuman față de sine și cu un perfecționism extrem.

După înfrângerea și revoluțiile din 1918, acest conflict psihologic a luat proporții catastrofale în rândul clasei de mijloc germane; iar clasa de mijloc include oriunde, în mare măsură, și clasa muncitoare atâta timp cât aceasta aspiră la acest statut. Servilismul față de clasele superioare, care pierduseră războiul, a încetat dintr-odată să mai semene cu o subordonare reală. Inflația pune în pericol pensiile. Pe de altă parte, masele oarbe nu erau pregătite nici să anticipeze, nici să

uzurpe rolul cetățeanului liber sau pe cel al muncitorului cu conștiință de clasă. Este evident că numai în aceste condiții a putut imagistica lui Hitler să convingă atâția oameni și să paralizeze încă și mai mulți.

Nu am să pretind că tatăl lui Hitler, în felul său necioplit, așa cum a fost prezentat în relatările defavorabile, ar fi tatăl neamț tipic. Se întâmplă frecvent în istorie ca o experiență personală extremă sau doar atipică să se potrivească atât de bine pe un conflict universal latent încât un moment de criză să propulseze personajul într-o poziție reprezentativă. Să ne amintim că mari națiuni pot să aleagă un lider din afara granițelor, așa cum Napoleon venea din Corsica sau Stalin din Georgia. De fapt, copilăria tipică universală este cea care stă la baza fermecării germanului care a citit despre tinerețea lui Hitler. „Oricât de tenace se vădea tatăl meu pentru a-și duce la bun sfârșit planurile, fiul nu era mai prejos în încăpățânarea cu care refuza o idee de la care nu aștepta nimic bun. Nu voiam să devin funcționar." Această combinație de revelație personală și propagandă subtilă (însoțită de acțiunea puternică și hotărâtă) purta cu ea cel puțin convingerea universală pe care o aștepta revolta mocnită din tinerețe: niciun bătrân, fie el tată, împărat sau zeu, nu poate să stea în calea iubirii sale pentru mama Germanie. În același timp, este dovada că adulții, trădându-și revolta din adolescență, și-au pierdut demnitatea de a conduce tineretul german, care, prin urmare, își va „modela propriul destin". Atât tații, cât și fiii puteau de acum să se identifice cu Führerul, un adolescent care nu s-a dat bătut niciodată.

Psihologii exagerează rolul pe care îl poartă atributele patriarhale pentru imaginea istorică a lui Hitler; el e adolescentul care refuză să devină „tatăl" sub orice formă, fie ea de Kaiser sau președinte. Hitler nu va repeta greșeala lui Napoleon. El este Führerul: fratele cel mare care a preluat prerogativele tatălui fără a se supraidentifica cu acesta. Numindu-și tatăl „bătrân, dar totuși copil", Hitler își rezervă poziția aceluia care deține puterea supremă, rămânând totuși tânăr. El este adolescentul pur, cel care a ales altceva decât fericirea civilă, liniștea mercantilă și pacea spirituală: este liderul de gașcă ce îi ține pe băieți împreună solicitând admirația acestora, terorizându-i și implicându-i cu abilitate în acțiuni criminale din care nu se mai pot retrage. A fost, totodată, și un exploatator fără scrupule al eșecurilor parentale.

„Chestiunea profesiei mele avea să fie rezolvată mai repede decât mă așteptam. Aveam treisprezece ani când, pe neașteptate, mi-am pierdut tatăl. [...] Mama se socotea obligată să-mi supravegheze mai departe educația conform dorinței tatei, cu alte cuvinte în vederea carierei de funcționar." Apoi, Hitler s-a îmbolnăvit grav de plămâni, și „înta dorințelor mele ascunse și a luptei mele perseverente era dintr-odată atinsă". Mama a trebuit să cedeze și să-i dea băiatului bolnav ceea ce îi refuzase celui sănătos și încăpățânat: acordul de a se pregăti să devină artist. Ceea ce a și făcut — și a picat examenul de admitere la școala națională de artă. Apoi, mama lui a murit. Hitler era acum liber — și singur.

Eșecul profesional care a urmat eșecului școlar timpuriu a fost raționalizat

retrospectiv ca semn al tăriei de caracter și al tenacității juvenile. Este cunoscută tendința lui Hitler de mai târziu de a aprecia asemenea eșecuri socio-profesionale în alegerea subalternilor. Asemenea preferințe au fost posibile numai prin obiceiul german al acelei perioade de a ghici în eșec un semn al geniului nemanifestat: educația „umanistă” a suferit mult timp de pe urma acestui clivaj: aprecierea disciplinei și simțului datoriei, în paralel cu glorificarea rebeliunii nostalgice a poetului.

În relațiile cu generația „veche” dinăuntru sau din afara Germaniei, Hitler a avut, prin urmare, rolul încăpățânatului, deviantului și al cinicului, așa cum apare în descrierea relației cu tatăl sau. De fapt, de câte ori a simțit nevoia să-și justifice public acțiunile, el le oferea acest cadru, la fel ca în primul capitol din *Mein Kampf*. Tiradele lui se concentrează pe imaginea liderilor străini — Churchill ori Roosevelt — ca fiind ori tiranul feudal, ori nebunul senil. După care a creat o a doua imagine, aceea a fiului bogat, abil și cinic-decadent: dintre toți oamenii, i-a ales pentru acest portret pe Duff-Cooper și Eden. Și, într-adevăr, germanii s-au înduplecat în fața angajamentelor lui neîndeplinite, atâta timp cât Hitler, adolescentul dur, părea că profită doar de senilitatea altora.

3. Mama

... vedea de casă, plină de grijă și de dragoste față de copiii ei.

În afară de această imagine feerică, Hitler nu spune prea multe despre mama lui. Menționează din când în când îngrijorarea maternă legată de bătaile în care el, băiatul erou, era implicat și faptul că ea s-a simțit „obligată” (mai mult din datorie decât din convingere) să-l sprijine să-și continue studiile; dar, în curând, va muri și ea. Și-a respectat tatăl, spune el, dar pe mamă a iubit-o.

Despre „copiii ei” nu pomeniște nimic, Hitler nefiind vreodată fratele nimănui.

Este incontestabil faptul că Hitler, aventurierul histrionic și isteric, avea un atașament patologic față de mamă, dar acest lucru este mai puțin important aici. Pentru că, patologic sau nu, el împarte abil imaginea mamei în două categorii cu mare valoare propagandistică: gospodina iubitoare, copilăroasă, cu un ușor aer de martiră, care se potrivește într-un mediu călduț și confortabil — și, pe de altă parte, fecioara de fier sau de marmură, gigantică, monumentul unui ideal. În contrast cu penuria de referințe la propria mamă, imageria lui abundă în imagini de personaje materne supraumane. În acest basm-german-din-Reich nu apare ideea că Hitler s-ar fi născut în Braunau din simplul motiv că acolo trăiau părinții lui; din contră, „soarta e cea care a desemnat locul în care m-am născut”. Momentul concepției sale nu este nici el întâmplător; nu, a fost o „ironie nemeritată a soartei” faptul că

s-a născut într-o „perioadă între două războaie, într-un timp al liniștii și ordinii”. Când era sărac, „sărăcia mă prinsese în brațe”; când era trist, „Doamna Tristețe era mama mea adoptivă”. Dar toată această „cruzime a Soartei” o va lăuda mai târziu ca pe o „înțelepciune a Providenței”, pentru că l-a călit pentru a servi Natura, „Regina nemiloasă a înțelepciunii absolute”.

Când izbucnește Primul Război Mondial, „bunăvoința Sorții i-a permis” să se înroleze ca infanterist german, aceeași „inexorabilă Zeiță a Sorții, care se folosește de războaie pentru a judeca oameni și națiuni”. Mai târziu, după înfrângerea Germaniei, când a apărut pentru prima oară în fața tribunalului pentru a da socoteală pentru primele sale fapte revoluționare, este convins că „judecata Zeiței Istoriei va rupe, cu zâmbetul pe buze”, verdictul juraților.

Soarta este ba trădătoare și frustrantă față de erou, ba binevoitoare, răsplătindu-i eroismul și rupând verdictul judecătorilor bătrâni și răuvoitori: aceasta este imagistica infantilă care străbate în mare măsură idealismul german și își găsește cea mai reprezentativă expresie în tema tânărului erou care-și află măreția într-o țară străină, după care se întoarce pentru a-și elibera și înnobila mama „captivă”: povestea complementară legendei lui Oedip, în variantă romantică.

În spatele imagisticii mamei supraumane se ascunde, astfel, o imagine dublă a maternității: mama apare, pe de o parte, ludică, copilăroasă și generoasă, iar pe de altă parte, înșelătoare, asociată unor forțe sinistre. Aceasta, cred, este o viziune comună societăților patriarhale unde femeia, ținută ca iresponsabilă și copilăroasă,

devine un intermediar, dar, în același timp, un personaj al intervalului. Astfel se explică faptul ca tatăl urăște în ea nestatornicia copilului, iar copilul urăște în ea nepăsarea tatălui. Atâta timp cât „mama” devine, și rămâne, modelul inconștient al „lumii”, în perioada hitleristă ambivalența imaginii femeii-mamă devine una dintre cele mai puternice trăsături ale gândirii oficiale din Germania.

Relația Führerului cu maternitatea și familia rămâne ambiguă. În cadrul fantasmei naționale pe care a construit-o, el va rămâne un om singur care se luptă cu (dar și caută să mulțumească), personaje materne supraumane care încearcă ba să-l distrugă, ba sunt obligate să-i dea binecuvântarea. Hitler nu va recunoaște femeia ca pereche până în ultima clipă, când a insistat ca Eva Braun să se căsătorească cu el, împușcând-o apoi imediat cu mâna lui — sau, cel puțin, așa se termină legenda. În timp ce nevestele acoliților săi nasc în buncărul cancelariei, Hitler este, după cum scrie biograful oficial, „înruparea voinței națiunii. El nu cunoaște viața de familie așa cum nu cunoaște nicio slăbiciune”.

Hitler a transpus această ambivalență oficială față de femei în relația sa cu Germania sub forma unei imagini. Fără să-și ascundă disprețul față de masele de concetățeni, care, la urma urmei, constituie Germania, el s-a ridicat frenetic în fața lor și i-a implorat cu strigăte fanatice („Germania, Germania, Germania”) să creadă într-o entitate națională mistică.

Dar germanii au fost întotdeauna înclinați să manifeste o atitudine de ambivalență asemănătoare față de omenire și de lume în general. Percepția lumii drept

ceva esențial exterior („lume exterioară”) este specifică majorității triburilor și națiunilor. Dar pentru Germania lumea își schimbă în mod constant calitatea, și întotdeauna la extreme. Lumea este percepută fie ca net superioară ca vârstă și înțelepciune, ținta dorinței eterne, a ceea ce se numește *Wanderlust*; fie ca rea, trădătoare, locul dușmanilor care trăiesc pentru un singur scop, și anume trădarea Germaniei, fie ca *Lebensraum* misterios care va fi câștigat de curajul teuton și va exista pentru o mie de ani de glorie adolescentină.

4. Adolescentul

În SUA, cuvântul „adolescență” a ajuns să însemne, pentru toți cei care nu se ocupă profesional de această problemă, o țară a nimănui între copilărie și maturitate, în cel mai rău caz, iar în cel mai bun o vârstă „normală” pentru sport, glume, găști, grupulețe și petreceri. Adolescentul din această țară nu este câtuși de puțin o problemă și se simte mai puțin izolat pentru că el a devenit, de fapt, arbitrul cultural; puțini americani își pot permite să abandoneze, ca adulți, postura și gesticulația adolescentine, precum și pe cele ale omului liber dedicat întotdeauna luptei împotriva autocrației.

Astfel, plecând de la această premisă, ne este greu să percepem imaginea adolescentului în alte culturi. În trecutul primitiv, se îndeplineau ritualuri de trecere dramatice și bizare în încercarea de a modifica și sublima începutul vieții de bărbat a adolescentului. Prin aceste ritualuri, adolescentul era forțat să sacrifice o parte din el (sânge, dinți sau o parte din organele genitale); în cursul ceremoniei religioase, trebuia să-și recunoască păcatul și să îngenuncheze. Rituri străbune confirmau atunci voința băiatului de a deveni bărbat în lumea tatălui său, în același timp rămânând pe vecie fiul umil al „Marelui Tată”. Conducători ai dansului ritual, vindecători și personaje tragice reprezentau vina și ispășirea. Rebeliunea adolescentului german a fost punctul culminant în dezvoltarea psihologică universală care a însoțit declinul feudalismului: emanciparea interioară a fiilor. Există, în parte,

câteva paralele apropiate între riturile de trecere primitive și cele ale național-socialiștilor, dar există și o mare diferență semnificativă. În lumea lui Hitler, adolescentul mărșăluiește alături de semenii săi emancipați. Doar că liderul lor nu și-a sacrificat voința pentru niciun tată. De fapt, el a spus despre conștiința morală că e un cusur la fel ca circumcizia, și că amândouă sunt cusururi evreiești.

Oroarea lui Hitler față de evreitate — un „microb castrator” ce reprezenta mai puțin de un procent din națiunea sa de șaptezeci de milioane — este înveșmântată în imagistica fobiei; el descrie pericolul care emană din aceasta ca pe o infecție vlăguitoare și o contaminare murdară. Sifilofobie, cel puțin, ar fi un diagnostic corect pe care îl poate da psihiatria în acest caz. Dar, din nou, este greu de spus unde se termină patologia personală și unde începe propaganda. Pentru că imagistica adolescentului idealist cunoaște de obicei doar două culori: cel mai pur alb și cel mai întunecat negru. Preocuparea constantă a acestuia este de a căuta tot ce este alb și de a evita până la fobie tot ce este negru, extirpându-l atât din el, cât și din ceilalți. Temerile legate de sexualitate, în special, fac adolescentul receptiv la propoziții ca acestea: „Pierderea purității sângelui distruge pentru totdeauna fericirea lăuntrică, înjosește omul pentru totdeauna și consecințele fizice sau morale nu se pot șterge

"76.

Adolescentul prenazist era de o cruzime pătimasă față de sine, și asta pentru că el nu căuta confortul prin opoziția față de tată. În momentul „căderii” vinovăția sa era imensă. Astfel, după cum a fost făcut să simtă acest adolescent, Hitler era

acela care are dreptul să fie crud cu răul universal pentru că el nu a fost niciodată îngăduitor cu sine. Ceea ce a trezit bănuieli pentru nongermani — și anume abstenința declarată a lui Hitler de la carne, cafea, alcool și sex — a contat în Germania ca factor important al propagandei. Astfel și-a legitimat Hitler dreptul moral de a-i elibera pe germani de

masochismul postbelic și i-a convins că au și ei același drept să urască, să tortureze, să ucidă.

În ceea ce-i privește pe copii, Hitler a încercat să înlocuiască conflictele complicate ale adolescenței cu modele simple de acțiune hipnotică și eliberarea de orice gând. Pentru aceasta a înființat o organizație, un sistem de educație și un motto pentru a canaliza toată energia adolescenților înspre mișcarea nazistă. Organizația se numea „Tineretul hitlerist”, iar motoul era: „Tineretul își făurește propriul destin”.

Dumnezeu nu mai conta deja: „La ceasul acesta, când pământul se dedică soarelui, avem doar un singur gând. Soarele nostru este Adolf Hitler”.⁷⁷ Părinții nu mai contau nici ei: „Toți cei care prin «experiența» lor, și numai prin ea, combat metoda noastră de a permite tineretului să conducă tineretul, toți aceștia trebuie să fie reduși la tăcere.”⁷⁸ Nici etica nu mai conta: „O generație cu totul proaspătă, nou-născută, liberă de idei preconcepute, liberă de compromisuri, gata să arate loialitate în fața ordinelor care sunt dreptul său din naștere”.⁷⁹ Frăția, prietenia nu contau: „Nu am auzit niciun cântec care să exprime emoția tandră a prieteniei, dragostea de părinți, iubirea de semeni, bucuria de a trăi, speranța pentru viața

viitoare”.⁸⁰ Învățătura nu conta: „Ideologia național-socialistă trebuie să fie un fundament sacru. Ea nu va fi degradată prin explicații de detaliu”.⁸¹

Ceea ce conta era să fii în mișcare fără a te uita în urmă. „Totul poate să se sfârșească în bucăți, noi vom merge înainte pentru că Germania este astăzi a noastră, iar mâine, va fi și lumea întreagă.”

Pe un asemenea fundament, Hitler construiește o dihotomie simplă și radicală, de proporții cosmice: Germanul (soldat) versus Evreul. Evreul este descris ca fiind mic, negru, păros; are spinarea încovoiată și picioare plate, privește cruciș, iar buzele lui plescăie; este promiscuu, vrea să defloreze, să însămânțeze și să infecteze fete blonde. Arianul este înalt, drept, luminos, nu are păr pe piept sau pe membre; privirea sa, mersul și vorba sunt *stramm*⁸², salută cu brațul ridicat. Nu va atinge o evreică decât în necunoștință de cauză — la bordel.

Aceasta este, evident, antiteza omul-maimuță vs supraom. Dar chiar dacă aici, în America, asemenea imagini sunt de domeniul benzilor desenate, în Germania au fost hrana oficială pentru minți adulte. Să nu uităm (pentru că germanii nu vor uita) că „Tineretul hitlerist” și armata germană au arătat, pentru câțiva ani buni, că imaginile acestea au avut succes. Sănătoși, duri, calmi, obedienți, fanatici, ei „se luptă cu tot ce înseamnă slăbiciune, în corp, în intensitate, în loialitate”⁸³. Sunt extrem de aroganți; este de recunoscut acea aroganță sarcastică a vechiului german care se teme că va ceda în fața influențelor „culturale” din străinătate.

Pentru femei, de asemenea, conștiința național-socialistă a consacrat un nou

standard al mândriei naționale. Fetele au fost încurajate să-și accepte cu bucurie funcțiile corpului pentru împerechere cu arieni corespunzători. Au primit încurajare și instruire sexuală. Nașterea, din legături legitime sau ilegite, era încurajată prin propagandă, subvenții și instituțional prin programul „Copiii Statului”, născuți „pentru Führer”. Alăptatul era încurajat; ceea ce psihiatrii americani ai vremii îndrăzneau să propună doar în revistele

de specialitate era în Germania decret de stat: „Stillfähigkeit ist Stillwille" — capacitatea de a alăpta este voința de a oferi îngrijire. Astfel, creșterea copiilor a primit o nouă dimensiune: pentru rasă și pentru Führer.

Niciun actor și inovator eficient nu este cu totul independent în lumea imaginilor pe care le folosește, și nici nu se poate încumeta să fie cu totul original: originalitatea sa constă în curajul și concentrarea unică cu care poate exprima o imagerie existentă — la timpul potrivit. Dacă va proceda așa, va fi convingător pentru el și pentru ceilalți — își va paraliza oponentii în așa fel încât aceștia vor face parte inconștient din imageria sa, vor aștepta, vor deveni nesiguri și în final vor capitula.

Așadar, am văzut în Germania o națiune foarte educată și foarte organizată cedând în fața imageriei adolescenței ideologizate. Am arătat că nu putem da vina pe puterea nevrozei individuale a conducătorilor. Putem da însă vina pe modelele copilăriei ale celor conduși?

5. Lebensraum, soldatul, evreul

Simpla comparație dintre imageria familială a unei națiuni și atitudinile acesteia față de relațiile sale internaționale este superficială și poate cădea ușor în absurd. Pare să inducă ideea că aceste atitudini pot fi schimbate doar prin modificarea modelelor familiale. De fapt, națiunile se schimbă doar când întreaga lor realitate se schimbă. În America, fiii și fiicele tuturor națiunilor au devenit „americani", deși fiecare dintre ei a rămas tributار conflictului său specific; și aş îndrăzni să spun că mulți dintre cititorii german-americiani vor fi recunoscut câteva caracteristici ale relației personale cu tatăl citind acest capitol. Ei vor recunoaște acestea pentru că văd un decalaj între lumea tatălui său și a sa: tatăl său trăiește într-un alt spațiu-timp.

Însăși ușurința cu care pot fi trasate aceste comparații între modele ale copilăriei și atitudini naționale, și concluziile absurde la care conduc, ascund, de fapt, adevărul important pe care, totuși, îl implică. Vom folosi, așadar, acest capitol pentru a ilustra felul în care realitățile geo-istorice amplifică modelele familiale și în ce măsură aceste modele influențează, la rândul lor, felul în care un popor interpretează realitatea. Este imposibil să caracterizezi germanitatea fără a relaționa imageria familială germană cu poziția sa centrală în Europa. Pentru că, după cum am văzut, chiar și grupurile cele mai inteligente au nevoie de scheme nonverbale relativ simple, de construcții magice pentru a se orienta atât intern, cât și în relație cu

alte grupuri. Fiecare individ sau grup are un inventar limitat de concepte spațio-temporale istoric determinate, care pot defini o imagine a lumii, răul, prototipurile ideale și o schemă inconștientă a vieții. Aceste concepte domină aspirațiile unei națiuni și pot conduce la diferențe importante, dar pot în același timp să-i îngusteze imaginația și să o ducă la dezastru. În istoria germană, asemenea configurații remarcabile sunt încercuire versus *Lebensraum*, dezbinare versus unitate. Asemenea termeni sunt, desigur, universali, într-atât încât par nespecifici; un observator extern care vede ce greutate au aceste cuvinte în gândirea germană le-ar putea suspecta ca fiind propagandă ipocrită. Și totuși nimic nu poate fi mai dăunător într-un contact internațional decât încercarea de a minimaliza sau de a contrazice spațiul-timp mitologic al altei națiuni. Un nongerman nu va realiza că, în

Germania, aceste cuvinte sunt încărcate de o convingere care depășește cu mult logica obișnuită.

Versiunea oficială a *Lebensraum*-ului afirma obligația statului nazist de a asigura hegemonia militară, monopolul armelor, dominația economică și conducerea intelectuală în Europa. În afară de acestea, *Lebensraum* are, în esență, un înțeles magic. Care este acesta?

La sfârșitul Primului Război Mondial, Max Weber scria că voia destinului [chiar și un german realist se referă la „destin”, nu la „geografie” sau „istorie”] este ca Germania, și numai ea, să se învecineze cu trei mari puteri continentale și cu cea mai mare putere navală și să trebuiască să le stea în cale. Nicio altă țară din

lume, spune el, nu se află în această situație.⁸⁴

După Weber, necesitatea creării unei mari puteri naționale, precum și asigurarea securității într-o țară încercuită, aflată într-o poziție vulnerabilă, determina două alternative: Germania își păstrează calitatea regională specifică și devine o federație modernă precum Elveția — agreată și folositoare pentru toată lumea, fără să fie un pericol pentru nimeni; sau poate deveni rapid un Reich, modelat de caracteristicile politice nefavorabile, un Reich la fel de matur și puternic ca Anglia sau Franța, capabil să se impună în forță, cu scopul de a crea o alianță militară și culturală cu Occidentul împotriva Estului. Dar Weber era un „realist”, ceea ce înseamnă că a luat în considerare doar ce apărea ca „rezonabil”⁸⁵, conform raționamentelor în acord cu gândirea sa conservatoare. Nu s-ar fi gândit niciodată că peste doar câțiva ani va apărea un om care va proclama, ducând aproape la împlinire, o a treia alternativă — Germania va deveni o națiune atât de puternică și atât de abil condusă, încât combinația de puteri înconjurătoare (Paris, Londra, Roma și Moscova) vor fi invadate și ocupate suficient de mult pentru a fi lipsite de orice putere „pentru o mie de ani”.

Această schemă pare fantastică, încă, pentru un nongerman. Acesta s-ar putea mira cum a putut conviețui un asemenea plan cu aceeași națiune care prețuiește bunătatea simplă și știința cosmopolită reprezentative pentru cultura germană „reală”. Dar, după cum am arătat, lumea exterioară se referă la valori regionale, nu naționale, atunci când se vorbește despre cultura germană. Întotdeauna a fost

subestimată nevoia stringentă a germanilor pentru unitate care, într-adevăr, nu poate fi pe deplin apreciată de popoare pentru care unitatea este subînțeleasă. Omenirea este din nou predispusă să subestimeze puterea pe care o are problema unității naționale în a deveni o problemă de păstrare a *identității*, și astfel o problemă de viață (umană) și de moarte, cu mult mai importantă decât problema sistemelor politice.

De-a lungul istoriei, teritoriile germane au fost supuse invaziilor devastatoare sau au fost potențial vulnerabile în fața lor. Este adevărat că, sute de ani, centrele sale vitale nu au fost ocupate de inamic, dar ele au rămas conștiente de poziția lor vulnerabilă, și rațional, și irațional.

Amenințarea invaziilor armate nu este însă singulară. Invadând sau fiind invadată de diferite țări, Germania a fost afectată de *valori străine*. Atitudinea față de aceste valori, precum și relațiile lor cu propria diversitate culturală constituie o problemă clinică greu de definit. Dar

se poate spune că nicio altă tânără națiune de mărime, densitate și diversitate istorică similare, cu aceeași lipsă de frontiere naturale, nu a fost expusă unor influențe culturale atât de divergente ca natură și atât de tulburătoare ca succesiune precum acelea venite din țările care înconjoară Germania. Așa cum este adevărat în cazul elementelor responsabile pentru anxietatea individuală, tot așa înrăutățirea reciprocă substanțială a tuturor acestor factori nu a permis identității germane să se cristalizeze sau să asimileze evoluția socială și economică în mod gradual și logic.

Imaginea germană a lipsei de unitate se bazează pe un sentiment istoric de neliniște care ar putea fi numit „complexul Limes”. Limes Germanicus a fost zidul — comparabil cu cel chinezesc — construit de romani în sudul și vestul Germaniei, zid care separa zonele cucerite de cele rămase barbare. Acest zid a dispărut de mult. Dar a fost înlocuit de bariera culturală care separa teritoriile din sud influențate de Biserica Catolică de cele nordice, protestante. Astfel, au pătruns în Germania alte imperii (militare, spirituale, culturale): din vest, senzuala și raționala Franță; din est, Rusia dinastică, spirituală și neștiutoare de carte; din nord și nord-vest, individualismul „protestant” și din sud-est, relaxarea orientală. Toate conflictele dintre est și vest, nord și sud s-au purtat undeva pe teritoriul Germaniei — și în mentalul german.

Așadar, Germania a fost de la început răvășită de un șir traumatic de influențe divergente, care au agravat și acutizat o formă specifică a conflictului universal dintre sugestibilitate și încăpățănare defensivă. Astfel, promisiunea lui Hitler nu se referea doar la cucerirea militară și ocupația țărilor din jurul Reichului; era, de asemenea, și o victorie a conștiinței de rasă asupra invaziei „bacteriene” a esteticii și eticii străinătății asupra mentalului german. Scopul său nu se limita numai la ștergerea definitivă a amintirii înfrângerii din Primul Război Mondial, ci includea și eliminarea completă a valorilor corupte ale străinătății care invadaseră cultura germană. Pentru poporul german în plin zbucium aceasta era adevărata „libertate”; oricare alta îi apărea ca ștersă și neesențială.

Astfel, atractivitatea soluției violente a lui Hitler viza un Reich masiv care își simțea marele potențial, dar care, în același timp, își simțea frontierele vulnerabile și nucleul său politic ca fiind nedezvoltat. Viza un mental național cu o masivă moștenire regională și ambiții spirituale arzătoare, dar grevat de o sugestibilitate malignă și de o nesiguranță profundă asupra valorilor sale fundamentale. Numai un opozant care poate înțelege efectul unei astfel de situații asupra luptei pentru identitate a tineretului unei națiuni poate presimți pericolul care îi pândește pe aceștia — și pe el.

Paradoxurile teribile ale Germaniei au dus la acele extreme ale contradicției germane care — până la Hitler — erau considerate două Germanii diferite. Ca reacție la sentimentul de încercuire culturală au apărut două tipuri de germani din Reich: tipul prea deschis și tipul prea închis. Faptul că și alte națiuni au acest conflict între cosmopolitanism și provincialism nu exclude necesitatea de a înțelege versiunea germană a dilemei. Tipul „prea deschis” neagă sau urăște paradoxul german și adoptă întreaga „lume exterioară” înconjurătoare; el devine cosmopolit până ajunge de nerecunoscut. Tipul „închis” încearcă să ignore tentațiile străinătății și devine „german” până la caricatură. Primul este întotdeauna bucurios să fie confundat cu un englez, francez sau cu un american; cel de-al doilea exagerează arogant inventarul îngust al puținelor sale caracteristici autentice. Primul gândește și simte la scară

olimpiană; al doilea devine obedient și mecanicist până la excluderea totală a oricărei forme de gândire și simțire. Primul este adesea un nostalgic

permanent, un exilat voluntar sau un potențial sinucigaș sau psihotic; al doilea rămâne acasă, sau se simte acasă oriunde se duce și, strângând din dinți, rămâne german.

Lumea a admirat germanul din primul tip și l-a privit zeflemitor pe cel de-al doilea; lumea a ignorat, până când a fost prea târziu, faptul că niciunul din aceste două tipuri nu poate duce la renașterea, la nivel național, a maturității și a demnității fenomenale care a caracterizat, din timp în timp, orașenii și artizanii statelor germane. Lumea a ignorat faptul că niciunul din tipuri nu era nici sigur pe sine și nici sigur în lume, și niciunul nu a acceptat să joace un rol în emanciparea politică a națiunii.

Este o eroare fatală presupunerea că național-socialismul a apărut în *ciuda* măreției intelectuale a Germaniei. A fost rezultatul natural al unei orientări sociale — sau mai degrabă asociale — a marilor ei oameni.

Aici nu ar trebui să ne limităm la realitățile unor mizantropi singuratici ca Nietzsche, care a fost îndeajuns de norocos să moară nebun, în delir, fără să fie forțat să asiste la realitatea crudă a supraoamenilor uniformizați la crearea cărora a dat o mână de ajutor. Nu, ar trebui să ne gândim la oameni cu o privire rafinată asupra realității, cum ar fi Thomas Mann, care, în timpul Primului Război Mondial, i-ar fi încurajat pe germani spunând că, până la urmă, un mare filosof precum Kant compensează cu vârf și-ndesat toată Revoluția Franceză și că „Critica rațiunii pure” este mult mai radical revoluționară decât „Declarația drepturilor omului”.⁸⁶

Îmi dau seama că acesta poate fi foarte bine felul în care un mare intelectual spune ceva greșit la momentul potrivit, ceea ce este privilegiul intelectualului într-o situație de necesitate în care se află țara sa. Dar această afirmație ilustrează venerația germanului față de măreția copleșitoare, singuratică și deseori tragică, zelul cu care e gata să sacrifice dreptul individual pentru a elibera măreția aflată în inima sa.

Nici un cosmopolit distant ca Goethe, nici un om de stat distant ca Bismarck — imagini dominante printre imaginile exemplare din inventarul școlilor germane de atunci — nu au contribuit esențial la imaginea democratului german.

Încercarea de a crea, după înfrângerea din 1918, o republică a dus la dominația temporară a tipului „prea deschis” de german. Conducătorii acelei perioade nu au putut împiedica contopirea imaturității politice cu escapismul intelectual care, combinate, au creat un mit al unei pasiuni stranie, aproape isterice: *Soarta* a trimis înfrângerea peste Germania pentru a o singulariza între celelalte națiuni. *Soarta* a ales această țară să fie prima mare națiune care a acceptat de bunăvoie înfrângerea, să-și asume vina morală în totalitate și să renunțe la măreția politică odată pentru totdeauna. Astfel, *Soarta* s-a folosit de toate marile puteri aliate, cu toți soldații lor, vii sau morți, numai pentru a ridica Germania până la o existență solemnă într-un nelimitat *Lebensraum spiritual*. Chiar și în mijlocul acestei autoumiliințe masochiste — impresionant deplânsă de Max Weber —, istoria lumii era încă un aranjament secret între spiritul teuton și Zeița Sorții. Relația fundamentală a Germaniei cu istoria nu s-a schimbat. Lumea a părut surprinsă atunci când acest

șovinism spiritual s-a transformat treptat în vehicul militarism, care s-a folosit din nou de imagini și mecanisme sadice în locul celor masochiste. Marile Puteri au eșuat în ceea ce ar fi fost responsabilitatea lor: „reeducarea” Germaniei în singurul fel în care un popor poate fi reeducat — punându-i în față realitatea incoruptibilă a unei noi identități într-un cadru politic universal. În schimb, au exploatat masochismul german și i-au accentuat lipsa generalizată de speranță. Germanul „prea închis”, aflat într-o dureroasă retragere după înfrângere, s-a ridicat pentru a pregăti cel mai extins *Lebensraum* posibil pe pământ, pentru cel mai îngust tip de german: dominația mondială a Arianului.

Prinși între cei „prea închși” și cei „prea deschiși”, pușinii oameni politici capabili de demnitate, realism și viziune au cedat sau au fost asasinați. Germanii, fără locuri de muncă, flămânzi, lipsiți de o nouă integritate, au devenit atenți la imageria lui Hitler, care, pentru prima dată în istoria Reichului, a dat expresie politică spiritului adolescentului german. Există o încărcătură magică în cuvintele „Și așa m-am hotărât să devin politician” cu care adolescentul neîmblânzit încheie capitolul șapte din *Mein Kampf*.

Atunci când și-a propus să facă din imageria adolescentină a poporului său o dominantă politică, Hitler a avut la îndemână un instrument magnific, care, treptat, a ajuns să-i aparțină — armata germană. Familiaritatea cu războiul din 1870–1871, pe care a dobândit-o din cărți, a fost, pentru Hitler, „cea mai mare experiență spirituală”. În 1914, când i s-a permis să devină soldat al Reichului German, a intrat în

lumina aceluia trecut eroic. După care a venit înfrângerea. Hitler a negat cu un fanatism isteric — el însuși a fost orbit de gaz, unii spun că a fost orbit de încărcătura emoțională — că lumina a dispărut din acel tablou. Era hotărât să o salveze. Inamicii săi, din Germania și din afară, au ridicat din umeri.

Dar trebuie, din nou, să-i depășim obsesia și să-i observăm ingeniozitatea. De la Thomas Mann, în timpul Primului Război Mondial, până la filosoful nazist din cel de-al doilea, soldatul german era prezentat ca personificarea, sau chiar spiritualizarea a tot ce este german. El reprezintă „garda de pe Rin”: zidul uman care înlocuiește frontiera naturală inexistentă a Germaniei. Prin el, unitatea prin supunere oarbă a învins, iar aspirațiile pentru diversitate democratică s-au autodistrus. Ar fi periculos să trecem cu vederea faptul că această poziție, exploatată, după cum a fost cazul, de tipul de ofițer tânăr, turbulent și foarte ambițios, a servit la dezvoltarea unei aristocrații ofițerești care, prin asimilarea reală a principiilor aristocratic-revoluționare din străinătate, era una din puținele elite cu maturitate politică europeană din Germania. Dacă Hitler a negat, așadar, înfrângerea acestei armate cu toate mijloacele de falsificare și autoamăgire pe care le avea, a păstrat pentru el și pentru tineretul german singura imagine globală care putea fi a fiecăruia.

Tratatul de la Versailles, inteligent exploatat, s-a dovedit folositor în crearea unui tip nou, îmbunătățit, de soldat german. Puțin numeroasa armată germană devine o armată de specialiști. Astfel, a fost recreat cel mai conservator tip de german, cu însemnele tehnicianului modern. Spiritul de echipă și responsabilitatea

individuală au înlocuit supunerea oarbă; maturitatea, și nu casta, devine marca noului ofițer. Cu un asemenea material, *Blitzkrieg*-ul putea începe: nu numai o performanță tehnică, ci și o soluție zdrobitoare și o izbăvire pentru traumatizatul popor german. Pentru că acesta

promitea o victorie a mobilității împotriva superiorității artileriei Aliate (și a puterii industriale care o susținea) care, în timpul Primului Război Mondial, i-a „țintuit” pe germani până când au fost nevoiți să aibă încredere în Wilson, să-și rupă unitatea și să participe la lucruri mai elevate. Și mai mult, tinerii germani, în timpul *Blitzkrieg*-ului, au experimentat „desăvârșirea unei revoluții care atinge profunzimea spirituală, mentală și materială”⁸⁷. I-a eliberat de teama de încercuire și de vulnerabilitatea periferiei. Și, ca să cităm un nazist: „Plăcerea instinctivă pe care o găsește tineretul în puterea mașinilor prevestește expansiunea puterilor omenirii, care au fost limitate de la început și, în general, nu au putut fi extinse de civilizație”⁸⁸. Ar fi o greșeală fatală să ignorăm un asemenea misticism nazist. Pentru a învinge Germania motorizată, tinerii din alte țări au fost nevoiți să învețe să fie una cu mașina, ca niște centauri moderni, să se transforme în ființe năvălășe, de o precizie extremă. Hitler a încercat să anticipeze o nouă eră în care o lume motorizată va fi percepută drept ceva natural și să o combine cu conceptul „statului-mașină” totalitar. În momentul când a văzut noile progrese tehnologice ale industriei din statele democratice, Hitler a luat-o ca pe o insultă personală (*Gelump* — rebuturi — spunea despre producția acestor industrii). Când puterea de foc a ajuns, aeropurtată, deasupra orașelor sale și, mai ales, când

a văzut că tinerii anglo-saxoni se pot identifica cu mașinile lor, a rămas neîncrezător. Când i-a văzut, apoi, pe ruși făcând minuni nu numai în defensivă, dar și în ofensivă, furia sa irațională și-a pierdut măsura, pentru că, în inventarul său imagistic, îi caracterizase pe aceștia nu numai inferiori soldaților lui, ci oameni mai prejos de orice comparație: oameni de lut (*Sumpfmenschen*), subumani, după cum obișnuia să le spună. De aceea a ajuns, spre final, să îi echivaleze cu alți subumani, evreii: doar că rușii, mai norocoși, aveau o țară și o armată.

Este evident că există o mare doză de invidie ascunsă în supraestimarea fantastică a „pericolului” evreiesc, întruchipat cum era într-o fracțiune așa de mică a populației, și încă una foarte intelectualizată. Dar, după cum am spus, germanul „închis” s-a simțit întotdeauna amenințat, deznaționalizat prin informații care-l expuneau relativității și diversității valorilor culturale. Evreul părea să rămână tot timpul el însuși, în ciuda dispersiei poporului sau în lume, în timp ce germanul tremura pentru identitatea sa în propria lui țară. De fapt acești misterioși evrei au făcut din relativitatea intelectuală un mijloc de autoconservare a rasei. Pentru anumiți germani, acest lucru era de neînțeles fără a apela la un tip de șovinism deosebit de perfid, un pact ascuns al Evreului cu Soarta.

6. O notă asupra evreității

Oswald Spengler își exprimase deja bănuiala că antisemitismul este, în mare, o problemă de proiecție: ceea ce înseamnă că oamenii tind să vadă cu asupra de măsură în Evreu ceea ce nu vor să recunoască în ei înșiși. Un pact secret cu Soarta, de felul care poate ascunde aspirații la cucerirea lumii, justificate printr-un sentiment de superioritate intelectuală a „aleșilor” — aceasta este o idee specifică șovinismului german.

Deși proiecțiile sunt deformări ostile și încărcate de frică, nu sunt, totuși, lipsite, de obicei, de un nucleu de semnificație profundă. Într-adevăr, cel ce proiectează, cel care vede paiul din ochiul altuia și nu vede bârna din ochiul său rămâne responsabil pentru gradul de deformare și frică ce îi însoțește reacțiile. Și totuși există de obicei ceva în ochiul celuilalt care va fi supus unei amplificări specifice. Nu a fost în niciun caz o coincidență faptul că,

într-un moment istoric crucial (când „o singură lume” a devenit o imagine reală, iar două lumi o realitate care nu poate fi evitată), una din cele mai încercuite dintre națiunile civilizate ale lumii devine sensibilă la un tip de propagandă care acuză puterile diavolești ale celei mai dispersate națiuni. Prin urmare, trebuie să ne întrebăm ce îl face pe evreu o țintă favorită pentru cele mai perverse proiecții — și asta nu se întâmpla în niciun caz numai în Germania. De fapt, am putut vedea recent, și în Rusia, o campanie violentă îndreptată împotriva „intelectualilor cosmopoliți”. Evreitatea este un exemplu

singular al unei entități străvechi care se agață de propria identitate — fie ea rasială, etnică, religioasă sau culturală — în așa fel încât este percepută ca un pericol pentru identitățile emergente.

Evreul aduce, oare, aminte lumii occidentale de acele sinistre ritualuri de inițiere (pomenite mai sus) în care zeul-tată pretinde ca jertfă o parte din organul sexual al băiatului, o taxă pe masculinitate, ca semn al legământului? Explicația pe care ne-o oferă psihanaliștii este că evreul provoacă „frica de castrare” la popoarele care nu au acceptat circumcizia ca măsură igienică. Am văzut cum, în Germania, această frică poate fi extinsă la una mult mai cuprinzătoare, și anume frica de a nu ceda, de a nu pierde voința adolescentină. Faptul că evreii și-au părăsit țara natală și și-au sacrificat dreptul lor național la apărare organizată are, fără îndoială, importanța sa. Până la apariția tineretului sionist care a încercat eroic să îndrepte această stare de lucruri, tinerii din alte țări considerau că evreii „și-au făcut-o cu mâna lor” și-și merită pedeapsa, din două părți: de la Dumnezeu lor și de la țările-gazdă.

Cred că teoria identității psihosociale permite și o altă interpretare. Conflictul universal dintre rigiditatea defensivă și flexibilitatea adaptabilă, dintre spiritul conservator și cel progresist, când este vorba despre evreii din diaspora, se exprimă prin opoziția dintre două tendințe: ortodoxia dogmatică și adaptabilitatea oportunistă. Aceste tendințe au fost favorizate, bineînțeles, de-a lungul secolelor în care evreii s-au răspândit în lume. Am putea să ne gândim aici la tipuri specifice, cum ar fi tipul religios dogmatic, evreul cultural reacționar, pentru care timpul și

schimbarea nu înseamnă absolut nimic: doar Scriptura este reală. Și am putea să ne gândim la opusul său, evreul pentru care răspândirea geografică și diversitatea culturală au devenit „a doua natură”: relativismul, pentru el, devine absolutul, iar valoarea de schimb, unealta sa.

Acestea sunt tipuri extreme până la caricatură: evreul cu barbă și caftan și Sammy Glick⁸⁹. Psihanaliștii știu totuși că același raport de opoziție, același conflict între devotamentul față de Scriptură și capitularea în fața valorii schimbătoare a lucrurilor pătrunde în conflictele inconștiente ale bărbaților și femeilor de origine evreiască, ce nu se consideră, și nici nu sunt considerați de alții, ca fiind „evrei” în sens confesional sau etnic. Aici, Scriptura va fi devenit dogmă politică sau științifică (socialism, sionism, psihanaliză) foarte diferită de dogma talmudică, dar citată și susținută într-un mod nu prea diferit de polemicile pe marginea pasajelor din Talmud din tradiția înaintașilor; și valoarea de schimb va fi devenit preocuparea obsesivă cu valoarea comparativă — a valorilor. Economic și profesional, stadiile recente ale istoriei au exploatat ceea ce a fost inițiat în stadiile anterioare: evreii au fost limitați la a face ceea ce știau mai bine și, în același timp, bineînțeles, au învățat să se perfecționeze în ceea ce le era permis să facă. Astfel, au devenit nu numai comercianți de bunuri materiale, dar și mediatori ai schimbărilor culturale, exegeți ai artelor și științelor,

vindecători ai bolilor și conflictelor interne. Puterea lor, în aceste domenii, consta într-un simț responsabil al relativității. Dar aceasta este și slăbiciunea evreului: pentru că, atunci când acest simț al relativității își pierde din

responsabilitate, se poate transforma în relativism cinic.

Geniul evreiesc, în schimb, infuzat de experiența milenară, ridică problema relativității valorilor pe un plan unde realitatea cunoscută devine relativă față de o ordine mult mai cuprinzătoare. În sens religios, am putut vedea cum etica creștină se bazează pe subordonarea acestei lumi „lumii de dincolo”, a imperiilor pământești, Împărăției lui Dumnezeu: când Hitler nimea conștiința morală o slăbiciune evreiască, se referea și la doctrina creștină a păcatului și a mântuirii.

În modernitate, libertatea voinței omenești, alegerea conștientă a valorilor și puterea rațiunii au fost puse la îndoială de teoriile a trei evrei. Teoria marxistă a determinismului istoric a consacrat faptul că valorile noastre depind inconștient de mijloacele cu care ne asigurăm traiul. (Ca teorie psihologică, ea nu este într-un totuși identică cu doctrina politică marxistă care a dat naștere în diferite țări unei varietăți de curenți socialiste.) În psihologie, teoria inconștientului a lui Freud ne-a arătat din abundență că nu suntem conștienți de motivațiile noastre profunde cele mai bune sau cele mai rele. În sfârșit, teoria relativității a lui Einstein a fost aceea care a dat schimbării moderne de paradigmă vastul fundament al unei teorii a fizicii în schimbare. Ne-a arătat că, într-adevăr, măsurătorile noastre sunt relative la relațiile pe care le măsurăm.

Este limpede și demonstrabil că aceste teorii au apărut fiecare într-un moment „logic” în istoria domeniilor respective și că acești gânditori au dus spre punctul culminant criza culturală și științifică europeană nu pentru că erau evrei, ci

pentru că erau *și* evrei, *și* germani, *și* europeni. Și totuși, ingredientele generatoare de inovații radicale la momentele de răscruce ale oricărui domeniu nu au fost studiate aproape deloc⁹⁰ și am putea foarte ușor să ne întrebăm dacă este doar un accident că Marx, Freud, Einstein, toți cu descendență german-evreiască, au ajuns să formuleze, chiar să *personifice*, o redefinire radicală a însuși fundamentului pe care omul credea că stă.

Epocile influente și țările puternice asimilează contribuțiile evreilor geniali deoarece sentimentul lor identitar se intensifică prin redefinire progresivă. În vremuri de anxietate colectivă, va fi respinsă cu vehemență chiar și simpla sugerare a relativității, și aceasta în special de către acele clase care sunt pe cale să-și piardă statutul și stima de sine. În efortul lor de a găsi o platformă de conservare, se agață cu o încăpățănare feroce de cele câteva valori absolute, în speranța că se vor salva. În aceste momente vor apărea agitatori de toate felurile și cu toate intențiile, dispuși să exacerbeze un antisemitism paranoid, profitând de lașitatea și cruzimea maselor.

Cred deci că o privire pătrunzătoare asupra relației dintre moarte și problema identității poate să aducă lumină asupra faptului că sute de mii de germani au participat, și milioane au consimțit, la așa-numita „soluție la problema evreiască”. Aceste metode sfidează înțelegerea omenească în așa măsură încât, în afară de câteva accese eșuate de repulsie, nimeni — fie

american, evreu sau german — nu poate avea o reacție emoțională consistentă în fața lor. Acesta a fost deci punctul

culminant al perversului geniu mitologic nazist: a creat iadul pe pământ astfel încât acesta pare o imposibilitate chiar și pentru cei care știu că a existat în realitate.

Mașinăria politică și militară a național-socialismului a fost distrusă. Dar forma pe care a luat-o această înfrângere poartă în ea condițiile apariției unor noi pericole. Pentru că Germania a fost divizată din nou; formarea unei identități politice germane a fost iarăși amânată. Din nou, conștiința germană se află în poziția neajutorată a acului indicator al balanței care ține cele două moralități mondiale: mâine ar putea din nou să pretindă rolul arbitrului care ține această balanță. Pentru că înfrângerea totală poate, de asemenea, să dea naștere aceluși sentiment al unicității, gata să fie exploatat încă o dată de către aceia care par să ofere sentimentul puterii totale, împreună cu unitatea permanentă, și un nou sentiment al identității care va compensa acum lipsa de sens a trecutului.

Oricine speră și acționează pentru o schimbare în Europa care să aducă Germaniei un destin pașnic va trebui să înțeleagă mai întâi dilema istorică a tineretului acestei țări și a celorlalte mari zone ale lumii, acolo unde identitățile naționale eșuate trebuie să-și găsească un nou loc în cadrul unor identități globale, industriale și fraterne. Acesta este motivul pentru care am făcut un excurs în perioada de dinaintea ultimului război. Până când nu vom putea stăpâni forțele care au influențat acea perioadă într-un efort concertat pentru o adevărată nouă ordine, nu ne putem permite să uităm.⁹¹

⁶⁹ Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Editura Pacifica, București, 1993. (N.t.)

⁷⁰ Sociabilitate. (N.t.)

⁷¹ Cultură, civilizație. (N.t.)

⁷² Modestie. (N.t.)

⁷³ Educație, formare. (N.t.)

⁷⁴ Spațiu vital. (N.t.)

⁷⁵ Club de voluntari care organizează drumeții duminicale, fondat în 1934 în Washington D.C. (N.t.)

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ Citat în G. Ziemer, *Education for Death*, Oxford University Press, New York, 1941.

⁷⁸ Citat în Hans Siemsen, *Hitler Youth*, Lindsay Drummond, Londra, 1941.

⁷⁹ Citat în Ziemer, *op. cit.*

⁸⁰ Ziemer, *op. cit.*

⁸¹ Citat în Ziemer, *op. cit.*

⁸² Directe, demne (*N.t.*)

⁸³ Ziemer, *op. cit.*

⁸⁴ Max Weber, *Gesammelte Politische Schriften*, Drei Masken Verlag, München, 1921.

⁸⁵ O apariție recentă în SUA (H.H. Gerth și C. Wright Mills, *From Max Weber: Essays in Sociology*, Oxford University Press, New York, 1946, pp. 28–29) oferă o relatare a anumitor evenimente din viața lui Weber care vor fi citate aici deoarece

ilustrează izbitor tiparele familiale în discuție:

„Puternicul său sentiment cavaleresc era, în parte, o reacție față de atitudinea patriarhală și dominatoare a tatălui său, care considera iubirea soției lui drept o disponibilitate de a sluji și a se lăsa exploatată și controlată de el. Această situație a ajuns la apogeu când Weber, la vârsta de 31 de ani, în prezența mamei și soției lui, a considerat că e cazul să-și judece tatăl; el a amenințat că va rupe fără regrete toate legăturile cu acesta dacă nu îndeplinea condiția impusă de fiu: mama să-l viziteze «singură», fără tată. Am observat că tatăl lui a murit la foarte scurt timp după această întâlnire și că Weber a rămas cu un neșters sentiment de vinovăție. S-ar putea deduce, cu siguranță, o situație oedipiană neobișnuit de puternică.

De-a lungul vieții sale, Weber a menținut o corespondență foarte consistentă cu mama lui, care l-a descris odată ca fiind «o fiică mai mare». Ea se sfătuia cu mare interes cu el, fiul cel mare, mai degrabă decât cu soțul ei, în chestiuni ce țineau de comportamentul celui de-al treilea fiu al ei. Au trebuit, de asemenea, să fim atenți la ceea ce a fost, cu siguranță, o etapă trecătoare a aspirațiilor tânărului Weber: dorința lui de a deveni «un bărbat adevărat» atunci când a intrat la facultate. După doar trei semestre, el a reușit să se transforme dintr-un «băiat al mamei» subțirel într-un student al Germaniei Imperiale solid, băutor de bere, rănit în dueluri și fumător de trabuce, transformare pe care mama lui a întâmpinat-o trăgându-i o palmă. E limpede că era fiul tatălui său. Cele două modele de identificare și valorile lor asociate, avându-și sursele în cei doi părinți, n-au dispărut niciodată din

viața interioară a lui Max Weber...”

⁸⁶ Janet Flanner, „Goethe in Hollywood”, *The New Yorker*, 20 decembrie 1941.

⁸⁷ W.W. Backhaus, „Überwindung der Materialschlacht”, *Das Reich*, Berlin, 13 iulie 1941.

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ Personaj din romanul *What Makes Sammy Run?* de Budd Schulberg, tipul evreului ambițios și lipsit de scrupule. (*N.t.*)

⁹⁰ Vezi lucrarea mea *Psihanaliză și istorie. Tânărul Luther*.

⁹¹ Chiar dacă pare lipsit de sens să aduc „la zi” acest capitol (sau chiar pe cel care îl precedă și cele ce îl urmează), nu pot să las deoparte două evoluții ale zilelor noastre. Printr-o stranie

logică a istoriei, există din nou, în epoca noastră nucleară, un zid care desparte la propriu germanii de germani. Pe de altă parte, o bucată din Germania este inclusă în noul imperiu economic al Europei. Nici noua împărțire a Germaniei, nici noul domeniu în care își poate desfășura geniul organizatoric nu par să rezolve problema identității naționale a Germaniei sau pe aceea a hegemoniei asupra continentului în centrul căruia se află. (E.H.E.)

CAPITOLUL 10

Legenda tinereții lui Maxim Gorki

⁹²

În ziua de astăzi, este dificil să afli lucruri sigure, relevante și coerente despre Rusia. Puținul pe care îl cunosc s-a cristalizat recent în jurul imaginilor dintr-un film rusesc vechi, dar relevant, concentrat în special în jurul unui băiat, eroul filmului.

Filmul înfățișează legenda bolșevică a copilăriei lui Maxim Gorki. Așa cum am procedat cu versiunea național-socialistă a copilăriei lui Hitler, voi analiza imageria raportându-mă la geografia și momentul istoric al originii ei⁹³. În anumite privințe semnificative, cele două legende sunt asemănătoare. Ambele înfățișează un băiat voluntar prins într-o încăleștare dură cu un tată care este atât un tiran nemilos, cât și un ratat senil. Atât Hitler, cât și Gorki s-au simțit în adolescență îmbolnăviți psihic de absurdul existenței și de inutilitatea revoltei. Au devenit proletari intelectuali aflați în pragul disperării totale. Este o coincidență ironică faptul că ambii erau cunoscuți de poliție în țările lor ca fiind „decoratori”. Dar analogia se încheie aici.

Gorki a devenit scriitor, nu politician. Este adevărat că, după Revoluția din Octombrie, a continuat să fie un idol al statului sovietic. S-a întors în Rusia, unde a și murit. Nu știm dacă moartea lui a fost una misterioasă ori doar mistificată din pure rațiuni politice. La catafalcul lui, Molotov a comparat pierderea lui cu moartea

lui Lenin însuși. Dar motivul pentru această statură națională sigur nu zace în fanatismul doctrinar sau în istețimea politică a lui Gorki. Deoarece el, prietenul lui Lenin, a spus: „Diferențele de idei n-ar trebui să afecteze simpatiile; n-am acordat niciodată teoriilor și opiniilor un loc de frunte în relațiile mele cu oamenii”. De fapt, se înțelege că atât Lenin, cât și Stalin au fost excepțional de îngăduitori cu Gorki în ignorarea anumitor prieteni ai lui, care erau departe de norma ideologică. Răspunsul zace în faptul că Gorki, în mod conștient și obstinat, a fost un scriitor al poporului și pentru popor. El, „vagabondul” și „provincialul”, a trăit într-un dublu exil: unul, impus de poliția țaristă, și celălalt, al cercurilor intelectuale ale vremurilor lui. *Amintirile* lui arată cu cât calm și deliberare și-a conturat portretul, chiar în prezența unor idoli intimidanți ca Tolstoi.

Ca și Tolstoi, Gorki aparținea acelei epoci a realismului rus care a făcut intelectualitatea rusă să se autoobserve nemilos și să fie atât de deprimant de conștientă de sine și de neajunsurile ei. Dar scrierile lui nu au capitulat în fața suferinței otrăvii autoadministrate care i-a dominat pe contemporanii săi mai de seamă. El n-a sfârșit în impasul fatal al luptei dintre bine și rău, în cedarea finală în fața demonilor trecutului, așa cum au făcut Tolstoi și Dostoievski. Gorki a învățat să observe și să scrie simplu, deoarece el a considerat „necesitatea de a reprezenta

exact anumite — fenomene foarte rare și pozitive — ale realității". Filmul înfățișează dezvoltarea acestei concepții. Dincolo de ea, ilustrează o dilemă rusească, o dilemă bolșevică și, așa cum voi încerca să arăt, dilema unei concepții

„protestante" apărute cu întârziere în țările din Est.

Filmul este vechi. La început, solicită mult ochii și urechile spectatorilor americani. Dar conținutul lui pare foarte asemănător unui basm. Se desfășoară ca o poveste vagă și sentimentală, aparent menită să-l apropie de inimile audienței pe micul erou, Alioșa, în care spectatorii văd Rusia natală și copilăria, și care, în același timp, știu că acest Alioșa va deveni într-o zi marele Gorki. Rușii împreună cu care am văzut filmul au rămas în urma vizionării cu un sentiment de nostalgie, nu cu vreun gând de controversă politică. Legenda este propria ei propagandă.

1. Țara și „mir"- ul

La început, avem trinitatea rusă: câmpiile pustii, votca, balalaica. Zărilor întinse ale Rusiei centrale își dezvoltă pustietatea întunecată și, imediat, cântecele balalaicei se ridică în crescendouri compătimitoare, ca și cum ar spune: „Nu ești singur, suntem cu toții aici". Undeva de-a lungul Volgăi, bărci încăpătoare duc mănunchiuri de oameni în sate izolate și orașe aglomerate.

Astfel, temele inițiale sunt imensitatea țării și refugiul micii comunități vesele. Ne reamintește faptul că „mir", cuvântul pentru „sat", înseamnă și „lume", și zicala „Chiar și moartea este bună, dacă ești în *mir*". Acum o mie de ani, vikingii i-au numit pe ruși „poporul parapeților" fiindcă i-au găsit îngrămădiți în orașele lor compacte, supraviețuind astfel iernilor, fiarelor sălbatice și invadatorilor, bucurându-se de viață în felul lor aspru.

O barcă voluminoasă acostează la cheiul ticsit de prieteni aflați în sărbătoare. Dintre aceștia, un grup de rude se apropie de doi nou-veniți: văduva Varvara și fiul ei, Alioșa. Îi vedem mai întâi fețișoara frumoasă, cu ochii mari și gura căscată, pe când iese din faldurile fustei lungi a mamei, privind cu o teamă respectuoasă rudele gălăgioase care-i îmbrățișează călduros. Și, când îndrăznește să-și arate fața mai mult, glumeții îi testează curiozitatea. Un verișor pus pe șotii îi scoate limba, strâmbându-se la el, iar un unchi îl apucă de nas și-l strânge ușor, tocmai când se aude sirena vaporului. Un tânăr arătos râde cu poftă atunci când îl vede, poate cu

bunăvoință. În final, băiatul primește o palmă după ceafă și este împins într-o bărcuță.

Vedem apoi familia mergând pe mijlocul străzii, alcătuind un grup compact ce tropăie apăsător, ca o procesiune de pelerini sau ca o bandă de prizonieri — ori, poate, amândouă. Încep să se audă murmure răuvoitoare. Cineva șoptește: „Încă se bat pe moștenirea bătrânului". Cineva sugerează că mama văduvă a lui Alioșa a venit acasă ca să revendice o altă zestre de la tatăl ei. Bunica, a cărei siluetă voluminoasă conduce procesiunea, se tânguie în șoaptă: „Copii, copii", ca și cum ar fi copleșită de numărul progeniturilor.

Acum vedem marea familie ajunsă acasă, înghesuită într-o cămăruță și cufundată într-o secvență de stări sufletești bizare. Frânturi de melodii cântate la balalaică sugerează

suferință și nostalgie. Este ca și cum, în loc să se roage înaintea mesei așternute în fața lor, acești oameni se lasă pradă unei autocompătimiri muzicale, atât împreună, cât și de unul singur, fiecare în felul său preocupat. Bătrânul Grigori exprimă această temă în felul cel mai izbitor: își lovește capul în ritm cu melodia. Nu este clar ce-i face mai multă plăcere: muzica sau să se lovească.

Dar, ca și cum scena aceasta trebuie să se încheie odată și-odată, expresia unchiului Iakov se schimbă brusc. El ia o gură (de votcă?), miroase ceva (o ceapă?) și cântă o melodie veselă și ritmată, o prostioară despre greieri și gândaci. Apare un crescendo subit și electrizant, prea rapid pentru înțelegerea unui occidental. Apoi, îl vedem pe Țigănuș dansând cazacioc.

Țigănuș este tânăr și arătos; în timp ce-și suflecă mânecile, își desface cămașa și se „destinde”, oferind spectacolul de cea mai relaxantă vigoare a întregului film. Sare în aer, își lovește călcăiele și-și azvârle picioarele. Întreaga cameră aglomerată răspunde, ca într-un cutremur vesel. Mobilele se clatină, vasele zăngăne, chiar apa din carafă se unduiește.

Această demonstrație extrem de virilă este apoi înlocuită cu o scenă de feminitate generoasă. Bunica însăși este convinsă să danseze. Bunica este o bătrână enormă, bine încotoșmănată, cu o față lată și cu un zâmbet ca cel al răsăritului de soare. Această creatură masivă reușește să fie mai întâi copilăresc de sfioasă, apoi încântată ca o fetișcană, apoi își mișcă silueta masivă într-o manieră vizibil liniștită, sugerând calm și ușurință desăvârșite. Nu-și mișcă mult picioarele, corpul ei rămânând drept și regal; dar, în timp ce se rotește, ea-și întinde un braț, apoi pe amândouă, ridicându-și șalul greu, ca și cum și-ar dezgoli pieptul generos în fața tuturor.

În acest moment, ea se oprește brusc, pălește și-și înfășoară șalul în jurul umerilor. Muzica se oprește și orice mișcare încetează. Toți ochii sunt aținiți asupra ușii; a intrat bunicul. Să fie clar: noi nu-i simțisem lipsa. Cu toate acestea, sugestia că doar în absența lui putea bunica să-și dezgolească inima și corpul copiilor ei este extrem de puternică.

Aceste scene viguroase marchează un început fericit, sau mai degrabă trimit la un trecut fericit. Ca occidentali, am face bine să ne pregătim pentru faptul că în acest film nu există nici final fericit, nici poveste de dragoste, nici istoria unei

reușite. Ceea ce vedem la început este amintirea lucrurilor din trecut; la final, va exista un viitor despre care este sigur că va fi într-un singur fel: amar. „Gorki” înseamnă „amar”.

Deoarece a intrat bunicul, și, odată cu el, zgârcenia și mizantropia. Fața lui este încordată, mișcărilor lui, sacadate; este cuprins de o trepidație ascunsă. Se pare că, în loc să li se alăture, el a rămas în urmă să cumpere o față de masă, o față de masă albă. Lăudându-se copilărește cu ea, devine limpede că, pentru el, fața albă de masă este un simbol al statutului său: el încearcă să folosească această petrecere de bun-venit ca pe o manifestare egoistă a faptului că este acum suficient de bogat să-și permită o față de masă albă. Este proprietarul unui mic atelier muribund, dar este expus proletarizării.

Imediat, șoapte și strigăte ridică problema proprietății. Când are de gând să se retragă, să-și împartă averea fiilor lui ajunși deja la vârsta de mijloc?

Pe măsură ce șaptele mânioase iau amploare, bunicul țipă într-un fel strident și senil: „Ia tăceți! Nu-l dau nimănui!” Vocea lui trădează disperarea, dar și ultimele puteri ale unui animal încolțit. Strigătele bunicului sunt ca un semnal pentru un schimb de priviri ucigătoare între fiii lui. În curând, fiii beți se rostogolesc pe podea, încheștați într-o luptă furioasă. Haina bunicului ajunge în învălmășeală și o mânecă se rupe. El (destul de surprinzător) se întoarce împotriva soției. „Zgrițuroaico!”, se vaită el. „Fiarele astea nu le-ai zămislit tu?”⁹⁴ — o temă ce merită a fi reținută.

Pe măsură ce musafirii se împrăștie speriați și de masa festivă se alege praful, Alioșa se refugiază pe sobă, adăpostul copiilor mici. A văzut destule în prima zi. Până acum, el n-a scos niciun sunet. Ceea ce va fi însemnat toate acestea pentru el și ceea ce vor însemna la sfârșit poate fi observat numai în felul în care participă sau se abține să participe, pe măsură ce atitudinea lui se articulează într-o secvență de întâmplări.

Pentru a ne putea concentra pe natura acestor întâmplări, voi face un rezumat al întregii povești.

Tatăl lui Alioșa, Maxim Peșkov, părăsise cu ani în urmă casa rudelor sale prin alianță, familia Kașirin, murind într-o regiune îndepărtată. Varvara, soția lui, și Alioșa sunt siliți să se întoarcă la rudele acesteia. Kașirinii sunt o familie lacomă. Unchii (Vania și Iakov) vor ca bunicul senil să le lase pe mână atelierul de vopsitorie. El refuză. La început, ei se răzbună pe bunic făcându-i „farse”, bunicul se răzbună biciuindu-și nepoții. Unul din unchi dă foc atelierului și astfel începe dezintegrarea familiei. Mama lui Alioșa își găsește în final un refugiu în căsătoria cu un mic funcționar și se mută la oraș. Alioșa este lăsat la bunici și trebuie să fie martorul declinului economic și mintal al bunicului său. El își găsește prieteni în afara familiei mai întâi printre servitori, apoi printre copiii din oraș. Acasă există bătrânul Grigori, șeful de atelier care-și pierde vederea în incendiu, și Ivan („Țigănuș”), ucenicul, care mai târziu moare. Pe străzi, Alioșa se împrietenește cu o bandă de copii ai nimănui și cu un băiat infirm, Lenka. Totuși, cea mai decisivă întâlnire este cea

cu un chiriaș misterios, arestat ulterior de poliție fiindcă era „anarhist”. La final, îl vedem pe Alioșa, acum în vârstă de doisprezece sau treisprezece ani, uitându-se hotărât spre orizont. El lasă în spate putreziciunea. Puține sunt spuse despre ceea ce zace în fața lui.

De-a lungul acestor scene, Alioșa nu spune, nici nu face multe. Participă rareori, dar este un observator avid, și reacționează în mare parte prin reținerea de a participa. Asemenea dramatizări prin nonacțiune sunt cu greu o trăsătură a ceea ce noi, occidentalii, considerăm a fi o poveste.

Studiind omisiunile la fel de mult ca faptele, m-am convins treptat că sensul acestor scene este cel al unor halte pe drumul rezistenței băiatului în fața tentației, o tentație de un fel ce ne este complet străin.

Pentru a traduce acest lucru în termenii unui rezumat radiofonic american: Va cădea Alioșa pradă fatalismului primitiv al bunicului său? Îl va transforma trădarea mamei într-un pesimist? Îi va provoca sadismul bunicului o furie paricidă, urmată de regrete inutile? Îl vor face unchii lui fraticizi să-și împărtășească crimele și sufletul la beție? Îi vor stârni orbul și

infirmul o milă paralizantă și milostenie ieftină? Îl vor face toate acestea să se abată de la a deveni un rus nou — de la a deveni Gorki?

Fiecare scenă și fiecare persoană semnificativă reprezintă o tentație de a regresa spre moralitatea tradițională și spre obiceiurile și credințele străvechi ale poporului său, să rămână legat în interior de Supraeul tradițional și în exterior de

servitute. Ca parte pozitivă, vedem cum Alioșa devine sigur pe sine, ca și cum și-ar fi jurat ceva în secret; și pare să se fi dedicat, cu un devotament profund, unui țel nespus.

Desigur, occidentalii au învățat să identifice ceea ce numim tentații cu pitorescul sufletului rus și cu creștinismul lui specific. Și ne mâniem dacă oamenii nu se limitează la tipul de suflet pe care l-au proclamat și care a devenit o etichetă facilă. Dar trebuie să înțelegem: Alioșa, fiind un Peșkov dislocat într-o mare de Kașirini, arată haltele unui nou tip de atitudine rusească, un individualism rusc. Nici un Luther, nici un Calvin nu i-au dezvăluit noi taine ale minții și niciun părinte fondator sau pionier nu i-au deschis continente virgine unde ar putea să-și depășească servitutea interioară și exterioară. De unul singur, și într-un acord secret cu minți înfrățite, el trebuie să învețe să protesteze și să dezvolte — în sensul cel mai larg — o moralitate „protestantă”.

2. Mamele

Ne-am întâlnit cu o manifestare a forței, șarmului și generozității bunicii în scena petrecerii de bun-venit. De departe, cea mai mare tentație, și cea care-l însoțește pe Alioșa până la final, este cea de a-și găsi refugiu în liniștea sufletească a bunicii lui (așa cum, la începutul filmului, a găsit adăpost în faldurile fustei mamei sale) și să devină o parte a conștiinței ei calme. Această femeie bătrână pare să reprezinte adevărurile directe ale pământului, forța vizibilă a cărnii și tăria nativă a inimii ei. Generozitatea ei maternală nu cunoaște limite. Nu numai că i-a născut și crescut pe Kașirini, pe care a învățat să-i suporte, ci l-a găsit și îngrijit și pe Țigănuș, făcând dintr-un copil abandonat un băiat liber și fericit.

Pentru Alioșa devine din ce în ce mai clar că bunica îl tratează chiar și pe plângăciosul bunicu cu grijă și înțelepciune. În problema fatală a distribuției proprietății, principiile ei sunt simple, chiar dacă sunt „neprincipiale”: „Renunță la atelier, te vei simți mai bine”. Și, în fața ororii întipărite pe fața bătrânului, ea spune: „O să mă duc eu să cerșesc pentru tine”. În același timp, ea îl lasă pe bătrânul senil s-o bată, punându-se pur și simplu în genunchi ca și cum el ar fi fost de fapt suficient de puternic s-o trântască la pământ. Alioșa e uluit. „Ești mai puternică decât el!” țipă băiatul. „Da”, recunoaște ea, „dar e bărbatul meu”. Curând, ea devine și mama lui Alioșa. Când Varvara pleacă, ea spune simplu: „Îi voi fi bunică și mamă”.

Această femeie pare să nu cunoască altă lege decât aceea de a dăru și niciun

alt principiu în afara unei încrederi complete în propria ei rezistență interioară: prin aceasta, ea simbolizează evident încrederea primitivă a poporului, abilitatea lui de a supraviețui și a dura, dar și slăbiciunea de a îndura ceea ce într-un final îl va înrobi.

Alioșa ajunge să accepte rezistența grandioasă a bunicii lui ca pe ceva venit de pe altă lume. Această lume, se pare, este Rusia străveche și cel mai străvechi strat al identității ei (și a lui). Este Rusia primitivă care a rezistat creștinismului timpuriu, când idolii de lemn au supraviețuit botezurilor forțate și creștinărilor naive. Este liniștea sufletească a parapetului original, a *mir*-ul primitiv care găsisse oarece organizare pe pământ și oarece credință în raportul animist cu forțele sălbatice ale naturii. Bunica încă folosește, în taină, practici animiste. Ea își amintește balade vechi și le rostește simplu și răsunător. Nu-i este teamă de Dumnezeu sau de forțele naturii. Se dovedește că este în termeni destul de buni cu focul, care de-a lungul filmului simbolizează pasiunea distructivă.

În timpul marelui incendiu, bunica intră în clădirea cuprinsă de flăcări pentru a lua o sticlă de vitriol și calmează cu ușurință calul speriat: „Chiar crezi că te-aș lăsa să arzi acolo?” spune ea, iar calul pare să se simtă liniștit de vorbele ei. Ea acceptă pasiunile bărbaților așa cum acceptă și focul: ambele sunt rele exterioare, dacă nu inevitabile. Este ca și cum era ar fi trăit cu mult înainte ca patimile să-i facă pe bărbați ambițioși, lacomi și, apoi, plini de o căință copilărească; și ca și cum s-a așteptat să le supraviețuiască tuturor.

Patima ei este, așadar, compasiunea. Chiar și când se roagă la Dumnezeu,

este foarte intimă cu El, ca și cum acesta chiar ar sălășlui în icoana din fața ei. Abordarea ei este cea a egalității ori chiar cea a unei mame care-i cere ceva unui copil al ei care, întâmplător, a devenit Dumnezeu. Ea nu are nevoie să fie distructivă în patima ei, deoarece conștiința ei e lipsită de cruzime. Astfel, ea este o Madonă primitivă, o mamă a lui Dumnezeu și a omului și, de asemenea, a spiritelor.

Bunica asumă, prin urmare, acel rol din viața băiatului pe care femeile din Rusia îl joacă în mod tradițional față de copiii „oricui”: rolul bunicii (*babușca*) și al doicii (*nana*), femeii care se simt acasă în această lume deoarece (și, deseori, atâta timp cât) ele fac din această lume un cămin pentru ceilalți. Ca și vatra mare din centrul casei, în ele poți găsi un sprijin etern, un reazem de tipul celui care îi face pe oameni să reziste și le permite să aștepte, să aștepte atât de mult încât reazemul devine apatie și vigoarea devine servitute.

Alioșa trebuie nu numai să învețe să-și părăsească mamele, dar, mai mult, să plece fără a se simți apăsător de umbra unui păcat care face ca un suflet rătăcitor să se agațe spășit de simboluri materne: ca și cum, în ruptura de mamă, a distrus-o. Aceasta deoarece mare parte din abandonul morbid și nestăvilit al sufletului și-a avut sursa în necesitatea de a depăși un sentiment copleșitor de a fi violat și abandonat originea maternă și de a fi restaurat prin fuziunea sufletească cel mai timpuriu sentiment al căminului, al paradisului.

Acest cămin, se pare, nu necesită mama biologică. Există serii și grade ale

maternității în Rusia țărănească ce previn o fixație exclusivă asupra mamei și-i oferă copilului un inventar bogat de imagini materne generoase și frustrante. *Babușca* este și rămâne reprezentativă pentru imaginea maternă a prunciei, nepângărită de geloziile oedipiene crescânde ale băiatului.

În filmul nostru, mama „reală” a lui Alioșa devine o imagine neclară și aproape lipsită de voință proprie: ea trece treptat în fundal, mai întâi ca sursă de forță, apoi ca obiect al

afecțiunii. Există un moment la început când această mamă, pentru a-și proteja copilul, îl atacă violent pe unul din unchii răuvoitori, lovindu-l ca pe o mobilă. În acest punct, Alioșa cedează tentației și spune cu voce tare: „Mama mea e puternică”. Bietul băiat trebuie mai târziu să-și înghită vorbele când este biciuit de bunicul lui, în timp ce mama cuprinsă de frică nu poate decât să scâncească: „Nu-l mai bate, tăicuțule”. „Mai e maică-ta puternică acum?” îl îngână răutăcios un verișor. Slăbiciunea femeilor nu este fizică, ci constă în faptul de a „ceda”.

În timp ce bunica e o lege în ea însăși și este lipsită de scrupule numai fiindcă moralitatea ei antedatează principiile moralității explicite, mama alege siguranța ipocrită a convenționalității meschine. Ea se vinde în căsătorie unui lacheu în uniformă și-i explică băiatului că va putea astfel să-i cumpere și lui libertatea. De data aceasta, și numai de data aceasta, băiatul reacționează violent și pătimaș. Îl insultă pe pretendentul mamei, se aruncă pe pat și plânge ca un copil. Când ea e pe picior de plecare, el se afundă din nou în prezența ei fizică, înfășurându-se în șalul ei. Dar

nu există nicio sugestie că intenționează s-o urmeze, să profite de trădarea ei personală și socială. „Se pare că soarta ta e să rămâi cu mine”, spune bătrânul Kașirin. Băiatul tace sumbru.

Ne întrebăm dacă diviziunea tradițională a rolului matern și răspândirea lui în Rusia țărănească au făcut probabil din lume un cămin mai demn de încredere, de vreme ce maternitatea nu era dependentă de o singură relație fragilă, ci era o chestiune ce ținea de o atmosferă omogenă. Și, cu toate acestea, e vizibilă o amintire amară față de îndreptarea mamei spre „alt bărbat” sau față de faptul că mama se lasă degradată și distrusă — sau așa pare uneori în literatură. Cât despre noul tată al lui Alioșa, amintiți-vă că și tatăl lui Hitler era un funcționar, un membru al servilei, dar autorității clase „de mijloc”.

Alioșa din film își înăbușă cu hotărâre nostalgia. Ceea ce i-a făcut această „înăbușire a nostalgiei” lui Gorki cel real vom vedea mai târziu, când vom discuta crizele lui de furie și nesupunere și strania lui tentativă de sinucidere din tinerețe. Scrierile lui au suferit mult de nostalgie. Cehov i-a scris: „Neînfrânarea ta se simte mai ales în descrierea naturii... în descrierea femeilor... și în scenele tale de dragoste. Vorbești foarte mult despre valuri...”⁹⁵. Gorki s-a străduit din greu să-și depășească această slăbiciune.

3. Despotul senil și seminția blestemată

Bunicul este un bărbat mărunțel cu „o barbă roșcată, ochi verzi și mâini care păreau mânjite de sânge, atât de adânc săpase vopseaua în piele. Ocările și rugăciunile lui, glumele și predicile lui se îmbinau într-un fel ciudat într-un vaiet aspru, caustic, care-ți mânca din suflet ca rugina”.⁹⁶ Filmul reflectă această descriere cu fidelitate. Bunicul e înfățișat ca cel care distruge orice bună dispoziție copilărească. Este un bărbat dependent, până în punctul infantilismului, de banii lui și de tăria soției sale. Un avar sadic-retentiv, el regresează treptat până la dependența unui cerșetor.

Trăsăturile caracterului său devin cel mai vizibile în scena biciuirii. Furia bărbatului, stârnită la finalul scenei petrecerii de bun-venit, continuă să mocnească. Aflăm despre vopsitorie unde unchii, cocoșați deasupra cusăturilor, urzesc în taină o răzbunare meschină. Din nou,

farsele preced o distrugere mai directă. Unchii îl pun pe Sașa să încălzească degetarul bunicului și să i-l pună la loc. Când și-l pune pe deget, bunicul „aproape că sare până la tavan de durere”. Dar însuși miezul ființei lui e invadat când Alioșa, în singura lui festă copilărească, este îmboldit de ceilalți băieți să vopsească noua față de masă, să-i distrugă albeața. Bunicul decide să-i biciuiască pe băieți — duminică, după slujba de la biserică.

Biciuirea este arătată detaliat și pe îndelete: pregătirile glaciale ale bunicului, intervențiile dramatice, dar neputincioase ale femeilor; plesnitura nuietei și

zvârcolirea micilor trupuri. Țigănuș trebuie să-i țină imobilizați pe masa de tortură.

După bătaie, Alioșa zace în pat, cu fața în jos, fiindcă spatele îi este brăzdat de urme lungi și subțiri de nua. Dintr-odată, intră bunicul. Băiatul îl privește mai întâi cu suspiciune, apoi cu furie. Dar bunicul îi îmbie cu dulciuri apetisante. Băiatul îl lovește cu piciorul; bătrânul îi ignoră gestul. Îngenunchind lângă patul lui, îl imploră: „Nu-i nimic dacă ai suferit mai mult decât ți se cuvenea. Se trece pe răboj”. Sadicul introduce astfel tema masochistă că suferința este bună pentru mântuire, că, pe măsură ce suferim, adunăm merite în contabilitatea cerească. Dar merge și mai departe. Vorbește despre propriile lui suferințe din tinerețe, pe când trăgea șlepurile pe Volga. „Șlepul plutea pe apă, iar eu pășeam pe mal din zori și până în noapte, desculț, pe pietre ascuțite și prin surpături. Mi-erău ochii împăienjeniți de sudoarea care curgea șuvoi și plângea sufletul în mine, iar lacrimile îmi alunecau pe obraz”, spune el adânc mișcat. Din nou, implicația este că suferința unui om explică și scuză faptul că provoacă și mai multă suferință celor mai slabi decât el, un fel rusesc de-a spune: „Ce-a fost bun pentru mine e bun și pentru tine”. Băiatul nu pare mișcat. Nu face niciun gest de împăcare, nici nu răsplătește cu milă mărturisirile emoționante ale bunicului. Cineva îl cheamă pe bunic în altă parte.

A depășit astfel și altă tentație: cea de a dobândi, într-un moment de chin, o identificare cu agresorul și cu argumentația lui sado-masochistă. Dacă băiatul i-ar fi permis furiei lui din acel moment să se transforme în milă, dacă și-ar fi lăsat

sufletul să se verse în fața agresorului care-și vărsa sufletul în fața lui, ar fi dobândit acel tipar de identificare masochistă cu autoritatea, tipar care aparent a fost o puternică forță colectivă în istoria Rusiei. Țarul, micul tată alb, a fost un asemenea simbol al autorității compătimate. Până și omul pe care istoria l-a numit Ivan cel Groaznic a fost pentru poporul lui doar Ivan cel Aspru, deoarece el a pretins că, în vremea copilăriei, suferise din cauza cruzimii oligarhiei de la Curte.

Oscilațiile sadomasochiste ale bunicului sunt ilustrate în alte scene. În timp ce averea i se scurge printre degete, el se văicărește în fața oglinzii: „Sunt un păcătos mai mare ca alții?” Icoana nu-i răspunde. Dar bunica îl ia în brațe, aproape ținându-l în poală. Îl liniștește și-i promite că va pleca să cerșească pentru el. Bunicul se lasă în brațele ei, cuprins de o duioșie nesăbuită, doar ca să-și revină brusc și s-o doboare într-un puseu de gelozie, acuzând-o că-și iubește progeniturile blestemate mai mult decât pe el. Implicația este evidentă: soția este proprietatea lui și proprietatea lui este un fel de surogat matern fără de care nu poate supraviețui. Înfrângerea totală a „posesorului privilegiat” în jocul oedipian este, desigur, una din notele propagandistice implicite ale filmului, așa cum înfrângerea tatălui lui Hitler a fost

o notă necesară în imageria acestuia. Bunicul devine din ce în ce mai senil și din ce în ce mai inutil ca bărbat care asigură traiul familiei lui.

Într-una din scenele finale, Alioșa aduce lupta cu bunicul la un final victorios. Tocmai i-a dat bunicii un bănuț câștigat de el și ea îl privește cu tandrețe. În acest moment, Alioșa devine conștient de ochii îngustați de ură ai bunicului. Alioșa

acceptă provocarea și începe un duel al privirilor. Ochii băiatului devin înguști ca două lame; este ca și cum cei doi ar vrea să se străpungă și să se taie cu privirile lor. Amândoi știu că acesta este sfârșitul și că băiatul trebuie să plece. Dar el pleacă neînving.

Această întretăiere aprigă de priviri este o întâlnire impresionantă. Cu toate acestea, este ceva tipic rusesc în folosirea particulară a ochiului ca armă de atac și apărare. În literatura rusă există variații nesfârșite ale ochiului ca receptor sentimental, avar nesățul și ca însuși organul abandonului reciproc în fața iubirii. Referitor la marile modele ale vieții literare și politice, accentul cade totuși pe ochi ca instrument incoruptibil al manipulării viitorului. Descrierea lui Tolstoi realizată de Gorki este tipică: „Cu ochi neîndurători, din fața cărora nu putea să se ascundă nimic, fie pietricică, fie gând, el privea, măsura, testa, compara”. Sau ochii lui sunt „fixați ca și cum se încordează să pătrundă viitorul”.

La fel de tipică este descrierea lui Lenin realizată de Troțki:

Când Lenin, cu ochiul stâng îngustat, primește o telegramă ce conține un discurs, el seamănă cu un țăran de o istețime diabolică ce nu se lasă amețit de vreun cuvânt sau amăgit de vreo frază. Aceasta este violența țărănească foarte intensificată, ridicată la rangul inspirației.⁹⁷

Scena în care bunicul stă la căpătâiul nepotului rănit, în coliba mizeră, implorându-i iertarea, mi-a amintit cumva de un celebru tablou rusesc, care înfățișa o

scenă similară într-un palat: Ivan cel Groaznic zace lângă cadavrul fiului său cel mare, pe care l-a ucis. Violența paternală de tipul lui Kașirin a caracterizat familiile de frunte ale Rusiei de la începutul istoriei și a impregnat literatura epocii prerevoluționare. În ambele, a dezvoltat culmi de cruzime necunoscute în regiuni și epoci istorice comparabile. Coincidența acestor două scene invită la un excurs în istorie.

Inițial, slavii erau țărani pașnici și prolifici, vânători și locuitori ai satelor fortificate prin parapeți. Cam acum o mie de ani, i-au cerut lui Rurik, un viking, să-i protejeze de invadatorii nomazi din sud. Aparent, s-au gândit să cumpere, făcând concesii rezonabile, pacea și permisiunea de a menține statu-quo-ul vânătorii cu arme primitive, de a cultiva pământul cu uneltele lor rudimentare de lemn și de a-și venera idolii de lemn și zeitățile naturii. Indiferent ce i-a forțat să-și cedeze autonomia acelor războinici palizi și cu armuri strălucitoare din nord, au primit mai multă protecție decât fusese învoiala. Protectorii au avut fii care doreau și ei să intre în afacerea aceasta. „Străinii” au intrat cu forța. În curând, protejarea poporului de către alți protectori a devenit o ocupație consacrată. Primul rege a inițiat sistemul primului născut, un tip de ierarhie a domeniilor fiilor lui ce a condus la dispute nesfârșite asupra primelor orașe: Kiev și Novgorod. Asemenea dispute se tot repetau în segmente mai mici și mai mari ale țării, făcându-i într-un final pe oameni să-și dorească

fierbinte un „tată puternic", o autoritate centrală care va uni numeroșii fii chiar dacă asta ar însemna să-i omoare pe toți. Astfel, în istoria timpurie a Rusiei s-au pus bazele unei interacțiuni între poporul care avea nevoie de

îndrumare și protecție împotriva dușmanilor, protectorii oligarhi care au devenit niște mici tirani și supertiranul central care era prizonierul oligarhiei și mântuitorul secret.

Protectorii au introdus cu forța creștinismul (bizantin) și, odată cu el, o altă ierarhie care a rămas întotdeauna prinsă într-un conflict cu sine însăși și cu conducerea pământească. În timp ce atât regii, cât și preoții își aveau obârșia culturală și, deseori, etnică în alte meleaguri, ei au început treptat să pună în scenă spectacolul pe care cărțile îl numesc istoria Rusiei: o secvență de lupte dinastice care nu numai că au supraviețuit cumplitei invazii tătare, ci și au luat amploare ca violență și arie de răspândire națională. Pandantul este că au condus la întemeierea unei națiuni, a creștinismului rus și a țaratului rus: în secolul al XV-lea, Moscova a devenit „cea de-a treia Romă" și Ivan al Treilea, primul conducător al rușilor și apărătorul adevăratei credințe. El a făurit un stat național din vechea Rusie, iar fiul lui a extins statul rus peste numeroșii și diverșii lui vecini.

Cu Ivan cel Groaznic, tradiția care exista din secolul al X-lea a „fiilor certăreți și sângeroși" a atins apogeul. Paricidul făcea ravagii de secole în cercurile puterii, dar Ivan, pe care istoria îl numește „cel Groaznic", și-a ucis fiul cel mare, favoritul lui, cu propriile mâini. El (ca și bătrânul Kaşirin de la căpătaiuul rănitului Alioşa) a dat vina pe suferințele copilăriei pentru nebunia barbară de mai târziu. Poporul i-a dat dreptate. Așa cum am arătat, ei nu l-au numit „cel Groaznic", ci „cel Aspru". El a fost victima aristocrației oligarhice (dușmanii lui și ai poporului), căci cine

altcineva putea să-l fi făcut să sufere în copilărie? Și, într-adevăr, acest prim țar s-a îndreptat în momentele lui de luciditate spre popor, le-a permis să-i adreseze petiții, a inițiat reforme judiciare și a introdus tiparul. În momentele de nebunie, el a continuat să se laude cu aristocrației uciși doar ca apoi să se lase pradă unor remușcări dintre cele mai disperate. Poporul l-a idolatrizat și a consolidat cu bucurie autoritatea acestui țar, în scopul de a-i ține în șah pe prinți, aristocrați și clasele de mijloc.

Pe măsura progresului centralizării și dezvoltării organizării naționale, paradoxurile istoriei Rusiei au început să se autoperpetueze. În primul rând, cu fiecare pas pe drumul statalității organizate și centralizate a acestui ținut imens, a crescut numărul intermediarilor. Ei guvernau și făceau poliție „pentru Țar", predau în școli și colectau taxe, șantajau și corupeau. Este o temă veche în Rusia că fiecare progres la scară națională se plătește cu sporirea puterii birocrăției, fapt ce explică o indiferență ostilă „genetică" a poporului față de progres în general și față de oligarhia contemporană în particular.

În al doilea rând, fiecare pas spre occidentalizare și iluminare a condus la creșterea iobăgiei. Ivan, urmându-și sfânta „asprime", i-a depozat pe țărani de dreptul de a-și alege stăpânii în ziua Sfântului Gheorghe. Ecaterina cea Mare, corespondenta și prietena iluminată a lui Voltaire, a permis torturarea și vinderea după bunul-plac a 800 000 de sclavi ai coroanei proprietarilor aristocrați. Și, când mult mai târziu Alexandru al Doilea a eliberat trei milioane de sclavi deoarece se

temea că altfel s-ar fi eliberat singuri, n-a făcut altceva decât să-i expună lipsei proprietății, proletarizării și, în cel mai bun caz, cultivării cu unelte străvechi a unor mici parcele de pământ pentru care urmau să plătească dijmă.

Dar ceea ce ne interesează pe noi aici este al treilea paradox: permisiunea tacită a poporului ca acești țari să se comporte într-o manieră spectaculos de irațională. Petru cel Mare, un băiat precoce și impetuos ca Ivan, a fost primul împărat al Rusiei și cel mai mare reformator monarh al ei. Și el și-a ucis fiul cel mare, deși, odată cu progresul civilizației, s-a folosit de poliția secretă, nu de o bătă. În plus față de asemenea crime de familie directe, au existat în istoria Rusiei tot felul de aranjamente de regență bizare. Au existat pretendenți misterioși și extrem de populari, presupuși fii ai țărilor asasinați care, la fel ca Alioșa, s-au întors să se răzbune și care aveau o aură de sfințenie doar pentru faptul că nu aparțineau „blestematei seminții” dominante. Poate culmea atrocității oedipiene a fost atinsă când aproape nebunul țar Pavel I (poporul îl numea „cel Sărman”), la moartea mamei lui, Ecaterina, a pus ca tatăl lui (ucis la ordinele ei) să fie exhumat și înmormântat lângă ea. I-a forțat pe numeroșii amanți ai mamei sale să alcătuiască o splendidă gardă care să păzească descompunerea cadavrelor imperiale.

Istoricii iau de bun faptul că așa e „istoria”. Dar cum explică nu doar consimțământul pasiv al unui popor, ci și pasionata identificare altruistă cu asemenea tragedii și comedii imperiale? De ce s-a înclinat un popor atât de robust și de prolific în fața unor protectori străini? De ce a permis sistemul acestora în viața lor

națională, implicând tot mai adânc însuși stilul său de viață într-o relație de posesiune reciprocă? Trebuie oare să căutăm explicația mai întâi în superioritatea nomazilor sângeroși și a fiarelor sălbatice și abia apoi în impotența acestui popor imens în fața oligarhiei înarmate?

Răspunsul este probabil că formele de conducere sunt definite nu numai de pericolele istorice care trebuie respinse prin activitatea lor de organizare; ele trebuie, de asemenea, să servească manifestării publice a fantasmelor și anticipărilor populare. Monarhii, chiar dacă sunt străini (și, deseori, tocmai pentru că sunt străini), devin paznici vizibili ai forțelor interioare morale slabe ale unui popor; elitele aristocratice devin, și ele, personificări ale unor noi idealuri slab percepute. În acest scop, monarhii și aristocrații ar putea și trebuie să joace pe scena istoriei întregul cerc al conflictului irațional: ei trebuie să păcătuiască mai sfidător și să se căiască mai profund, ieșind în final cu o statură personală și publică mai impunătoare. În timp ce încearcă să realizeze acest cerc, oamenii îi vor servi cu dragă inimă drept cor îngânător și animale de sacrificiu. Deoarece păcatul grandios al câtorva promite mântuire totală pentru toți.

Așadar, aceasta este mai mult decât o „proiecție” a unui rău interior (Se-ul) sau a conștiinței morale inexorabile. Cred că presupune de asemenea o funcție colectivă a Eului; servește dezvoltării unei identități naționale și morale mai bine definite. Ivan și Petru sunt măreți nu în ciuda patimilor tragice care au întinat aparent statura lor de lideri, ci pentru că au putut manifesta la o scară gigantică

tragedia organizării patriarhale timpurii și pandantul ei interior, Supraeul, și pentru că, procedând astfel, au propășit trezirea națiunii și conștiința morală națională. Poate că ideea

noastră despre istorie trebuie să fie extinsă la includerea unei analize a imperativelor psihodinamice venite din partea maselor guvernate spre cei mai „voluntari” stăpâni ai lor, care sunt astfel forțați să pună în act conflictele evoluției umane pe scena macrocosmică a istoriei: în acest sens, probabil, regii sunt jucăriile popoarelor lor. În stadiile ulterioare ale civilizației, tragediile și comediile lor sunt transferate într-un macrocosmos fictiv, pe scenă și, în final, în microcosmosul ficțiunii.

Putem vedea acum misiunea istorică a realismului literar rusesc: el readuce tragedia paricidului și fratricidului în rusul de rând, pentru a fi citită de către literat⁹⁸. O asemenea declarație literară a responsabilității intelectuale oglindește creșterea responsabilității politice. Literatura și istoria rusă au fost târzii și explozive în atingerea (într-un singur secol teribil de condensat) etapelor preliminare ale unei conștiințe literare reale și ale unei conștiințe politice, în timp ce înapoierea marilor mase de țărani a continuat să reflecte un nivel istoric primitiv, pe care Occidentul l-a lăsat în urmă odată cu elenismul.

Haideți să facem acum o pauză pentru a ne reaminti că, în momentul Revoluției din Octombrie, patru cincimi din populația Rusiei erau țărani. Sarcina gigantică a transformării exterioare și a conversiunii interioare a acestor mase de țărani e

una de neînchipuit, nu pentru că ei voiau o altă formă de guvernare, ci pentru că nu se gândiseră niciodată la vreo întrepătrundere organizată a vieții lor cu vreo formă de guvernământ.

Caracterizarea pe care o face filmul „seminției” posace indică cel puțin un complex colectiv al unui caracter excepțional de arhaic care a ținut masele de țărani din Rusia (și, de fapt, mare parte din continentul eurasiatic) într-o servitute interioară, în timp ce servitutea exterioară era asigurată de regi și preoți. Mă refer la consecințele psihologice ale unei revoluții tehnologice arhaice: revoluția agrară. Aici, misterele preistoriei sunt la fel de profunde ca cele ale copilăriei timpurii. Ambele ne forțează să mitologizăm pentru a dobândi un început de înțelegere.

Referitor la vânătorii și pescarii Americii de Nord preistorice, am folosit o cheie care a deschis posibilitatea interpretării unor anumite ritualuri primitive. Am arătat că oamenii dinaintea epocii scrisului au încercat să înțeleagă și să ia în stăpânire marele Necunoscut în expansiunea lui în timp și spațiu proiectând asupra lui atributele structurii și dezvoltării umane: astfel, mediul geografic este personalizat și trecutul istoric este înzestrat cu imageria copilăriei umane. Astfel, în acest sens, pământul devine o mamă care, odată ca niciodată, și-a împărtășit voința proprie. Tranziția de la viața nomadă la agricultură a implicat uzurparea segmentelor teritoriului și partajarea lor, violarea solului cu unelte siluitoare și subjugarea pământului să ofere hrană. Orice evoluție interioară a acompaniat acest pas tehnologic, ea a fost (așa cum atestă miturile și ritualurile) asociată cu păcatul originar care, în

viața individuală, constă în prima conștientizare a dorinței violente de a controla mama cu organele în dezvoltare ce permit mușcarea și apucarea.

„Seminția blestemată” reprezintă, așadar, copiii care în rapacitatea lor ar uzurpa și distruge din gelozie mama. Apoi mai reprezintă bărbații, pe care sarcina de a ara colectiv solul i-a făcut ambițioși, geloși și exploataitori. Astfel, sentimentul unei vinovății primare, pe care l-

am discutat anterior, leagă țăranul de ciclul de ispășire plină de suferință și de postire maniacală deoarece îl face dependent de ciclul agrar al producției. Creștinismul, desigur, și-a însușit acest ciclu nesfârșit și a suprapus peste el propriul calendar anual al păcatului și ispășirii, al morții și mântuirii.

Pot încheia acest subiect sumbru doar referindu-mă la o amintire a lui Gorki care trădează identificarea dintre pământul cultivat, femeia cucerită și provocarea furibundă a stăpânului ei:⁹⁹

El [Cehov] obișnuia să spună: „Dacă fiecare om ar face tot ce poate pe bucata de pământ care îi aparține, ce lume frumoasă am avea!”

Am început să scriu o piesă numită *Vaska Buslaev* și într-o zi i-am citit monologul lăudăros al lui Vaska:

„Ah, de-aș putea să am mai multă putere și tărie

Răsuflarea mea fierbinte ar topi zăpada!

Aș înconjura pământul și l-aș ara în întregime!

Aș merge ani întregi și-aș construi oraș după oraș,

Aș ridica biserici fără număr și-aș crește grădini nesfârșite;

Aș împodobi pământul ca pe o fecioară frumoasă;

Aș strânge-o-n brațe ca pe mireasa mea;

Aș ridica-o în inima mea și-aș purta-o spre Dumnezeu...

Ți-aș fi dat-o, Doamne, ca pe un dar de preț

Doar că, vai, nu pot, o vreau prea mult pentru mine!”

Lui Cehov i-a plăcut foarte mult acest monolog și, tușind emoționat, a spus:

„E foarte bun, într-adevăr! E foarte adevărat și foarte omenesc! În el zace esența întregii filosofii. Omul a făcut pământul locuibil, așadar, trebuie să-l fi făcut confortabil pentru el însuși”.

A încuviințat din nou și a repetat:

„El o va face!”

Mi-a cerut să mai citesc încă o dată monologul lăudăros al lui Vaska. Așa am făcut, iar el a ascultat cu atenție până la sfârșit, apoi a remarcat:

„Ultimele două rânduri sunt neneesare — sunt impertinente. Nu e nevoie de impertinență...”

A. Sfânt și cerșetor

Țigănuș, copilul luat de suflet, nu s-a născut în păcat ca restul seminției — unchii, „animalele sălbatice”. Nefiind născut în păcat, el este, după cum spune bunica, „curat la suflet”. Are un trup grațios, așa cum a demonstrat dansând cazacioc, pe când ceilalți bărbați par rigizi și încătușați în mișcarea lor, iar când sunt beți sau furioși devin ca niște vehicule fără frâne. Nefiind fiul nimănui, Țigănuș nu se așteaptă la nicio moștenire și nu invidiază pe nimeni. Este ca și cum calitatea lui de orfan ar sugera o concepțiune imaculată. Și, într-adevăr, într-un fel subtil, Țigănuș este înfățișat ca un creștin adevărat, caritabil și plin de speranță.

Țigănuș îi vorbește lui Alioșa despre tatăl mort al băiatului. El era diferit: *înțelegea*, și din acest motiv era urât de Kașirini. Aici este introdusă o temă care va fi reluată apoi la modul apariției anarhistului, reprezentantul celor care înțeleg și acceptă ceea ce înseamnă să fii copilul nimănui. Ei sunt urâți de tați și de fiii lor lacomi ca purtătorii unui principiu cu totul nou, ce nu poate fi combătut cu arme vechi: ei citesc, gândesc, planifică. Astfel, Țigănuș este cel care furnizează sufletului înflăcărat al lui Alioșa imageria viitoarei lui identități.

Țigănuș îi recunoaște pe cei care înțeleg, dar el însuși nu „înțelege”. El are un alt defect și este periculos de diferit din altă privință: este „*bun*”. După ce bunicul îl biciuiește pe Alioșa, brațul lui Țigănuș e brăzdat de urme sângerânde și mărturisește vesel că, imobilizându-l pe băiat, a permis ca brațul lui să primească cele

mai puternice lovituri. „Din dragoste am făcut-o”, îi spune el băiatului care-l ascultă vrăjit, câștigându-i inima. Apoi îl sfătuiește ce să facă la următoarea bătaie: să nu se mai împotrivească, să încerce să-și lase trupul moale și să țipe cât îl ține gura. Țigănuș mărturisește că pielea lui e atât de tăbăcită de la bătaie, că poți face și mănuși din ea.

Din nou, implicația acestei scene nu e explicită, dar pare să se refere la tentația unei nonviolente naive, a bunătații creștine și a faptului de a învăța să înduri suferințele lumii adaptându-te la loviturile ei. Alioșa e mișcat și fascinat, dar rămâne rezervat. Și, într-adevăr, la scurt timp după aceasta, Țigănuș moare într-un mod pitoresc și simbolic, iar el trebuie să sufere pierderea.

Unul dintre unchi voia să ridice o cruce imensă pentru soția lui moartă (pe care, așa cum știe Țigănuș, o ucisese chiar el). El îi cere lui Țigănuș să-l ajute să care crucea pe un deal. Așa cum e limpede pentru toată lumea, crucea enormă este prea grea ca să fie cărată de un singur om. Dar Țigănuș, cu o îngâmfare copilărească, se laudă că o poate căra singur. Pentru un moment, Alioșa simte impulsul să-l ajute; spectatorii tremură de teamă că băiețelul ar putea să încerce să-l ajute să ducă crucea, dar apoi (la fel ca în mai multe momente foarte importante) Alioșa nu se mai implică și-și lasă prietenul în voia sorții lui.

Într-o scenă evident menită să sugereze patimile hristice, vedem silueta lui Țigănuș urcând poticnit pe un deal îndepărtat, ducând în spate crucea uriașă. Se pare că este strivit de ea, deoarece în curând este adus acasă, unde moare întins pe

podea. Un mic șoricel, cu care se juca mereu delectând copiii, fuge din hainele lui spre Alioșa, care îl prinde. Este ca și cum „sufletul alb” al lui Țigănuș și-a găsit un nou cămin la Alioșa.

Dacă bunica reprezintă străvechiul fel de a fi, iar bunicul și unchii epoca lacomă a posesiunii pământului, bunurilor, soțiilor și titlurilor, atunci Țigănuș este sfântul simplu al erei creștine primitive. Bunătatea lui este radioasă și este caritabil până la moarte.

Atunci, acest băiat, Alioșa, urmărește distrugerea predestinată din jurul lui și, cu toate acestea, pășește mai departe cu o siguranță de somnambul, evitând implicările cu urmări fatale și capcanelor tradiționale. Nu posedă el niciun dram de compasiune sau moralitate?

Să luăm ca exemplu întâlnirea cu bătrânul Grigori, chiar cel care-l îndepărtează de calvarul iminent al lui Țigănuș (deoarece Grigori, aproape orb, poate prevedea ce urmează să se întâmple). El este o figură impozantă și profetică, dar a lucrat în atelierul bunicului aproape patruzeci de ani și va ajunge șomer atunci când vederea îi va ceda de tot. Deoarece bunicul refuză să aibă grijă de el, Grigori va trebui să devină cerșetor. Alioșa e îngrozit. „Voi merge cu tine”, plânse el cuprins de compasiune, „te duc eu de mână!”

Dar, după incendiu, în timp ce orbul Grigori rătăcește pe străzi cu brațele întinse, chemându-l îndurerat pe Alioșa, băiatul se ascunde de el și-l lasă să rătăcească singur prin noaptea lui eternă. Vedem cum îl urmărește pe Grigori de două

sau trei ori, devenit cerșetor, de pe stradă și la bălci. De fapt, Alioșa îl urmărește pe Grigori ca și cum ar fi fascinat de acesta.

Cinefilul occidental nu poate să nu se gândească ce scenă înduioșătoare ar alcătui împreună, patriarhul înalt și orb și băiatul care-l conduce de mână. Spectatorul își imaginează un final în care bunicul, chinuit de remușcări, se îndreaptă și trimite poliția să-i caute peste tot, când s-ar putea să fie aproape prea târziu. Poliția sau patrula îi găsesc tocmai când perechea a ajuns lângă un pod șubrezit de un râu ieșit din matcă...

Dar este limpede că ceea ce urmărim în acest film este apariția unui nou tip de gândire, care ni se pare caracterizată în primul rând de omisiunile ei. Ceea ce este omis, iar și iar, este acțiunea bazată pe un sentiment de vinovăție. Așadar, nici remușcarea, nici schimbarea la față nu par să conteze în această nouă paradigmă. Ceea ce contează sunt atitudinea de precauție critică, răbdarea incoruptibilă, evitarea absolută a acțiunii greșite, maturizarea unei direcții interioare limpezi și abia apoi acțiunea¹⁰⁰.

În acest punct, observatorul occidental decide că filmul are mai puțin decât o morală, că este de-a dreptul amoral. S-ar putea, totuși, ca filmul să înfățișeze doar niște alternative morale destul de diferite de cele în care s-a angajat lumea noastră iudeo-creștină. Când Alioșa evită să fie atras în tentația de a-și sacrifica tânăra lui viață omului orb, el încalcă, e adevărat, o promisiune făcută unei persoane, o promisiune făcută poate dintr-un sentiment de vinovăție împărtășită, un sentiment

că ar trebui să compenseze păcatele economice ale bunicului. Totuși, în opoziție cu această „tentație”, este un legământ interior, un legământ de a urma o direcție, un plan încă neconturat care, în loc de a perpetua o vinovăție interioară, va conduce la o acțiune

cooperativă dincolo de bine și de rău. Un asemenea jurământ este personificat de un alt personaj: anarhistul.

Dar ar trebui notată o scenă finală, care în imageria ei brutală arată un dispreț total al noii generații față de colapsul moral al celei vechi. În timp ce acum deplin senilul bunic cerșește în mulțimea adunată la bâlci, bătrânul Grigori, maistrul de demult, răspunde vaietelor lui și-i dă o bucată de pâine. Bunicul, recunoscându-l pe orb, aruncă pâinea, țipând: „M-ai adus la sapă de lemn!” Este o scenă de cruzime, din punctul nostru de vedere, dar micul Alioșa îi întoarce spatele, nestrăbătut nici măcar de vreo urmă de dezgust. A lăsa în urmă ruine de oameni și sisteme pare a fi o sarcină ce nu necesită niciun consum emoțional.

B. Străinul

În tot acest timp, există un bărbat în sat, care locuiește într-o cămăruță a casei bunicului și care vine de niciunde și nu vorbește cu nimeni. Nu este servitor și nu datorează nimic nimănui; nu are nimic de vânzare, însă are ce mânca. El spune că este chimist, dar nu pare a avea un loc de muncă. Cu părul lui negru, fruntea înaltă și ochii pătrunzători din spatele ochelarilor, arată ca o versiune cumva înfometată și mai tânără a lui Troțki.

Într-o zi, pe când Alioșa se strecoară încrezător prin geamul camerei bărbatului în camera lui de la subsol, acesta ascunde repede o carte. Apoi îl izgonește calm pe băiat deschizând o sticlă din care emană un miros urât. Băiatul este ofensat, dar cu atât mai fascinat.

El îl revede pe bărbat la o întâlnire în care bunica lui cântă legende și balade străvechi. Cu vorbe simple și puternice, o auzim recitând o legendă lungă care conține spusele „El nu s-a ascuns în spatele conștiinței celorlalți”. La aceasta, bărbatul devine ciudat de însuflețit, ca și cum ar fi auzit vorbele unui oracol. El murmură ceva despre „popor, poporul nostru” (ceea ce se pare că se referă la calitatea înțelepciunii populare) și părăsește camera în grabă. Ar putea fi simbolic faptul că, emoționat, își uită ochelarii. În orice caz, aceștia sunt luați de către Alioșa.

În următoarea scenă, Alioșa îl vede pe bărbatul ciudat stând pe iarbă în vârful unei stânci de lângă râu. Bărbatul abia dacă-i mulțumește pentru returnarea

ochelarilor. De fapt, el îi spune cumva nepoliticos că băiatul ar putea sta lângă el dacă tace și i se alătură în starea lui contemplativă. Astfel, acest bărbat, râul, orizontul vast și o nouă dispoziție sufletească încep să se asocieze. Prezența impunătoare a bărbatului proclamă că trebuie să fii capabil să stai în tăcere; să poți medita; să poți să-ți imaginezi orizontul îndepărtat. Explicit, el îi spune: „Trebuie să-ți amintești toate legendele pe care le știe bunica. Trebuie să înveți să citești și să scrii”. Alioșa este uluit, simțindu-se profund atras de fervoarea și sinceritatea bărbatului.

Prietenia lor nu durează mult; dar ea va supraviețui cumva acestei foarte scurte întâlniri, după care lacomul bunic îl silește pe străin să elibereze camera, iar bărbatul decide să părăsească orașul.

Un grup de copii ai nimănui îl însoțește la râu. Bărbatul își pune brațul în jurul umerilor lui Alioșa și îi spune: „Omul trebuie să învețe cum să ia viața”. El spune acest lucru cu o

asemenea fervoare misionară, încât se simte semnificația de dincolo de cuvinte.

Gesturile bărbatului indică faptul că el consideră „a lua” în sensul de a apuca și a ține, și nu în sensul de a suporta sau a rezista. Însă, atunci când am văzut filmul pentru prima oară, translatorul meu rus a insistat că bărbatul a folosit cuvântul „brat”, și anume „a îndura”. Din motive aflate acum în discuție, această diferență mi s-a părut atât de importantă, încât am insistat să întreb despre originea discrepanței dintre cuvânt și gest. Și, într-adevăr, în cartea după care s-a făcut filmul, revoluționarul spune: „Orice lucru trebuie să știi cum să-l apuci, înțelegi? E greu să

înveți cum să apuci (în limba rusă, „wzyat”) ceva cum trebuie. *Wzyat*, în rusă înseamnă „a lua” cu sensul de „a apuca”. Așadar, se pare că doar cuvântul, nu și sensul s-a pierdut undeva pe drumul dintre carte și film.

Sensul este: trebuie să înveți să nu aștepti până ți se dă, trebuie să apuci ceea ce vrei și să nu-i dai drumul. Am discutat această alternativă în legătură cu modalitățile sociale ale stadiului oral. Evident, acest bărbat nu spune doar că trebuie să apuci, ci și că trebuie să faci asta cu o conștiință bună, nouă, aceea că trebuie să „apuci” fără să regresezi din cauza culpabilității de a fi apucat ceva.

Așa cum vom vedea, această „apucare” hotărâtă, cuplată cu rezistența de a nu recădea în dependență, este de o importanță covârșitoare în psihologia bolșevică. Am menționat deja privirea tăioasă, străpungătoare a lui Alioșa ca replică la privirea încărcată de ură a bunicului; am arătat importanța concentrării, înțelegerii și apucării pentru viziune și anticipare și am arătat neclintirea lui Alioșa în fața țelului propus, indiferent de sentimentele personale.

Mai târziu, a devenit clar că străinul era un revoluționar căutat de poliție. El a fost prins într-o bună zi, undeva, dincolo de orizont. Când un grup mizer de prizonieri jerpeliți și încătușați a trecut pe strada lui Alioșa în drumul spre vaporul care îi ducea în Siberia, străinul era acolo și el, palid și spectral, dar aproape vesel.

Pe ecran scria: „Așa s-a încheiat prietenia mea cu primul dintr-o serie de oameni străini în țara lor — cei mai buni oameni”.

Așadar, Alioșa a ajuns față în față cu un membru al organizațiilor ilegale de

revoluționari de profesie, numiți pentru un timp „intelighenția”, datorită credinței lor neclintite în necesitatea nu numai de a citi și a scrie, dar și în disciplina mentală ca mântuire în fața apatiei, letargiei și servituții.

C. Gașca fără tată și copilul fără picioare

În timp ce anarhistul dispare, Alioșa pare să fi crescut ca statut. Acum are un țel și o frăție. Trebuie să ne reamintim că și tatăl lui „înțelegea” — și el a dispărut. Cu toate acestea, suntem îngroziți să vedem acest băiețel identificat cu fantoma martiră a unui bărbat al cărui etos a fost conținut în câteva remarcă obscure. Alioșa este doar un copil, dar unde este copilăria lui, care sunt prietenii lui de joacă? Se joacă vreodată?¹⁰¹

Am văzut participarea lui eşuată la farsele verilor lui şi la felurile lor maliţioase şi viclene de a se răzbuna pe bunicul lor. Scena biciuirii, sau, să spunem, maturitatea mai mare care a urmat înfrângerii morale a bunicului după scena biciuirii îi aduce finalul copilăriei. Într-o scenă ulterioară, în timp ce Alioşa se plimbă prin vecini, întâlneşte un grup de copii bine hrăniţi care au tăbărit cu pietre şi ţipete peste un copil retardat. Alioşa îi ia imediat apărarea, după care copiii se întorc împotriva lui, numindu-l „Kaşirin”. Băiatul protestează: „Eu sunt un Peşkov”. Ca toţi băieţii din lume, ajung să-şi arunce vorbe reciproc: Kaşirin! Peşkov! Kaşirin! Peşkov! Dar, în timp ce băieţii încep să-l bată cu mâinile şi picioarele, un grup de mici creaturi înfometate şi zdrenţăroase apar din senin, îl eliberează şi Alioşa se împrieteneşte imediat cu ei.

Această gaşcă e formată din copii ai străzii — „proletari” în sensul original. Alioşa devine unul dintre ei; economic, în sensul că se alătură ocupaţiei lor de a

scotoci prin gunoaie după obiecte care pot fi vândute, şi spiritual, în sensul că le împărtăşeşte sentimentul că nu se pot baza pe părinţii lor, asta în cazul în care au părinţi. Astfel, în câteva scene, proletarizarea lui Alioşa este demonstrată dramatic. El, un Peşkov fără tată, ia partea copilului retardat care este născut cu o înzestare inferioară; se asociază cu cei care au căzut mai jos de orice castă şi clasă socială. Într-o scenă impresionantă, el află întâmplător faptul că unul din membrii găştii, un băiat cu trăsături asiaticе, nici măcar nu ştie de unde vine. Alioşa râde; este ultima manifestare de veselie necugetată. Văzând disperarea şi furia asiaticului, el devine imun la încă o tentaţie, cea de-a fi mândru de numele Peşkov (după cum ştim, ulterior a ales prenumele tatălui, Maxim, şi numele Gorki, care înseamnă în rusă „amar”).

Acum este şi el un proletar. După „muncă”, el şi gaşca lui stau pe stâncă, această mică înălţime de pe care deposedaţii privesc spre orizont şi viitor. Ce visează ei acolo? Să ţină porumbei pe care să-i elibereze: „Îmi place să văd porumbei rotindu-se pe cerul strălucitor”.

Sugestiei libertăţii îi este contrapusă o întâmplare. Într-o zi, Alioşa aude o voce tânără şi veselă în spatele ferestrei unei pivniţe. El urmăreşte vocea şi îl găseşte pe Lenka, băiatul infirm, în pat. Picioarele lui sunt paralizate, ele „nu trăiesc, doar sunt acolo”, explică el. Aşadar, este prizonier în celula lui. Dar se dovedeşte că el trăieşte într-o lume a lui, o lume a jocului şi reveriei. El ţine mici animale în cutii şi cuşti; ele trebuie să-i împărtăşească captivitatea. Dar trăieşte pentru ziua

când va vedea pajiştile şi preria, şi atunci va deschide toate micile cuşti, eliberând animalele. Între timp, ele sunt microcosmosul lui: ele reflectă lumea de afară. Un gândac e „proprietarul”, altul, „nevasta funcţionarului”. Asupritorii înşişi din lumea reală sunt prizonierii lumii sale ludice. Este ca şi cum starea lui de infirm i-a permis să fie singurul copil cu o minte jucăuşă din întregul film. Râsul lui este cel mai vesel şi liber, iar ochii lui strălucesc de încântare. Sentimentul lui de putere pare să nu cunoască limite; este sigur, după cum îi spune entuziasmat lui Alioşa, că „un şoarece poate creşte mare pantru a deveni un cal”.

Văzând dragostea băiatului pentru tovarăşii necuvântători ai prizonieratului lui şi necesitatea şi abilitatea de a investi un lucru mărunţ ca un şoarece cu posibilităţi mitice, Alioşa, după o scurtă ezitare, îi dă şoricelul alb al lui Țigănuş. Ne amintim că acest şoricel fusese darul

muribundului Țigănuș pentru el. A fost ultima legătură cu bucuria; a fost ultima lui jucărie. De ce renunță la dar? Din milă sau caritate? Din nou, Alioșa pare să fi crescut ca statură morală, sacrificând un confort și rezistând unei tentații: tentația de a se juca, de a visa, de a se crampona de substituturile fetișiste care fac închisoarea mai suportabilă, adăugându-i lanțuri suplimentare. El știe că va trebui să plece fără nicio jucărie. Astfel, fiecare acțiune (sau refuz al acțiunii) a lui Alioșa este ca un jurământ. Una după alta, punțile regresiei sunt dărâmate și consolările infantile ale sufletului sunt negate pe veci.

Cu toate acestea, Lenka poate fi liber numai dacă cineva îl va elibera, îi va da picioare noi. Alioșa și prietenii lui se pun la treabă tocmai pentru acest lucru.

Printre comorile pe care le recuperează din grămezile de gunoaie, ei salvează diverse părți de metal din care îi fac un cărucior, o proteză mecanică a libertății de mișcare.

D. Sugarul înfășat

Figura lui Lenka nu pare a fi luată dintr-o carte de Gorki. Nu știu cine a inventat-o. Dar pare semnificativ că cel mai emotiv și vesel dintre copii este, să spunem așa, cel mai puțin mobil. Plăcerea lui de a trăi țintește spre orizonturi, dar picioarele lui sunt legate, „sunt moarte, doar acolo”. Acest lucru sugerează o discuție despre o remarcabilă problemă rusească legată de creșterea copilului care a dobândit proporții aproape ridice în discuțiile recente asupra caracterului rusec: înfășarea.

Este sufletul rus un suflet înfășat? Unii din cercetătorii proeminenți ai caracterului rus, cărora le datorez prima mea întâlnire cu acest film, cred cu tărie acest lucru.¹⁰²

În populația țărănească rusească, precum și în toate regiunile și clasele care au împărtășit și continuă să împărtășească moștenirea culturală comună a marilor câmpii centrale ale Rusiei, aspectul îngrijirii copilului numit înfășare a fost dus la extrem. În timp ce obiceiul de a lega cu fașă nou-născuții este larg răspândit, extrema rusească străveche insistă ca sugarul să fie înfășat până la gât, suficient de strâns cât să facă din el „un butuc de lemn” la îndemână, înfășarea urmând să continue timp de nouă luni, în cea mai mare parte a zilei și de-a lungul nopții. O asemenea procedură nu se soldează cu vreo deficiență locomotorie durabilă, deși se pare că copilul dezînfășat trebuie să învețe cum să meargă de-a bușilea.

Când au fost întrebați de ce sugarii trebuie înfășați, rușii simpli au răspuns uluiți: cum altfel să ții copilul și să nu-i fie frig în timpul iernii? În plus, cum să-l faci să nu se zgârie și să nu se rănească sau să nu se sperie de vederea propriilor mâini? E probabil adevărat că un copil înfășat, în special când abia a fost scos din scutece, nu are un control suficient asupra propriilor mișcări încât să nu se zgârie sau lovească singur. Presupunerea suplimentară că, *așadar*, trebuie reînfășat este un truc preferat de raționalizare culturală. Face ca un tipar anume al imobilizării sugarului să fie conservat cultural. Trebuie să înfeși copilul pentru a-l proteja de el însuși; acest lucru cauzează nevoi vasomotorii violente în el; el trebuie să rămână înfășat emoțional pentru a nu cădea victimă emoției sălbătice. La rândul său, acest lucru ajută la stabilirea unei îndochinări fundamentale, preverbale, conform căreia oamenii trebuie să fie imobilizați rigid spre binele lor, în timp ce li se oferă, din când în când, căi de a descărca emoția acumulată. Astfel, înfășatul intră în categoria acelor aspecte ale educației

copilului care trebuie să aibă o relație semnificativă cu imaginea despre lume a întregii culturi.

Și, într-adevăr, nu există nicio literatură care să abunde de excese vasomotorii precum cea rusă. Oamenii din ficțiunea rusă par atât izolați, cât și expansivi. Este ca și cum fiecare individ a fost înțemnițat în mod bizar în el însuși ca într-o cutie constrângătoare de emoții înăbușite. Cu toate acestea, el caută fără încetare alte suflete, oftând, pălind, roșind, plângând sau leșinând. Multe din personajele care populează această literatură par să trăiască pentru momentul în care vreun soi de

beție — glandulară, alcoolică sau spirituală — va permite o efuziune temporară a emoției, deseori doar o reciprocitate iluzorie care trebuie să se sfârșească prin epuizare. Dar nu trebuie să privim dincolo de filmul aflat în discuție: dacă realitatea cotidiană a epocii tânărului Gorki a manifestat vreo fracțiune din gălăgia, intensitatea și varietatea expresiei emoționale pe care o vedem în acest film, conștiința copilului mic în privința emoției trebuie să fie intensă și caleidoscopică.

Așadar, este interesant de reflectat că sugarul înfășat, când devine conștient de o asemenea emoționalitate, este împiedicat el însuși să reacționeze la ea într-un fel „mișcător”, cum ar fi datul din mâini și picioare sau mișcarea degetelor. El este împiedicat să-și ridice capul, să caute sprijin și să-și extindă câmpul vizual dincolo de zgomotele auzite ale agitației percepute. Un asemenea aranjament poate, într-adevăr, să fie menit să împovăreze sistemul vasomotor cu sarcina de a contracara și a balansa aceste impresii puternice. Sugarul poate lua parte la exuberanța rudelor sale mai mari doar în timpul experiențelor periodice de dezînfășare.

Totuși, pentru a evalua semnificația unui aspect al creșterii copilului, cum ar fi înfășatul, în totalitatea configurației unei culturi, ar fi necesar să presupunem nu o cauzalitate unică în sensul că rușii sunt așa cum sunt — ori așa cum le place să apară sau să se înfățișeze pe ei înșiși — deoarece au fost înfășați. Ca și în discuția noastră despre alte culturi, trebuie mai degrabă să presupunem o amplificare reciprocă a unei serii de teme. Astfel, obiceiul universal (și, printre altele, destul de practic) al înfășatului ar fi primit amplificare ca rezultat al tendinței sintetizatoare

care aduce geografia, istoria și copilăria umană la câteva numitoare comune. Observăm o afinitate configurațională între aceste fapte ale tradiției ruse:

1. Viața socială compactă într-o baricadă izolată în asprimea câmpiilor centrale și eliberarea periodică după dezhgețul primăverii;
2. Lungile perioade de înfășare strânsă care alternează cu un bogat schimb afectiv la momentul dezînfășării;
3. Comportamentul consacrat de anduranță rigidă și servitute apatică, pe de o parte, și un periodic catharsis afectiv realizat prin manifestări exuberante.

Așadar, văzut istoric și politic, înfășatul ar apărea ca parte a unui sistem de instituții obstinate care au ajutat la susținerea și prelungirea combinației ruse de servitute și „suflet”. Chiar Gorki spune în piesa lui „Filistini”: „Când un om este sătul să zacă pe o parte, se

— Întoarce pe partea cealaltă, dar când este sătul de traiul lui, doar bombăne. Atunci fă un efort — *întoarce foaia!*" Un om, motivat adecvat poate face un efort pentru a se schimba sau chiar, așa cum am spune, pentru a se ridica; dar în fața adversității de a fi constrâns de anumite condiții, mintea lui ar putea acționa conform experiențelor lui cele mai timpurii de imobilizare. Și ceea ce poate face cel mai puțin sugarul înfășat este să se întoarcă pe partea cealaltă. El poate doar să recadă, să cedeze, să aibă răbdare și să halucineze, stăruind asupra senzațiilor lui vasomotorii și asupra aventurilor intestinelor lui până când va sosi din nou eliberarea locomotorie.

Ceva de felul acesta ar putea fi foarte bine simbolizat de Lenka, băiatul cu emoționalitatea cea mai puternică și cu cea mai afectată locomoție; copilul cu cea mai bogată imaginație și cu cea mai mare dependență de ceilalți. Când Alioșa îi dă micul șoricel alb este ca și când el ar fi depășit necesitatea de a păstra o jucărie-fetiș și visele de omnipotență de care ar putea avea nevoie sufletele înfășate. El nu-l compătimește pe Lenka, ci, mai degrabă, îi recunoaște starea, o compară cu a lui și acționează corespunzător. El are grijă ca Lenka să obțină picioare mecanice, dar nu se identifică cu el.

Deși filmul nu ni-i arată pe Alioșa și gașca lui jucându-se, *Amintirile* lui Gorki ne relatează un joc fantastic la care se dedau acești tineri „nelegiuți”. Așa cum vom vedea, interpretarea dată de Gorki acestui joc este perfect compatibilă cu teoriile avansate de noi în capitolul despre joc.

Când aveam vreo zece ani, obișnuiam *să mă las sub câte un marfar cu balast*, întrecându-mă în îndrăzneală cu tovarășii mei, dintre care unul, fiul poștașului, juca acest joc cu un remarcabil sânge rece. Este o distracție aproape lipsită de riscuri, cu condiția ca cenușarul locomotivei să fie amplasat suficient de sus și trenul să se deplaseze în sus, nu în jos, deoarece atunci lanțurile frânei sunt bine întinse și nu te pot lovi, sau nu te pot prinde și arunca pe traverse. Timp de câteva secunde ai o senzație bizară, *încerci să te lipești cât mai mult și cât mai aproape de sol* cu puțință, punându-ți toată voința la încercare *să înfrângi dorința năpraznică de a te*

foi, de a-ți sălta capul. Simți că șuvoiul de fier și lemn năvălește peste tine, te smulge de la pământ și *vrea să te târască undeva*, și hurelul și crâcnitul inelelor de oțel ca și cum ar fi în oasele tale. Atunci, când a trecut trenul, zaci nemișcat timp de un minut sau mai mult, *incapabil să te ridici*, părând că înoți în urma trenului; și este ca și cum corpul tău se întinde la infinit, crește, *devine lumină, se topește în aer* și în următorul moment vei zbura deasupra pământului. Este foarte plăcut să simți toate aceste lucruri.

— Ce te-a fascinat la jocul acesta absurd? Întrebă Andreev.

Am spus că testam probabil forța voinței noastre, opunând mișcării mecanice a unor mase imense imobilitatea conștientă a micilor noastre trupuri.

— Nu, răspunse el, e un răspuns prea bun. Niciun copil nu poate gândi așa ceva.

Reamintindu-i cum iubesc copiii să „zgâlțâie leagănul”, adică să se legene pe gheața subțire a unui lac abia înghețat sau pe buza unei alpii puțin adânci, am spus că, în general, le plac jocurile periculoase¹⁰³.

Am subliniat prin folosirea caracterelor curvive ale pasaje care sugerează (conform cu teoriile noastre despre traumă și joc) un sens suplimentar al acestui joc. Se poate spune că aici o gașcă de copii îndrăzneți provoacă un marfar cu balast să le ofere o experiență în care elementele esențiale ale unei traume din copilărie, comune tuturor, sunt repetate în mod bizar: imobilism și mișcare violentă,

neputință totală și emoție imponderabilă.

Indiferent dacă „ipoteza înfășatului” este pertinentă sau nu referitor la transformarea experienței infantile în tipare juvenile și adulte, ea chiar pare să indice configurații ale experienței care supraviețuiesc numai în comportamentul și imaginația ruse.

În film, Alioșa nu participă la niciun joc. Își ține ochii larg deschiși, deși deseori îi îngustează interogator: el „își saltă capul”, își concentrează viziunea, încearcă să înțeleagă, să perceapă cu claritate și să se concentreze cu disciplină — toate acestea în scopul de a „apuca” viața. Filmul spune mai multe despre lucrurile *de care* vrea să se elibereze, decât despre cele *pentru care* vrea să fie liber.

5. Protestantul

Alioșa pleacă, iar gașca îl însoțește în câmp. Micul cărucior este gata și Lenka vine alături de ei. Lenka freamătă de bucurie și anticipare: se poate mișca și are de gând să-și elibereze animalele. Într-o scenă care ar putea marca foarte bine finalul fericit al unui film din orice altă cultură, Lenka eliberează în văzduh păsările iubite și le lasă în voia aripilor lor și spațiilor nesfârșite. Dar în timp ce gașca îi face cu mâna și îl salută de bun-rămas, Alioșa își îndreaptă privirea spre zare, simplu și lipsit de emoție.

Unde are el de gând să meargă, băiatul cu privirea oțelită? Filmul nu spune. Evident, el pleacă să ajungă Gorki și, dincolo de aceasta, să devină un nou tip de rus. Ce s-a întâmplat cu tânărul Gorki și ce a marcat noul rus?

Gorki a mers să studieze la Universitatea din Kazan. „Dacă cineva mi-ar fi spus „Du-te să studiezi, dar cu condiția să fii biciuit în fiecare duminică în Piața Nikolaevski”, cel mai probabil aș fi fost de acord¹⁰⁴. El a simțit repede discriminarea la care era supus în calitate de țăran sărac. Așadar, a devenit un învățăcel în ceea ce a numit universitatea „liberă” a tineretului revoluționar.

Dar Gorki a fost întotdeauna sensibil și impresionabil, iar melancolia lui fundamentală a fost contracarată doar de hotărârea de „a apuca” viața, aproape de a o forța să răspundă credinței lui. Disciplina lui ca scriitor consta în efortul de a spune esențialul folosind cuvinte cât mai puține. Împotriva unei tendințe profund

nostalgice, tânărul Gorki s-a hotărât să dezvolte o inimă care „să apuce”, dar să și iubească, să-și moduleze un suflet „cu dinți”. La fel ca mulți alți contemporani cu o gândire similară, această luptă aproape că l-a ucis.

La vârsta de douăzeci de ani, a avut o tentativă de sinucidere împușcându-se în piept. „Dau vina pentru moartea mea”, scrie el într-un remarcabil bilet de adio, „pe poetul german Heine

care a inventat o *durere de dinți a sufletului*... Se va vedea din pașaportul meu că sunt A. Peșkov, dar sper că nu se va vedea nimic altceva din acest bilet"¹⁰⁵. El ne va ierta acum dacă noi vom vedea o relație semnificativă între această durere de dinți a sufletului său și lupta poporului său de a depăși nostalgia regresivă și „a învăța să apuce viața”. Termenul folosit a fost într-adevăr inventat de amarul (sau mai bine spus) mușcător de nostalgicul Heine, care a recomandat pentru durerile de dinți ale inimii un anumit „praf pentru dinți” inventat de Bertold Schwartz, și anume praful de pușcă. Mai târziu, Gorki i-a descris lui Cehov perioada lui depresivă ca fiind un timp al „întunericii împietrit”, al „*unui imobilism neclintit de-a pururi*”. Ieșind din impas prin riscul autodistrugerii, el și-a revenit și a plecat să rătăcească și să muncească.

„Nu am venit pe lumea aceasta ca să fac compromisuri”, scrie el în primul lui poem epic. Alioșă i-a urmărit pe Grigori și pe toți ceilalți, observând pentru a afla unde ar trebui să fie implicat în viața poporului și unde nu; Gorki a urmărit la propriu oameni și situații pentru a vedea unde poate smulge din viață, ca vagabond rătăcitor, acele fenomene „rare și pozitive” care i-ar menține vie credința.

Incoruptibilitatea lui analitică „ridicată la rang de inspirație” nu este nicăieri exprimată mai grăitor decât în faimoasa scrisoare pe care a scris-o aflând știrea emoționantă că Tolstoi a fugit pe ascuns din casa lui, din moșia lui și din viața soției¹⁰⁶.

... Urlă un câine în sufletul meu și am presimțirea unei nenorociri. Da, tocmai au sosit ziarele și este deja limpede: tu, acasă, începi să „creezi o legendă”; leneșii și oamenii de nimic au continuat să trăiască și au produs acum un sfânt. Gândește-te numai cât de vătămător este pentru țară chiar în acest moment, când oamenii deziluzionați și-au plecat capetele, sufletele majorității sunt goale, iar sufletele celor mai buni sunt pline de durere. Sfășiate și înfometate, ele tânjesc după o legendă. Tânjesc atât de mult după alinarea suferinței, după ostoierea chinului. Și vor crea tocmai ceea ce el dorește, dar nu ceea ce este de dorit — viața unui om curat, a unui sfânt.

... Ei bine, probabil el dă acum ultimul asalt pentru a acorda ideilor sale cea mai mare semnificație posibilă, astfel încât ar putea să-și afirme sfințenia și să dobândească o aureolă. Acest lucru este dictatorial, deși învățăturile lui sunt justificate de istoria străveche a Rusiei și de propriile suferințe provocate de geniul său. Sfințenia se atinge flirtând cu păcatul și supunând voința de a trăi. Oamenii vor să trăiască, dar el încearcă să-i convingă: „Viața noastră pământească este doar o absurditate”. Este foarte ușor să convingi un rus de acest lucru: el este o creatură

leneșă care iubește mai mult ca orice să-și găsească o scuză pentru propria inactivitate.

... Cuvintele lui obișnuiau să producă o impresie ciudată: „Sunt fericit, sunt foarte fericit, sunt prea fericit...” Și, imediat apoi: „... ca să sufăr”. A suferi — era ceva adevărat pentru el. Nu mă îndoiesc nicio clipă că el, pe jumătate însănătoșit, ar fi fost cu adevărat bucuros să fie aruncat în închisoare, să fie surghiunit, într-un cuvânt să poarte coroana unui martir.

Într-o analiză finală, el a văzut în conversiunea lui Tolstoi străvechiul blestem al Rusiei¹⁰⁷:

... A proslăvit întotdeauna nemurirea vieții cerești, dar a preferat nemurirea pământască. Scriitor național în cel mai adevărat și complet sens, el a întruchipat în sufletul lui mareț toate cusururile națiunii sale, toate mutilările suferite de chinurile istoriei noastre; predica lui încețoșată despre „non-acțiune”, „non-rezistență în fața răului”, doctrina pasivismului, toate acestea sunt fermentul bolnav al vechiului sânge rus, otrăvit de fatalismul mongol și ostil aproape chimic Vestului și muncii sale creative neobosite, cu rezistența lui activă și neîmblânzită față de relele vieții. Ceea ce se numește „anarhismul” lui Tolstoi exprimă în mod esențial și fundamental antietatismul nostru slav care, iarăși, este o caracteristică națională, încrustată în carnea noastră din vechi timpuri, dorința noastră de a ne împrăștiia nomadic. Până acum, ne-am dat frâu liber să dorim pătimăș acest lucru, așa cum

știm cu toții. Și noi, rușii, cunoaștem acest lucru, dar întotdeauna am rupt rândurile în punctele minimei rezistențe; știm că acest lucru este periculos, dar continuăm să ne târâm din ce în ce mai departe unul de altul; și acești jalnici pași de gândac sunt numiți „istoria Rusiei”, istoria unui stat care a fost înființat aproape din întâmplare, mecanic — spre surpriza majorității cetățenilor ei onești — prin forțele vikingilor, tătarilor, germanilor baltici și micilor funcționari...

Vizionând acest film și încercând să determinăm *pentru ce* devine Alioșa liber, sunt greu de evitat două capcane: una biografică și una istorică. Pare limpede că Alioșa, ca mit colectiv al filmului, are o mare afinitate cu imaginea lui Gorki despre el însuși, cu idealurile lui și cu legenda la care el, ca orice mare scriitor, a lucrat atât de mult să devină. Cu toate acestea, modul de a rezolva, prin creativitate și nevroză, problema din copilărie asumată de Gorki cel real este mai puțin important pentru discuția noastră.

Capcana istorică ar consta într-o comparație ostilă a umanității și realismului simplu ale filmului, a spiritul lui revoluționar implicit cu „linia” pompoasă și stagnantă cu care am devenit de acum obișnuiți în ceea ce putem observa în prezent la scrierile și filmele sovietice. Dincolo de abuzul brutal asupra gestului revoluționar, abuz comis de către superconducătorii adși la putere, trebuie să căutăm rădăcina revoluției în nevoile celor conduși (mai bine sau mai prost).

Importanța filmului pentru această carte constă în relevanța lui simplă pentru

câteva tendințe psihologice care sunt fundamentale pentru revoluții în general; și în special pentru cele din arii care se confruntă cu industrializarea în timp ce sunt încă scufundate în imageria unei străvechi revoluții agrare. Este adevărat că filmul nostru oferă spre discuție doar câteva din imaginile unei asemenea arii: marile câmpii rusești. În timp ce alte arii etnice ar necesita considerarea unei imagerii diferite sau înrudite, totuși Rusia a fost până acum o influență la fel de decisivă și răspândită în revoluția comunistă pe cât au fost anglosaxonii în istoria Americii.

Pentru a rezuma: în imageria sugerată de acest film, bunica are un loc dominant. Ea pare să reprezinte poporul în unitatea lui mistică dintre pământ și trup: bun în el însuși, dar blestemat de lăcomia „seminției”: acesta e Paradisul pierdut. A deveni sau a rămâne o parte din puterea bunicii ar însemna abandonul în fața eternității, o sclavie eternă în fața credinței economiei primitive. Această credință este cea care permite cramponarea primitivă de metodele uneltelor străvechi și de influența magică asupra forțelor naturii; această credință

este cea care, la rândul ei, îi furnizează un remediu simplu împotriva oricărui sentiment al păcatului: proiecția. Tot răul zace în forțele malefice, în spirite, în blesteme: trebuie să le controlezi prin intermediul magiei sau să fii posedat de ele. Pentru revoluționarul bolșevic, bunătața bunicii se întinde spre un trecut dinaintea binelui și răului și se poate presupune că se întinde spre un viitor în care o societate fără clase va depăși starea lăcomiei și exploatării. Între timp, bunica este și un pericol. Ea este apatia politică a înseși eternității și încredreii copilărești a Rusiei. Poate ea este virtutea,

așa cum s-a formulat recent, care permite Kremlinului să aștepte, iar poporului rus să aștepte încă și mai mult.

Un al doilea set de imagini pare să se lege de dihotomia lemn–foc. Unchii și ceilalți bărbați sunt solizi, îndesați, greoi, neîndemânatici și anosti, ca niște butuci de lemn; dar sunt foarte ușor de aprins. Ei sunt lemn — și foc. „Butucul de lemn” înfășat, cu nebunia lui vasomotorie mocnită, „lemnusul” popor rus, cu sufletul lui exploziv: sunt astfel de imagini rămășițe ale unei *epoci a lemnului* recent încheiate sau, în Rusia, chiar contemporane? Lemnul furnizează materialul fortificațiilor ca și al vetrelor supraîncălzite ce ajută oamenii să treacă iernile lungi. A fost materialul de bază pentru unelte. Dar a încorporat de asemenea pericolul de a fi consumat de propria lui combustibilitate. Case, sate și provizii de lemn arse iremediabil — o tendință fatală în perspectiva faptului că pădurile însele au pierit în incendii și s-au retras din prerii și mlaștini. Ce modalități magice au fost invocate pentru a le salva?

Un al treilea set de imagini se centrează în jurul *fierului* și *oțelului*. În film, apar doar în imaginea micii roți pentru căruciorul lui Lenka. Băieții căutători prin gunoaie o găsesc, dar în loc s-o vândă o folosesc pentru a completa proteza pentru eliberarea locomorie a lui Lenka. Dar roata are un loc de seamă printre invențiile umane fundamentale. Merge dincolo de uneltele care reprezintă simple extensii ale membrelor și ale protezelor membrelor; mișcându-se singură, este fundamentală pentru ideea mașinăriei care, făurită și condusă de om, dezvoltă totuși o anumită autonomie ca organism mecanic.

Dincolo de aceasta, oțelul este, în multe feluri, sugerat ca simbol al unei noi dispoziții sufletești. În timp ce imageria lemnului și focului sugerează o structură de personalitate bipolară, caracterizată printr-o trudă apatică, încredere copilărească și puseuri neașteptate de pasiune devoratoare, imageria oțelului sugerează un realism și o rezistență incoruptibile, o luptă disciplinată. Deoarece oțelul este călit în foc, dar nu este combustibil, nici nu poate fi distrus de foc. A-l stăpâni înseamnă să triumfi asupra slăbiciunii trupului-suflet și asupra combustibilității lemnului-minte. În timp ce este călit, oțelul căleşte o nouă generație și o nouă elită. Aceasta, cel puțin, trebuie să fie conotația numelor ca Stalin (oțel) și Molotov (ciocan) și a comportamentului oficial care subliniază fără încetare incoruptibilitatea percepției bolșevice, amplexarea viziunii sale, claritatea de oțel a deciziei și fermitatea de mașinărie a acțiunii. În defensivă, o asemenea atitudine calmă devine din nou una lemnoasă — sau una de oratorie inflamată.

Vedem acum unde a vrut să se poziționeze Gorki și unde l-a pus acest film al zilelor timpurii ale Revoluției din Octombrie: în avangarda revoluționarilor numiți „intelighenția” care — cu toate ruminările ei morbide — a pregătit o nouă moralitate învățând să apuce și să păstreze, mai întâi fapte și idei, apoi însuși controlul politic și militar. Este greu pentru noi să înțelegem ce inspirație supraomenească va fi existat în acel timp când lui Lenin le cere

muncitorilor și țăranilor de pe fronturile prăbușite să nu renunțe la armele lor și ce miracol trebuie să fi părut faptul că masele epuizate s-au conformat. Gorki a fost cel care a numit scriitorii „inginerii

societății" și, la rândul lui, a vorbit despre inventator ca „poet în domeniul tehnicii științifice, care deșteaptă acea energie rațională ce creează binele și frumosul". Pe măsură ce revoluția s-a instituit, elita intelectuală foarte educată și în multe privințe occidentalizată a făcut loc unei elite planificate și antrenate meticulos de ingineri politici, industriali și militari care se credeau aristocrația însăși a procesului istoriei. Ei sunt adversarii noștri duri și periculoși de astăzi.

Dar a fost o vreme când intelighenția voia cu ardoare să fie a poporului și pentru popor; și, fără îndoială, ei au amplificat și au fost amplificați de o tendință întunecată și analfabetă a maselor rusești (sau, în orice caz, a unui segment decisiv al acestor mase) de a-și găsi identitatea națională într-o cauză internațională mistică. În Alioșa, vedem atât fiul unui trecut mistic și pământesc, cât și un potențial părinte fondator al unei lumi industriale a viitorului.

Fiul fermierului american este descendentul Părinților Fondatori care au fost, ei înșiși, fii rebeli. Ei au refuzat să se ascundă în spatele oricărei coroane sau cruci. Ei erau moștenitorii unei reforme, unei renașteri, a emergenței naționalismului și individualismului revoluționar. Aveau în fața lor un nou continent care nu fusese patria lor și care nu fusese condus niciodată de tați purtători de coroană sau unși de Dumnezeu. Acest lucru le-a permis o exploatare a continentului de o masculinitate aspră, de o exuberanță brutală și, pentru femeile lor, anarhică. Americanii, mai mult decât orice popor, au îndeplinit visul lui Cehov. Ei au făcut confortabile

pământurile cucerite și au făcut mașinile aproape plăcute, stârnind restului lumii o invidie ambivalentă. Protestantismul, individualismul și frontierele au creat împreună o identitate a inițiativei individuale care și-a găsit un mediu natural în industrializare. Într-un capitol anterior am indicat problemele cu care s-a confruntat această identitate pe măsură ce continentul a fost exploatat, treptat, în profunzime, și pe măsură ce inițiativa lacomă a început să devoreze resursele umane ale națiunii. Am arătat, de asemenea, unele din derivatele revoluției protestante.

Voi încerca acum să explic ceea ce am spus mai devreme referitor la noua dispoziție sufletească a lui Alioșa ca formă a unui protestantism estic întârziat.

Tentațiile de care se îndepărtează Alioșa — și de care se îndepărtează și cu care se luptă și un protestant — nu sunt diferite de cele pe care primii protestanți le-au simțit ca emanând din catolicism: farmecul divinității ca spirit ce pătrunde în simțuri ca lumina prin ferestre multicolore, fumul tămâii și melodia liturgică; cufundarea mistică a maselor; perspectiva „clinică" asupra vieții ca o maladie copilărească a sufletului și, mai mult decât orice, permisiunea de a „te ascunde în spatele conștiinței altcuiva".

Dacă ne întoarcem spre comunitatea umană spre care pare că se îndreaptă Alioșa, paralelismul cu tiparele protestantismului devine și mai limpede. Alioșa și tovarășii lui se îndepărtează de o organizare centralizată menită unei mântuiri intermediare (ce exploatează

astfel fricile (de primitive) și se îndreaptă spre întemeierea unei elite responsabile. Mijloacele lor de selecție nu sunt credința în

Invizibil, ci conduita în cadrul unei comunități care examinează, selectează și judecă. Conștiința lor morală nu se bazează pe paroxismele ciclului păcat–ispășire, ci pe o disciplină a minții. Această disciplină determină forma lor de sacrificiu, care este accentul pe o disciplină sistematică a simțurilor mai degrabă decât pe o ispășire spectaculoasă. Starea lor de mântuire nu este determinată de incandescența lăuntrică a credinței și iubirii pentru credincioși, ci de succesul disciplinat dobândit în această lume, într-un aliniament hotărât cu forțele economice și tehnice. Damnarea și moartea lor nu sunt echivalate cu conștiința păcatului și cu certitudinea iadului, ci cu excluderea din comunitatea revoluționară și chiar cu autoexcluderea din procesul istoric, o anihilare morală în comparație cu care moartea de mână omului este o simplă banalitate biologică.

Cadrul acestei reorientări protestante este, desigur, radical diferit de cel occidental; este proletar și industrial, este rus și ortodox. Ultimele două elemente au determinat capcanele acestei orientări și amploarea tragediei sale.

Putem închide analogia noastră aici. Partidul Comunist, absorbind protestantismul emergent, nu a putut tolera un ingredient protestant important: sectarismul. Pentru a menține puterea absolută, a simțit nevoia unei unități absolute. Încercările disperate și în ultimă instanță brutale ale Partidului de a para rupturile sectare sunt bine documentate în minutele primelor convenții, caracterizate de o despicare a firului în patru care amintea izbitor de istoria bisericii: temele erau *adevărul* istoriei dialectice, *infailibilitatea* Politburo-ului și *înțelepciunea* mistică a

maselor. Știm cum s-a încheiat această despicare a firului în patru.

Previziunea lui Max Weber că încercarea de a impune o dictatură a proletariatului nu poate conduce decât la dictatura intermediarilor și a birocrăției se dovedește acum să fi fost profetică. Iarși, poporul rus crede într-un singur om de la Kremlin, pe care nu-l învinovățește pentru cruzimile intermediarilor lui și pe care îl crede apărătorul lor împotriva uzurpatorilor și exploatatorilor, atât străini, cât și domestici.

În ziua de astăzi, ei cred sincer acest lucru deoarece nu ar putea crede nimic altceva pe baza a ceea ce știu. Așadar, tot ce este mai bun este investit în această credință. Studiile noastre ar trebui să se preocupe de faptul că emergența inițială a unei paradigme revoluționare în Rusia și Asia, așa vulcanică cum a fost, ar fi putut fi o încercare, iar din perspectiva procesului istoric, una inevitabilă, de a se apropia de etapa conștiinței umane care a caracterizat revoluția noastră protestantă. Nu știm dacă o mână de oameni de pe continentul eurasiatic ori vreun nervos consiliu de miniștri ne va arunca în război. Dar s-ar putea întâmpla foarte bine ca viitorul (cu sau fără război) să aparțină celor care vor valorifica energiile psihologice eliberate de superstițiile inutile ale moralei agrare străvechi ale Europei, Asiei și Americii. Fizica, prin fisiunea nucleară, a eliberat o nouă energie pentru pace și pentru război. Cu ajutorul psihanalizei, putem studia alt tip de energie, eliberată atunci când se „fisionează” cea mai arhaică parte a conștiinței noastre. Pe măsură ce civilizația intră într-o nouă eră industrială, o asemenea scindare este inevitabilă.

Imensa energie eliberată astfel poate fi benefică sau malefică. La urma urmei, poate fi mai decisivă decât armele propriu-zise.

În timp ce noi, americanii, cu coerciția prietenoasă a unui Paul Bunyan¹⁰⁸ (rușii ar spune a unui Vasili Buslaev), aruncăm gadgeturi și roboți pe piața mondială, trebuie să învățăm să înțelegem că ajutăm la crearea unor condiții economice revoluționate. Trebuie să putem demonstra unor neînduplecați Alioșa de pretutindeni că noile noastre bunuri sclipitoare (atât de îmbietor ambalate în promisiunea libertății) nu se îndreaptă spre ei ca acele alte sedative ce i-au transformat în sclavi ai vetustelor clase superioare, sau ca un „opiu” ce-i ademenește într-o nouă sclavie a consumerismului hipnotic. Ei nu vor să li se asigure libertatea; ceea ce vor este să li se ofere ocazia s-o apuce, în calitate de egali. Ei nu vor progres acolo unde progresul le subminează sentimentul de inițiativă. Ei reclamă autonomie, împreună cu unitatea; și identitate împreună cu roadele hârniceii. Trebuie să reușim să-i convingem pe acești Alioșa că — dintr-o perspectivă foarte cuprinzătoare — protestantismul lor este al nostru și protestantismul nostru este și al lor.

⁹² Acest capitol a luat naștere din participarea mea în calitate de consultant ocazional al „Proiectului de Cercetare al Civilizațiilor Contemporane” al Universității Columbia, sponsorizat de Oficiul pentru Cercetări Navale. Pentru faptele și informațiile aflate, datoroz mulțumiri membrilor grupului rus al acestui proiect, în special lui Sula Benet, Nicolas Calas, Geoffrey Gorer, Nathan Leites și Bertram

Schaffner și, cel mai mult, conducătorului lor de seminar, Margaret Mead, care mi-a prezentat filmul discutat aici.

⁹³ Conform unui program din mediateca Muzeului de Artă Modernă din New York, filmul discutat aici a avut premiera la Moscova, în 1938. Producătorul a fost un scriitor numit Mark Donskoi, iar casa de producție, Soyuztsetfilm. Eu am văzut filmul la New York, în martie 1948.

⁹⁴ Citatele din *Copilăria* lui Maxim Gorki sunt extrase din ediția din 1988, Editura „Biblioteca pentru toți”, în traducerea lui Cezar Petrescu. (*N.t.*)

⁹⁵ A. Roskin, *From the Banks of the Volga*, Philosophical Library, New York, 1946.

⁹⁶ Maxim Gorki, *Reminiscences of Tolstoy, Chekhov and Andreyev*, The Viking Press, Inc., New York, 1959.

⁹⁷ Leon Trotsky, „The Russian in Lenin”, *Current History Magazine*, martie 1924.

⁹⁸ Freud, în lucrarea lui, „Dostoievski și paricidul”, a asemănat *Frații Karamazov* cu *Hamlet* al lui Shakespeare și cu *Oedip rege* al lui Sofocle, și aceasta pentru că aceste trei opere împărtășesc o măreție artistică, având ca temă comună paricidul.

⁹⁹ Maxim Gorki, *op. cit.*

¹⁰⁰ A se vedea următorul schimb de replici din procesele de la Moscova:

VIȘINSKI: Ați sprijinit aceste negocieri (cu germanii)?

BUHARIN: Sau le-am dezavuat? Nu le-am dezavuat, ca urmare le-am sprijinit.

VIȘINSKI: Dar spuneți că ați aflat despre ele post factum.

BUHARIN: Da, dar una nu se contrazice cu cealaltă.

¹⁰¹ Tolstoi i-a spus odată lui Gorki: „Nu-i ușor de crezut că ai fost și tu cândva copil”.
(Maxim Gorki, *op. cit.*)

¹⁰² Geoffrey Gorer, „Some Aspects of the Psychology of the People of Great Russia”, *The American Slavic and Eastern European Review*, 1949. Vezi și Geoffrey Gorer și John Rickman, *The People of Great Russia*, W.W. Norton & Co., 1962.

¹⁰³ Gorki, *op. cit.*

¹⁰⁴ Roskin, *op. cit.*

¹⁰⁵ Roskin, *op. cit.*

¹⁰⁶ Gorky, *op. cit.*

¹⁰⁷ Gorky, *op. cit.*

¹⁰⁸ Erou popular american, un gigantic tăietor de lemne. (*N.t.*)

CAPITOLUL 11

Concluzie: Dincolo de anxietate

Simțind sub degetul mare puținele pagini rămase din această carte, cititorul s-ar putea întreba ce tip de scurtă concluzie poate face dreptate problemei de interes imediat ilustrate în ultimul capitol. Aici trebuie să recunosc că ceea ce nu am transmis deja prin descrierea și discursul meu are doar o șansă slabă să fie exprimat convingător printr-o concluzie formală. Nu am nimic de oferit în afara unui mod de a privi lucrurile. Trebuie acum să refacem pașii acestei perspective de la periferia ilustrărilor noastre spre centrul ei din munca psihanalitică.

Această revenire la punctul nostru de plecare nu este o eschivă. Trebuie să nu uităm că, până de curând, intuițiile noastre clinice privind relația dintre copilărie și societate au avut un ecou forate slab sau inexistent în științele sociologiei și istoriei. Pe măsură ce clarificăm aceste chestiuni pe cât de mult ne vor permite metodele noastre, trebuie să fim precauți când sugerăm aplicații practice. Nu mai este timp să fim naivi în privința istoriei așa cum au fost istoricii de-a lungul vremii în privința psihologiei.

Pentru a reconcilia metodologia istorică cu cea psihologică, trebuie să aflăm mai întâi cum să gestionăm faptul dual că psihologiile și psihologii sunt supuși legilor istoriei, iar istoricii

și mărturiile istorice sunt supuse legilor psihologiei. Învățând în activitatea clinică faptul că individul poate să dezvolte o amnezie legată

de cele mai formative experiențe ale copilăriei, suntem de asemenea siliți să recunoaștem o „pată albă” universală a făuritorilor și interpreților istoriei: ei ignoră funcția hotărâtoare a copilăriei în țesătura socială. Istoricii și filosofii recunosc un „principiu feminin” în lume, dar nu și faptul că omul este născut și crescut de femei. Ei dezbate principiile educației formale, dar neglijează geneza hotărâtoare a conștiinței individuale. Ei insistă continuu asupra unui miraj al progresului ce promite că logica umană (masculină) va conduce la rațiune, ordine și pace, în timp ce fiecare pas spre acest miraj aduce noi alinamente ostile ce conduc la război sau și mai rău. Omul moralist și omul care raționalizează continuă să se identifice cu abstracțiuni despre sine însuși, dar refuză să vadă cum a devenit ceea ce este acum și în ce fel, ca ființă emoțională și politică, demolează prin compulsi și impulsuri infantile ceea ce a inventat gândirea lui și ceea ce au construit mâinile lui. Toate acestea au baza lor psihologică, și anume hotărârea inconștientă a individului de a nu se mai confrunta vreodată cu anxietatea din copilărie și temerea superstițioasă ca nu cumva o privire spre originile infantile ale gândurilor și schemelor lui să distrugă tenacitatea lui unidirecțională. Așadar, el preferă ca iluminarea să existe într-o arie depărtată de sine însuși, motiv pentru care cele mai bune minți au fost deseori cel mai puțin conștiente de sine.

Să nu fie oare în principal superstiția cea care-l face pe om să se îndepărteze de anxietatea lui latentă ca și cum ar fi capul Medusei? Să nu fie oare faptul că omul, în acest moment al jocului, trebuie și poate să-și extindă conștientizarea

tolerantă asupra anxietăților sale latente și spre originile infantile ale prejudecăților și fricilor lui?

Orice adult, fie că este discipol sau lider, un individ din marea masă de oameni sau un membru al elitei, a fost cândva copil. A fost odată mic. Un sentiment al micimii formează în mintea lui un substrat imposibil de șters. Triumfurile lui vor fi comparate cu această micime, eșecurile lui o vor confirma. Întrebările legate de cine este mai mare, cine și cui poate face sau nu una sau alta umplu viața interioară a adultului mult dincolo de necesitățile și de dorințele pe care le înțelege și pentru care planifică.

Orice societate constă în oameni aflați în procesul de transformare din copii în părinți. Pentru a asigura continuitatea tradiției, societatea trebuie să pregătească din vreme copiii pentru calitatea de părinte și trebuie să se ocupe de inevitabilele rămășițe de infantilism ale adulților. Aceasta este o sarcină formidabilă, în special deoarece o societate are nevoie de mulți indivizi în stare să urmeze un lider, de câțiva conducători și de unii care pot face și una, și alta, în mod alternativ sau în segmente diferite de viață.

Învățarea din copilărie a omului, care dezvoltă coordonarea lui foarte specializată ochi-mână și toate mecanismele intrinseci ale reflecției și planificării, e condiționată de dependența prelungită. Numai așa își dezvoltă omul conștiința morală, acea încredere în sine însuși care-l va face, la rândul ei, demn de încredere; și numai când este pe deplin capabil să se încreadă în aria unei serii de valori

fundamentale (adevăr, dreptate) poate deveni independent și transmite mai departe și dezvoltă tradiția. Dar această calitate de a fi demn de încredere ridică o problemă din cauza înseși originii ei din copilărie și a forțelor întrebuintate în dezvoltarea ei. Am discutat despre înapoierea din dezvoltarea sexuală, despre devierea ei de la familie; am mai discutat și despre importanța tiparelor timpurii de abordare agresivă (modurile de organ) pentru dezvoltarea modalităților sociale. Ambele dezvoltări forțează înseși originile idealurilor lui într-o asociere cu imagini care denotă tensiune și furie infantilă.

Așadar, originea imatură a conștiinței morale periclitează maturitatea omului și eforturile lui: frica infantilă îl însoțește de-a lungul vieții. Noi, psihanalisti, încercăm să corectăm acest lucru în cazurile individuale, încercăm să-l explicăm și conceptualizăm deoarece nu există niciun leac universal (poate doar o atenuare printr-o înțelegere graduală) pentru realitatea că fiecare generație trebuie să se dezvolte din copilăria ei și, depășindu-și tipul particular de copilărie, trebuie să dezvolte un nou tip de copilărie, potențial promițător, potențial periculos.

Mark Twain, probabil într-una din pasele lui depresive, a numit omul „cel mai indecent animal”, singura ființă conștientă de goliciunea ei sau, cum am spune noi, ființa care are o sexualitate conștientă de sine. Aici, Mark Twain a uitat să menționeze salvatoarea particularitate umană în care se specializase el însuși: umorul, abilitatea din rare momente de a te juca și a reflecta curajos asupra ciudatelor obiceiuri și instituții prin intermediul cărora omul trebuie să-și afle împlinirea de

sine. Dar rămâne adevărat că ființa umană învață în copilăria timpurie să-și considere un aspect sau altul al funcționării corporale ca fiind malefic, rușinos sau nesigur. Nu există nicio cultură care să nu folosească o combinație a acestor demoni pentru a dezvolta, printr-o polifonie, propriul ei stil de credință, mândrie, certitudine și inițiativă. Astfel, în sentimentul de reușită al unui om rămâne și suspiciunea rădăcinilor sale infantile și, de vreme ce sentimentul timpuriu al realității a fost învățat prin testarea dureroasă a binelui și răului interior și exterior, omul rămâne pregătit să se aștepte din partea unui inamic, a unei forțe sau a unui eveniment din lumea exterioară la ceea ce, de fapt, îl amenință din interior: propriile pulsuni furioase, propriul sentiment al micimii și propria sa lume interioară clivată. Astfel, este întotdeauna pregătit irațional să se teamă de invazia unor forțe enorme și vagi care sunt altceva decât el însuși, de încercuirea din partea oricărui lucru despre care nu e clar dacă îi e aliat și de pierderea devastatoare a prestigiului în fața unei audiențe batjocoritoare. Acestea, și nu fricile animalului, caracterizează anxietatea umană, atât în chestiunile publice, cât și în cele personale.

În concluzie, voi rezuma cel puțin câteva din fricile fundamentale. Dar, mai întâi, permiteți-mi să cred că am reușit să indic ceea ce am recunoscut ca evident — și anume că existența sferelor de putere, a sferelor de influență, a jurisdicției și posesiei și, mai presus de toate, a sferelor exploatării este o chestiune care aparține proceselor sociale și nu trebuie explicată ca avându-și sursa în anxietatea infantilă: ele sunt expresia realității istoric-geografice în care există. Problema de elucidat

este cea a măsurii în care omul este capabil să proiecteze asupra necesității politice și sociale aceste frici, aprehensiuni și impulsuri care sunt derivate din arsenalul anxietății infantile.

Încă o precizare: trebuie să diferențiem între frici și anxietăți. Fricile sunt stări de aprehensiune care se concentrează pe pericole punctuale și recognoscibile, astfel încât pot fi evaluate judicios și contracarate în mod realist. Anxietățile sunt stări tensionate difuze (cauzate de o pierdere a reglării reciproce ce duce la o tulburare a controlului libioului și agresivității) care amplifică și chiar creează iluzia unui pericol exterior fără a indica modalitățile adecvate de apărare sau stăpânire a situației. Evident, aceste două forme de aprehensiune apar deseori împreună și putem insista asupra unei separări stricte doar de dragul prezentării de față. Dacă, în condiții de criză economică, un om se teme că și-ar putea pierde banii, teama lui ar putea fi justificată. Dar dacă ideea că trebuie să trăiască cu un venit de doar zece ori mai mare în loc de douăzeci și cinci de ori mai mare decât cel al cetățeanului mediu îl face să se piardă cu firea și să se sinucidă, atunci trebuie să apelăm la abordările clinice. Ele ar putea să ne ajute să aflăm, de exemplu, de ce bogăția a fost piatra unghiulară a identității acestui om și cum depresia economică a coincis cu andropauza lui. Atunci, frica de a-și pierde banii a devenit asociată cu anxietatea provocată de ideea de a trebui să trăiască un rol necaracterizat de resurse nelimitate, și aceasta într-un moment când teama de a-și pierde potența sexuală îi mobilizase o anxietate infantilă asociată cândva cu idei de incapacitare și castrare.

Așadar, în cazul adultului, deteriorarea judecății de către furia infantilă este rezultatul unei stări de tensiune iraționale provocate de un scurtcircuit între fricile adulte raționale și anxietățile infantile asociate. Acesta este adevărul din afirmația simplă și totuși magică a lui Franklin D. Roosevelt că nu avem a ne teme decât de teama însăși, o afirmație care, de dragul argumentului nostru, trebuie să fie parafrasată astfel: nu avem a ne teme de nimic, decât de anxietate. Deoarece nu teama de pericol (pe care putem foarte bine s-o întâmpinăm cu acțiuni judicioase), ci teama de starea asociată anxietății fără obiect este cea care ne conduce la *acțiune* irațională, la *fugă* irațională sau chiar la *negarea* irațională a pericolului. Când suntem amenințați de o asemenea anxietate, fie amplificăm un pericol de care nu avem niciun motiv să ne temem în mod excesiv, fie ignorăm un pericol de care avem toate motivele să ne temem. O condiție necesară pentru o stare de spirit înțeleaptă este să putem să fim conștienți de frică fără a ne lăsa pradă anxietății. A face astfel încât frica să nu fie atinsă de anxietate, ci să rămână o măsură și un avertisment corecte asupra lucrurilor de care trebuie să se teamă omul — aceasta este o premisă obligatorie pentru o stare mentală înțeleaptă. Acest lucru este cu atât mai important cu cât organizațiile politice și religioase, în competiția lor pentru devotamentul oamenilor, au învățat să exploateze panicile infantile ale omenirii ori ale anumitor porțiuni ale ei. Spre propriul lor dezavantaj final, lideri „iscusiți”, clici și grupuri de presiune pot face oamenii să vadă pericole într-o lumină exagerată sau pot să-i determine să ignore pericole reale până când va fi deja prea târziu. Așa se face că

până și oameni instruiți și democrați ajung să se lase slăbiți și în capacitatea lor de a se teme de ceea ce trebuie și de a coopera în mod înțelept.

Putem doar rezuma unele din anxietățile implicate și să lăsăm pe fiecare (inclusiv pe autor) să se întrebe singur în ce fel propriul segment de viață sau activitate ar putea ajuta la combaterea panicii care însoțește din umbră progresul omului.

În mod evident, în copilărie frica și anxietatea sunt atât de apropiate una de cealaltă, încât sunt imposibil de deslușit și aceasta deoarece copilul, din cauza înzestrării sale imature, nu are nicio cale de a diferenția între pericolele interioare și exterioare, reale și imaginare: el

are încă de învățat aceste distincții și, în timp ce le învață, are nevoie de instrucțiunile liniștitoare ale adultului. În măsura în care copilul nu ajunge să fie convins de argumentele adultului și mai ales atunci când percepe oroarea latentă și consternarea adultului, un sentiment de panică al unei catastrofe vagi rămâne ca o potențialitate mereu gata de a se actualiza. Așadar, copilul are dreptul să dezvolte o anxietate atunci când îi este teamă, are chiar dreptul să aibă frici „copilărești” până când îndrumarea îl va fi ajutat, pas cu pas, să-și dezvolte judecata și competențele. Din acest motiv, vom numi o serie de aprehensiuni ale copilului „frici”, și vom numi „anxietăți” aceleași aprehensiuni la adultul la care ele persistă, în contrast puternic cu abilitatea lui de a judeca pericolul și la a lua măsuri împotriva lui.

În cele ce urmează, vom relata frici în principal infantile care sunt legate de experiența organismelor în creștere. Vom reține că aceste frici sunt precursorile multor anxietăți iraționale nutrite de adulți în sferele lor de preocupare, cum ar fi conservarea identităților individuale și protejarea teritoriilor colective.

Sugarii se sperie de multe lucruri, cum ar fi pierderea bruscă a suportului, un zgomot intens sau o rază de lumină apărute brusc. Asemenea evenimente sunt accidentale și rare și ei se adaptează repede la ele, cu excepția cazului în care sugarul a învățat deja *să se teamă de rapiditatea* schimbărilor din jurul lui. Mai departe, este dificil de spus când se teme de reapariția unui anumit eveniment sau de însăși rapiditatea cu care se produce, și când reacționează cu anxietate la stângăcia sau tensiunea adultului exprimată în această bruschetă recurentă. Frica „instinctivă” de asemenea lucruri obiective ca pierderea suportului sau zgomote bruște devine astfel lesne o anxietate socială legată de pierderea subită a îngrijirii atente.

Inevitabila impunere asupra copilului a constrângerilor exterioare care nu sunt într-un acord suficient cu propriul său control interior din acel moment poate produce în el un ciclu de mânie și anxietate. Ceea ce lasă un reziduu al unei *intoleranțe față de a fi manipulat* și forțat dincolo de punctul în care controlul exterior poate fi trăit ca autocontrol. Legat de aceasta, există *intoleranța față de a fi întrerupt* dintr-o acțiune vitală sau față de a nu-i fi permis să încheie o acțiune într-un anumit fel, important pentru sine. Toate aceste anxietăți conduc la o încăpățănare impulsivă sau, prin contrast, la o autoconstrângere prin stereotipie și repetiție solitară.

Aici aflăm originile compulsiiei și obsesiei și nevoia concomitentă de manipulare răzbunătoare și coerciție asupra altora.

Intoleranța de a nu-i fi permis să-și încheie experiențele își are pandantul în *frica de a fi privat, fapt exprimat diferit în funcție de modul de organ*. La nivel oral, există frica de a fi lăsat golit (din punct de vedere nutritiv) și de a fi lipsit de stimulare (senzorială și senzuală). Aceste frici devin mai târziu interșanjabile, astfel încât căutarea senzațiilor tari și frica de inaniție ar putea caracteriza oamenii care au mai mult decât suficient de mâncare, dar mai puțin decât suficient în privința intimității senzuale.

Anxietatea cauzată de *frica de a-și pierde autonomia*, în forma ei intestinală, privește posibila golire și jefuire a viscerelor de către inamici exteriori și sabotori interni care pot face ca intestinele să nu se supună dorințelor suverane ale persoanei. Corespondent cu

aspectul ambivalențelor a acestei etape, o frică alternativă ar fi *pericolul de a fi claustrat*, de a fi forțat să nu elimini intestinul plin, de a nu avea nicio „supapă”.

În aria musculară, există de asemenea o dublă intoleranță: anxietatea cauzată de *sentimentul de a fi legat* și ținut strâns până în punctul neputinței musculare își are pandantul în cea de a nu fi ținut deloc, de a pierde legăturile și granițele, și, odată cu ele, orientarea necesară pentru definirea propriei autonomii. Așadar, alianța dintre sadismul muscular și cel anal pare să stimuleze frica de *a fi atacat pe la spate*, de a fi ori copleșit și legat, ori violat anal, într-un fel aparent animalic.

A sta de unul singur are multe conotații de mândrie și izolare, de dorință de a fi admirat și de *frică de a fi expus* unei observații devastatoare și, desigur, *de a cădea*.

În centrul fricilor locomotor-falice ale băiatului pândește cea a „castrării”, cea de *a fi deprivat de o armă intruzivă*. Dovezile clinice pentru existența strategică a unei frici legate de acest organ sensibil, penisul, care „își scoate capul afară” atât de sfidător, sunt copleșitoare. Mai general, există o *frică de a rămâne mic* fie în privința înălțimii, fie în cea a mărimei penisului, de a nu-i fi fost furnizat „echipamentul corespunzător”.

Pe partea ambulatorie, există *frica de a fi imobilizat* și încarcerat, dar și *frica de a nu fi ghidat*, de a nu găsi granițe definite în care individul să se poată lupta și să-și poată afirma inițiativa. Aici este originea infantilă a nevoii (bărbatului) de a avea un inamic, astfel încât să se poată înarma împotriva lui și lupta cu un adversar concret, fiind eliberat astfel de anxietatea constantă față de inamici necunoscuți care, în momente imprevizibile, l-ar putea găsi neînarmat și descoperit.

Frica de a rămâne golit (orală) și cea de a fi golit (anală) au o calitate specială în cazul fetelor, deoarece imaginea corpului pentru o fată (chiar înainte de a „cunoaște” anatomia ei interioară) include un interior valoros, un interior de care depinde împlinirea ei ca organism, ca persoană și ca purtătoare de rol. Această *frică de a fi lăsată golită* și, mai simplu, de *a fi părăsită* pare să fie cea mai fundamentală frică feminină, extinzându-se pe parcursul întregii existențe a unei femei. În mod normal, este intensificată cu fiecare menstruație și își ia ultimul tribut în timpul

menopauzei. Nu-i de mirare atunci că anxietatea stârnită de aceste frici se poate exprima fie printr-o subordonare completă față de bărbat, într-o competiție disperată cu el, fie prin eforturile de a prinde bărbatul și a-l transforma într-o posesiune a ei.

Aici trebuie să amintesc în mod special una din consecințele cele mai paradoxale și răsunătoare ale fricii feminine de abandon. Ca nu cumva bărbatului lor să le înlăture și să le abandoneze în demersurile periodice dedicate competiției, cuceririi și războiului, femeile pot să se abțină de la a chestiona aceste demersuri care, mereu și mereu, conduc la descompunerea familiei și la măcelărirea fiilor. Ele se prefac că ar crede cu adevărat în război și în echipamentul magnific al bărbatului, când, de fapt, abia au învățat să accepte ca inevitabilă o excitație războinică ce este, în mod esențial, dincolo de înțelegerea lor. S-ar putea foarte bine că războiul să nu poată fi interzis până când femeile, de dragul unei supraviețuiri care merită efortul, nu vor îndrăzni să recunoască și să susțină încă nede dezvoltata putere a rezistenței neînarmate. Dar aici femeile trebuie să învețe mai întâi să-

și înțeleagă frica de abandon și sila de a cumpăni în mod judicios cultivarea masculină a războiului de dragul războiului.

Undeva, desigur, fetița învață să-l urască pe cel care, cu aroganță, are ceea ce e necesar și poate lua acel lucru cu sine. Prin intermediul unei „proiecții” prea complicate pentru a fi descrisă pe scurt aici, ura fetei îi intensifică *frica de a fi violată*, conducând la o anxietate lesne alipită diverselor frici pregenitale de a fi devorată, jefuită și golită. La rândul lor, bărbații utilizează masiv fantasme și

provocări agresive: există întotdeauna o femeie, o țară sau un principiu, simbolizat ca o femeie supraumană, care trebuie să fi protejat(ă) împotriva capturării și violului.

Așadar, acestea sunt unele din intoleranțele, fricile și anxietățile rezultante care apar din simplul fapt că viața umană începe cu o copilărie lungă și lentă, iar sexualitatea, cu un atașament față de figurile parentale. Am subliniat aici fricile bazate pe structura și creșterea organismului deoarece sunt cele mai timpurii, cele mai răspândite și cel mai puțin conștiente teme ale fricii. Un rezumat complet ar oferi o pondere egală nedumeririi micuțului în fața acestor tensiuni și furii imprevizibile care copleșesc periodic adulții din jurul lui. Desigur, în copilăria mare și în adolescența timpurie toate aceste frici devin o parte integrantă din implicările interpersonale („complexul Oedip”, „rivalitate fraternă”) care au de-a face cu rivali mai mari sau mai mici și cu cerințele lor aflate în conflict. Aceasta, deoarece rivalul mai mare își cere dreptul de proprietate pe temeiul că a fost primul și că este mai puternic, iar rivalul mai mic își cere un drept egal pe baza faptului de a fi venit ultimul și de a fi mai slab, contradicții dificil de reconciliat în sistemele de educație a copilului sau în sistemele politice.

Am conchis că numai un sentiment al identității acumulat treptat, bazat pe experiența sănătății sociale și solidarității culturale din finalul fiecărei crize majore a copilăriei, promite acel echilibru periodic al vieții umane care — în integrarea etapelor Eului — alcătuiește un sentiment al umanității. Dar, ori de câte ori acest

sentiment se pierde, ori de câte ori integritatea face loc disperării și dezgustului, ori de câte ori generativitatea cedează în fața stagnării, intimitatea, în fața izolării și identitatea, în fața confuziei, un cortegiu de frici infantile asociate pot fi mobilizate în luptă, deoarece numai o identitate ferm ancorată în „patrimoniul” unei identități culturale poate produce un echilibru psihosocial funcțional¹⁰⁹.

În ultima secțiune a acestei cărți am ilustrat unele din problemele cu care se confruntă tinerii din ziua de azi. Revoluția industrială, comunicarea globală, standardizarea, centralizarea și mecanizarea amenință identitățile pe care omul le-a moștenit din culturile primitive, agrare, feudale și aristocratice. Echilibrul interior pe care îl au de oferit aceste culturi este acum periclitat la o scară enormă. Pe măsură ce frica de pierdere a identității domină o mare parte a motivației noastre iraționale, ea va invoca întregul arsenal de anxietate rămas în fiecare individ din simplul parcurs al copilăriei lui. În această stare de urgență, mase de oameni sunt gata să-și caute salvarea în pseudoidentități.

Am indicat doar prin câteva sugestii că anxietățile anterior amintite ajung în viața adultă, și aceasta nu numai în forma anxietății nevrotice care, la urma urmei, e recognoscibilă ca atare,

poate fi ținută în limite rezonabile de cei mai mulți și poate fi vindecată în cazul unora. Mai terifiant, ele reapar în forma panicilor colective și în tulburările minții colective. Anxietățile numite în paginile precedente pot fi scoase din contextul copilăriei și servi ca tratate asupra panicilor colective și exploatării lor propagandistice.

Așadar, aceasta este una din sarcinile noastre: de a perfecționa metodele care, în situații date, facilitează elucidarea unor asemenea prejudecăți, aprehensiuni și erori de judecată ca emanând din furia infantilă și din defensele adultului împotriva anxietății sale infantile latente.

Presupunând că experiența noastră clinică ne-a condus la detectarea legăturilor semnificative din relația dintre anxietățile prunciei și frământările sociale, ce tip de înțelegere este aceasta și ce tip de putere ne oferă? Ne va ajuta utilizarea acestei cunoașteri să creăm sisteme de educație sintetice care vor fabrica tipul dorit de personalitate la copiii noștri? Ne poate ajuta să descoperim slăbiciunile infantile ale dușmanilor noștri, astfel încât să-i păcălim? Și — după cum sperăm noi — vor fi utile pe mai departe aceste *insight*-uri?

Cunoașterea noastră în privința acestor chestiuni se bazează pe studiul anxietății și evidențiază, așadar, în principal felurile în care este produsă și exploatată anxietatea. Putem (așa cum am indicat în primul capitol) să facem originea anxietății individuale plauzibilă în mod retroactiv, prin psihanaliză: dar noi abia am început să studiem combinația elementelor care, într-un caz dat, ar fi condus la o variație interesantă, mai degrabă decât într-o deviere nevrotică, a funcționării umane. Am studiat variații mai puțin decât am studiat devieri, și aceasta pentru motivul că variațiile funcționează foarte bine fără intervenția noastră.

În cercurile psihanalitice, am fost martorii unei mici istorii private a unor

sisteme experimentale de creștere a copilului dedicate unei toleranțe a instinctului sau evitării anxietății la copiii noștri. Știm că, deseori, rezultatul e doar un nou sistem de superstiții „științifice”. Comparând obsesiv variații ale copilăriei cu deviații întâlnite în amintirile din copilărie ale pacienților adulți, unii dintre noi ne-am împins fără să vrem copiii într-o identificare cu pacienții noștri. Cel puțin, micul fiu al unui psihiatru a exprimat recent acest lucru: când acest copil crescut cu grijă și atenție a fost întrebat ce vrea să se facă atunci când va fi mare, a răspuns: „Pacient”. Desigur, el voia să spună că vrea să fie genul de persoană care pare să fie extrem de interesantă pentru părinții lui. Deoarece a spus-o, s-ar putea să nu fie nevoit s-o și facă, și părinții ar putea învăța, în timp, de la el. Dar asemenea experiențe ar trebui să ne arate că nu este ușor să construiești printr-o simplă sinteză științifică un sistem infailibil care ne va conduce copiii într-o direcție dorită și va evita una indezirabilă. Evident, se pot obține rezultate bune numai printr-o interacțiune între ceea ce noi, ca cercetători, învățăm treptat și ceea ce credem, ca oameni.

Acest lucru nu este ușor. Când oamenii se concentrează pe o hartă necunoscută a existenței umane, ei extind această arie pentru a deveni universul și îi reifică centrul ca realitate primară. Astfel, așa cum am arătat când am discutat teoria sexualității infantile, „Se”-ul a fost reificat în psihanaliză și instinctele au devenit universul, în ciuda faptului că Freud s-a referit suveran la ele ca fiind „mitologia” lui. El știa că omul, construind teorii, își încropește concepția despre lume în scopul de a integra ceea ce știe cu ceea ce are nevoie, și că face din ea (deoarece

trebuie să și trăiască în timp ce studiază) un proiect de viață. Vom tinde să facem același lucru cu Eul? El este un principiu de organizare¹¹⁰ central în experiența și acțiunile omului, menit să fie înțeles ca atare, și nu reificat. Înțelegerea omului trebuie întotdeauna să facă un pas înapoi din fața a ceea ce a deslușit. O identitate puternică, un corp sănătos și senzitiv și o minte pătrunzătoare și curioasă sunt elementele ce susțin viața omului, dar el nu va fi înțeles nici forța, nici iluziile care provin din ele atât timp cât va permite vreunui să-i domine viața sau gândirea.

De asemenea, în privința proceselor sociale începem să înțelegem ceva despre locul anxietății, superstiției și propagandei fără scrupule în protestele, revoltele și transformările colective. Dar știm încă destul de puțin în ce fel o nouă idee conduce la realizarea a ceva ce părea imposibil și creează sau menține o variantă de civilizație în mijlocul unui aparent haos de contradicții deviate.

Aici, situația este destul de similară cu domeniul cercetării atomice. Acolo, fizicienii, presați de un pericol la adresa civilizației noastre, au depus eforturi într-un timp foarte scurt să perfecționeze munca de o extrem de mare semnificație teoretică și aplicație practică. În general, publicul este înclinat să accepte ca un dat o armă de neconceput, lăsând oamenilor de știință să descopere arme defensive egale cu pericolul ofensiv pe care l-au creat și sprijinindu-se, în rest, pe încercările căi ale diplomației. Savanții s-au organizat să ilumineze publicul, dar ei înșiși nu pot crea și conduce o nouă organizație internațională care ar putea întâmpina de una singură pericolul pe care-l cunosc atât de bine. Una e să construiești un

superciclotron și alta e să coordonezi o organizație transnațională. Savanții au la dispoziție doar vocea rațiunii, speranța în umanitate și propria lor etică profesională. Nu le este ușor deoarece (indiferent care ar fi loialitățile lor declarate și angajamentele inalterabile) există un punct în care etosul științific și cursa înarmărilor nu fac casă bună împreună într-o singură identitate și a le forța să conveargă periclitează însuși spiritul de cercetare.

Și în domeniul nostru cunoaștem ceva din această poveste, dar nu întregul ei. Am văzut dovezi spectaculoase ale felului în care constructele psihanalitice servesc la clarificarea dinamicii inconștiente. Am studiat tratamente convingătoare și răsturnări șocante. Am oferit clarificări surprinzătoare în câmpul forțelor motivaționale și am abordat ferm studiul societății. Și, cu toate acestea, urgențele ne forțează să oferim judecata noastră referitoare la evenimente sociale și internaționale. Unii dintre noi reacționează analizând problemele organizării sociale ca situații clinice. Alții își pun credința în ceea ce se numește lucrul în echipă interdisciplinară, un fel de cooperare de tipul orbului care conduce alți orbi, în care un savant din științele sociale cu puțină viziune psihologică „duce în spinare” un psiholog care nu a învățat să navigheze ușor prin evenimentele publice ale lumii, astfel încât, împreună, să poată băjbâi prin istoria contemporană. Dar cred că munca noastră trebuie să contribuie semnificativ la un nou tip de om, unul a cărui viziune ține pasul cu forța sa locomotorie, iar acțiunile sale, cu gândirea lui neîngrădită. Numai în măsura în care modalitatea noastră clinică de lucru devine parte a unui stil de viață înțelept putem

ajuta la contracararea și reintegrarea forțelor distructive care sunt dezlănțuite de clivajul existent în conștiința arhaică a omului.

În cel mai larg sens, discernământul este o atitudine mentală care este tolerantă cu diversitatea, precaută și metodică în evaluare, corectă în aprecieri, circumspectă în acțiuni și, în ciuda acestui aparent relativism, este capabilă de credință și indignare. Opusul lui este prejudecata, o perspectivă caracterizată prin valori prefabricate și distincții dogmatice; aici, totul pare să fie conturat și divizat clar, și asta prin „natură”, așa că trebuie să rămână întotdeauna exact cum a fost. Sprijindu-se pe noțiuni preconceptionale, atitudinea dominată de prejudecăți creează o rigiditate care poate deveni inconfortabilă, dar are avantajul de a permite proiecția a orice pare străin inimii noastre asupra unui vag dușman exterior — un mecanism care produce o anumită stabilitate și standardizare limitate până când o catastrofă periclitează întreaga structură friabilă a prejudecăților¹¹¹. În schimb, perspectiva dominată de discernământ permite o mai mare flexibilitate și variabilitate, dar se presupune că pune în pericol individul dezechilibrat și nevrotic care ar putea alege s-o adopte. Abandonându-și prejudecățile, el pierde mecanismul proiecției: pericolul lui se transformă în introspecție și „introiecție”, o preocupare excesivă față de răul din el însuși. Am putea spune că, astfel, manifestă prejudecăți față de el însuși. Acest lucru trebuie asumat într-o oarecare măsură de oamenii de bună-credință. Ei trebuie să învețe să le fie frică atunci când e cazul și să gestioneze înțelept anxietatea provocată de renunțarea la prejudecăți. Iluminismul a pus bazele; noi forme

de comunicare trebuie să consolideze temelia, iar societatea trebuie să furnizeze structura.

Așadar, cunoașterea clinică, ca orice formă de cunoaștere, este doar un instrument în mâinile unei credințe sau o armă în slujba unei superstiții. În loc să ajungem la concluzia că anumite puncte ale educației copilului și ritmarea și dozarea lor atentă sunt decisive pentru formarea omului și că trebuie, așadar, să acționăm cu o prudență atentă și planificare minuțioasă, am putea permite existența unei alternative. Am putea gândi că relațiile dintre anxietatea copilului și distructivitatea adultului există în formele demonstrate în această carte în principal deoarece ele slujesc unor sisteme de superstiții și exploatare. S-ar putea la fel de bine ca (în cadrul unor anumite limite ce definesc ceea ce un organism poate integra și ceea ce un Eu poate sintetiza) unele detalii să devină decisive doar dacă și când adulții superstițioși le inculcă celor mici prejudecăți și temeri, caz în care întrebarea decisivă este dacă acești adulți și copiii lor trăiesc într-un sistem care își echilibrează superstițiile sau dacă superstițiile lor sunt întârzieri și regresii fragmentare și individualizate, contrastând puternic cu faptele cunoscute, metodele conștiente și aspirațiile explicite.

Așadar, eforturile noastre ar trebui să se centreze pe o relaxare a superstițiilor inconștiente în tratarea copiilor mici și pe reducerea prejudecății politice și economice care refuză tinerilor sentimentul identității. Totuși, este necesar în acest scop să înțelegem faptul fundamental cum copilăria umană furnizează cea mai puternică

bază a exploatării umane. Polaritatea mare–mic este prima din inventarul opozițiilor existențiale cum ar fi masculin și feminin¹¹², conducător și supus, proprietar și proprietate, cu piele albă și cu piele neagră, în marginea tuturor acestora dându-se acum lupte de emancipare atât politice cât și psihologice. Țelul acestor lupte este recunoașterea funcției divizate a partenerilor care sunt egali nu pentru că sunt esențialmente asemănători, ci deoarece în însăși unicitatea lor sunt ambii esențiali pentru o funcție comună.

Aici trebuie să calificăm, cel puțin în interpretarea ei simplificată, afirmația care a rezumat primul impact al iluminării psihanalitice în această țară, și anume faptul că frustrarea conduce la agresivitate. Omul poate suporta o frustrare încărcată cu sens în serviciul credinței. În schimb, ar trebui să spunem că exploatarea conduce la o furie sterilă, exploatarea fiind întregul context social care-i dă unei anumite frustrări puterea sa devastatoare. Exploatarea există acolo unde o funcție divizată este folosită abuziv de către unul din partenerii implicați, așa încât, de dragul acestei pseudocreșteri, el îl deprivează pe celălalt partener de orice sentiment al identității pe care îl atinsese, de orice integritate de care se apropiase. Pierderea reciprocității care caracterizează o asemenea exploatare distruge într-un final funcția comună și pe exploatarea înșuși.

În SUA, probabil mai mult decât în orice țară mare, copilul este partenerul adultului. Noi prețuim ca promisiune a viitorului simpla observație cotidiană că acolo unde spiritul parteneriatului domină un cămin și unde copilăria furnizează

un statut de sine stătător, rezultatul va fi un sentiment de identitate, o conștiință fraternală și mai multă toleranță. Suntem, de asemenea, conștienți de faptul că inumanitatea imenselor organizații industriale periclitează ceea ce este atât de tipic american. Americanii responsabili cunosc pericolul ce emană dintr-o mașinărie a „războiului total” și din copia ei pe timp de pace. Dar nu doar superorganizația este cea care face ca astăzi valorile să fie relative. Răspândirea rapidă a comunicării și creșterea cunoașterii relativității culturale periclitează oamenii care se află într-o poziție marginală, oamenii care sunt expuși în mod traumatic la o creștere numerică sau la o proximitate mai strânsă ori la puterea mai mare a celor care nu sunt ca ei. În rândul acestor oameni, imboldul toleranței are și părți negative: provoacă anxietate. În mod similar, imboldul spre discernământ nu înlesnește deloc imediat pacea civică sau sănătatea mintală așa cum ne-ar face să credem transatlanticul american „Igienă Mentală”, deoarece evaluarea tolerantă a altor identități o pune în pericol pe cea proprie. Supraeul, suportul durabil al moravurilor, va face ca adevărata toleranță să fie periculoasă până când identitatea discernământului nu devine relevantă și de neclintit. Un asemenea discernământ este în mod esențial o chestiune de moralitate personală și publică; psihologia nu poate contribui decât cu instruirea în tolerarea anxietății și recunoașterea concomitentă a constrângerilor și exploatărilor ascunse.

Aici, psihologia se confruntă cu criza ei umanistă deoarece ea, în multe privințe, joacă rolul manipulatorului voinței umane. L-am citat pe William Blake care a

numit, ca „roade ale celor două anotimpuri”, jucăriile copilului și rațiunile bătrânului. Am presupus că astfel el a intenționat să recunoască demnitatea jocului copilului, dar poate el a indicat, de asemenea, un infantilism latent în rațiunea matură. Aceasta, deoarece în folosirea rațiunii zace tentația eternă de a face din datele umane prezente în experiment și argument ceea ce face cu ele copilul când se joacă: și anume, le reduce la o dimensiune și un grad în care par gestionabile. Astfel, datele umane sunt tratate ca și cum omul ar fi un animal, o mașină sau un aspect statistic. Se poate deriva un amplu sentiment naiv al puterii din faptul că, abordat corespunzător, omul este până la un punct toate aceste lucruri și în anumite condiții poate fi redus la nimic altceva decât la reproducerea acestora. Dar încercarea de a-l face mai exploatabil reducându-l la un simplu model al lui înșuși nu poate conduce la o psihologie esențial umană.

Alternativa la o exploatare a celui mai mic numitor comun pentru oameni este apelul intenționat la inteligența lor latentă și la cultivarea sistematică a noi forme de discuții în grup. Totuși, asupra acestor aspecte psihanalistul nu poate sfătui decât în măsura în care a înțeles, în plus față de originile infantile ale anxietății adulte, suporturile sociale și politice ale puterii și libertății individului.

Am sugerat ca în citirea acestei concluzii cititorul să se gândească la propriile arii de competență și voi încheia cu două exemple de-ale mele.

Una dintre cele mai încurajatoare experiențe ale vieții mele profesionale a fost

ocazia de acum câțiva ani de a afla de la un mic grup de medici pionieri despre dezvoltarea unei tehnici de naștere „naturală” (reintrodusă în cultura noastră occidentală mecanizată de către dr. Grantly D. Read). Faptele sunt acum bine cunoscute. În termenii folosiți aici, am spune că obiectivul este nașterea fără anxietate. Viitoarea mamă va simți ceva frică deoarece știe că durerea este inevitabilă. Dar faptul că ea a învățat, prin exercițiu și instruire, să fie conștientă de localizarea și funcția contracțiilor care cauzează durerea și faptul că se așteaptă, în punctul maxim al durerii, să aibă privilegiul de a alege conștient dacă dorește să primească analgezice sau nu, această situație în întregime rațională o împiedică să dezvolte starea de anxietate care în trecutul recent era cauzată de ignoranță și superstiție și care, deseori, era cauza reală a durerii excesive. Așadar, mama poate, dacă dorește, să observe într-o oglindă deasupra capului sosirea copilului pe lume: nimeni nu-l vede înaintea ei și nimeni nu trebuie să-i spună ce sex are. Mama o cunoaște de luni bune pe asistenta medicală care o îngrijește. Ea și asistenta sunt partenere într-o misiune; nu există flecăreli condescendente din partea asistentelor. Există o serie de avantaje fiziologice surprinzătoare atât pentru mamă, cât și pentru copil în absența amneziei artificiale din timpul acestui proces atât de natural. Și, mai mult, impactul emoțional al acestei experiențe unice și reactivitatea deplină a sunetului pătrunzător al primului țipăt al sugarului, spun mamele, trezește în ele un sentiment pătrunzător al reciprocității. Prin inovația suplimentară de a ține pătuțul copilului lângă patul mamei, sugarul rămâne suficient de aproape să fie auzit, atins,

privit, ținut în brațe și hrănit, iar mama are astfel ocazia să observe și să învețe să cunoască particularitățile copilului ei.

În primele zile ale acestei noi dezvoltări, era cumva uluitor să auzi medicii referindu-se la munca lor de a pregăti mamele prin instrucțiuni drept perioada de „îndoctrinare” și să auzi că succesul final al procedurii era explicat ca rezultat al „transferului patern” al mamei față de obstetrician. Aceasta este măsura în care noi, în această epocă de emancipare a femeii, am uitat că nașterea este „travaliul” și reușita femeii. Aceasta este măsura în care expertul a elaborat iluzia că el trebuie să învețe și să inspire viața, când tot ce este necesar este împrăștierea superstițiilor la crearea cărora au ajutat el și profesorii lui și limitarea interferenței lui tehnice în sarcina de a proteja mama și copilul de pericole și accidente. Dar acești oameni, indiferent cum l-au numit, s-au implicat într-un experiment, iar femeile, indiferent de condiția lor socială, au știut, cu o „naturaletă” într-o surprinzătoare, despre ce era vorba. Fiicele lor vor ști acest lucru într-un fel și mai firesc.

Asemenea exemple ar putea marca începutul unei noi ere. Nașterea naturală nu este, desigur, o inovație propriu-zisă. Dar reintroducerea ei reprezintă un amestec judicios de metode etern

în naturale cu altele din ce în ce mai tehnice. În acest fel, întregul alai cumplit de griji și superstiții discutate în carte ar putea, pas cu pas, să devină subiectul unei abordări mai judicioase și acest lucru în special dacă instruirea grupului de către experți și lămurirea reciprocă a părinților în discuțiile de grup se desfășoară de-a lungul tuturor etapelor parentajului, deoarece eu cred cu tărie că

noile tehnici de discuție care se dezvoltă acum, în industrie, ca și în educație, au o șansă reală de a înlocui confortul care emana odată din continuitatea tradiției.

Nașterea „naturală” nu este o revenire la primitivism. Pentru ceva timp de acum înainte, ea va fi cea mai scumpă formă de naștere, dacă e să ne gândim la investiția de timp și atenție ce trebuie adăugată echipamentului tehnic al nașterii moderne. Să sperăm, așadar, că societatea noastră nu va purta pică noilor ei cetățeni pentru această investiție de timp și bani și că va face să merite faptul că au intrat în această lume mai puțin îndopați cu medicamente și mai dispuși să deschidă ochii.

Am încercat în această carte să demonstrez originea în practica și teoria psihanalitică a *insight*-urilor legate de inegalitatea prea îndelungată a copilului și adultului ca unul din faptele existenței care produc exploatarea, ca și virtuozitatea tehnică și culturală în viața umană. Sunt dureros de conștient de faptul că, în scopul demonstrației, am exploatat experiența mea clinică fără să fi reușit să pun în lumină natura procesului psihanalitic însuși ca o nouă formă de parteneriat judicios, considerând această relație tot ca o formă de inegalitate fundamentală, cea dintre vindecător și bolnav. Aici e de amintit cu recunoștință pasul moral pe care l-a făcut Freud când a repudiat hipnoza și sugestia: o chestiune mult prea ușor raționalizată ca ținând de o superficialitate terapeutică. Când Freud a decis că trebuie să facă Eul conștient al pacientului să-și confrunte anxietățile și rezistențele și

că singurul fel de a vindeca anxietatea este s-o invite să se transfere în relația medic-pacient, el a cerut atât de la pacienți, cât și de la medici să facă un pas în evoluția conștiinței morale. Este adevărat că Freud a înlocuit canapeaua pe care se practica hipnoza cu cea psihanalitică, expunând astfel voința inhibată a pacientului și inevitabila lui regresie infantilă la o oarecare exploatare sadică și capricioasă. Dar ideea morală a fost formulată limpede, în văzul tuturor: „aranjamentul clasic” era doar un mijloc pentru atingerea unui scop, și anume pentru a ajunge la o relație umană în care observatorul care a învățat să se observe pe sine îl învață pe observat cum să se autoobserve. În ultimele sale zile, Freud trebuie să fi conștientizat cu amărăciune fragilitățile care apar la mulți dintre noi, cei care am încercat să ne ridicăm la înălțimea acestei idei revoluționare: este o idee cu care nu este ușor de trăit și care nu e ușor de susținut într-o perioadă a indentităților răvășite; o idee dificil de organizat în conformitate cu tradiția profesională și greu de încadrat într-un grilă de remunerare. Așadar, e nevoie de o anume smerenie, când ne referim la tipul de relație umană ce va fi fost sugerată de inovațiile tehnice ale lui Freud. Care sunt dimensiunile sarcinii psihanalistului?

Prima dimensiune se desfășoară de-a lungul axei *tratament-cercetare*. Psihoterapeutul, în însuși actul vindecării, are la dispoziție un „experiment”-model care-i permite o abordare a problemelor umane în timp ce omul este viu și pe deplin motivat să participe. Este adevărat că un om poate împrumuta experimentelor părți ale lui (văz, auz, memorie etc.), ca și cum ar fi funcții izolate, iar un experimentator

poate pune omul într-o situație experimentală ca și cum subiectul ar fi un animal măcinat de conflicte sau un robot zgometos în timp ce experimentatorul ar fi un observator obiectiv. Dar numai în situația clinică, întreaga luptă motivațională a omului devine parte a unei relații interpersonale în care observația și autoobservația devin expresii contemporane ale unei reciprocități a motivației, a unei diviziuni a muncii, a unei cercetări comune. Participarea sinceră și conștientă de sine a observatorului în acest demers marchează cea de-a doua dimensiune: *obiectivitate-participare*. Pentru a fi obiectiv, clinicianul trebuie să știe. Dar el trebuie și să știe cum să țină cunoașterea într-o stare de suspendare, deoarece fiecare caz, fiecare problemă este nouă nu numai pentru că fiecare eveniment este unic, ci și pentru că și el, și pacientul, sunt supuși schimbării. Nevrozele se schimbă, la fel ca implicațiile mai largi ale terapiei. Așadar, cunoașterea clinicianului trebuie să cedeze mereu în fața experimentului interpersonal; impresiile proaspete trebuie mereu regrupate prin numitoarele lor comune în configurații iar, în final, configurațiile trebuie să fie abstrase în modele conceptuale sugestive. Așadar, cea de-a treia dimensiune a muncii clinice este plasată de-a lungul axei *cunoaștere-imaginație*. Folosind o combinație a ambelor, clinicianul aplică o selecție de insight-uri la abordări experimentale mai stricte.

În final, aș considera și *toleranța-indignarea* ca pe o dimensiune a muncii terapeutului. Multe s-au spus și se spun despre detașarea morală a terapeutului față de multitudinea de pacienți care îi aduc o diversitate de conflicte și soluții: firește,

el trebuie să-i lase să-și găsească propriul stil de integritate. Dar analistul a mers mai departe. Ca o analogie cu o anumită pasăre, el a încercat să pretindă că valorile lui au rămas ascunse deoarece poziția lui clasică din spatele „canapelei psihanalitice” l-a scos din câmpul vizual al pacientului. Știm astăzi că a comunica nu este în niciun caz o chestiune fundamental verbală: cuvintele sunt doar instrumentele semnificațiilor. Într-o lume mai vizionară și în condiții istorice mult mai complicate, analistul trebuie să se confrunte din nou cu întreaga problemă a parteneriatului judicios care exprimă spiritul travaliului analitic mai creativ decât o face toleranța apatică sau îndrumarea autocratică. Diversele identități care la început se pretează unei fuziuni cu noua identitate a analistului (identități bazate pe argumentul talmudic, zelul mesianic, ortodoxia punitivă, senzaționalismul excentric, ambiția socială și profesională), toate aceste identități și originile lor culturale trebuie acum să devină o parte a analizei analistului, astfel încât să poată elimina ritualurile arhaice ale controlului și să învețe să identifice cu ajutorul valorii durabile a muncii sale de înțelegere. Numai așa poate elibera în sine însuși și în pacient acea rămășiță de indignare înțeleaptă fără de care un tratament nu este decât un fir de praf în vântul schimbător al istoriei.

„Situația psihanalitică” este o contribuție occidentală și modernă la încercările vechi de când lumea ale omului de introspecție sistematică. Ea a început ca o metodă psihoterapeutică și a condus la o teorie psihologică cuprinzătoare. Am

subliniat în concluzie posibilele implicații atât ale teoriei, cât și ale practicii pentru o abordare cu mai mult discernământ a așteptărilor și a pericolelor nelimitate ale viitorului nostru tehnologic.

¹⁰⁹ Conceptul de identitate a Eului ar putea fi greșit înțeles în două feluri. S-ar putea suspecta că orice identitate presupune un conformism, că un sentiment de identitate se atinge în

principal prin cedarea completă a individului în fața rolurilor sociale prefabricate și prin adaptarea lui necondiționată la cerințele schimbării sociale. E adevărat că niciun Eu nu se poate dezvolta în afara proceselor sociale care oferă prototipuri și roluri funcționale. Totuși, individul sănătos și puternic adaptează aceste roluri la procesele ulterioare ale Eului său, contribuind astfel la menținerea vie a proceselor sociale.

Cea de-a doua neînțelegere se referă la acele persoane care se dedică studiului și demersului solitar al integrității umane și care, procedând astfel, par să trăiască în afara și deasupra grupului din care au apărut. Sunt ei deasupra oricărei identități? Asemenea oameni nu au fost, în dezvoltarea lor, complet independenți de identitatea grupului lor, pe care, de fapt, au fi putut s-o absoarbă până în punctul în care au depășit-o. Nici nu sunt eliberați de o nouă identitate comună, deși ar putea-o împărtăși doar cu foarte puțini care nici măcar n-au trăit în aceeași epocă (mă gândesc aici la Gandhi și la relația lui atât cu India, cât și cu Isus din Nazaret).

¹¹⁰Și numai în sensul de „nucleu al individului”, așa cum l-am numit în prima pagină a primei ediții. (E.H.E.)

¹¹¹Vezi lucrarea lui T.W. Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson și R. Nevitt Sanford, *The Authoritarian Personality*, Harper & Brothers, New York, 1950.

¹¹²Acest aspect este discutat pe larg de Margaret Mead în *Male and Female*, William Morrow & Co., New York, 1949.

Lucrări publicate de Erik H. Erikson după prima ediție a cărții Copilarie și societate

„Growth and Crises of the *Healthy Personality*”. În *Symposium on the Healthy Personality*, coord. de M.J.E. Senn, ed. New York: Josiah Macy, Jr, Foundation, 1950.

„Sex Differences in the Play Configurations of Pre-adolescents”, *Amer. J. Orthopsychiat.*, 21 :667-692, 1951.

„On the Sense of Inner Identity”. În *Health and Human Relations*: Raport asupra unei conferințe ținute la Hiddesen lângă Detmold, Germania. New York: Blakiston, 1953.

„The Power of the Newborn” (cu Joan Erikson). *Mademoiselle*, iunie, 1953.

„Wholeness and Totality”. În *Totalitarianism*, susțineri de la o conferință găzduită de American Academy of Arts and Sciences, vol. coord. de C.J. Friedrich, Cambridge: Harvard University Press, 1954.

„The Dream Specimen of Psychoanalysis”. *J. Amer. Psia. Assoc.*, 2:5-56, 1954.

„Freud’s *The Origins of Psychoanalysis*”. *International Journal of Psychoanalysis*, vol. 36, Partea I, 1955.

„The Problem of Ego Identity”. *J. Amer. Psia. Assoc.*, 4: 56-121.

„The First Psychoanalyst". *Yale Review*, 46: 40-62.

„Ego Identity and the Psychosocial Moratorium". În *New Perspectives for Research in Juvenile Delinquency*, coord. de H.L. Witmer și R. Kosinsky, U.S. Children's Bureau:

Publicația Nr. 356, 1956.

„The Confirmation of the Delinquent" (cu Kai T. Erikson). *Chicago Review*, iarnă, 1957.

„Trieb und Umwelt in der Kindheit". În *Freud in der Gegenwart*, coord. de T.W. Adorno și W. Dirks, Europäische Verlagsanstalt, 1957.

„Sex Differences in the Play Constructions of Pre-Adolescents", „The Psychosocial Development of Children" și „The Syndrome of Identity Diffusion in Adolescents and Young Adults". În *Discussions in Child Development*, World Health Organization, vol. III. New York: International Universities Press, 1958.

„The Nature of Clinical Evidence". *Daedalus*, 87: 65-87.

„Identity and Uprootedness in Our Time". Comunicare la a 11-a întrunire anuală a Federației Mondiale pentru Sănătate Mentală, Viena. În *Uprooting and Resettlement: Bulletin of the Federation*, 1959.

Psihanaliză și istorie. Tânărul Luther. București, Trei, 2001.

„Late Adolescence". În *The Student and Mental Health: An International View*, coord. de Daniel H. Funkenstein. World Federation of Mental Health and International Association of Universities, 1959.

„Identity and the Lifecycle". Monografie, *Psychological Issues*, Vol. I, Nr. 1. New York: International Universities Press, 1959. Cu o introducere de D. Rapaport, „A Historical Survey of Psychoanalytic Ego Psychology".

„Psychosexual Development". În *Discussion in Child Development*, World Health Organization, vol. IV. New York: International Universities Press, 1960.

„Introducere" la *Emotional Problems of the Student*, de Graham B. Blaine, Jr și Charles C. McArthur. New York: Appleton-Century-Crofts, Inc., 1961.

„The Roots of Virtue". În *The Humanist Frame*, coord. de Sir Julian Huxley, New York: Harper, 1961.

„Youth: Fidelity and Diversity". *Daedalus*, 91: 5-27, 1962.

„Reality and Actuality". *J. Amer. Psch. Assoc.*, 10:451-73, 1962.

Coordonator la *Youth: Change and Challenge*. New York: Basic Books, 1963.

„The Golden Rule and the Cycle of Life". *Harvard Medical Alumni Bulletin*, iarna, 1963.

Insight and Responsibility. New York: W.W. Norton, 1964.

„Memorandum of Identity and Negro Youth." *The Journal of Social Issues*, XX, 4: 19–41, 1964.

„Psychoanalysis and Ongoing History: Problems of Identity, Hatred and Nonviolence." *J. Amer. Psch. Assoc.*, 112: 241-250, 1965.

„Concluding Remarks." În *Women and the Scientific Professions*, The MIT Symposium on American Women in Science and Engineering. Cambridge: MIT Press, 1965.

„The Concept of Identity in Race Relations: Notes and Queries." *Daedalus*, XCV, 1: 145-170, 1966.

„The Ontogeny of Ritualization in Man." În *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*. Series B., No. 771, vol. 151, 147-526, 1966.

Remaniat în: *Psychoanalysis - A General Psychology*. Eseuri în onoarea lui Heinz Hartmann, coord. de Rudolph M. Lowenstein et al. New York: International Universities Press, 1966.

În germană: „Ontogenese der Ritualisierung". *Psyche*, XXII, 7, 1968.

„Concluding Remarks on Ritualization of Behaviour in Animals and Man, În *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, Series B., No. 772, vol. 251: 513-24, 1966.

„Words for Paul Tillich". *Harvard Divinity Bulletin*, 30, Nr. 2, 1966.

„Gandhi's Autobiography: The Leader as a Child". *The American Scholar*, toamna, 1966.

Recenzie: „Thomas Woodrow Wilson, by Sigmund Freud and William C. Bullitt". *The New York Review of Books*, Vol. VIII, Nr. 2, 1967.

„Memorandum on Youth for the Committee on the Year 2000", *Daedalus*, vara, 1967.

„Memorandum on the Military Draft", În *The Draft: Facts and Alternatives*, coord. de Sol Tax, Chicago: University of Chicago Press, 1968.

„The Human Life Cycle". În *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: Crowell-Collier, 1968.

Identy: Youth and Crisis. New York: W.W. Norton, 1968.

„Psychosocial Identity". În *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: Crowell-Collier, 1968.

„The Nature of Psycho-Historical Evidence: In Search of Gandhi". *Daedalus*, vara, 1968.

„Insight and Freedom". Prelegerea comemorativă „T.B. Davie" la despre libertatea academică. Africa de Sud: Universitatea din Capetown, 1968.

„On Student Unrest, and Remarks on Receiving the Foneme Prize". *Second International Convention*. Milano: Foneme Institute, 1969.

Gandhi's Truth. New York: W. W. Norton, 1969.

„Reflections on the Dissent of Contemporary Youth". *Daedalus*, iarnă, 1970; apărut și în *Int. J. Psa.*, vol. 51, 1970, Nr. 1.

„Autobiographic Notes on the Identity Crisis". *Daedalus*, toamnă, 1970; și în *The Twentieth Century Sciences*, coord. de Gerald Holton, New York: W.W. Norton, 1972.

„Notes on the Life Cycle". În *Ekistics*, 32, 191, Atena, oct. 1971.

On „Play". În *Play and Development*, coord. de Maria Piers, New York: W.W. Norton, 1972.

„Words at Delos". În *Ekistics*, 32, 191, Atena, oct. 1971.

„Environment and Virtues". În *Arts of the Environment*, coord. de G. Kepes, New York: Braziller, 1972.

„On Protest and Affirmation". Comunicare la Harvard Medical School, *Harvard Medical Alumni Bulletin*, iulie-august 1972.

„By Way of a Memoir". În *Clinician and Therapist*, lucrări selectate de Robert P. Knight și Stuart C. Miller, New York: Basic Books, 1972.

„Thoughts on the City for Human Development". În *Ekistics*, 35, 209, Atena, aprilie 1973.

„Conversations with Huey P. Newton". În *In Search of Common Ground*, coord. de Kai T. Erikson, New York: W.W. Norton, 1973.

Dimensions of a New Identity. 1973 Jefferson Lectures. New York: W.W. Norton, 1974.

„Reminiscences, First Peter Blos Biennial Lecture", *Psychosocial Process*, vol. III, Nr. 2, toamna, 1974.

Life History and the Historical Moment. New York: W.W. Norton, 1975.

Editor, *Adulthood*. New York: W.W. Norton, 1978.

Identity and the Life Cycle. New York: W.W. Norton, 1980.

The Life Cycle Completed: A Review. New York: W.W. Norton. 1981.